

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

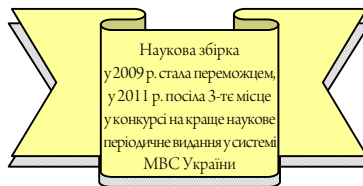
ВІСНИК
Харківського
національного
університету
внутрішніх справ

Збірник наукових праць

Засновник і видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік
Заснований у грудні 1995 р.

№ 3 (62) 2013

Харків 2013

Збірник включено
до переліку наукових
фахових видань України
з юридичних та соціологічних наук
(постанови президії ВАК України
від 10.02.2010 № 1-05/1,
від 26.05.2010 № 1-05/4)

Друкується за рекомендацією
Вченої ради ХНУВС,
протокол № 10 від 08.11.2013

Редакційна колегія:

С. М. Гусаров – д-р юрид. наук, член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (головний редактор); **О. М. Головка** – д-р юрид. наук, проф. (заступник головного редактора); **П. О. Білоус** (відповідальний секретар); **В. С. Бакіров** – д-р соціол. наук, проф., акад. НАН України, член-кор. НАПН України; **Т. С. Воропай** – д-р філос. наук, проф.; **О. П. Гетманець** – д-р юрид. наук, проф.; **В. А. Греченко** – д-р іст. наук, проф.; **В. В. Ковальська** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб.; **А. Т. Комзюк** – д-р юрид. наук, проф.; **В. В. Конопльов** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України; **Т. М. Кравцова** – д-р юрид. наук, проф.; **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, проф.; **О. В. Марцеляк** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України; **Є. О. Мічурін** – д-р юрид. наук, проф.; **О. М. Музичук** – д-р юрид. наук, проф.; **В. Д. Пчолкін** – д-р юрид. наук, проф.; **І. П. Рущенко** – д-р соціол. наук, проф.; **М. М. Саппа** – д-р соціол. наук, проф.; **О. Ю. Синявська** – д-р юрид. наук, проф.; **С. В. Слінько** – д-р юрид. наук, проф.; **В. М. Трубников** – д-р юрид. наук, проф.; **О. В. Тягло** – д-р філос. наук, проф.; **Р. Б. Шишка** – д-р юрид. наук, проф.; **О. Н. Ярмиш** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України

У статтях збірника висвітлено широке коло актуальних проблем держави і права, боротьби зі злочинністю та охорони правопорядку, адміністративного права та процесу, фінансового, цивільного, господарського, трудового та екологічного права, соціології тощо.

Для науковців, правоохоронців-практиків, слухачів, курсантів та студентів юридичних вузів.

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА**Сворак С. Д.**Народовладний концепт у теорії та практиці
марксизму-ленінізму..... 6**Сидоренко О. О.**Ідея процедурної справедливості у процесуальних
нормах права..... 15**Тягло О. В.**

Логіко-ймовірнісні підстави електронного правосуддя..... 25

Малишко В. М.Правове регулювання приватирського промислу
Великої Британії та США упродовж англо-американської
війни 1812–1815 рр. .... 35**ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ
ТА ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ****Бабакін В. М.**Окремі аспекти моніторингу запобігання
і протидії злочинності серед молоді ..... 44**Греченко В. А.**Професійна підготовка поліцейських кадрів
на українських землях Російської імперії на початку ХХ ст. . 50**Дідюк І. Л.**

Поняття домашнього арешту..... 59

Житний О. О.Міжнародне право в системі джерел кримінального
права України..... 66**Кара М. В.**Аналіз правової регламентації протидії шахрайству
чинним Кримінальним процесуальним кодексом України.... 74**Кочура О. О.**Правовий інститут представництва неповнолітнього
потерпілого як один з видів кримінальних процесуальних
гарантій забезпечення прав та законних інтересів осіб
у кримінальному провадженні..... 80**Малярова В. О.**Обставини, що підлягають встановленню
під час розслідування злочинів проти моральності
у сфері статевих стосунків 88

Перепелиця Д. І.	
Індивідуальні заходи запобігання призонізації	98
Пчолкін В. Д., Аріт К. В.	
Слідчі версії та особливості планування розслідування злочинів у сфері виробництва продовольчих товарів	107
Романюк В. В.	
Заходи забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх.....	114
Сало О. М.	
Деякі особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій	123
Сидоренко С. М.	
Зарубіжний досвід виконання правоохоронних функцій пенітенціарними установами та можливості його використання в Україні.....	130
Степанюк Р. Л.	
Перспективи формування методик розслідування злочинів, пов'язаних із розпорядженням бюджетними коштами в агропромисловому комплексі.....	138
Шахова К. В.	
Особливості проведення першочергових слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій підрозділами карного розшуку в разі вчинення з'валтування психічно хворою особою.....	146
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО	
Борко А. Л.	
Особливості адміністративних повноважень голови суду....	155
Гавриленко О. А., Васильєв С. В.	
Нормативно-правове регулювання внутрішнього управління аптечними закладами в Українських губерніях Російської імперії у другій половині XIX ст.	165
Маренич В. М.	
Управління розробкою і проведенням спеціальних заходів з метою формування позитивного іміджу вищого навчального закладу	172
Пчелін В. Б.	
Перекладач як суб'єкт адміністративно-процесуальних правовідносин	179

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

Завгородня І. М.

Поняття та особливості спадкових позовів..... 188

Лісніча Т. В.

Порядок повернення товарів до інтернет-магазину
та відшкодування грошових коштів за придбаний товар... 197

Українець О. А.

Інвестування у морські порти України та договір концесії. 205

Чуркін І. А.

Поняття та ознаки предмета договору найму (оренди)
автомобільного транспортного засобу без екіпажу..... 213

ТРУДОВЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Чавікіна Т. І.

Міжнародний досвід правового регулювання відпусток..... 222

ПИТАННЯ СОЦІОЛОГІЇ

Кійков В. М.

Соціальна компетентність як показник
радикалізації суспільства..... 230

НА КНИЖКОВУ ПОЛИЦЮ.....237

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ.....242

НАШІ АВТОРИ 243

ДО УВАГИ АВТОРІВ 245

УДК 340.128:342.34

С. Д. Сворак

НАРОДОВЛАДНИЙ КОНЦЕПТ У ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ

Проаналізовано принципові погляди класиків марксизму-ленінізму на процеси генези та трансформації «пролетарської» держави, визначено її характерні риси, особливості демократії як форми держави. Охарактеризовано етапи формування демократичних устоїв в СРСР, теоретичні та практичні помилки і прорахунки керівництва, викристалізовано ідею політичної держави, що включає будь-яку диктатуру, в тому числі і диктатуру пролетаріату.

Ключові слова: демократія, держава, народовладдя, марксизм-ленінізм, влада.

Актуалізація питань демократії на сучасному етапі розвитку нашої країни абсолютно закономірна. Вона органічно пов'язана з оновленням усіх сфер життя українського суспільства і відображає об'єктивну потребу його удосконалення, досягнення ним якісно нового стану.

Розроблений урядом курс на демократизацію втілюється в житті через формування умов гласності і відкритості суспільного життя, активізацію участі громадян у всіх справах суспільства, послідовну реалізацію демократизму в соціально-економічній сфері, забезпечення принципів соціальної справедливості, розширення та поглиблення демократії в сфері виробництва, удосконалення виборчої системи.

Демократизація сьогодні не концептуальна кампанія, не прагматична спроба пристосуватися до умов суспільно-політичного життя. Подальший прогрес країни нерозривно пов'язаний зі зростанням народовладдя. Без послідовного розширення і поглиблення демократії в Україні неможливим стає і прискорення соціально-економічного розвитку, вдосконалення політичної системи, збагачення духовного життя українського суспільства, неможливий вихід держави на якісно новий європейський рівень.

Ідеї демократії протягом усієї історії розроблялися багатьма мислителями і політичними діячами, які прагнули усунути панування однієї частини суспільства над іншою. Їх вчення захоплювали і приваблювали ідеалами свободи, рівності, справедливості, критикували буржуазну демократію, відкривали її класовий зміст, обмеженість, антинародну суть. Ігнорування демократичних начал суспільного життя здатне, як показав історичний досвід, завдати значної шкоди будівництву правової держави та громадянського суспільства. Так, грубі порушення принципів демократії в роки

культу особи Сталіна і формування командно-адміністративної системи управління призвели до серйозної деформації всіх сторін суспільно-політичного, культурного та економічного розвитку. Значного удару зазнало державно-правове будівництво в окремих республіках СРСР, у першу чергу в Україні.

Проблеми демократизації і народовладдя у державно-правовому концепті марксистсько-ленінської теорії розглядали у ряді фундаментальних праць провідні юристи та політологи України: О. Мурашин, Р. Павловський, Ю. Панейко, О. Скакун, В. Копейчиков, В. Горбатенко, С. Котляревський, Ю. Шемшученко, М. Колодій, Ф. Шульженко, Т. Андрусак, Б. Сплющинський та ін.

Актуальність означеної проблематики посилюється ще й тим, що теоретичні концепції К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна розроблялися і практично реалізовувалися, як стверджувала радянська історико-правова наука, в ідеальному вигляді. Так, наприклад, «Велика Жовтнева соціалістична революція, – наголошують укладачі збірника праць К. Маркса, Ф. Енгельса та В. Леніна «О демократии», – заклала основи справжнього народовладдя» [1, с. 4]. Головним завданням нашої розвідки є аналіз концепцій та поглядів класиків марксизму-ленінізму на народовладдя, демократію як форму держави, диктатуру пролетаріату і «пролетарську демократію як вищий тип демократії», демократичний централізм і місцеве самоуправління, авангардну роль партії, яка на думку її лідерів, «володіє спеціальними знаннями законів історії і, відповідно, унікальними претензіями на управління» [2, с. 80].

Складність і проблемність дослідження полягає ще і в тому, що «ідеальні» теорії і парадигми марксизму, розвинені ленінізмом, реалізовувалися у практиці соціалістичного будівництва в СРСР і виключно позитивно протягом семи-десяти років його існування характеризувалися історичною та політико-правовою наукою, яка не терпіла жодних зауважень, критики чи ревізійнізму в той же час безперервно критикуючи «буржуазну демократію», розкриваючи її «класовий зміст, обмеженість та антинародну суть». Провідні теоретики та ідеологи Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС однозначно стверджували, що держава в буржуазному суспільстві – це орган управління, що стоїть над суспільством, і лише в умовах розвитку соціалізму демократія як форма держави – це орган управління, повністю підпорядкований суспільству [3, с. 269].

Спадщина класиків марксизму-ленінізму з проблем демократії надзвичайно обширна. К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін протягом усього свого життя зверталися до цієї теми, аналізували її в різних планових аспектах. Ряд їхніх праць безпосередньо присвячені народовладдю. До таких можна віднести роботи К. Маркса «Громадянська війна у Франції», Ф. Енгельса «Про авторитет», твори В. Леніна «Держава і революція», «Чергові завдання Радянської

влади», «Пролетарська революція і ренегат Каутський», його останні статті і листи.

Із 70-х років XIX ст. у пролетаріальних центрах Росії почали розповсюджуватися ідеї К. Маркса. Їх укорінення пов'язане, перш за все з діяльністю Г. Плеханова і групи «Визволення праці», якою він керував (заснована в 1883 р.). Соціально-економічний розвиток того часу яскраво свідчив, що Росія стає на шлях капіталістичного розвитку. Прихильники марксизму в Росії головні спрямовували свої зусилля на осмислення цього факту. Вони намагалися з історично-матеріалістичних позицій проаналізувати стан пореформеного російського суспільства, перспективи його еволюції. Прихильники марксизму хотіли озброїти пролетаріат, який щойно народився, розумінням того, що він собою насправді являє, визначити його місце і роль у суспільно-політичному житті, тактику і стратегію пролетаріату в боротьбі з панівним класом.

На перших порах, до початку XX ст., у невеличкій групі російських марксистів ще не було якихось конкретних поглядів на проблеми влади, держави, права, закону, політичного режиму тощо. На цьому етапі вони ще виступали єдиним фронтом. Їх об'єднували спільна мета і завдання, які вони у 80–90-х роках намагалися вирішити: пристосування ідей марксизму до конкретних умов Росії, їх розповсюдження, збір пролетаріату та інших радикально налаштованих осіб під знамена Марксового соціалізму [4, с. 316].

Розгляд комплексу поглядів В. Леніна на державу і владу потрібно починати з питання про класову природу держави. Саме цьому питанню і присвячений перший параграф першої частини праці «Держава і революція» [5], де він підкреслює, що невід'ємною рисою такого соціального інституту, як держава є особлива класовість. Вона властива державі з ряду «об'єктивних» причин. Перша з них – втілення у державі антагонізму класів, що розкололо суспільство від часу утворення в ньому приватної власності і суспільних груп із суперечливими економічними інтересами. Найважливішим моментом, на думку В. Леніна, є той факт що, держава є продуктом і проявом класової непримиренності. Друга причина, під впливом якої держава є за своєю суттю класовим творінням, – це комплектування апарату держави (і насамперед верхніх ешелонів державної влади) особами із середовища панівного класу. Водночас В. Ленін зазначав, що зовсім не весь державний апарат заповнили одні тільки вихідці з цього класу. Склад адміністрації російського самодержавства служив прикладом того, що бюрократія могла рекрутуватися також із інших соціальних верств [6, с. 282–283].

Третью причиною, яка робить державу, за В. Леніним, організацією наскрізь класовою (пануючого класу), є здійснення державною машиною політики, вигідної, головним чином, для пануючого класу, яка відповідає його корінним економічним, політичним та ідеологічним інтересам. В. Ленін не відкидав і те, що ця державна

машина виконувала і національні завдання, спрямовані на забезпечення добробуту всього населення, але вважав це не суттєвим, чимось другорядним, нетиповим для держави [4, с. 318].

Зворотна сторона марксистсько-ленінського трактування сутності держави як класової диктатури – це сприйняття й оцінка демократії, свободи, права, принципів гуманізму, зокрема тих, що склалися у досоціалістичну епоху, як малозначних компонентів суспільно-політичного життя. З точки зору В. Леніна, майже все, на що вони здатні, – бути провідниками диктатури класу, прикривати її зовнішні привабливі атрибути і таким чином уводити у блуд трудящих, народні маси, ховаючи від них характер державного пригнічення. Різні демократично-правові інститути і норми варті викриття і заперечення. У кращому випадку деякі з них можна використовувати у боротьбі проти диктатури пануючого класу [7, с. 325].

Непослідовною можна вважати ідею у вченні В. Леніна про майбутній державний лад. До 1917 р. він вважав, що майбутня держава на теренах Російської імперії мусить бути централізованою, побудованою на засадах так званого демократичного централізму.

Після Жовтневого перевороту 1917 р. він виступав за надання автономії національним меншинам та створення федеративної Росії з можливістю самовизначення націй. Водночас у дійсності В. Ленін навіть не припускав автономії України, відкинувши пропозиції М. Грушевського й В. Винниченка та жорстоко придушивши військами М. Муравйова спробу відокремлення України.

Характеризуючи сутність царського державного апарату, В. Ленін зазначав, що він обстоює інтереси панівного класу і тому його необхідно замінити новим апаратом – диктатурою пролетаріату, що є необхідною умовою придушення опору поваленого класу багатіїв, У праці «Держава і революція» [5] він надав розробку ідеї К. Маркса й Ф. Енгельса про класову сутність держави та її апарату, про те, що держава законодавчо закріплює нерівність у суспільстві, використовуючи спеціальні органи примусу – армію, поліцію, тюрми. В. Ленін визначив функції держави, як-от: придушення опору повалених експлуататорських класів; демократичне й раціональне керівництво суспільством у цілому, виробничою сферою, економікою країни; здійснення контролю за мірою праці, розподілом і споживанням; охорона загальнонародної власності на засоби виробництва; зміцнення нової дисципліни праці та ін. [8, с. 221].

Розглядаючи проблему співвідношення несумісних категорій «диктатура» й «демократія», він зазначав, що в буржуазній державі демократія є надбанням небагатих, а за диктатури пролетаріату утворюється реальна демократія для більшості.

З класових позицій В. Ленін підходив і до з'ясування сутності права. У праві, за його вченням, закріплюється воля панівного класу; отже, і в буржуазній державі, і за диктатури пролетаріату право стоїть на сторожі інтересів того класу, який знаходиться при владі.

Незважаючи на це, диктатура пролетаріату була новою історичною формою демократії, що реалізувалася через ради депутатів, обираєні від робітників і селян у всіх адміністративно-територіальних одиницях держави. Викладаючи свою думку з цього приводу, Сталін, як і його попередники, відкидав передові державно-правові концепції світу, піддавав нищівній критиці «буржуазну демократію» та «буржуазний парламентаризм», не сприймав ідею поділу влади, оскільки радянську владу розглядав як таку, що об'єднує законодавчу й виконавчу владу в одній державній організації. Значне місце у його вченні відводилося комуністичній партії, що розглядалася як політико-ідеологічний інститут із широкими повноваженнями в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Вона була знаряддям диктатури пролетаріату, ядром влади, визначала стратегію і тактику суспільного розвитку, забезпечувала ідеологічну єдність, боротьбу з дисидентством і «класовими ворогами», «вишувала» населення.

Інститути влади, встановлені після соціалістичної революції, аж ніяк не можна назвати справді демократичними, хоча їх оновлюючий вплив на суспільний розвиток, незважаючи на зведення сучасними політиками змісту революції до жорстких схем, які збіднювали і спотворювали її сутність, історично обумовлений. Їх становлення проходило шляхом штучного прискорення процесу «демократизації», без достатньої економічної, культурної, політичної і теоретичної підготовленості. Практичні питання соціалістичної перебудови суспільства не мали достатнього науково-політичного обґрунтування й часто-густо вирішувалися шляхом спроб і помилок, революційним, класово-насильницьким способом, не пов'язаним із фундаментальними загальнолюдськими цінностями, правовими й моральними нормами. Внаслідок цього запанував тоталітарно-класовий, партійно-диктаторський, автократичний суспільний лад. Державна влада стала самоціллю тоталітарного режиму, якому були підпорядковані й інтереси громадянського суспільства. Демократична фразеологія була лише прикриттям автократії компартійного і державного механізму, перманентних репресій, придушення особистості в ім'я однодумності, хибно витлумачених колективістських ідей та інтересів. Це була бюрократизована демократія, демократія несвободи [9, с. 51].

Критикуючи практику бюрократичного соціалізму, слід зазначити, що нехтувати соціальними аспектами тих чи інших видів демократії підстав немає. Демократія має загальнолюдське значення, однак її особливості зумовлені соціально-економічною структурою суспільства, яка, у свою чергу, активно впливає на формування інтересів громадян. У суспільному розвитку сьогодні панує ліберально-демократична парадигма [10, с. 17].

Не заперечуючи класового підходу до виникнення держави і права, маємо визнати неподільність держави і класу в період її становлення, повну залежність держави від інтересів та волі панівного класу. Процес відокремлення держави від класу і перетворення її на окрему, а з часом і самостійну корпорацію по відношенню до класу був порівняно тривалим і дійшов вищої якості (самостійності) лише в буржуазному суспільстві, коли незалежність від класу набрала вигляду незалежності від суспільства в цілому. Громадянське суспільство, захищаючи себе, стверджуючи свій вищий суверенітет, проголошує свободу і право особистості, самоврядування, верховенство законів та інших демократичних інститутів, крокує до поглиблення державної корпорації. Навіть К. Маркс і Ф. Енгельс вважали, що така держава не є безпосередньо класовою і називали її «політичною державою». Подвійну її природу вони визначали як наслідок того, що вона, з одного боку, відображала до певної міри інтереси заможних класів, а з іншого, – забезпечувала вільний розвиток особи і суспільства [11, с. 233].

За К. Марксом, «політична держава» водночас є вищою точкою розвитку державності і початком заперечення її. Відповідно до марксистсько-ленінської політичної теорії соціалістична революція починається зі зламу буржуазної державної машини, а нова держава входить у стадію «напівдержави» і згодом відмирає. Цього не тільки не сталося, а навпаки, апарат придушення, насильства зберігся і зміцнився, бюрократія розквітла, держава міцно постала над суспільством. Апарат управління із знаряддя панівного класу (робітничого класу згідно з комуністичною ідеєю) перетворився на інструмент у руках партійно-державної номенклатури для придушення більшості народу. Світоглядні ідеї класиків марксизму під прикриттям «соціалістичного демократизму» було догматизовано і поставлено на службу правлячій бюрократії. Кризові явища в економіці, політичній та соціальній сферах, ускладнення зовнішньополітичної ситуації та зростання протидії владного народу змушували панівну верхівку вдаватися до тоталітарних методів управління, що в остаточному підсумку призвело до руйнування соціалістичного державного апарату, краху доктринерських комуністичних державознавчих ідей [12, с. 4].

Таким чином, погоджуючись з теоретичними висновками В. Цветкова, варто наголосити, що основними позиціями марксистської теорії демократії є: а) у класовому суспільстві демократія завжди має класовий характер; б) демократія як політичне явище – форма виявлення інтересів і відносин класів; в) демократія передусім пов'язана зі здійсненням державної влади та є формою держави; г) сутність, тенденції розвитку, інститути, форми демократії визначаються всією сумою соціально-економічних і духовних процесів класового суспільства; ґ) новий історичний пік демократії

виникає під час революційної перебудови буржуазного суспільства [10, с. 16].

Історики, політологи, юристи називають багато причин того, що радянська модель державно-бюрократичного соціалізму не витримала випробувань часом, але першопричиною її загибелі, на нашу думку, є те, що вона не витримала змагання зі світом капіталу, не спромоглася забезпечити вищі, порівняно із західними, рівні життя і продуктивності праці. По-друге, народовладдя не відбулося, а влада, як і засоби виробництва, була, принаймні протягом десятиліть, відчужена від трудящих. І по-третє, комуністична партія перетворилася на партію апарату, відірвалася від мас, а маси, прирдно, відвернулися від неї.

Українське національно-духовне життя в СРСР було отруєне компартійною ідеологією до межі нелюдяності, приміром у питанні релігійних вірувань і духовності людей вкладалося атеїстично-вульгарне розуміння, а особисте життя контролювалося партійним осередком. Україна після проголошення незалежності вийшла із цупких тенет компартійної тоталітарної ідеології майже цілком російсько і радянсько асимільованою спільнотою. Політичне керівництво незалежної України не ставило за мету служіння народу, зрачки політичної поведінки нової української еліти, в руках якої опинилася влада, були продуковані компартійною системою, яка набула своєрідної корпоративної солідарності. Нове керівництво України мало настільки звичний для компартійно-радянської номенклатури тип поведінки, що його корпоративно-партійне мислення майже автоматично створило українську державу й партійну організацію, яка перетворилася, за рахунок приватизації, одночасно на владу і власність. Оскільки політичні реформи зосередилися навколо їх корпоративно-владних інтересів, то вони свідомо створили законодавчі норми, які надавали перевагу владним структурам у здійсненні привласнення держави й народного економічного потенціалу у своїх інтересах.

Соціально-економічна і політична ситуація, що склалася сьогодні, потребує наукового осмислення. Нові реалії й нову епоху намагаються зрозуміти за допомогою традиційних категорій і методів аналізу, прямолінійно зводячи усі суспільні суперечності до проблеми ворота до капіталізму і краху комунізму, не розуміючи, що людство вступило у нову цивілізацію, базовою умовою якої є побудова демократичної держави, в якій реалізуються права людини. Всі інші умови на думку М. Лебедева, або вторинні або є передумовами для реалізації основної [11, с. 234].

Радянський «демократичний» суспільний лад відійшов від капіталізму, але так і не наблизився до комунізму. Він не вийшов за межі перехідного періоду, властивого усім великим революціям, з усіма характерними для нього непривабливими, а часом і примітивними ознаками. Свого часу К. Маркс і Ф. Енгельс зазначали, що

революції так розкачуються, що вискакують за межі своїх історичних завдань і можливостей. Цей, так званий, зворотний хід маховика призвів до того, що сьогодні деякі політичні сили прагнуть повернутися до дикого капіталізму. Однак ми впевнені, що (як і в інших великих революціях) маховик історії зупинить регрес, поверне суспільство до прогресу, адже і капіталістична система не законсервувалася, а перебуває у стані переходу до нового суспільства, для якого характерним є взаємопроникнення та взаємозбагачення різних суспільних систем.

Для того, щоб демократія могла в Україні утверджуватися, потрібно реформувати правові механізми обрання суддів до Конституційного Суду України, Верховного Суду України, Центральної виборчої комісії, Вищої ради юстиції та інших інститутів влади. Український національно-державницький дух у своїй історичній традиції несе в собі потенціал народовладдя і свободи. Оскільки народ у своїй політичній дії цілеспрямовано формує основні інститути влади для того, щоб привести наше життя у відповідність до норм і цінностей західноєвропейської демократії: гуманізму, свободи, верховенства права, то сьогодні він має бути державотворцем, а не спостерігачем політичних протистоянь.

Список використаних джерел: 1. Маркс К. О демократии : сборник / К. Маркс, Ф. Энгельс, В. Ленин. – М. : Политиздат, 1988. – 512 с. 2. Байме К. Політичні теорії сучасності / Клаус фон Байме ; пер. з нім. М. Культаєвої, М. Бойченка. – К. : Стило, 2008. – 396 с. 3. Сурядная Е. В. Политико-исторические условия и теретические модели формирования демократического, политического режима в России / Е. В. Сурядная // Социально-политическое развитие России как комплексная проблема гуманитарного знания. – Волгоград : ВА МВД России, 2010. – С. 267–271. 4. Слющинский Б. В. Історія суспільно-політичної думки : курс лекцій : навч. посіб. / Б. В. Слющинський. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 453 с. 5. Ленин В. Держава і революція // Полн. собр. соч. – 5-е изд. – М. : Изд-во полит. лит., 1969. – Т. 33. – С. 1–20. 6. Малахов В. П. Історія політичних і правових учень / В. П. Малахов. – М. : Академ. проект, 2000. – 414 с. 7. Даль Р. Демократия и её критики / Р. Даль ; под ред. М. В. Ильина. – М. : Рос. полит. энцикл., 2003. – 576 с. 8. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень / Ф. П. Шульженко, Т. Г. Андрусак. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 304 с. 9. Арон Р. Демократия и тоталитаризм / Р. Арон ; пер. с фр. Г. И. Семенова. – М. : Текст, 1993. – 303 с. 10. Цветков В. В. Демократія і державне управління: теорія, методологія, практика : монографія / В. В. Цветков. – К. : Юрид. думка, 2007. – 336 с. 11. Лебедев Н. И. Проблемы формирования гражданского общества в современной России / Н. И. Лебедев // Социально-политическое развитие России как комплексная проблема гуманитарного знания. – Волгоград : ВА МВД России, 2010. – С. 232–234. 12. Камінський А. На перехідному етапі. «Гласність», «перебудова» і «демократія» на Україні / А. Камінський. – Мюнхен : [б. в.], 1990. – 623 с.

Надійшла до редколегії 29.10.2013

Сворак С. Д. Народовластный концепт в теории и практике Марксизма-ленинизма

Проанализированы принципиальные взгляды классиков марксизма-ленинизма на процессы генезиса и трансформации «пролетарского» государства, определены его характерные черты, особенности формирования и функционирования. Отдельно рассмотрены принципы народовластия и демократии как формы государства, обозначены этапы формирования демократических установ в СССР, теоретические и практические ошибки и просчеты руководства, выкристаллизована идея политического государства, которая исключает всякую диктатуру, в том числе и диктатуру пролетариата.

Ключевые слова: демократия, государство, народовластие, марксизм-ленинизм, власть.

Svorak S. D. Marxism-Leninism about democracy as a form of a state

Fundamental views of Marxism-Leninism's classics on the processes of genesis and transformation of «proletarian» state are analyzed, its characteristics, features of democracy as a form of a state are defined. Stages of forming democratic attitudes in the Soviet Union, theoretical and practical mistakes and miscalculations of leaders are characterized; the idea of political state, which excludes any dictatorship, even the dictatorship of the proletariat is formed.

It is emphasized that Marxism developed such pivotal political ideas: true sovereignty of the people is possible only by overcoming of private ownership of the means of production, their socialization; achieving full social justice in a society; material production, the state of the productive forces and production relations, interaction of basis and superstructure are defining in the political development of a society; the main condition for the victory of the revolution is a dictatorship of the proletariat; the vanguard of the working class must be the Communist Party; the state is the mechanism of economically powerful class; law is a will of the ruling class formed into a law.

The author insists that Stalin's subjectivist approach in applying Marxism while solving social tasks was a form to absolute administrative and command methods during social policy realization; extremely aversion to his opponents in the party and outside it; turning the party into a kind of «Order of the Sword»; in merciless massacre of dissidents. In practice, this has meant that the object of unprecedented in human history political terror has become some party leaders and the whole nations and nationalities. It happened that Russian bolsheviks resorted to artificial acceleration of the historical process and discredited their own political doctrine. All this discredited, to the large extent, positive view of socialism, democracy and democracy.

Keywords: democracy, state, sovereignty of the people, Marxism-Leninism, power.

УДК 340.13

О. О. Сидоренко

ІДЕЯ ПРОЦЕДУРНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ У ПРОЦЕСУАЛЬНИХ НОРМАХ ПРАВА

Визначено роль процесуальних норм права у регулюванні суспільних відносин, що розглядаються через ідею процедурної справедливості, принцип верховенства права та концепцію належного управління.

Ключові слова: процесуальні норми права, процедурна справедливість, система права, верховенство права.

На сучасному етапі розвитку суспільства все більше визнання отримує ідея: справедливість, яка сприймається як принцип, що лежить в основі права, має не тільки матеріальний прояв, а й процедурний. Справедливість постає як правове поняття, що є ознакою дій і процедур, тобто насамперед інститутів держави та громадянського суспільства. У свою чергу, право розглядається і як втілення ідеї справедливості, і як примусовий засіб впливу на суспільство, тобто як своєрідна примусова справедливість [1; 2, с. 269–285]. Важливими стають не лише норми права як певні взірці, стандарти поведінки, а й процедури, процес здійснення приписів правових норм, які не повинні відриватися від їх змістових характеристик [3, с. 44].

Той факт, що за необхідності право буде реалізоване за допомогою юридично впорядкованої процедури примусу, свідчить про набуття правом нових змістових якостей (наявність відповідних процедур відрізняє право від інших соціальних регуляторів). Тому разом із нормами, що безпосередньо регулюють поведінку людей, з'являються й інші норми, що зобов'язують вживати заходів задля забезпечення дотримання цих «первинних» норм, які, на відміну від попередніх, отримують статус правової реальності у зв'язку з їх раціональністю і логічною істинністю [4, с. 18].

Враховання вимог матеріальної і процедурної справедливості у процесі правозакріплення веде до появи легітимного права, а їх одночасна реалізація в процесі судочинства свідчить про здійснення судочинства [5, с. 59]. При цьому під процедурною справедливістю слід розуміти додержання процедурних правил, спрямованих на забезпечення справедливості результату тієї чи іншої дії незалежно від інших обставин. Можна виділити такі прояви процедурної справедливості.

Суто процедурна справедливість: про неї можна вести мову там, де немає незалежного критерію оцінки правильності результату, а натомість є коректна або справедлива процедура, наслідок якої також є коректним або справедливим незалежно від його суті. Як приклад суто процедурної справедливості С. П. Погребняк наводить

© Сидоренко О. О., 2013

інститут жеребкування, що використовується під час виборів [6, с. 185, 186]. Вважаємо, що проявом суто процедурної справедливості можна також назвати функціонування автоматизованої системи документообігу в судах загальної юрисдикції, яка серед іншого забезпечує об'єктивний та неупереджений розподіл справ між суддями з додержанням принципів черговості, рівної кількості справ для кожного судді, вірогідності, з урахуванням завантаженості кожного судді, спеціалізації, а також вимог процесуального закону.

Абсолютна процедурна справедливість має незалежний критерій оцінки справедливості результату і процедуру, яка гарантує настання цього результату. Так, Дж. Роулз наводить такий приклад абсолютної процедурної справедливості, який, напевно, вже можна назвати хрестоматійним. Певна група людей має поділити пиріг: яка процедура зможе забезпечити право вказаних осіб на рівний розподіл? Вирішення пропонується таке: хтось один поділить пиріг й дістане собі останнього шматка, а решті буде дозволено забрати свої шматки перед ним. Така особа буде намагатися поділити пиріг порівну, адже саме в такий спосіб той, хто ділить, забезпечить собі найбільшу частку з можливих [7, с. 132].

Прикладом втілення абсолютної процедурної справедливості у праві може слугувати порядок формування складу третейського суду. Так, згідно зі ст. 17 Закону України «Про третейські суди», якщо сторони не погодили іншого, то формування складу третейського суду для вирішення конкретного спору здійснюється в такому порядку: під час формування третейського суду в складі трьох і більше третейських суддів кожна зі сторін призначає чи обирає рівну кількість суддів, а обрані в такий спосіб судді обирають ще одного для забезпечення непарної кількості третейських суддів [8].

Схожа ситуація має місце й під час формування складу Конституційного Суду України: згідно зі ст. 148 Конституції України Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по шість суддів Конституційного Суду України.

У США формування приймальної комісії до вищого навчального закладу за часів впровадження заходів позитивної дискримінації, коли афроамериканці мали привілеї під час вступу до вишів, також відбувалося за принципом абсолютної процедурної справедливості: до комісії входив викладач-афроамериканець і «білий» викладач. Наведемо приклад з історії, що демонструє вплив установлені процедури реалізації гарантованого права на обсяг тих правових можливостей, що можуть бути фактично використані. У 1971 р. єврей ДеФьюніс спробував вступити до Школи права Вашингтонського університету. Йому було відмовлено, хоча за результатами тестування і за оцінками, отриманими в коледжі, він був би прийнятний, якби був чорношкірим, філіппінцем, чікано або американським індіанцем. ДеФьюніс звернувся до Верховного Суду із заявою про те, що поширена у Вашингтоні практика встановлення

більш низького рівня вимог до представників меншин порушує його права, забезпечені Чотирнадцятою поправкою. Процедура прийому у Вашингтонську школу права була досить складною. Заяви про прийом ділилися на дві групи. Більшість – ті, хто не входить до встановленого списку меншин, – спочатку піддавалася відбору, в ході якого виключали абітурієнтів, прогнозований середній бал яких (визначався на підставі оцінок, отриманих у коледжі, і результатів тестування) виявлявся нижчим певного рівня. Після попереднього відсіювання решту абітурієнтів із числа більшості розподіляли на категорії, які вже розглядалися докладніше. Абітурієнти з числа меншин не проходили попереднього етапу відсіювання, кожного з них уважно розглядала спеціальна комісія у складі, як було вище зазначено, чорношкірого викладача права і білого викладача, котрий раніше брав участь у тих чи інших навчальних програмах допомоги чорношкірим студентам-юристам. Більшість абітурієнтів із числа меншин, прийнятих у тому році, коли не зміг поступити ДеФьюніс, мала середній бал значно нижчий прогнозованого рівня відсіву, і Школа права визнала, що абітурієнт, який належав до певної меншини з таким самим середнім балом, як у ДеФьюніса, безсумнівно, був би прийнятий.

Верховний Суд зрештою так і не виніс остаточного рішення про те, чи є така практика правильною, чи ні. ДеФьюніс був зарахований до Школи права після того, як один із нижчих судів вирішив справу на його користь, а Школа права заявила, що йому буде дозволено довчитися незалежно від остаточного рішення у справі. У зв'язку з цим Верховний Суд ухвалив, що справа представляє суто академічний інтерес, і на цій підставі відхилив позов. Проте суддя Дуглас не погодився з таким невизначеним формулюванням; він виклав окрему думку, в якій стверджував, що Суд повинен був підтримати вимогу ДеФьюніса по суті справи. Багато університетів і коледжів сприйняло думку судді Дугласа як «зловісне передвістя» і змінило свою практику прийому студентів. Насправді у своїй особливій думці суддя Дуглас зазначав, що школи права могли б досягти того ж самого результату за допомогою більш досконалої процедури, ніж та, що використовувалася у Вашингтоні. Школа права могла б, наприклад, поставити умовою, щоб абітурієнти всіх рас і прошарків екзамінувалися разом, але щоб результати тестування для абітурієнтів – представників певних меншин оцінювалися за іншою шкалою або мали менше ваги при обчисленні загального прогнозованого середнього бала, оскільки, як показує досвід, з різних причин стандартні іспити не відображають реальних здібностей таких абітурієнтів [9, с. 303–304].

Як бачимо, процедура забезпечує максимально неупереджений розгляд справи, максимально повну реалізацію гарантованих прав, а також, на жаль, інколи створює умови, за яких право не може бути реалізоване належним чином.

Неабсолютна процедурна справедливість має незалежний критерій оцінки правильності висновку, проте відсутня процедура, яка б напевно привела до нього; правила (норми) неабсолютної процедурної справедливості лише сприяють досягненню справедливого результату (матеріальної справедливості) внаслідок дотримання процедури, однак не гарантують його [10, с. 125, 126]. Саме на ідеї неабсолютної процедурної справедливості заснована більшість юридичних процедур. Так, наявність інститутів адміністративного і судового оскарження (у межах якого існують апеляційне і касаційне) сприяє забезпеченню максимально неупередженого вирішення справи (інстанційність якщо не нівелює повністю, то суттєво мінімізує людський фактор, захищає від адміністративних і судових помилок), закріпленню гарантій, що значно знижують можливість неправомірного впливу.

Процедурному аспекту принципу справедливості відведено значне місце у практиці Європейського суду з прав людини. Так, ключовими елементами справедливого процесу в практиці Суду вважаються: рівність сторін, змагальність процедури, наочність відправлення правосуддя, ефективна участь у процесі розгляду справи (адекватне і правильне використання права на захист), швидкий розгляд справи тощо [11].

Крім того, процедурна справедливість створює передумови легітимації як права, так і держави.

Як відомо, сучасна юридична наука виокремлює два види легітимації сучасного права [12, с. 14]:

1. Легітимація за змістом, коли авторитет права забезпечується його сприйняттям як справедливого та корисного регулятора. Сьогодні на легітимність мають право претендувати ті і тільки ті правила, які могли би бути схвалені всіма можливими заінтересованими особами як учасниками раціонального дискурсу [13].

2. Легітимація за допомогою процедур. Правила вважаються авторитетними через те, що вони є породженням певної системи, яка організовано функціонує. Саме тому дотримання норм, що встановлюють процедуру формування органів державної влади і місцевого самоврядування, реалізації ними нормотворчих і правозастосовних повноважень, є передумовою довіри населення до чинного права, його сприйняття як належного соціального регулятора.

Окремі вчені перший із названих видів називають легітимацією, другий – легалізацією. Як зазначає Л. Саллерон, якщо легітимність характеризується як відповідність права укоріненню у суспільстві цінностям, уявленням та переконанням, то легальність (законність) передбачає відповідність права позитивного (закону) встановленій процедурі його прийняття, тобто іншому закону. Таким чином, Л. Саллерон розрізняє легальність та легітимність, розглядаючи другу як відповідність закону писаному, позитивному, а першу –

відповідність закону неписаному, природі людської або Господньої свідомості (тобто розуму) [14, с. 202].

Фактично процесуальні норми дозволяють забезпечити більшу визначеність правового регулювання шляхом закріплення певних чітко встановлених процедур, через які суб'єкти права отримують або можливість ознайомитися з тим, які вимоги до них висуває чинне право, або реалізувати норми права, або звернутися за захистом порушеного права.

Так, саме процесуальні норми визначають процедуру прийняття обов'язкових до виконання нормативних приписів, джерела, в яких вони закріплюються, спосіб доведення змісту цих приписів до населення. На суб'єктів права не можна покласти тягар необхідності виведення кожної норми права із «визнаних у суспільстві цінностей». Тим більше, що ця категорія, якщо до неї звертається окрема людина, набуває надзвичайно суб'єктивного характеру. І в цьому аспекті можна погодитися з прихильниками позитивістської концепції права, які у спорі з юснатуралістами вказують на те, що беззастережне слідування уявленням про справедливість, яким може бути виправдана відмова від виконання встановлених державою обов'язків, підриває основи правопорядку, позбавляє учасників правовідносин упевненості у правовому результаті своїх дій, оскільки інша сторона врегульованих правом відносин може відмовитися від покладених на неї зобов'язань, посилаючись на їх невідповідність визнаним у суспільстві цінностям. Це, у свою чергу, заперечує цінність права як стабільного регулятора суспільних відносин [15, с. 34].

Одним із проявів ідей легітимності й справедливості є обмеження дій влади, котрі витікають із принципу верховенства права [16, с. 16]. У цілому історія розвитку концепції верховенства права є певним розгортанням змісту цього принципу як системи взаємопов'язаних вимог до правового регулювання, що мають переважно процедурний характер. Зокрема, у резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи від 06.07.2007 «Верховенство права» (Rule of Law) наведено такий розвиток концепції верховенства права. Першим кроком було висунення вимоги, згідно з якою наділення владою має відбуватися виключно на підставі закону, який слід застосовувати однаково як до наділених владою, так і до підвладних (принципи законності та рівності перед законом). Другим кроком стало висунення вимоги забезпечення права на доступ до незалежного правосуддя, через яке можна оскаржити рішення суб'єктів владних повноважень.

Сьогодні можна говорити про те, що розвиток концепції верховенства права триває. Результатом цього складного процесу є розкриття змісту принципу верховенства права через такі вимоги:

– гарантування прав людини та основоположних свобод (конституційне закріплення їх переліку, визначення підстав обмеження, встановлення позитивних та негативних зобов'язань держави);

– юридична визначеність (вимога до якості закону – доступність, чіткість, взаємна узгодженість норм права; повнота, послідовність, стабільність, достатність, поміркованість правового регулювання, однакове застосування та гарантування реалізації юридичних норм);

– законність (зобов'язання діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені конституцією та законами);

– пропорційність (передбачуваність підстав правообмежень у законі, необхідність правообмеження в демократичному суспільстві, переслідування легітимної мети, дотримання справедливого балансу між приватними і публічними інтересами);

– обмеження дискреційних повноважень та контроль за діяльністю суб'єктів владних повноважень (наявність закону, що закріплює функції, завдання та повноваження таких суб'єктів, визначення критеріїв їх дискреції, встановлення механізмів захисту прав та основоположних свобод);

– справедливе судочинство (встановлення вимог до формування судів, гарантування їх незалежності та безсторонності, забезпечення реалізації права бути вислуханим, доступу до суду та права на розгляд справи у розумний строк, закріплення заборони перегляду остаточного рішення суду та забезпечення обов'язковості його виконання, вмотивованість судового рішення).

Наведені вимоги є результатом діяльності саме судових інстанцій (Європейського суду з прав людини, Суду справедливості, Суду ЄС та суду першої інстанції, національних судів).

Як уже відзначалося, зміст принципу верховенства права великою мірою розкривається саме через процедурні вимоги. Так, визначаючи поняття «верховенство права», Ф. А. Гайек наголошує, якщо зняти всі технічні деталі, то уряд мусить виконувати правила, встановлені і проголошені заздалегідь – правила, що дають змогу з певністю передбачати, як влада використовуватиме свої повноваження під час здійснення примусу за певних обставин і плануватиме власні справи на підставі цього знання [17, с. 77]. Адже дія принципу верховенства права має за мету закріплення певних меж діяльності держави задля захисту прав людини, викорінення будь-якого свавілля [18, с. 44].

Вказані ідеї знайшли відображення в практиці конституційного судочинства в Україні. Конституційним Судом України 02.11.2004 винесено рішення, в якому викладене розуміння верховенства права: «Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозахисну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. <...> Таке розуміння права

не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна із основних засад права, вона є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права» [19].

Ідея процедурної справедливості втілюється також у концепції належного управління (урядування). Сьогодні єдиним можливим варіантом розвитку подій є саме синтез безпосередньої демократії та функціонування бюрократичного апарату, легітимованого за допомогою механізмів цієї ж таки безпосередньої демократії, підконтрольного та підзвітного народу [20, с. 82]. З цього приводу німецький дослідник П. Г. Кіельмансег, який називав існування професійної постійно діючої державної служби «посадовою конституцією», слушно зауважив: «Синтез демократії та посадової конституції – це не просто «народна форма правління другого сорту», не просто ерзац для чистої та справжньої демократії, ні, це єдино відоме нам прийнятне вирішення проблеми інституціоналізації політичної свободи» [21].

Компетенційні норми з їх широким спектром адміністративного розсуду і корупційних можливостей вимагають чітких процедур діяльності і прийняття рішень, взаємовідносин всіх суб'єктів права [16]. З точки зору реалізації у сфері виконавчої влади принципу верховенства права, найбільш складним залишається завдання подолання існуючої у багатьох фахівців недооцінки ролі процедур у діяльності органів виконавчої влади, насамперед, у частині їх взаємовідносин з громадянами. Між тим процедури (зараз їх прийнято визначати як «адміністративні») покликані істотно сприяти підвищенню ефективності публічної влади, чіткому виконанню функцій і повноважень органів та посадових осіб. Головне, що адміністративні процедури здатні забезпечити необхідну послідовність у реалізації громадянами своїх прав і законних інтересів та стати дієвим засобом протидії суб'єктивізму і свавілю з боку державних службовців органів виконавчої влади [22, с. 8].

Концепція демократичної легітимності виступає ідейним підґрунтям принципу належного управління. Поява концепції *good administration* пов'язується із діяльністю Ради Європи та ЄС. Так, у Резолюції 77 (31), схваленої 28.09.1977 Комітетом Міністрів Ради Європи, зазначалося, що з розвитком сучасної держави державні адміністративні заходи набули все більш важливого значення, у зв'язку з чим індивіди стали більш залежними від адміністративних процедур. На підставі свого основного завдання – захисту основних прав і свобод особи – Рада Європи мала намір докласти зусиль, щоб покращити процедурне становище людини у відносинах із адміністрацією шляхом сприяння прийняттю правил, які забезпечували б справедливість у відносинах між громадянином

і адміністративними органами. З цією метою у Резолюцію в контексті вимог належного й ефективного адміністрування були включені такі принципи, як: 1) право бути заслуханим; 2) доступ до інформації; 3) допомога та представництво; 4) мотивування; 5) вказівка на засоби захисту [23].

Рада заявила, що запропонованих принципів слід додержуватися впродовж захисту як фізичних, так і юридичних осіб під час адміністративних процедур, щодо будь-якого окремого заходу або рішення, які приймаються під час здійснення публічної влади і які мають такий характер, що безпосередньо зачіпає права, свободи чи інтереси (адміністративний акт) [6].

На думку Венеціанської комісії, *good administration* охоплює, зокрема, такі вимоги, як неупередженість, справедливість, завершення процедур у розумні строки, правову визначеність, пропорційність, недискримінацію, право бути почутим, ефективність, продуктивність. Ця концепція базується на чітко визначених процесуальних правах, порушення яких може бути розглянуте судом.

В ЄС концепція належного управління втілена насамперед у Хартії основних прав Європейського Союзу (ст. 41) та в Кодексі належної адміністративної поведінки. З точки зору належного управління, процедурні механізми є такими ж важливими, як і його результати: вони самі виступають невід'ємною частиною права на належне управління [6].

Отже, можна сказати, що роль процесуальних норм права в механізмі регулювання суспільних відносин має розглядатися в світлі ідеї процедурної справедливості, принципу верховенства права та концепції належного управління.

Список використаних джерел: 1. Максимов С. И. Справедливость и эффективность как критерии оценки права / С. И. Максимов // Проблемы законности. – Вип. 49. – 2001. – С. 195–204. 2. Хеффе О. Политика. Право. Справедливость. Основоположения критической философии права и государства / О. Хеффе ; пер. с нем. – М. : Гнозис ; Логос, 1994. – 319 с. 3. Петришин О. Праворозуміння у вітчизняній теорії права: загальносоціальний контекст / О. Петришин // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 1. – С. 37–49. 4. Циппеліус Р. Юридична методологія / Р. Циппеліус ; пер., адапт., прикл. з права України і список термінів Р. Корнута. – К. : Реферат, 2004. – 176 с. 5. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія / С. П. Погребняк. – Х. : Право, 2008. – 240 с. 6. Погребняк С. П. Концепції *good governance* та *good administration* (міжнародний, європейський та національний досвід) / С. П. Погребняк // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 1. – С. 177–190. 7. Роулз Дж. Теорія справедливості / Джон Роулз ; пер. з англ. О. Мокровольський. – К. : Основи, 2001. – 822 с. 8. Про третейські суди : закон України від 11.05.2004 № 1701-IV // Офіційний вісник України. – 2004. – № 23. – Ст. 1540. 9. Дворкин Р. О правах всерьез / Р. Дворкин ; пер. с англ.:

М. Д. Лахута, Л. Б. Макеєва. – М. : РОССПЭН, 2004. – 392 с. **10.** Морщакова Т. Конституційна захиста прав и свобод граждан судами Российской Федерации / Т. Морщакова // Сравнительное конституционное обозрение. – 2001. – № 4. – С. 124–128. **11.** Пушкар П. В. Концепція справедливості у судовому розгляді / П. В. Пушкар // Держава і право. – Вип. 17. – 2002. – С. 377–382. **12.** Тихомиров Ю. А. Проблемы развития процессуального права / Ю. А. Тихомиров // Судебная реформа в России: проблемы совершенствования процессуального законодательства : по материалам науч.-практ. конф., Москва, 28 мая 2001 г. – М., 2001. – С. 8–16. **13.** Хабермас Ю. Вовлечение другого: очерки политической теории / Ю. Хабермас ; пер. с нем. Ю. С. Медведева ; под ред. Д. А. Скляднева. – СПб. : Наука, 2001. – 417 с. **14.** Шевчук С. В. Основи конституційної юриспруденції / С. В. Шевчук. – К. : Укр. центр правн. студій, 2001. – 302 с. **15.** Уварова О. О. Роль принципів права у процесі правозастосування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Уварова Олена Олександрівна. – Х., 2009. – 210 с. **16.** Аллан Т. Р. С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права / Т. Р. С. Аллан ; пер. з англ. Р. Семківа. – К. : Києво-Могилян. акад., 2008. – 385 с. **17.** Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / Браян Таманага ; пер. з англ. А. Іщенко. – К. : Києво-Могилян. акад., 2007. – 208 с. **18.** Цвік М. В. Верховенство права в контексті прав людини / М. В. Цвік // Проблеми теорії права і конституціоналізму у працях М. В. Цвіка / НАПрН України. – Х. : Право, 2010. – С. 43–46. **19.** Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш легкого покарання) : спр. № 15-РП-2004 від 02.11.2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 45. – Ст. 2975. **20.** Барабаш Ю. Питання демократії в правових позиціях Конституційного Суду України / Ю. Барабаш // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 4/5. – С. 82–87. **21.** Киельмансегг П. Г. Квадратура круга. Размышления о характере репрезентативной демократии / П. Г. Киельмансегг // Политическая философия Германии : сб. ст. – М. : Современ. тетради, 2005. – С. 137. **22.** Авер'янов В. Б. Концептуальні засади реформування органів виконавчої влади України з урахуванням європейських принципів та стандартів незалежного урядування («Good Governance») / В. Б. Авер'янов, В. А. Дерещ, А. А. Пухтецька // Форум права. – 2006. – № 2. – С. 4–12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2006-2/06avbsnu.pdf>. **23.** Резолюція (77) 31 Комітету Міністрів про захист особи стосовно актів адміністративних органів влади : прийн. Ком. Міністрів Ради Європи 28.09.1977 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apelyacia.org.ua/content/rezolyuciya-77-31-komitetu-ministriv-pro-zahist-osobi-stosovno-aktiv-administrativnih>. – Назва з екрана.

Надійшла до редакції 31.10.2013

Сидоренко О. А. Идея процедурной справедливости в процессуальных нормах права

Определена роль процессуальных норм права в регулировании общественных отношений, которые рассматриваются через идею процедурной справедливости, принцип верховенства права и концепцию надлежащего управления.

Ключевые слова: процессуальные нормы права, процедурная справедливость, система права, верховенство права.

Sydorenko O. O. The idea of procedural justice in procedural legal norms

The article focuses on the role of the procedural legal norms in the regulation of social relations, which are considered by the idea of procedural justice, the rule of law and the concept of good governance. Justice appears as a legal concept, which is a sign of action and procedures, that first of all state institutions and civil society. Procedural justice is understood as adherence to procedural rules designed to ensure fairness in the outcome of an action, regardless of other circumstances. The procedure provides the impartial hearing, the fullest realization of the rights, and, unfortunately, sometimes creating the conditions under which the right may not be exercised properly. The following signs of procedural justice are identified. Purely procedural justice: for it can speak where there is no independent criterion for assessing the correctness of the result, but instead is a correct or fair procedure, which as a result is correct or true, regardless of its merits. Absolute procedural fairness is an independent criterion for assessing the fairness and outcome of the procedure, which guarantees the occurrence of this result. Non-absolute procedural fairness is an independent criterion for assessing the correctness of the conclusion, but there is no procedure that would have surely led to it. Procedural aspects of the principle of justice occupies a significant place in the practice of the European Court of Human Rights. In addition, procedural justice as a prerequisite legitimating of law and government. In fact, procedural rules allow for greater certainty regulation by consolidating certain well-established procedures through which entities receive or the opportunity to look at what their requirements raises a valid law, or to realize the law or seek the protection of rights. Yes, that procedural rules govern the admission procedure binding regulatory requirements, the sources in which they are fixed, the method would bring these instructions to the people. The development of the concept of the rule of law is a kind of content deployment that principle as a system of interrelated requirements for regulation that are largely procedural in nature and is the result of most courts (the European Court of Human Rights, the Court of Justice, the Court of Justice and Court of First Instance, the national courts). The idea of procedural fairness embodied also in the concept of good governance (governance). In terms of implementation in the executive branch of the rule of law is the most difficult task of overcoming existing in many experts to discount the importance of procedures in the executive power, especially in terms of their relations with citizens. Meanwhile procedure designed to significantly enhance the effectiveness of public power, precise performance of the functions

and powers of authorities and officials. The concept of democratic legitimacy serves the ideological basis of the principle of good governance. The concept of good administration associated with the activities of the Council of Europe and the EU. Based on its main task – to protect the fundamental rights and freedoms – the Council of Europe intends to make efforts to improve procedural rights situation in relations with the administration by promoting the adoption of rules that would ensure fairness in the relationship between the citizen and the administrative authorities.

Keywords: the procedural legal norms, procedural fairness, the legal system, the rule of law.

УДК 340:16

О. В. Тягло

ЛОГІКО-ЙМОВІРНІСНІ ПІДСТАВИ ЕЛЕКТРОННОГО ПРАВОСУДДЯ

Перспективу повного електронного правосуддя проаналізовано з огляду на можливість кількісної оцінки юридичних аргументів, що ґрунтується на концепті логічної ймовірності. З'ясовано особливості і сферу застосування Ляйбніцевого підходу в такій оцінці у порівнянні з «об'єктивним Байєсіонізмом». Вказано принципову перешкоду, котра сьогодні становить виклик будь-якій спробі реалізації повного електронного правосуддя: вона породжується істотною роллю людської інтуїції у встановленні вихідних даних, необхідних для кількісної оцінки юридичних аргументів. Дійсно повне е-правосуддя вимагатиме, мабуть, не тільки об'єктивного і потужного штучного інтелекту, а й відповідної штучної інтуїції.

Ключові слова: юридичний аргумент, логічна ймовірність, інтуїція, повне електронне правосуддя.

I. Постановка проблеми

Мішелю де Монтеню, який мав юридичну освіту і багату практику, належить вельми цікаве свідчення: «Мені розповідали про одного суддю, що коли він наштотувався на якесь ... питання, з котрого існує кілька відмінних думок, то робив наступну помітку на полях своєї книги: «по-дружньому». Це означало, що істина така темна і суперечлива, що в подібних випадках він міг вирішити справу на користь будь-якої з протилежних сторін. Він уважав, що тільки через брак кмітливості й ученості він не в усіх випадках міг зробити свою помітку «по-дружньому» ...» [1, с. 514]. Хоча з того часу минуло більше чотирьох століть, навряд чи хтось візьме на себе сміливість стверджувати, що ситуація змінилась... на краще.

Протягом останніх десятиліть – з початком Інформаційної епохи – появилася принципово нова перспектива додання описаної Монте-нем скрути. Атрибутом цієї епохи є розробка й експансія різноманітних утілень штучного інтелекту фактично в усі поля соціального простору, включаючи поле права. Тож чому б не розробити *повне*

електронне правосуддя з надпотужним і безпристрасним штучним інтелектом за слідчого чи суддю? Попередні теоретичні дослідження на цьому шляху вже проводяться (див., напр., [2]); технічні елементи е-правосуддя, зокрема електронні реєстри документів чи всевидючі системи спостереження стали частиною повсякденного життя у багатьох країнах; близько чотирьох років тому почав функціонувати «Європейський портал е-правосуддя» тощо.

Перспектива повного електронного правосуддя криє в собі низку різноманітних аспектів і проблем. Пропонована стаття присвячена розгляду однієї з принципових, а саме можливості чисто раціональної кількісної оцінки аргументів у процесі прийняття юридичних рішень.

II. Про концепт логічної ймовірності

Сьогодні в усіх полях соціального простору мають місце численні ситуації, коли неможливо уникнути недемонстративних міркувань з використанням правдоподібних даних, – через складність реальності, брак часу чи інших ресурсів, обмеженість сприйняття, пам'яті, волі чи інтелекту людських істот. У полі права такі ситуації природні, по-перше, на стадії досудового розслідування правопорушень, особливо напочатку, коли в нетривіальних випадках відомості зазвичай неповні, неточні чи навіть суперечливі, надаючи підстави для висування множини різних версій, у тому числі й таких, які взаємно виключають одна одну; по-друге, на стадії судового провадження, коли ухваленню остаточного рішення передуватиме змагання сторін обвинувачення і захисту, кожна з яких висуває свої «залізні докази та аргументи», котрі, проте, далеко не завжди витримують «зважування на терезах Феміди».

Правдоподібні висловлювання, включаючи частину юридичних доказів, у процесі перевірки, інколи досить складної та довготривалої, одержують певне логічне значення – істина або хиба. Однак коли тут-і-зараз висловлювання є тільки правдоподібним, воно лише більш або менш «близьке до істини» і тому заслуговує на більшу чи меншу довіру. Така ситуативна «близькість до істини» та відповідна їй міра раціональної довіри схоплюється концептом *логічної, або епістемологічної, ймовірності*.

Канадський дослідник Ян Хакінг показав, що сучасний концепт ймовірності з'явився на світ близько 1660 року. І з самого початку він був подібним до дволикого Януса: «З одного боку, це статистична ймовірність, пов'язана зі стохастичними законами випадкових процесів. А з іншого боку, – це епістемологічна ймовірність, потрібна для визначення розумної міри довіри до висловлювань (reasonable degree of belief in propositions), що не пов'язана зі статистикою» [3, р. 12] (переклад наш – О. Т.). Слід зауважити, що обидва вказаних «лики» важливі у полі права. Проте пропонована

стаття буде мати справу тільки з логічною ймовірністю як із засадничим у кількісній оцінці юридичного аргументу концептом.

Одним із перших, хто ввів концепт логічної ймовірності, був Готфрід Вільгельм фон Ляйбніц. Він вказав на ймовірність, «котра випливає з природи речей у тій мірі, наскільки ця природа нам відома, і яку можна назвати правдоподібністю. Вона приймається з урахуванням припущень. Але для того, щоб оцінити її, необхідно, аби самі припущення одержали певну оцінку й були приведені до однорідності, що дозволяла б порівнювати їх між собою». Ляйбніц також уважав, що коли йдеться про ймовірність, «можна завжди визначити те, що є найбільш правдоподібним *ex datis*», тобто на підставі наявної бази вихідних даних [4, с. 472]. Важливо відмітити: Ляйбніцеве розуміння ймовірності виникло саме у полі права [3, р. 85–91].

Як і філософія Ляйбніца в цілому, його розуміння ймовірності по суті є раціоналістичним. У цих рамках побудова аргументу і встановлення логічного значення чи, щонайменше, логічної ймовірності його висновку досягається виключно силою розуму – на підставі вихідних даних за чітко визначеними правилами в дусі знаменитої директиви *«Давайте порахуємо!»*. Сьогодні віра в достатність такого підходу загалом підірвана. Однак в алгоритмі розслідування правопорушень, який можна розглядати як метод гіпотез – узагальнення гіпотетико-дедуктивного методу пізнання, чисто раціональна кількісна оцінка аргументів видається слушною на першій стадії – висування версій і попереднього їх порівняння.

На початку ХХ століття важливий внесок у дослідження логічної ймовірності був зроблений Джоном Мейнардом Кейнсом. Автор *«Трактату про ймовірність»* виходив з «існування певного логічного зв'язку між двома множинами висловлювань у випадках, коли не можна вивести одне з другого у демонстративний спосіб» [5, р. 9]. Та хоча Кейнс запропонував опис такого роду логічних зв'язків у різних аргументах, він не дав, зокрема, завершеного методу оцінки сили аргументів, побудованих на ймовірнісних резонах.

Під впливом Кейнса Рудольф Карнап поглибив розуміння принципів різниці між двома «ликами» ймовірності. Як він зауважив, «твердження статистичної ймовірності ... мають місце *всередині* науки, наприклад на мові фізики або економіки (взятій за об'єктну мову). З іншого боку, твердження логічної, або індуктивної, ймовірності ... виражають якийсь логічний зв'язок між даними доказами й гіпотезою, подібний до логічної імплікації, але з чисельним значенням. Таким чином, ці твердження говорять *про* твердження

науки; отже, вони не належать даній науці прямо, а належать її логіці чи методології, сформульованій на метамові» [6, р. 75]¹. Карнап провів чітку межу між двома видами ймовірності: логічною ймовірністю, яку відтоді називають «*probability*₁», і статистичною ймовірністю, яку називають «*probability*₂» [7, р. 967].

Дослідження у сфері логічної ймовірності порівняно з дослідженнями у сфері її «близнюка-суперника» – статистичної ймовірності виявились менш регулярними і результативними. Істотні кроки Ляйбніца, Кейнса, Карнапа розділені століттями або, щонайменше, десятиліттями. Одним з очевидних витоків цієї розбіжності є відмінність цільових аудиторій або, краще сказати, аудиторій виправдання: якщо статистична ймовірність виступає повсякденним інструментом величезної маси математичних, природознавчих, економічних і т. п. теоретичних досліджень та практик, то логічна ймовірність традиційно привертає увагу частини філософів, логіків і юристів. Та зазначена відмінність *лише* почасти пояснює, чому логічна ймовірність знайшла певну концептуальну експлікацію, але дотепер не має цілком завершеного апарату кількісної оцінки.

III. Дві сфери використання логічної ймовірності

Приблизно із сімдесятих років ХХ століття значно підвищився інтерес до кількісної оцінки юридичної аргументації, особливо у рамках Нового дослідження доказів (New Evidence Scholarship). Сьогодні воно виступає як міждисциплінарний пошук з широким спектром ідей, методів і результатів, але, як і раніше, найчастіше пов'язується з ймовірністю та доказуванням, включаючи дослідження міркувань із застосуванням формальних інструментів, подібних до теореми Байєса [8, р. 984–985]. Проте ситуація залишається недовершеною, викликаючи потребу в додаткових студіях. Тому одне із завдань даної статті – обговорення кількісної оцінки юридичних аргументів, що ґрунтується на концепті логічної ймовірності у рамках сучасної версії *окремого Ляйбніцевого підходу*.

Ляйбніців підхід видається слушним ідентифікувати як споріднений, але не тотожний міркуванням, що ґрунтуються на теоремі

---

¹ У полі права це зауваження Карнапа може бути проілюстровано наступним прикладом. Нехай свідок сформулював на якійсь об'єктній мові висловлювання Е: «Ймовірність того, що Х. вчинив цей злочин, дорівнює 1/4». Якщо слідчий відчуває сумніви щодо правдивості свідка, він висловить Е': «Ймовірність Е близька до 1/2», тобто це свідчення видається сумнівним. Та чи буде Е' саме істинне? Коли воно добре підтверджується всією інформацією про свідка, то суддя визнає, наприклад, Е'': «Ймовірність Е' близька до 9/10», і т. п.

Байеса котрі *en masse* називають «об'єктивний Байесіонізм» (див., напр., [9]).

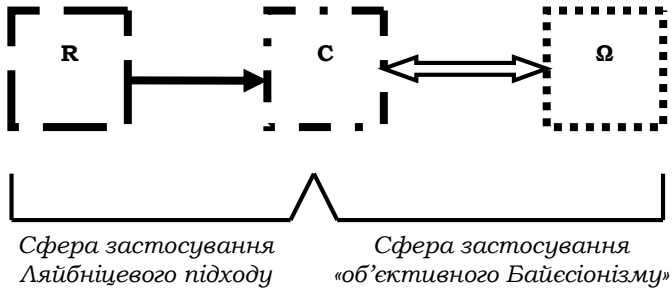

Рис. 1. Різні сфери застосування Ляйбніцевого підходу й «об'єктивного Байесіонізму»

Беручи до уваги схему методу гіпотез (найпростіший варіант див. на рис. 1), неважко зрозуміти, що застосування Ляйбніцевого підходу відповідає стадії висування і попередньої оцінки гіпотези (версії) **C** на підставі даних про ймовірність вихідного резону **R** і силу його логічного зв'язку з **C**, тобто **P(R)** та **p(C/R)**. А «об'єктивний Байесіонізм» відповідає стадії вирішального відпрацювання **C**, передбачаючи виведення – не обов'язково демонстративне – певного наслідку **Ω** і наступну його емпіричну перевірку: підтвердження **Ω** надає гіпотезі **C** нову підтримку, натомість непідтвердження підживляє довіру до неї.

Базовою для «об'єктивного Байесіонізму» є формула, в елементарному випадку віднесена до зв'язку, так би мовити, одного наслідку-резону **Ω** та підтримуваного ним гіпотетичного висновку **C**:

$$P(C/\Omega) = P(\Omega/C) \times P(C) / P(\Omega).$$

Наведена формула Байеса виражається у термінах апріорних імовірностей **P(C)** і **P(Ω)**, а також апостеріорних, або умовних, імовірностей **P(C/Ω)** і **P(Ω/C)**. Знаходження апостеріорної імовірності **P(C/Ω)** вимагає відомостей про значення трьох інших імовірностей, включаючи **P(Ω/C)**. На відміну від цього Ляйбніців підхід не передбачає знання ані апріорної **P(Ω)**, ані апостеріорної **P(Ω/C)**. Його застосування можливе тоді, коли необхідні умови для використання теореми Байеса і похідних від неї ще не створені. Більше того, є сенс вважати цей підхід одним зі способів знаходження ймовірності **P(C)**. А у прагматичному плані чисто уможглине обчислення і «зважування» конкуруючих версій може бути корисним з тим, аби за умов дефіциту часу чи інших ресурсів у першу чергу виявити та відпрацювати найбільш правдоподібні з них.

За Ляйбніцевим підходом будь-яка серйозна спроба розв'язати проблему чисто раціональної кількісної оцінки аргументу передбачає з'ясування: 1) за якими формулами за заданими вихідними

даними вирахувати силу аргументу, тобто логічну ймовірність його висновку **C**; 2) як знайти належні вихідні дані, включаючи структуру, ймовірності базових резонів, сили зв'язків усередині аргументу.

IV. Формули розрахунків і виклик відхідних даних

Більше двадцяти років тому канадський дослідник Джон Блек розвинув кількісний підхід до оцінки ступеня підтримки висновку аргументу, який забезпечується його резонами, тобто сили аргументу. Цей підхід спирався на добре відоме числення ймовірностей [10, р. 21]. У статті Блека було обґрунтовано основні формули розрахунку сили аргументів різної структури (їхні діаграми див. на рис. 2)².

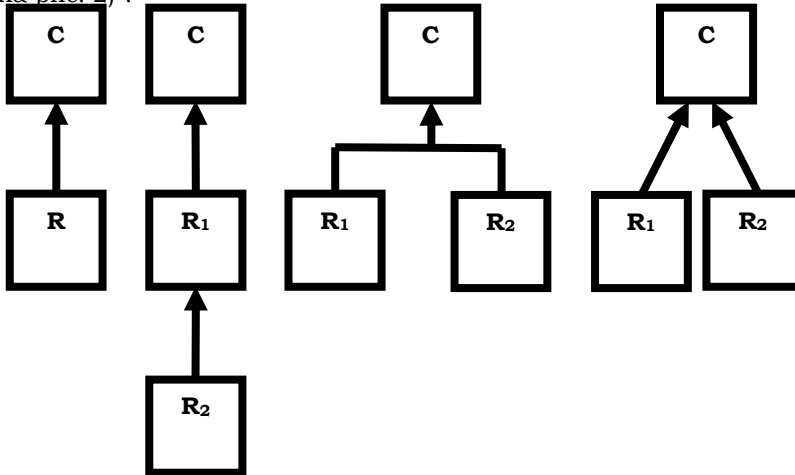

Рис. 2. Діаграми аргументів із різною структурою

Найпростішим є аргумент з одним резонаном. Для нього маємо ймовірність висновку $P(C/R)$, залежну від ймовірності резону $P(R)$ і сили логічного зв'язку $p(C/R)$:

$$P(C/R) = P(R) \times p(C/R).$$

Для серіального аргументу (serial argument) з двома резонами:

$$P(C/R_1R_2) = P(R_2) \times p(R_1/R_2) \times p(C/R_1).$$

² Окреме непросте питання пов'язане зі встановленням точної структури аргументу та його діаграмуванням, що відображає мережу логічних імовірнісних зв'язків. Дослідженню цього питання присвячені, наприклад, праці канадського фахівця з неформальної логіки Д. Велтона.

Для аргументу з двома зв'язаними резонами (linked argument):

$$\mathbf{P(C/R_1\&R_2)} = \mathbf{P(R_1)} \times \mathbf{P(R_2)} \times \mathbf{p(C/R_1\&R_2)}.$$

Нарешті, для аргументу з двома незалежними резонами (convergent argument) формула обчислення його сили має вигляд:

$$\mathbf{P(C/R_1, R_2)} = \mathbf{P(C/R_1)} + \mathbf{P(C/R_2)} - \mathbf{P(C/R_1)} \times \mathbf{P(C/R_2)}.$$

Узагальнення цих простих формул для аргументів з більшою кількістю резонів чи зі складнішою структурою не становило великої проблеми. Однак принаймні дві останні потребують подальшої розробки. Для зв'язаного недемонстративного аргументу актуальним залишається питання конкретизації $\mathbf{p(C/R_1\&R_2)}$ залежно від виду використовуваного умовиводу та вихідних резонів. Для аргументу з незалежними резонами можливість удосконалення наведеної формули обговорювалась, наприклад, у [11; 12]. Таким чином, певні робочі формули, за якими за заданою структурою, ймовірністю вихідних резонів і сил ймовірнісних зв'язків усередині аргументу можна обчислити його силу, вже запропоновано. Вони ще дискутуються, вдосконалюються, узагальнюються, проте проблема кількісної оцінки юридичного аргументу цим не вичерпується.

Наприкінці своєї статті Джон Блек зауважив, що принципове утруднення кількісної оцінки сили аргументів пов'язане з приписуванням значень ймовірностей вихідних резонів і силам внутрішніх логічних зв'язків [10, р. 29]. Він фактично визнав, що в багатьох реальних випадках у встановленні даних основну роль відіграє суб'єктивна уява та інтуїція того, хто оцінює аргумент. Слід зазначити, що Кейнс у подібній ситуації також приділяв серйозну увагу інтуїції, або безпосередньому судженню (direct judgment) (див., напр., [5, р. 15, 18–19, 76]). Тож чи існують якісь раціональні «дороговкази», здатні направити чи обмежити прозріння людської інтуїції?

Вельми загальною директивою в такому зв'язку виявляється уведений Я. Бернуллі і П. Лапласом *принцип індиферентності*. У найпростішому вигляді він стверджує: якщо немає *відомих* резонів для предичювання даному суб'єкту однієї, а не іншої з кількох альтернатив, то відносно наявного знання утвердження кожної з цих альтернатив має рівну ймовірність [5, р. 45]. Цей принцип є застосовним до альтернатив різної природи, включаючи резони й логічні зв'язки. Наприклад, якщо з огляду на доступні тут-і-зараз дані будь-які підстави для надання переваги конкретному логічному значенню резону $\mathbf{R}$ відсутні, то його ймовірність бути істинним дорівнює ймовірності бути хибним і $\mathbf{P(R)} = 1/2$. Принцип індиферентності неодноразово піддавався критиці, зокрема Кейнсом. У результаті він сформулював «цей принцип у більш точній формі, показавши необхідну його залежність від судження релевантності й у такий спосіб виявивши прихований елемент безпосереднього судження, або інтуїції» [5, р. 69] (переклад наш – О. Т.). Отже, врешті-решт інтуїція виявляється знов.

Раціональні «дороговкази» у приписуванні вихідних даних повинні враховувати їх природу. Так, сили ймовірнісних зв'язків усередині аргументу залежать від використовуваних способів висновку. Для демонстративних умовиводів ясно, що сили зв'язків між резонами і проміжними або кінцевими висновками максимальні: наприклад, у дедуктивному аргументі з одним резонам $p(C/R) = 1$. Однак у випадку аргументів, побудованих з допомогою недемонстративних умовиводів, приписування чисельних значень даним, потрібним для кількісних розрахунків, дотепер не має чисто раціональних алгоритмів, прийнятних беззаперечно.

У полі права встановлення ймовірностей окремих доказів і сил ймовірнісних зв'язків усередині аргументації певною мірою відноситься до дискреційних повноважень слідчого чи судді. Взагалі дискреція має, серед іншого, істотне інтуїтивне підґрунтя. Суддя Апеляційного Суду Вищого Суду Нового Південного Уельсу Девід Ходжсон навів переконливі приклади і коментарі стосовно дійсних основ сучасної юридичної аргументації та ухвалення рішень [13]. Він піддав критиці ідею достатності чисто математичного розрахунку ймовірностей за певними правилами, включно з теоремою Байєса: «Теорема Байєса сама по собі ніколи не може дати нам необхідних початкових ймовірностей, особливо первинних ймовірностей розглядуваних гіпотез, як і первинних ймовірностей кожного окремого доказу. Оскільки для встановлення цих «начал» у загальному випадку потрібен здоровий глузд, остільки не видно підстав для його повного виключення на користь чисто кількісних правил і на наступних стадіях процесу міркувань». У реалістичних ситуаціях «теорема Байєса може бути належним чином оцінена як засіб перевірки дієздатності інтуїції щодо ймовірності – й нічого понад це», – стверджував Ходжсон. Хоча безпосередньо його висновок стосувався «об'єктивного Байєсіонізму», однак він зберігає силу і по відношенню до спорідненого Ляйбніцевого підходу.

Отже, приписування вихідних ймовірностей доказів і сил ймовірнісних зв'язків усередині аргументу, необхідних для кількісної оцінки юридичного аргументу, в нетривіальних випадках не є цілком об'єктивною та раціональною процедурою. Хоча існують певні «дороговкази розуму», спроможні направити і обмежити цю процедуру, спонтанні осяяння індивідуальної інтуїції не контролюються ними повністю, що ставить під сумнів достовірність даних. Це виглядає тавтологією, однак вихідні дані щодо різних ймовірностей самі по собі лише більш або менш ймовірні. Ймовірнісний чи приблизний характер вихідних даних необхідним способом переноситься на кількісну оцінку побудованого на них аргументу. Цей виклик видається актуальним для будь-якого кількісного підходу, що ґрунтується на концепті логічної ймовірності.

V. Висновки

Прибічникам ідеї повного електронного правосуддя не слід забувати ані давнього спостереження Монтеня, ані відносно свіжого коментаря Ходжсона. Вони обидва підтверджують істотну складність багатьох реальних юридичних справ, з одного боку, а з іншого, – неусувню роль інтуїції в їх розслідуванні. Ці фактори ставлять під сумнів чисто раціональну оцінку юридичної аргументації. Надпотужний і необтяжений необхідністю враховувати «інтереси друзів» штучний інтелект зможе, звичайно, зібрати масу інформації та проаналізувати її об'єктивніше і швидше за будь-якого суддю-людину. Та чи зможе ця раціональна машина приписати усі необхідні для подальших розрахунків ймовірності вихідних резонів та сил ймовірнісних зв'язків усередині аргументів? Позитивна відповідь на це принципове питання сьогодні вкрай сумнівна.

Отже, у передбачуваному майбутньому, принаймні завдяки унікальності природної інтуїції, людські істоти не втратять принципової ролі в юридичній аргументації і, таким чином, в полі права у цілому. Хоча це не виключає ані часткової допомоги штучного інтелекту сьогодні, ані принципової можливості реалізації повного е-правосуддя з часом. Остання перспектива передбачає, мабуть, доповнення штучного інтелекту штучною інтуїцією, котра, щонайменше, не буде поступатися природній.

Список використаних джерел: 1. Монтенъ М. Опыты : в 3 кн. – Кн. 1 и 2 / Мишель Монтенъ ; [изд. подгот. А. С. Бобович, Ф. А. Коган-Бернштейн, Н. А. Рыкова, А. А. Смирнов]. – М. : Наука, 1980. – 704 с. 2. Walton D. Argumentation Methods for Artificial Intelligence in Law / Douglas Walton. – Berlin ; Heidelberg : Springer, 2005. – 270 p. 3. Hacking I. The Emergence of Probability. A Philosophical Study of Early Ideas about Probability, Induction and Statistical Inference / Ian Hacking. – Cambridge [a. u.] : Cambridge University Press, 1993. – 209 p. 4. Лейбниц Г. В. Некоторые соображения о развитии наук и искусстве открытия / Г. В. Лейбниц // Сочинения : в 4 т. – Т. 3. – М. : Мысль, 1984. – С. 461–479. 5. Keynes J. M. Treatise on Probability / John Maynard Keynes // The Collected Writings of John Maynard Keynes. – Vol. VIII. – Cambridge : Macmillan ; Cambridge University Press, 1973. – 514 p. 6. Carnap R. Intellectual Autobiography / R. Carnap // The Philosophy of Rudolf Carnap. – La Salle, Illinois : Open Court, 1963. – P. 3–84. 7. Carnap R. Replies and Systematic Expositions / R. Carnap // The Philosophy of Rudolf Carnap. – La Salle, Illinois : Open Court, 1963. – P. 859–1014. 8. Park R. C. Evidence Scholarship Reconsidered: Results of Interdisciplinary Turn / Roger C. Park, Michael J. Saks // Boston College Law Review. – Vol. 47. – 2006. – № 5. – P. 949–1031. 9. Franklin J. The Objective Bayesian Conceptualization of Proof and Reference Class Problem / James Franklin // Sydney Law Review. – Vol. 33. – 2011. – P. 545–561. 10. Black J. Quantifying Support / John Black // Informal Logic. – Vol. 13. – 1991. – № 1. – P. 21–30. 11. Tyaglo A. V. How to Improve the Convergent Argument Calculation / Alexander V. Tyaglo // Informal Logic. –

Vol. 22. – 2002. – № 1. – P. 61–71. 12. Тягло О. В. До проблеми кількісної оцінки сили юридичного аргументу / О. В. Тягло // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 930–938 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/tovja.pdf>. 13. Hodgson D. Probability: The Logic of the Law – A Response [Електронний ресурс] / David Hodgson // Oxford Journal of Legal Studies. – 1995. – Vol. 15. – № 1. – P. 51–68. – Режим доступу: <http://users/tpg.com.au/raeda/website/probability.htm>.

Надійшла до редколегії 10.10.2013

Тягло А. В. Логико-вероятностные основания электронного правосудия

Перспектива полного электронного правосудия проанализирована в свете возможности количественной оценки юридических аргументов, основанной на концепте логической вероятности. Прояснены особенности и область применения Лейбницаева подхода в сравнении с «объективным Байесионизмом» в такой оценке. Указано принципиальное препятствие, которое сегодня является вызовом любой попытке реализации полного электронного правосудия: оно порождается существенной ролью человеческой интуиции в установлении исходных данных, необходимых для количественной оценки юридических аргументов. Действительно полное е-правосудие требует, видимо, не только объективной и мощного искусственного интеллекта, но и соответствующей искусственной интуиции.

Ключевые слова: юридический аргумент, логическая вероятность, интуиция, полное электронное правосудие.

Tiaglo O. V. Logic and probability foundations of electronic justice

Prospect of complete electronic justice is analyzed in the light of ability to assess the legal arguments quantitatively that is based on the logical probability concept. Specificity and range of application of a separate Leibnizian approach in comparison with the «objective Bayesianism» in this assessment are clarified. It is naturally to connect the Leibnizian approach with stage of putting forward and preliminary speculative assessing of hypothesis (version) on base of data about probable reasons and strength of probability-relations between the hypothesis and system of the reasons. In contrast, the «objective Bayesianism» corresponds to stage of final examination of the hypothesis by means of deducing few special conclusions and comparing these ones with (new) observable data. The Leibnizian approach is applicable when necessary conditions to use the Bayes' formula or some derivative from it are not created yet.

In accordance with the Leibnizian approach any well-grounded attempt to solve the quantitative assessment problem must take into account two basic tasks: 1) by which formulas it is possible to calculate the argument strength under given initial data; 2) how to find, or assign, these initial data including structure diagram,

probabilities of basic reasons, and strengths of probability-relations within the argument. Both these tasks are discussed in details especially in connection with important John Black's paper (1991).

A fundamental drawback that challenges any attempt to fulfil complete electronic justice today is pointed out: this one is generated by essential role of human intuition in assigning the initial data necessary to assess legal arguments quantitatively. Presumably, final completion of electronic justice will demand not only objective and powerful artificial intelligence but relevant artificial intuition as well.

Keywords: legal argument, logical probability, intuition, complete electronic justice.

УДК 347.799.4

В. М. Малишко

ПРАВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИВАТИРСЬКОГО ПРОМИСЛУ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА США УПРОДОВЖ АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКОЇ ВІЙНИ 1812–1815 РР.

Досліджено практику залучення піратських суден до морської війни, яка була уособлена в наданні претендентам каперських свідоцтв. Розкрито правові механізми (право репресалій і призове право), за допомогою яких британські й американські приватери успішно захоплювали ворожі кораблі і ділили «призи» на підставі рішень адміралтейських судів. Використання історичного методу дослідження як на загальнонауковому, так і на спеціальному рівнях дає змогу розв'язати питання правової регламентації приватирства, яке вводилося в дію за наявності порушень міжнародного морського права з боку суб'єктів мореплавання. Висвітлення типових американських кораблів та особливостей їхнього нападу допоможе виробити сучасні засоби попередження піратських захоплень.

Ключові слова: приватирський промисел, каперські свідоцтва, морська війна, морські кодекси, призове право, право репресалій.

Відродження правових інститутів рабства і піратства, з якими людство начебто покінчило в далекому минулому, відбувається в деяких регіонах сучасного світу. ООН вимагає жорстоко протидіяти відродженню піратства і закликає морські держави здійснювати регулярне патрулювання військових кораблів у небезпечних регіонах. Україна активно включилася в цей процес і направила на таке патрулювання найкращий корабель своїх військово-морських сил – «Гетьман Сагайдачний». Фундаментом протидії відродженню піратства повинен стати багатий досвід у цій царині США та Великої Британії як могутніх морських держав світу.

Суттєві орієнтири для детальнішого аналізу правової регламентації піратства дають праці англійських, американських істориків та монографія українського історика права В. М. Калашникова «Радянська історіографія проблеми ранньої історії США (XVII ст. –

© Малишко В. М., 2013

60-ті рр. XVIII ст.). Розвідки автора в цій царині опубліковано в академічних виданнях національних університетів міст Запоріжжя, Львова та Одеси. Дослідження апробовано на п'яти конференціях Міжнародної асоціації істориків права, членом якої автор став у 2006 р., та науково-практичній конференції Української академії банківської справи НБУ.

Постановка та вирішення наукової проблеми здійснюється автором у межах планової тематики відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України «Проблеми становлення і розвитку українського права: наукознавчий аспект».

Англо-американська війна 1812–1815 рр., оголошена президентом і Конгресом США 18 червня 1812 р. проти Англії, має важливе наукове і політичне значення. І це тому, що засоби й методи військово-політичного і торговельно-економічного протиборства в Європі та Північній Америці не тільки збіглися за часом, але й були пов'язані з загальною еволюцією класу буржуазії, яка взяла участь у першій американській та Великій французькій буржуазних революціях як захисник визвольних ідеалів і прихильник теорії та практики інтервенції і пограбування сусідніх народів [1, с. 3].

Юридичні факти стосовно приватирського промислу британських та американських підприємців, більш відомого під голландською назвою «каперство», відображено в багатьох джерельних публікаціях. Найбільш корисними є такі: «Каперські свідоцтва. Витяги зі Словника американської історії» (упорядник – Е. Весткотт; 2003) [2]; «Найважливіші державні акти Сполучених Штатів Америки 1789 року до 3 березня 1845 року» (упорядник – Р. Петерс; 1856, т. 2) [3] та «Морська війна 1812 року: документальна історія у трьох томах» (упорядники В. Дадлі та М. Кроуфорд, 1985) [4]. Що стосується історіографії проблеми, то більшість американських дослідників проблеми дотримуються концепції відомого американського історика Т. Рузвельта, більш відомого як Президент США. Його робота «Військово-морська історія війни 1812 року» написана з великодержавних позицій і вважається класичною [5]. На початку минулого століття послідовником Т. Рузвельта став відомий історик держави і права США Ю. Статам («Приватири і приватирство»; 1910) [6]. А нині Рузвельтову концепцію поділяють такі американські історики держави і права, як В. Уайт («Історія приватирського корабля «Рись» [7]; «Перша війна на захист американської свободи» [8]), Ч. Лемпсон («Приватири революції») [9], Дж. Леміш («Приватирство, американська революція і народження США на базі тероризму і піратства») [10], Р. Паттон («Пірати-патріоти: війна приватирів за свободу і фортуна в американській революції») [11] і Л. Стевен («Суд адміралтейства і загальне право як фундамент американського експерименту в конкурентній юрисдикції») [12].

Війна 1812–1815 рр. була конфліктом між двома досить різними морськими державами. Велика Британія була могутньою морською державою, тоді як США після війни за незалежність приділяла більшу увагу швидкому розвитку торгового флоту. Швидкий розвиток каперського промислу інших держав у світовому океані змусив американський Конгрес 1794 р. схвалити будівництво шести фрегатів, яким належало захищати американські купецькі судна від захоплення каперами ворожих держав. Проте напередодні війни 1812–1815 рр. військовий флот США мав жалюгідний вигляд на тлі океанської могутності Великої Британії. Єдиною заміною відсутніх військово-морських сил для США мали стати приватирські кораблі [13].

Виникнення досить потужних американських флотилій приватирів, які намагалися переборювати військовий флот Великої Британії, було запрограмоване положеннями Конституції США. У ст. 10 8 розділу Конституції США зазначено, що американський Конгрес має право «визначати та карати морський розбій, тяжкі злочини, скоєні у відкритому морі, та інші порушення міжнародного права» [14, с. 527]. Однак розвиток морського права передбачав пошуки надійних орієнтирів для встановлення того, які приватні кораблі США та інших держав є піратськими, а які є суднами, що на законних підставах беруть участь у війнах в океанському просторі.

Питання регламентації мореплавства і морської війни відображено у спеціальних збірниках, що містять морські звичаї і судові рішення. Зауважимо, що міжнародне морське право ще до початку англо-американської війни 1812–1815 рр. досить ґрунтовно закріпило правила поведінки морських держав у світовому океані. Свого часу пошвавлення торгівлі в Європі, яке стало результатом Хрестових походів XI століття, сприяло появі низки морських кодексів. Із VII ст. діяв кодекс візантійського права (Базиліка); у X ст. – морські звичаї, які застосовувалися мореплавцями міста Амальфі (Італія); на Атлантичному узбережжі в XII–XIV ст. застосовувалися Олеронські правила (Lex de Oleron); у Середземномор'ї в XIV–XV ст. діяли відомі тоді морські правила Консолато дель маре (Consolato del Mare); у XVII ст. отримав велику популярність морський ордонанс французького короля Людовіка XIV; на Балтиці в XV–XVIII ст. діяли Закони Вісбі, Кодекс Ганзи і Гуїдон де ля Мер (Guidon de la Mer). Приблизно в цей же час застосовувався англійський збірник морських звичаїв під назвою «Чорна книга Адміралтейства» [15].

Зазначені вище збірки морських законів містили правила нейтралітету і положення, що стосувалися військової контрабанди, то що. Мирні засоби вирішення міжнародних суперечок стали збагачуватися за рахунок звернення до третейських судів і арбітражу. Однак ефективність цих правил залежала як від обов'язковості їх виконання, так і від визнання населенням. Приватирів мали

дотримуватися законів і звичаїв морської війни, порушення яких загрожувало позбавленням патенту або відмовою в його продовженні, а також кримінальним покаранням [4]. Вважалося, що капер, уповноважений державою прапора на застосування сили, не повинен розглядатися як пірат навіть у разі вчинення ним насильницьких дій проти нейтральних судів. За все мала відповідати держава-принципал. Вона ж і була зобов'язана вирішувати міждержавні суперечки стосовно визначення того, які судна-нападники, що діяли у світовому океані під час війни і миру, є піратськими [9].

У міжнародному праві піратство – міжнародний делікт, що виражається в умисних діях по захопленню, розкраданню і знищенню кораблів, які належать приватним особам. Саме воно в сучасних умовах ізнов стає помітним серед різних за змістом та наслідками міжнародних злочинів. У Великому енциклопедичному юридичному словнику, який є авторитетним українським довідковим виданням з різноманітних галузей та інститутів внутрішньодержавного і міжнародного права, цей феномен знайшов певне відображення. Там визначається, що «Піратство (від грецького «піратос» – розбійник) – морський розбій, у міжнародному праві незаконні насильницькі дії (затримка, затоплення або грабїж), здійснювані проти торгових суден у відкритому морі приватними чи державними суднами» [16, с. 632].

У тому випадку, коли напад на приватні судна здійснювали такі ж приватні судна, які перебували під прапором будь-якої з воюючих держав, вони мали отримати відповідний дозвіл на такі дії. Сформована в період Середньовіччя (XII–XIII ст.) практика залучення приватних суден до морської війни поширилася в Новий час, коли в буржуазних державах здійснювався процес первісного нагромадження капіталу. Ця практика була уособлена у видачі авантюристам-претендентам відповідних патентів – каперських свідоцтв [2]. Каперство використовувалося переважно європейськими державами за відсутності могутніх військово-морських флотів [10]. Зберігаючи правове становище приватних осіб, капери були зобов'язані підкорятися верховному командуванню держави прапора. До того ж вони могли виконувати свою місію лише під час війни і тільки стосовно суден держав (держави), що знаходилися в стані війни з країною, яка видала каперське свідоцтво [17].

Бурхливий розквіт каперського промислу у Великій Британії, який на англійському ґрунті отримав назву приватирства, необхідно віднести до середини XVI ст. Традиції каперського промислу розвивалися у США ранньої доби дещо пізніше, на рубежі XVI–XVII ст. Саме тоді правове регулювання цього промислу здійснювалося на підставі Конституції Британської імперії. Цією Конституцією не був один або декілька писаних нормативних актів. Вона є унікальним явищем, яке розвивалося упродовж кількох століть –

від пізнього середньовіччя до перемоги ранньої буржуазної революції. Словосполучення «британська конституція» вперше вжив автор політичних трактатів Р. Робінзон на початку 1780-х рр. Тоді воно означало, «по-перше, констатацію природних прав, властивих усім жителям королівства і всьому людству; по-друге, зібрання законів, які діяли в королівстві і декларували природні права; по-третє, форму створення і виконання цих законів». Фундаментальні принципи, пов'язані з ідеєю англійської конституції, увійшли до найважливіших державних документів, починаючи з Великої хартії вольностей (1215 р.) [18, с. 9, 10].

Імперську Конституцію Великої Британії можна розглядати скоріше як сукупність звичаїв і практики, юридичних процедур і принципів та основних прав особи, які формувалися упродовж століть як у парламенті, так і в місцевих адміністративних і судових органах. Серед цих органів було і британське Адміралтейство. Посада адмірала Англії (або лорда-адмірала) була введена близько 1400 р. У 1546 р. король Генріх VIII створив морську Раду, яка пізніше стала Радою військово-морського флоту. За допомогою суду Адміралтейства Рада вирішувала питання, пов'язані з правовою регламентацією приватирства та репресаліями, які вводилися в дію за наявності порушення міжнародного морського права з боку суб'єктів мореплавства. У колоніях Британської імперії вказані обов'язки виконували Суди Віце-адміралтейства. Саме ці суди, які існували в ранній Америці, перейшли під юрисдикцію США після проголошення їхньої незалежності [12].

Адміралтейські суди вирішували питання щодо репресалій відносно порушників міжнародного морського права. Репресаліями (від лат. *rehendere* – стримувати) вважалися правомірні заходи примусу політичного та економічного характеру, які застосовувалися однією державою у відповідь на неправомірні дії іншої. У наш час замість цього застарілого терміна використовують поняття «контр-засоби», а у випадку застосування схожих заходів міжнародною організацією – «санкції» [19].

Предметом судових суперечок стосовно наслідків приватирського промислу завжди була проблема визначення правомірності захоплення на морі так званих призів. Згідно з міжнародним морським правом Нового часу «премія» була юридичним терміном, який використовували для позначення обладнання, транспортних засобів, суден та вантажів, захоплених під час збройних конфліктів. Найчастіше цей термін використовували для позначення акту захоплення ворожого судна та його вантажу як призу війни. Юридичною основою для цього були каперські свідоцтва, які уряди європейських країн надавали приватним особам. Призовим судом вважався і суд однієї особи – посла або консула, які були вправі зважити всі обставини захоплення ворожого судна і здійснити репресалій щодо його власника [20].

Виходячи з положень міжнародного морського права, США ще під час самовизначення зафіксували у власній Конституції положення, згідно з яким американський Конгрес мав право «оголошувати війну, видавати каперські свідоцтва та дозволи на репресалії і встановлювати правила стосовно арештів на суші та на морі». Невдовзі це положення Конституції було втілено в «Акті, який стосується каперських свідоцтв, суден-призів та їхніх вантажів». У частині 1 цього Акта, на підставі якого мали діяти американські приватирери під час війни проти Великої Британії, президента було визначено уповноваженою особою щодо скасування та анулювання будь-якого каперського свідоцтва. Акт визначав перелік осіб, які могли клопотати про одержання свідоцтва; вимоги до власників, офіцерів та екіпажу, яких наймають на роботу на таке судно; умови конфіскації і розподілу призовів та анулювання свідоцтв. Цей документ було затверджено 26 червня 1812 р. [3].

Сучасні історики держави і права США досить сором'язливо обходять бік власної історії, пов'язаний з розбійницькими захопленнями чужої власності британськими підприємцями. Вони намагаються довести, що каперство – венчурний бізнес. Однак такий підхід до проблем каперства часів англо-американської війни є занадто модернізованим, оскільки «венчурний бізнес (від англ. *venture* – ризик) – ризикований науково-технічний чи технологічний бізнес. Венчурний бізнес є похідним від науки, фундаментальної та прикладної, і з'явився на світ на вимогу економічного розвитку як відсутня ланка між наукою і виробництвом» [21].

Типовим американським кораблем-капером війни 1812–1815 рр. була швидка вітрильна шхуна-бриг із міст Салема або Балтімора, добре озброєна, з невеличким професійним екіпажем. Із військовими кораблями англійців американські приватирери у бій не вступали, однак завжди шукали великі торгові судна. Відповідно до засад права репресалій і призового права, британські та американські приватирери у разі успішного захоплення ворожих кораблів спрямовували їх до найближчого порту, де були адміралтейські суди. Після присудження призу власнику приватирського судна захоплені корабель і товари виставляли на продаж, а виручені кошти йшли «успішному підприємцю», який отримував 50-відсоткову частку. Інше розподіляли до капітана, офіцерів та екіпажу відповідно до статей угод, підписаних до початку комерційного рейсу. Після цього приватирери знову виходили в море, очікуючи прибутку.

Ця війна отримала у працях з її історії назву «Друга війна за незалежність» [22]. У червні 1814 р. почалися переговори щодо мирного договору, і 24 грудня був підписаний Гентський договір, що відновив довоєнний статус-кво, однак не вирішив територіальних і економічних суперечностей, які призвели до війни. Англо-американську війну уславили не лише політики та науковці, які особливо схвально відгукуються про дії американських приватирерів.

Йй віддав належне видатний американський письменник-романтик Дж. Ф. Купер у своїх працях «Історія військово-морського флоту Сполучених Штатів Америки» [23] і «Життя видатних американських офіцерів військово-морського флоту» [24]. Масове використання приватирських кораблів востаннє було здійснено під час громадянської війни, після якої головним завданням панівних кіл американської буржуазії стало будівництво могутнього океанського флоту, спроможного вирішити геополітичні проблеми Америки [25].

Отже, подальші наукові пошуки в царині залучення піратських суден до морської війни в періоди як Середньовіччя, так і в Новий час, коли в буржуазних державах відбувався процес первісного накопичення капіталу, сприятиме розумінню юридичної природи цього ганебного явища та вибору сучасних засобів боротьби з ним.

Список використаних джерел: 1. Яровой В. В. Происхождение англо-американской войны (1812–1815) / В. В. Яровой. – Иркутск : ИГУ, 1987. – 384 с. 2. Marque and Reprisal. Letters of Dictionary of American History [Електронний ресурс] / ed. by A. Westcott. – 2003. – Режим доступу: <http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-3401802546.html>. 3. The Public Statutes at Large of the United States of America, from 1789 to March 3, 1845 / ed. by Peters R. – Boston : Little, Broun and Co., 1856. – Vol. II. – XX, 920 p. 4. The Naval War of 1812 : A Documentary History : in 3 vols. / ed. by W. S. Dudley and M. J. Crawford. – Wash. : Naval Historical Center Department of the Navy, 1985. 5. Roosevelt Th. The Naval War of 1812 [Електронний ресурс] / Theodore Roosevelt. – Режим доступу: http://www.gutenberg.org/catalog/world/readfile?fk_files=1472982&S. 6. Statam E. P. Privateers and Privateering / E. P. Statam. – N. Y. : James Pott and Company, 1910. – XIX, 382 p. 7. White W. H. History of the Lynx [Електронний ресурс] / William H. White. – Режим доступу: <http://www.privateerlynx.com/history.html>. 8. White W. H. 1812 Privateers : The First Defense of American Freedom [Електронний ресурс] / William H. White. – Режим доступу до сайту: <http://www.seafiction.net>. 9. Lampion Ch. R. Privateers of the Revolution [Електронний ресурс] / Charles R. Lampion. – Режим доступу: <http://web.massar.org/privateers-of-the-revolution>. 10. Lemisch J. Privateering, the American Revolution, and the Rules of War: The United States Was Born in «Terrorism» and Piracy / Jesse Lemisch [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hnn.us/articles/915.html>. 11. Patton R. H. Patriot Pirates : The Privateer War for Freedom and Fortune in the American Revolution [Електронний ресурс] / Robert H. Patton. – Режим доступу: <http://www.amazon.com/Patriot-Pirates-Privateer-American-Revolution/dp/B002RAR0ZE>. 12. Steven L. S. Courts of Admiralty and the Common Law Origins of the American Experiment in Concurrent Jurisdiction [Електронний ресурс] / Steven L. Snell. – Режим доступу: <http://www.cap-press.com/books/isbn/9781594601736/Courts-of-Admiralty-and-the-Common-Law>. 13. History of American Privateering [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sites.google.com/a/uconn.edu/Americanprivateers/home/history-of-american-privateering>. 14. Конституція Сполучених Штатів Америки (складена 1787 р., ратифікована 1789 р.) // Бернхем В. Вступ до права та правової системи США / В. Бернхем. – К. : Україна, 1999. – С. 525–537. 15. История международного морского права :

[реферат] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bestreferat.com.ua/referat/detail-19744.html>. **16.** Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Юрид. думка, 2007. – 990 с. **17.** Волосов М. Е. Каперство [Електронний ресурс] / М. Е. Волосов // Енциклопедія юриста. – 2005. – Режим доступу: http://enc-dic.com/enc_lawyer/Kaperstvo-2280.html4. **18.** Грин Д. П. Происхождение американского конституционализма / Д. П. Грин // Американский ежегодник, 1991. – М. : Наука, 1992. – С. 9–23. **19.** Репрессалии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Репрессалии>. **20.** Prize court [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Prize_court. **21.** Венчурный бизнес [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Венчурный_бизнес. **22.** Англо-американська війна 1812–1815 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Англо-американская_война. **23.** Cooper J. F. History of the Navy of the United States of America / James Fenimore Cooper. – N. Y. : Stringer & Townsend, 1856. – 508 p. **24.** Cooper J. F. Lives of Distinguished American Naval Officers / James Fenimore Cooper. – Philad. : Carey and Hart, 1846. – 436 p. **25.** Бушков А. Неизвестная война. Тайная история США [Електронний ресурс] / А. Бушков. – Режим доступу: <http://book-online.com.ua/read.php?book=3056>.

Надійшла до редколегії 30.10.2013

Мальшко В. Н. Правовое регулирование приватирского промысла Великой Британии и США в ходе англо-американской войны 1812–1815 гг.

Исследована практика привлечения пиратских судов для морской войны, которая реализовывалась путем выдачи претендентам каперских свидетельств. Раскрыты правовые механизмы (право репрессалий и призовое право), с помощью которых британские и американские приватиры успешно захватывали вражеские корабли и делили призы на основании решений адмиралтейских судов. Использование исторического метода исследования как на общенаучном, так и на специальном уровнях даёт возможность ответить на вопросы правовой регламентации приватирства, которое вводилось в действие в случае нарушения международного морского права со стороны субъектов мореплавания. Изучение типовых американских кораблей и особенностей их нападения поможет выработать современные способы предупреждения пиратских захватов.

Ключевые слова: приватирский промысел, каперские свидетельства, морская война, морские кодексы, призовое право, право репрессалий.

Malyshko V. M. Legal regulation of privateering in Great Britain and USA during Anglo-American War of 1812–1815

Subject of this research consists in observing legal aspects of privateering used by conflicting parties. Privateering was applied by navigating subjects in case of International Maritime Law violation in Great Britain and early USA. Object of this research consists in determination of peculiarities of legal regulation of piracy under

warring nations licenses, identification of privateers' legal status and revelation of legal arrangements, with the use of which privateers successfully captured enemy ships and divided «prizes».

The author used historical method of research at both general scientific and special levels, which made it possible to resolve the question of legal regulation of privateering applied by navigating subjects in case of International Maritime Law violation. The author considers British Empire Constitution as a principal source of legal regulation of privateering. This Constitution is a unique phenomenon which was developing during several centuries, from the late Middle Ages to the early bourgeois revolution victory.

In the article you can observe a research of the practice of privateers' ships involving into Anglo-American War of 1812–1815, which was formed in the Middle Ages (XII–XIII centuries) and widened in the Early Modern Period. This practice consisted in issuing of patents, letters of marque, to pirate groups. The author reveals the ways in which privateers were used by European countries, explains their legal position and focuses on the fact that privateers were performing their mission only during the war and only in relation to ships of the country (countries) being at war with the country that issued the letter of marque.

The author believes that privateers' ships must be the only possible substitution of non-existent USA naval forces. USA Constitution contained provisions related to formation of rather powerful American privateers' flotillas which would fight against Naval Forces of Great Britain.

Future research in the field of pirate ships involving into naval warfare during the Middle Ages and the Early Modern Period, when initial capital accumulation process was observed in bourgeois counties, would contribute to understanding of this disgraceful phenomenon legal nature and selection of modern means to combat it.

Keywords: privateering, letter of marque, naval warfare, maritime code, prize law, reprisals law.

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ
ТА ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ

УДК 343.915

В. М. Бабакін

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ МОНІТОРИНГУ ЗАПОБІГАННЯ
І ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ СЕРЕД МОЛОДІ**

Проаналізовано стан наукових досліджень окремих аспектів моніторингу щодо запобігання кримінальних правопорушень серед молоді. Дано загальне поняття моніторингу, а також дискусійні напрямки щодо його визначення як у теоретичному, так і в прикладному аспектах.

Ключові слова: оперативні підрозділи ОВС; запобігання; моніторинг, оперативна обстановка; кримінальне правопорушення.

Згідно з даними наукових досліджень, зокрема за результатами аналізу стану криміногенної обстановки в державі та окремих регіонах, статистичних даних, практики у кримінальних провадженнях і розгляду їх у суді, можна погодитися з думкою окремих учених про існування тенденції до збільшення кількості вчинення кримінальних правопорушень з боку неповнолітніх і осіб молодого віку, а також тих осіб, які за чинним законодавством не досягли віку кримінальної відповідальності. Дана проблема викликає гостру увагу громадськості, державних, правоохоронних органів, учених-кримінологів тощо. Нині науковці і практики розробляють новітні форми протидії таким видам злочинів. Результатом їх роботи стали розробки методик аналізу окремих видів злочинів та осіб, які їх учиняють.

Тематика моніторингу протидії злочинності висвітлена в наукових працях О. М. Бандурки, Є. М. Блажівського, М. Г. Вербенського, Л. М. Давиденка, І. П. Козаченка, М. В. Корнієнка, О. М. Литвинова, О. О. Юхна та інших учених.

Одним із напрямів протидії злочинності є проведення моніторингу. За визначенням О. М. Литвинова, Л. М. Давиденка, М. А. Давиденка та О. О. Юхна, моніторинг – це обумовлені практичною необхідністю наукові закономірності, що ґрунтуються на пізнанні будь-якого явища чи процесу шляхом розгляду, опису, аналізу, оцінювання їх сьогоденного стану [1, с. 67]. Зміст моніторингу становлять процеси отримання, оброблення та аналізу необхідної для формулювання кінцевих висновків інформації. Ймовірно, що це не формальний збір та сума статистичних чи інших даних про минуле й теперішнє. На думку вказаних учених, це нова інформація, що збільшує наші знання про стан досліджуваних явищ та процесів [2, с. 68], що ми підтримуємо. Слід зробити висновки, що моніторинг протидії злочинності – це крок уперед у кримінологічній науці й практиці, оскільки він уперше пов'язує
© Бабакін В. М., 2013

інформацію про відповідні явища минулого та явища і процеси сьогодення. За результатами висновків та на основі їх аналізу приймають управлінські рішення щодо заходів протидії певним видам злочинів чи тенденціям. Моніторинг на сьогодні є активним посередником між науковими дослідженнями й потребами практики. За визначенням Н. Ф. Реймерса, сутність моніторингу полягає у виконанні двох взаємопов'язаних функцій – спостереження (відслідкування) та запобігання [3, с. 43, 44], що, на нашу думку, має досить важливе значення для вирішення проблемних питань, у тому числі щодо протидії і запобігання злочинності в молодіжному середовищі. Крім цього, як зазначає Є. М. Блажівський, доцільність подальшого вивчення проблем кримінологічного моніторингу обумовлена необхідністю глибокого, всебічного, теоретичного осмислення проблеми і створення фундаментальних, методологічно правильних наукових основ його організації та здійснення, адже сьогодні існує ціла низка невирішених завдань, спірних моментів щодо понятійно-категоріального апарату моніторингу протидії злочинності, його співвідношення із суміжними системами [4, с. 5, 6], що, на нашу думку, обумовлює активні наукові дослідження у сфері запобігання і протидії окремим видам і напрямкам злочинності. За визначенням О. М. Литвинова та О. О. Юхна, мета моніторингу злочинності полягає передусім у тому, щоб своїм інформаційним потенціалом значно підвищити науковий рівень та обґрунтування планування, прогнозування й організації протидії злочинності на підставі виявлення латентних, але таких, що мають визначальне значення, напрямів її розвитку [2, с. 124, 125]. При цьому найбільш важливим є виділення значущих проблем вирішення питань протидії у конкретному напрямку, що ми підтримуємо. Це також може бути використано ними у подальшому для дослідження питань щодо протидії молодіжній злочинності.

Необхідність проведення моніторингу злочинності серед молоді обумовлена сучасною криміногенною ситуацією в Україні, що визначається виникненням нових проблем молодіжної злочинності. Переоцінка цінностей після набуття Україною незалежності, занепад моральних основ українського суспільства призвели до того, що особи молодого віку дедалі частіше намагаються знайти шлях до самовираження, отримання матеріальних благ, учиняючи протиправні дії. Такі фактори, як зниження життєвого рівня населення та безробіття, стимулюють, зокрема, зростання серед молоді кількості кримінальних правопорушень, насамперед корисливої спрямованості. Ситуація, що склалася в суспільстві, та наслідки глибокої кризи в усіх сферах соціального життя обумовлюють необхідність активізувати запобігання кримінальним правопорушенням серед неповнолітніх та молоді, протиправна поведінка яких щоденно зазнає якісних змін, стає більш зухвалою і цинічною. Правоохоронні органи дедалі частіше стикаються з непоодинокими

фактами залучення неповнолітніх та молодих осіб до організованої злочинної діяльності. Наслідком цього стало нещодавнє введення до законодавства про кримінальну відповідальність України новели, що передбачає втягнення неповнолітнього в злочинну діяльність саме неповнолітньою особою.

Дослідження кримінальної активності осіб молодого віку на основі статистичних даних ускладнюється тим, що наявна статистика щодо кримінальних правопорушень не містить класифікованих відомостей про зареєстровані суспільно небезпечні діяння залежно від віку осіб, які їх учинили, крім неповнолітніх та дітей. У той же час інформаційні довідки органів прокуратури, суду, Державної пенітенціарної служби України, дослідження науковців дають підстави стверджувати, що кількість кримінальних правопорушень, учинених особами молодіжного віку, щороку збільшується. За дослідженням С. Ф. Денисова, з 1990 р. (тобто більш ніж за 20 років) рівень молодіжної злочинності зріс майже вдвічі. Крім того, за даними Державної пенітенціарної служби України, в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах утримується близько 162 тис. громадян, на обліку підрозділів кримінально-виконавчої інспекції перебуває 157 тис. засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Криміногенний склад засуджених до позбавлення волі досить неоднорідний, оскільки більш ніж 50 % – це засуджені молодого віку з підвищеною агресивністю, жорстокістю поведінки, безапеляційні та амбіційні, а значна їх частина (38,9 %) має певні нервові та психічні розлади. Злочинність унаслідок генетичного зв'язку із соціальними процесами, що відбуваються в суспільстві, впливає на всі сфери функціонування держави, оскільки кримінальна статистика, навіть за всієї її відносної достовірності, дає змогу зробити однозначний висновок про тісну кореляцію між станом злочинності і реальним станом суспільних процесів. Аналіз стану злочинності кримінально активної частини молоді, оцінювання її рівня, динаміки, структури здійснено на основі статистичних даних про виявлені та зареєстровані в органах внутрішніх справ злочини. Щодо якісних характеристик досліджуваної злочинності визначено, що частка тяжких і особливо тяжких злочинів залишається досить високою, незважаючи на незначний спад (на 2,3 %) з 2013 р. У той же час насильницька злочинність продовжує залишатися найбільш небезпечною, до того ж серед молоді зростає зухвалість, жорстокість, агресивність учинення злочинів. Кількість тяжких і особливо тяжких злочинів у 2013 р. порівняно з попереднім роком збільшилася на 19 %, і їхня питома вага щороку зростає. Рівень корисливої злочинності у 2013 р. порівняно з 2008 р. зріс на 31,2 %. Занепокоєність викликають негативні тенденції в структурі злочинності кримінально активної частини молоді, характерними ознаками яких є збільшення групової та організованої злочинності, а також учинення злочинів із застосуванням зброї.

Науковий інтерес становлять також два аспекти, один із яких – зростання насильницьких злочинів, у тому числі проти життя і здоров'я, за явного ослаблення протидії хуліганству. Другий аспект – поширення крадіжок, питома вага яких зросла з 60,6 до 64,1 %. Як зазначає С. Ф. Денисов, вік більшості молодих злочинців коливається в межах від 20 до 35 років, причому пік припадає на 29 років, що ще раз підтверджує висновок про підвищену суспільну небезпеку злочинності кримінально активної частини молоді. До якісних (структурних) характеристик злочинності молоді учений відносить такі: частка неповнолітніх у загальній злочинності є відносно невеликою (8–13 %); частка злочинів, учинених кримінально активною частиною молоді (від 18 до 29 років), є найвищою; злочинність кримінально активної частини молоді, порівняно зі злочинністю «зрілою», характеризується тим, що кожен п'ятий учинений злочин належить до категорії тяжких. Результати дослідження С. Ф. Денисова, а також офіційна статистика свідчать, що питома вага осіб віком 18–29 років серед усіх виявлених учасників злочинів становила більш ніж 50 % (у 2000 р. – 51 %; у 2005 р. – 50,9 %; у 2010 р. – 52,7 %, у 2013 р. – 53,7 %). Серед осіб, які вчинили крадіжки, пограбування, розбійні напади, вимагання, зґвалтування, злочини, пов'язані з наркотиками, частка їх традиційно сягає від 70 до 90 % [5, с. 13, 14].

Важливим напрямом діяльності сучасної правоохоронної системи в рамках моніторингу злочинності є вивчення, аналіз та врахування громадської думки. У спеціальній літературі громадську думку визначають і як стан громадської (масової) свідомості певної соціальної спільноти, що охоплює її оцінку й установку щодо соціально значущих об'єктів, і як колективну поведінку, що знаходить свій безпосередній вияв у цих оцінках та установках [6, с. 111, 112], що, на нашу думку, має досить важливе значення для напрацювання тактики у протидії й запобіганні злочинності серед молоді.

Слід окремо розглянути питання моніторингу, що здійснюється оперативними підрозділами органів внутрішніх справ щодо стану злочинності, причин і умов вчинення злочинів залежить від території або напряму оперативного обслуговування. Такий моніторинг має специфічний, особливий характер. Розглядаючи питання моніторингу стану злочинності оперативними підрозділами органів внутрішніх справ, зокрема вивчення елементів оперативної обстановки, зазначимо, що безпосередньо цільовому впливу з боку правоохоронних органів підлягають: 1) явище злочинності в цілому, рівень та інтенсивність якого мають бути знижені шляхом результативної діяльності оперативних підрозділів щодо попередження і протидії кримінальних правопорушень; 2) умови, що полегшують своєчасне виявлення кримінальним правопорушенням; 3) криміногенні ситуації; 4) правоохоронні органи (сили та засоби, організаційна структура, принципи управління); 5) запобігання кримінальним

правопорушенням, протидія їм; б) суб'єкти, від яких можна очікувати вчинення кримінальних правопорушень; 7) інші явища і процеси, з якими пов'язано виконання органами внутрішніх справ їх посадових і функціональних обов'язків; 8) правові акти, що регламентують діяльність ОВС та їх структурних підрозділів [7, с. 4, 5]. Це цілком можна віднести і до моніторингу оперативними підрозділами кримінальних правопорушень, вчинених молоддю. Одним із його напрямів є аналіз оперативної обстановки.

Відповідно до чинників оперативної обстановки її моніторинг повинен складатися з таких елементів: 1) моніторинг середовища функціонування (геополітичні, демографічні, соціально-економічні особливості); 2) моніторинг кримінологічної обстановки; 3) моніторинг сил та засобів правоохоронних органів; 4) моніторинг результативності протидії злочинності; 5) моніторинг громадської думки про стан середовища функціонування, криміногенної ситуації; 6) результативність діяльності правоохоронних органів. При цьому слід враховувати, що моніторинг конкретного середовища функціонування має свої особливості, однак наукою відповідно до сучасних реалій не визначено все різноманіття позитивних та негативних чинників, що впливають на стан оперативної обстановки. На сьогодні теоретично не обґрунтовано принципи, завдання, види моніторингу оперативної обстановки залежно від території, об'єкта, напряму протидії злочинності тощо. Аналіз проблем організації протидії злочинності оперативно-розшуковими заходами дозволяє стверджувати, що зміст моніторингу не обмежується постійним контролем (діагностуванням) ситуації. До його складу входять аналіз та прогнозування оперативної обстановки, планування заходів впливу на стабілізацію оперативної обстановки.

Враховуючи особливості протидії злочинності серед молоді, можемо констатувати, що: 1) зміст моніторингу не обмежується постійним контролем (діагностуванням) криміногенної ситуації в молодіжному середовищі; до його складу входять аналіз та прогнозування всіх складових загальної оперативної обстановки, планування заходів впливу на її стабілізацію; 2) моніторинг конкретного середовища функціонування у молодіжному середовищі має свої особливості, що визначаються його загальними та специфічними особливостями; 3) моніторинг повинен здійснюватися за науково-обґрунтованим алгоритмом відповідно до вирішення стратегічних завдань запобігання кримінальним правопорушенням серед молоді та в цілому в Україні з визначенням вимог до можливих типових джерел отримання інформації.

Аналіз наукової літератури та законодавчих актів свідчить, що завданнями, які вирішують оперативні працівники ОВС під час моніторингу оперативної обстановки, є: 1) виявлення за допомогою оперативно-розшукових заходів, гласних та негласних джерел оперативної інформації злочинів, установалення осіб, які їх підготовляють, вчиняють або вчинили, а також інших фізичних об'єктів,

що впливають на стан оперативної обстановки; 2) аналіз та прогнозування тенденцій оперативної обстановки з метою вирішення завдань запобігання кримінальним правопорушенням серед молоді; 3) прийняття організаційно-тактичних рішень щодо протидії молодіжній злочинності. Процес моніторингу стану злочинності складається з послідовних етапів: збір та вивчення загальної інформації про середовище функціонування; виявлення інформації про кримінологічну обстановку та об'єкти оперативної уваги; пошук інформації про об'єкти оперативної уваги в кримінально активному та криміногенному середовищі з метою виявлення тенденцій розвитку злочинності; пошук оперативно-розшукової інформації щодо конкретних кримінальних правопорушень та осіб, які їх учинили; збір та оцінка інформації про сили і засоби правоохоронних органів.

Таким чином, моніторинг оперативної обстановки стосовно поширених кримінальних правопорушень серед молоді – це діяльність оперативних підрозділів, спрямована на вивчення та аналіз стану, тенденцій, чинників оперативної обстановки з використанням сил, методів, засобів оперативно-розшукової діяльності, а також прогнозування її стабільності залежно від впливу окремих чинників.

Утім, порушені питання не є остаточними і потребують додаткового дослідження та наукового вивчення.

Список використаних джерел: 1. Противодействие преступности : учеб. пособие / А. Н. Литвинов, Л. М. Давыденко, М. Л. Давыденко, А. А. Юхно. – К. : Хай-Тек Пресс, 2011. – 200 с. 2. Юхно А. А. Основы деятельности правоохранительных органов по противодействию преступности : учеб. пособие / А. А. Юхно, А. Н. Литвинов. – К. : Хай-Тек Пресс, 2011. – 176 с. 3. Реймерс Н. Ф. Природопользование : слов.-справ. / Н. Ф. Реймерс. – М. : Мысль, 1990. – 637 с. 4. Блажівський Є. М. Моніторинг протидії злочинності в Україні : монографія / Є. М. Блажівський. – Х. : Золота миля, 2013. – 372 с. 5. Денисов С. Ф. Злочинність кримінально активної частини молоді та її запобігання в Україні : автореф. ... дис. д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Денисов Сергій Федорович. – Запоріжжя, 2011. – 37 с. 6. Партнерство та співробітництво міліції з населенням: стан, проблеми, рекомендації / за заг. ред. В. О. Соболева, Ю. О. Свєженцевої. – Х. : Поларт, 2005. – 240 с. 7. Прогноз основних тенденцій оперативної обстановки в Україні на 2001 рік : наук. звіт. – Х. : Ун-т внутр. справ, 2001. – 36 с.

Надійшла до редколегії 05.11.2013

Бабакин В. М. Отдельные аспекты мониторинга предупреждения и противодействия преступности среди молодежи

Проанализировано состояние научных исследований отдельных аспектов мониторинга по предотвращению преступлений среди молодежи. Дано

общее понятие мониторинга, а также дискуссионные направления по его определению как в теоретическом, так и в прикладном аспектах.

Ключевые слова: оперативные подразделения ОВД, предотвращение преступлений, прогнозирование преступной деятельности, уголовное правонарушение, оперативно-розыскная деятельность.

Babakin V. M. Some aspects of monitoring prevention and counteraction of juvenile delinquency

The article analyses the condition of scientific researches of definite aspects of monitoring prevention of juvenile delinquency. The general definition of monitoring, both theoretical and applied directions of discussion tendencies of its definitions, are offered.

The reasoning of monitoring prevention of juvenile delinquency importance that is confirmed with the analysis of political, economical, social and legal situation in Ukraine have been drawn. Moreover, the broadened criminological characteristic of crime commission among the youth of different age categories, as well as the characteristic of particular kinds of criminal violations, the reasoning of solving this problem with the help of legislative, organizational, legal, special investigative techniques and other methods of prevention in this area have been provided. The statistical confirmation of the characteristic of these reasonings have been shown. Various viewpoints of scientists about the question of monitoring elements classification, their definite characteristics, the necessity of usage in practical activities of law-enforcement authorities and operating units, as well as the author's personal opinion have been provided.

The article separately deals with the questions of monitoring juvenile delinquency necessity by the operating units of internal affairs agencies. Classification, theoretical and applied reasoning of the activity have been offered.

Keywords: operative subsections of internal affairs agencies, prevention of crimes, prognostication of criminal activity, criminal offence.

УДК 351.74

В. А. Греченко

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ПОЛІЦЕЙСЬКИХ КАДРІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Досліджено основні аспекти підготовки кадрів поліції, принципи, програму, форми та методи цієї підготовки. Показано роль МВС, губернаторів у реалізації професійної підготовки поліції.

Ключові слова: поліція, професійна підготовка, кадри, Міністерство внутрішніх справ.

Реформа поліції у Російській імперії 60–80-х рр. XIX ст. внесла багато позитивних моментів у структуру і діяльність поліцейських органів [1, с. 8], але на початку ХХ ст. знову виникла нагальна

© Греченко В. А., 2013

потреба у проведенні перетворень. Особливо це стосувалося професійної підготовки поліцейських кадрів. Наприкінці XIX ст. на освіту кожного філолога витрачалося до 35 000 руб., медика – більше 25 000, юриста – до 20 000, простого офіцера – до 10 000 руб., тоді як на фінансування поліцейських кадрів з казни не виділялося жодної копійки [2, с. 41]. Позбавлені необхідних юридичних знань, службовці поліції були безсилі розібратися в питаннях кримінальної практики і припускалися помилок. На початку XX ст. зростання числа крадіжок і грабунків удвічі випереджало приріст населення, а тілесних ушкоджень – у сім разів (на 171 %) [3, с. 38]. Основним способом зміцнення поліції було збільшення її штатної чисельності. Кожен другий чиновник у Російській імперії на початку XX ст. був поліцейським [4, с. 11]. Але існувала суттєва проблема – як зробити ці кадри професійними, належно підготувати їх?

Питання підготовки кадрів для поліції тобто періоду досліджували К. Д. Іванов, Ю. О. Єршов, М. В. Кольцова, О. О. Костилев, Х. Х. Лойт, Р. С. Мудукаєв, М. І. Сізіков, Ю. А. Холод, В. М. Чисніков, Д. І. Шинджикашвілі, О. Н. Ярмиш та ін. Більшість з дослідників аналізували загальноросійський матеріал, тоді як подібні процеси на українських землях досліджені достатньо фрагментарно. У зв'язку з цим автор поставив своєю метою дослідження основних аспектів професійної підготовки поліцейських кадрів в українських губерніях Російської імперії на початку XX ст.

Якщо говорити про стан професійної підготовки поліції на початку XX ст., то треба зазначити, що багато того робилося зусиллями окремих губернаторів. Розуміючи незадовільний стан речей, вони прагнули підняти загальноосвітній рівень нижчих чинів поліції. За їх ініціативою відкривалися школи для урядників і поліцейських стражників. У цих школах читалися лекції і у розшуковій справі. У більшості своїй школи для нижчих чинів поліції були організовані погано. У них не було правильно розробленої програми навчання, а викладачами були особи, обтяжені своїми безпосередніми обов'язками [5, с. 74].

Крім того, багато з тих, хто поступав на навчання, були настільки не підготовлені, що їх доводилося навчати грамоті та арифметиці. У Російській імперії станом на межу XIX–XX ст. була відсутня яка-небудь *система* у підготовці поліцейських чинів до виконання своїх обов'язків. Якщо хтось уперше поступив на службу в поліцію, він з першого дня починав свою службу як поліцейський. Департамент поліції не передбачав централізованого виділення коштів для організації спеціальної підготовки. На місцях ці питання вирішувалися самостійно і, як правило, спеціальна підготовка здійснювалася вже в ході самої служби у вигляді вказівок і роз'яснень начальника. Заповнити пропуски в освіті та професійній підготовці Міністерство внутрішніх справ намагалося за допомогою

ознайомлення чинів поліції із спеціальними методами і прийомами розшукової та слідчої роботи на сторінках офіційних відомчих періодичних видань і випуском спеціальної літератури [6, с. 18].

Тому актуальним стало питання про навчальний центр для фахівців розшуку, оскільки працівники розшукових відділень не були підготовлені до кримінально-розшукової діяльності. Одним з кроків на цьому шляху було відкриття в м. Санкт-Петербурзі в серпні 1908 р. спеціальних 2-місячних курсів з підготовки кандидатів на посади начальників розшуку.

Для викладання використовувалися програми інструкторських курсів німецької, французької та австрійської поліції. У програму навчання входили наступні предмети і практичні заняття: 1) державне і поліцейське право; 2) кримінальне право; 3) судова медицина; 4) методи реєстрації злочинців; 5) прийоми кримінального розшуку; 6) прийоми самооборони; 7) ознайомлення зі зброєю і вибуховими речовинами; 8) ознайомлення з гримом і переодяганням; 9) тайнопис злочинців (шифри і дешифрування); 10) розбір визначних розшукових справ; 11) присутність, по можливості, під час розтину трупів у якій-небудь визначній справі з поясненнями професора Д. А. Косоротова; 12) відвідування поліцейського музею та інших установ; 13) практичні заняття з фотографії і «Словесного портрета», антропометрії, дактилоскопії, зі зняття зіпків і малюнків слідів, з дослідження документів та ін.; 14) прийоми дресирування собак для захисних, сторожових і розшукових цілей; 15) практика дізнання (показове дізнання на місці із складанням зразкових слідчих актів, описів, довідок); 16) практика розшуку і висліджування злочинців [5, с. 76]. Кримінальну реєстрацію на курсах читав досвідчений працівник розшуку В. І. Лебедев, який надав видав свої лекції окремою книгою [7].

Слід зазначити, що працівники розшукових відділень до зарахування у штати не проходили спеціальної оперативно-розшукової підготовки. Підвищенням їх професійного рівня займався сам начальник відділення шляхом читання лекцій і ознайомлення з відповідними наказами та інструкціями [8, с. 13].

Зараховані кандидати проходили курс навчання від двох тижнів до одного місяця (городові навчалися впродовж двох тижнів, околоточні наглядачі – більше місяця) [9, с. 5–9]. Процес навчання чиновників на класні посади вівся окремо від підготовки поліцейських наглядачів і городових, і відрізнявся більшою тривалістю (2–3 місяці) і складністю програми. Кандидати на посади класних чиновників вивчали чинне кримінальне і адміністративне законодавство і ряд спеціальних дисциплін, наприклад, антропометрію [10, с. 262].

Після успішного проходження випробування, за поданням градоначальника, кандидати зараховувалися в резерв класними і нижніми чинами, і в міру відкриття вакансій поповнювали поліцейські

підрозділи. На околиці міста посилалися служити сімейні поліцейські, тому що вартість житла там була дешевшою [11, с. 85].

У резервах (так називалися школи підготовки поліції) в обов'язковому порядку повинні були проходити навчання, без відриву від служби, околоточні наглядачі, городові, класні чини, які раніше не здавали кваліфікаційних випробувань. Керівництво МВС звертало увагу і на професійну підготовку нижчих чинів поліції. У «Букварі сучасного городового» говорилося, що «обов'язок кожного поліцейського повинен полягати в набутті знань, завдяки яким він тільки й може принести користь і просунутися вперед по службі» [12, с. 11]. З городовими і околоточними наглядачами дільничних управлінь двічі на тиждень, по вівторках і п'ятницях, проводилися заняття зі службової підготовки. Заняття з городовими проводив старший помічник пристава, з околоточними наглядачами – пристав.

Під час заняття городовим і околоточним наглядачам на прикладах практичної діяльності роз'яснювалися відповідні параграфи інструкцій, пояснювалися нові розпорядження і постанови. У ході заняття лектори намагалися прищепити нижнім чинам такі якості, як ввічливість, стриманість, твердість у своїх діях і правдивість у службових доповідях [13].

З особовим складом поліцейських рот заняття проводилися шість разів на тиждень. Для цього заняття спеціально складався і затверджувався поліцейським відділення перелік предметів, таких як «самооборона; надання первинної допомоги в нещасних випадках; грамотність (читання і письмо); теоретичне вивчення служби городового, накази градоначальника, список начальницьких осіб; фехтування і дія холодною зброєю; обладнання, поводження і дія вогнепальної зброї» [12, с. 11]. Заняття тривало три години.

У школах для урядників кандидатам роз'яснювалася сутність і межі їх прав і обов'язків, прийоми і умови діяльності, відповідальність за порушення законів, пояснювалися ознаки злочинів. Подальша підготовка урядників покладалася на повітових справників. За розробленою МВС таємною програмою в поліцейських школах викладалися як загальноосвітні, так і спеціальні предмети: 1) поліцейський статут, 2) законодавство, 3) основи розшукової діяльності, 4) дресирування і використання поліцейських собак, 5) способи самозахисту і обеззброєння злочинців, 6) фотографія, антропометрія і дактилоскопія, 7) відомості з ветеринарії, медицини і санітарії, 8) стрільба і догляд за зброєю, 10) військовий стрій [14, с. 109, 110]. Тільки у 1913 р. МВС розробило і затвердило нову програму для усіх шкіл поліцейських урядників, що складалася з двох розділів різних статутів Зводу законів Російської імперії, які визначали їх адміністративну та кримінально-процесуальну діяльність, а також нормативно-правові акти МВС та постанови губернаторів [15].

Оскільки розшукові відділення були в цей час лише у містах, а у сільській місцевості розшуковою роботою займалися урядники, то спеціальна частина програми передбачала вивчення розшукової справи [14, с. 88].

В курсі юридичних наук вивчалися спеціальні частини кримінального і кримінально-процесуального права, статuti казенного управління і постанови губернаторів. Спеціальна частина програми була присвячена вивченню розшукової справи. Вона була поєднанням криміналістики і оперативно-розшукової діяльності.

Урядники зобов'язувались найсуворіше дотримуватись законності. Тема «Допит підозрюваного» починалася категоричною вимогою не домагатися від обвинувачуваного зізнання погрозами, неправдивими запевненнями і тим більше фізичним насильством. У курс розшукової справи входили також теми «Виявлення і допит свідків», «Збирання речових доказів», «Зовнішнє спостереження», «Непрямі докази», «Робота із собакою», «Антропометрія, дактилоскопія і фотографія» [8, с. 11–12].

У 1910 р. школу урядників було відкрито у Кам'янці-Подільському, в 1911 р. у Полтаві. Відбір кандидатів на навчання здійснювався з числа стражників і городових. Не заборонялося, за наявності вакансій, вступати у школи і приватним особам. Так, до Полтавської школи урядників мали право зараховуватися особи з числа запасних нижчих чинів, що пройшли дійсну військову службу у військах, не старше тридцяти років. До проведення заняття залучалися не лише чини поліції, але й товариші прокурора, радники губернських правлінь, ветеринарні інспектори, лікарські інспектори та їх помічники, інженери. Залучення цих фахівців обумовлювалася широким колом навчальних дисциплін, які викладалися у школах урядників. Курс навчання в усіх школах закінчувався іспитом. У його проведенні брали участь губернатор або віце-губернатор, представники прокуратури, високопосадовці з поліції, завідувач школи. Відповідно до циркуляра МВС № 14532 від 7 травня 1913 р. розклад занять за годинами був наступним: законодавство – 6, розшукова справа – 2, вивчення поліцейських і адміністративних інструкцій – 6, російська мова, історія, географія, медицина, ветеринарія, стройова підготовка – по 2 год. на тиждень [16, с. 950].

Для вивчення і засвоєння повітовими стражниками своїх обов'язків, основних напрямків практичної діяльності, у місті Сумах було видано спеціальну книгу-настанову, яка містила досить детальні інструкції щодо розслідування злочинів і передбачала ведення стражниками спеціальної власної пам'ятної книги, де повинні були фіксуватися найважливіші аспекти діяльності [17]. Постанов по поліції було так багато (і переважно несуттєвих), що чиновники знаходили для себе можливим невиконання частини таких розпоряджень, перебуваючи в упевненості, що незабаром надійде нове, – таке, що спростовує колишній закон або інструкцію [18, с. 15].

З метою кращого ознайомлення стражників із чинним законодавством, порядком ведення діловодства, взаємними стосунками різних установ і посадовців, до кожного повітового поліцейського управління відряджався один вартівник на період, достатній для досягнення наміченої мети [19, с. 93].

2 січня 1912 р. при міському поліцейському управлінні була відкрита школа городових у Катеринославі. Програма підготовки городових було розраховано на два місяці, передбачала теоретичну частину (вивчення різних інструкцій, постанов, наказів, практичне заняття) і практичне заняття. Також у Катеринославі існували курси околоточних наглядачів із 6-місячною програмою навчання [14, с. 116].

У Харкові в цей час було створено розплідник поліцейських собак при Харківському розшуковому відділенні (від січня 1910 р.). Однією з головних причин виникнення розплідника стало велике зростання грабежів і вбивств. Особливо сумний стан склався у Сумському повіті, на території якого на той час було багато невеликих фабрик і заводів.

З цією метою, за розпорядженням губернатора, в січні 1910 р. відряджалися в Санкт-Петербург у розплідник Російського товариства заохочення застосування собак до поліцейської і сторожової служб, поліцейський наглядач Харківського розшукового відділення Стельмах і агент того ж відділення Гармаш. Вони пройшли там повний курс з дресирування собак, догляду і їх лікування.

До січня 1912 р. 10 повітів Харківської губернії були забезпечені по одній поліцейській собаці, цілком придатній до несення розшукової служби. Місто Харків і Харківський повіт обслуговувалися двома поліцейськими собаками з кличками Трико і Телем, які стаціонарно перебували при розпліднику розшукового відділення. Ці собаки за викликом посилалися і в інші губернії [20, с. 383].

У зимовий час поліцейські собаки розміщалися у дворі губернатора, в добре обладнаному для цієї мети сараї. При них завжди перебували двоє провідників і людина для приготування їжі й прибирання приміщення. Загальне спостереження і уся відповідальність по розпліднику лежала на начальникові Харківського розшукового відділення. З настанням весни щороку 1 квітня собаки переводилися за місто, у дачну місцевість. Ця місцевість була абсолютно ізольованою від житлових будівель і віддаленою від міста територією. Завдяки своїй віддаленості від міста, дачних поселень і доріг, це місце було недоступне і для зловмисників «... у яких, цілком можливо, з'явився б намір позбутися собак за допомогою отруєння або іншим шляхом, оскільки собаки є для них постійною загрозою їх благополуччю і безкарності за злочинні діяння» [21, с. 9]. Розплідник був влаштований у лісі, при якому був добре обладнаний барак для провідників і усі необхідні для навчання і

утримання розплідника, включаючи коня і віз для обслуговування потреб розплідника.

Користь від роботи поліцейських собак щодо розкриття злочинів виявилася величезною, і це видно із пояснювальної записки начальника Харківського розшукового відділення С. О. Богуславського: «...Який вплив на зменшення злочинності в населенні зробили поліцейські собаки, можна наочним чином бачити, наприклад, по Сумському повіту, де раніше, до надання повіту поліцейського собаки, процвітали зухвалі грабежі і вбивства, винуватці яких, у більшості випадків, залишалися невиявленими, що заохочувало зловмисників до здійснення подальших злочинних діянь. З відрадженням у розпорядження Сумського справника поліцейського собаки Арапа за допомогою котрого, в короткий час розкрито декілька визначних злочинів, останні почали помітно зменшуватися і нині звелася до мінімуму. Настільки діяльність одного лише поліцейського собаки нагнала холоду на злочинний елемент Сумського повіту» [21, с. 7–8].

Протягом 1911 р. за допомогою собак було розкрито 30 злочинів, здійснених у Харківській губернії, у тому числі 9 вбивств і озброєних нападів, що супроводжувалися пограбуваннями [20, с. 385].

Розвиток службового собаківництва дозволяв більш оперативно проводити розшук злочинців, але не зменшував основної проблеми – потреби підвищення професіоналізму і поліпшення якісного складу кадрів. Крім того, відсутність єдиного підходу до первинної підготовки і неможливість з фінансових міркувань створити більшу кількість шкіл поліцейського резерву призводили до значного контрасту в рівні підготовки поліцейських Російської імперії. У віддалених місцевостях і особливо в повітових поліційних відділках рівень професійної підготовки упродовж усього досліджуваного періоду залишався украй низьким, незважаючи на усі заходи, що вживалися урядом [22, с. 101].

Таким чином, слід відзначити, що професійна підготовка поліцейських кадрів на українських землях Російської імперії не була достатньо розвиненою, кількість центрів такої підготовки обмежувалася лише кількома містами. Фактично цей процес почав набувати системного характеру лише після революції 1905–1907 рр., але не встиг завершитися.

Список використаних джерел: 1. Шелкопляс В. А. Полицейская реформа в России в 60-х годах XIX века / В. А. Шелкопляс. – Минск : Минск. высш. шк. МВД СССР, 1981. – 50 с. 2. Снегирев И. М. Безопасность и полиция / И. М. Снегирев. – Витебск, 1912. – 198 с. 3. Мулукаев Р. С. Полиция в России (IX в. – начало XX в.) : монография / Р. С. Мулукаев. – Н. Новгород : Тип. УВД Нижегород. обл., 1993. – 104 с. 4. Нарбутов Р. В. Полиция Российской империи (1862–1917 гг.): историко-правовой аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нарбутов Роман Викторович. – М., 1992. – 24 с. 5. Организация и

деятельность уголовного сыска в дореволюционной России (конец XIX – начало XX вв.) : учеб. пособие / под ред. Б. П. Балуева и Р. С. Мулукаева. – М. : Акад. МВД СССР, 1984. – 97 с. **6.** Матиенко Т. Л. Сыскальная полиция в России во второй половине XIX – начале XX в. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Матиенко Татьяна Львовна. – М., 1999. – 24 с. **7.** Лебедев В. И. Искусство раскрытия преступлений. Дактилоскопия / В. И. Лебедев. – СПб. : Тип. М-ва Внутр. Дел, 1909. – 62 с. **8.** Из истории подготовки и воспитания кадров полиции в дореволюционной России : сб. ст. и материалов. – Новгород, 1993. – С. 11–13. **9.** Резерв Санкт-Петербургской столичной полиции. Специальная школа для чинов полиции и Музей столичной полиции. – С-Пб. : Тип. С.-Петерб. Градоначальства, 1901. – 33 с. **10.** Санкт-Петербургская столичная полиция и градоначальство: 1703–1903. Краткий исторический очерк / сост. И. П. Высоцкий. – СПб. : Товарищество Р. Голике и А. Вильборг, 1903. – 326 с. **11.** Министерство внутренних дел России: 1802–2002. Исторический очерк в 2-х томах / С.-Петербург. ун-т МВД России ; Акад. права, экономики и безоп-ти жизнедеят-ти ; под общ. ред. В. П. Сальникова. – СПб. : Фонд поддержки науки и образования в области правоохранительной деятельности «Университет», 2002. – Т. 2. – 272 с. **12.** Букварь современного городского. – Варшава, 1915. – 20 с. **13.** Ведомости Санкт-Петербургского Градоначальства и Столичной полиции. – 1909. – 1 дек. **14.** Кольцова М. В. Профессиональная подготовка полицейских кадров Российской империи в период с 1907 г. до февраля 1917 г (историко-правовое исследование) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Кольцова Маргарита Владимировна. – М., 2005. – 176 с. **15.** Программа курса подготовительной школы для лиц, желающих занять должность полицейского урядника. – Саратов, 1913. – 13 с. **16.** Вестник полиции. – 1915. – № 30. **17.** Полицейский стражник. Руководство-наставление, составленное по закону 5 мая 1903 г., с подробными сведениями, необходимыми в практической деятельности стражников, указанием их обязанностей, инструкцией по обнаружению и расследованию преступлений и проступков и формами донесений и ведения памятной книжки / сост. Н. Т. Волков. – Изд. 3-е. – Сумы, 1904. – 164 с. **18.** Иванов К. Д. Правовые основы формирования и развития системы кадрового обеспечения МВД России : традиции и современность: историко-правовой аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Иванов Константин Дмитриевич. – СПб., 2005. – 24 с. **19.** Сборник новых законов и циркуляров. Справочная книга для чинов полиции и полицейских управлений / сост. А. Н. Букуновский. – Харьков, 1912. – 504 с. **20.** Бандурка О. М. Поліція в Україні: історико-правове дослідження (початок XVIII – 1917 р.) : [монографія] / О. М. Бандурка, В. А. Греченко, О. Н. Яриш. – Х. : Золота миля, 2012. – 616 с. **21.** Отчет о деятельности полицейских собак питомника Харьковского сыскального отделения за 1911 год. – Харьков : Тип. «Художеств. труд» Р. Радомышльского, 1912. – 18 с. **22.** Костылев А. О. Организационно-правовые аспекты работы с кадрами полиции и жандармерии Российской империи (1880–1917 гг.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Костылев Алексей Олегович. – М., 2000. – 179 с.

Надійшла до редколегії 13.08.2013

Греченко В. А. Профессиональная подготовка полицейских кадров на украинских землях Российской империи в начале XX в.

Исследованы основные аспекты подготовки кадров полиции, принципы, программа, формы и методы этой подготовки. Показана роль МВД, губернаторов в реализации профессиональной подготовки полиции.

Ключевые слова: полиция, профессиональная подготовка, кадры, Министерство внутренних дел.

Grechenko V. A. The professional training of police personnel on the Ukrainian lands of the Russian Empire at the beginning of the XX-th century

The state of police personnel training on the Ukrainian lands of the Russian Empire at the beginning of the twentieth century is analyzed. This problem has been studied by Russian and Ukrainian historians of law, but they used mostly all-Russian material and the process of police personnel training in the Ukrainian provinces of the Empire is studied insufficiently. The purpose of this paper is to outline the main aspects of police personnel training on the Ukrainian lands of the Russian Empire at the beginning of the XX-th century. The article specifies reasons for the low level of police training in the early twentieth century, associated with a lack of government attention to these problems and lack of funds. It is emphasized the role of governors as heads of police in the province in the exercise of police personnel training. Much attention is paid to police training programs, forms and methods of work; special features of police training at various levels, mainly the lower ranks, are specified. These programs varied depending on the position for which the candidate claimed to police, and included a variety of disciplines, starting from teaching elementary reading and writing, and ending with the criminal law and criminal procedure. A lot of notice was taken of the study of law, and particularly the instructions of higher authorities. The amount of time that was allocated to the professional training ranged from a few hours a week to 6 months. Schools for police personnel training were opened in 1910-1912 in Kamenets-Podolskyi, Yekaterinoslav, Poltava. In 1910 in Kharkov the school of service dog-breeding was founded that played a significant role in the fight against crime during this period. It was concluded that training of police personnel on the Ukrainian lands of the Russian Empire was not sufficiently developed, the number of training centres was limited to a few cities. This issue needs further study.

Keywords: Ministry of Internal Affairs, personnel, police, professional training.

УДК 343.125+343.121

І. Л. Дідюк**ПОНЯТТЯ ДОМАШНЬОГО АРЕШТУ**

Досліджено нормативно-правові акти, які містять норми такого запобіжного заходу, як домашній арешт. Проаналізовано думки провідних учених в теорії кримінально-процесуальної діяльності, які досліджували питання, пов'язані з домашнім арештом. Визначено вичерпний перелік обставин, що враховуються в разі обрання цього запобіжного заходу. На основі наукових публікацій та нормативно-правових актів як українських, так і зарубіжних визначено поняття і сутність домашнього арешту. Також проаналізовано основні складові поняття домашнього арешту як запобіжного заходу.

Ключові слова: домашній арешт, запобіжний захід, підозрюваний, обвинувачений, житло, обмеження.

Прийняття Кримінального процесуального кодексу України започаткувало низку нових інститутів. Одним із цих інститутів є такий запобіжний захід, як домашній арешт, оскільки він є новим у вітчизняному законодавстві, ще не відомим за роки незалежності України.

Згідно з положеннями ст. 181 КПК України домашній арешт полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або у певний період доби [1]. Зрозуміло, що наведене розуміння домашнього арешту не відображає його змісту, а тому в сучасній науковій літературі виникла гостра необхідність дослідження терміна «домашній арешт».

Так, правильно зазначали М. С. Гулякевич [2, с. 8], М. М. Мінгалін [3, с. 14], Г. С. Русман [4, с. 150], Н. В. Ткачова [5, с. 159], Л. К. Трунова [6, с. 49], стверджуючи, що нерозкриття поняття домашнього арешту в кримінально-процесуальних нормах породжує різні невизначені правові питання, серед яких такі: що слід розуміти під житлом (постійне або тимчасове місце проживання (місце перебування) підозрюваного, обвинуваченого: будинок, квартиру, дачу, готель, пансіонат, орендоване житло); чи можна залишати житло за умови необхідності відвідування місця роботи, навчання, лікувальних установ, місць дозвілля, магазинів та інших місць або виходити з дому в певний час і чи необхідно при цьому повідомляти наглядовий орган тощо.

Загалом у теорії кримінально-процесуальної діяльності питання домашнього арешту, в тому числі й понятійного апарату, досліджували та розробляли вчені К. Т. Балтабаєв, В. М. Биков, Д. А. Лисков, М. Й. Вільгушинський, Ю. А. Ліхолетова, О. М. Коріняк, О. П. Кучинська, В. О. Попелюшко, О. М. Слободян, О. Ю. Татаров, В. І. Фаринник, М. С. Цуцкірідзе та інші.

Метою статті є визначення поняття домашнього арешту шляхом аналізу вітчизняних та зарубіжних нормативно-правових актів і думок провідних учених.

У тлумачних словниках термін «домашній арешт» визначається по-різному: акт обмеження особистої свободи [7, с. 281]; заборона виходу з будинку; форма покарання; запобіжний захід [8, с. 22]; утримання під арештом у себе на квартирі [9, с. 760]; розпорядження не виходити з дому [10, с. 22] тощо. Однак і наведені визначення не відображають у повній мірі сутності домашнього арешту.

Поряд із наведеним у наукових публікаціях зазначено, що домашній арешт – це запобіжний захід процесуального примусу з обмеженням свободи та особистої недоторканності підозрюваного, обвинуваченого з метою забезпечення належної поведінки вказаних осіб, із залишенням їх в умовах «м'якої» ізоляції, що дозволяє максимально задовольнити природні права особистості [11, с. 11].

На думку Н. В. Ткачової, домашній арешт полягає в обмеженні свободи підозрюваного, обвинуваченого у вигляді ізоляції його від суспільства за місцем постійного проживання [5].

Г. С. Русман під обмеженням свободи підозрюваного, обвинуваченого, під час застосування домашнього арешту, визначав повну або часткову їх ізоляцію від суспільства з установленням заборон на спілкування, передбачених кримінально-процесуальним законодавством [4, с. 151].

В. І. Сергєєв зазначає, що домашній арешт полягає у встановленому законом обмеженні свободи пересування підозрюваного (обвинуваченого) у період його перебування в індивідуальному житловому будинку зі вхідними в нього житловими та нежитловими приміщеннями, тобто в забороні залишати своє домоволодіння без дозволу особи, яка проводить досудове розслідування [12, с. 224].

Ю. І. Стецовський зазначає, що навряд чи слід вважати правильним застосування арешту лише тому, що він майже повністю виключає втечу обвинуваченого у вчиненні злочину та усуває перешкоди для встановлення істини. На його думку, потрібне більш широке поняття оптимальності заходів примусу, яке включатиме не лише досягнення їх цілей, але й безумовну потребу у визначенні саме арешту. В той же час даний запобіжний захід забезпечує належну поведінку обвинуваченого та набагато менше, ніж арешт, обмежує права громадян [13, с. 173]

Досить повно розкрито поняття домашнього арешту російським науковцем Ю. Г. Овчинниковим [14, с. 32], під яким він розуміє міру процесуального примусу, визначену за рішенням суду, за вчинення злочину, за який законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад два роки з істотним обмеженням особистої свободи підозрюваного, обвинуваченого (із збереженням права проживати в своєму житлі) і покладанням на них заборон спілкуватися з певними особами, отримувати і відправляти кореспонденцію, вести переговори з використанням будь-яких засобів зв'язку [15, с. 6].

В. А. Светочев, досліджуючи вказане поняття, визначив його структурні елементи, а саме: домашній арешт – це запобіжний захід; застосовується за рішенням суду (в окремих зарубіжних країнах – прокурора чи його заступника), за наявності передбачених законом підстав, з урахуванням віку, стану здоров'я, сімейного стану та інших обставин; полягає в застосуванні «легкої форми» ізоляції підозрюваного, обвинуваченого від суспільства без утримання під вартою; застосовується, коли фактично є підстави для взяття під варту, однак повна ізоляція особи не викликана необхідністю або доцільністю; ізоляція від суспільства може бути повною або частковою та повинна дозволяти максимально задовольнити природні права особистості й здійснюється за місцем постійного проживання підозрюваного (обвинуваченого); супроводжується встановленням обмежень і заборон [16, с. 72, 73]. Аналогічну позицію висловила і Л. К. Трунова [6, с. 49].

У разі застосування домашнього арешту до підозрюваного, обвинуваченого, крім вищезгаданих обмежень, застосовуються: заборона прийому будь-кого у себе вдома; електронні засоби контролю та в покладення на них обов'язку завжди мати при собі ці засоби й забезпечувати їх роботу; покладення обов'язку відповідати на контрольні телефонні дзвінки чи інші сигнали контролю, телефонувати або особисто з'являтися у визначений час до ОВС, які здійснюють контроль за поведінкою підозрюваного, обвинуваченого; встановлення спостереження за підозрюваним, обвинуваченим чи їхнім житлом, а також охорона житла або відведеного їм для житла приміщення; інші подібні заходи, які забезпечують певну поведінку і несуювору ізоляцію від суспільства [17, с. 18].

Згідно із закріпленими в Модельному КПК для держав – учасниць СНД (ст. 175) [18] положеннями домашній арешт полягає у «відносно несуюворій» ізоляції підозрюваного, обвинуваченого від суспільства без утримання його під вартою, але із застосуванням обмежень, визначених рішенням суду. Він може супроводжуватися заходами, що застосовуються окремо або в допустимій сукупності, про які йшлося вище.

Також у межах даного дослідження, на нашу думку, доцільно навести визначення домашнього арешту, передбачені кримінально-процесуальним законодавством деяких країн, зокрема: зобов'язання підозрюваного в зазначений час бути за місцем проживання, а не в громадських місцях, і спілкуватися з певними особами (КПК Литовської Республіки) [19]; у примусовому порядку обмежується свобода переміщення особи з установами того, що вона повинна постійно перебувати у своєму будинку (квартирі), що їй забороняється вступати в контакт із зазначеними в постанові або ухвалі особами з використанням засобів зв'язку, листування або посередників (КПК Латвійської Республіки) [20]; запобіжний

захід, який полягає в обмеженнях, пов'язаних зі свободою пересування обвинуваченого (КПК Киргизької Республіки) [21].

Окремо, на нашу думку, доцільно навести термін, передбачений законодавством Республіки Казахстан. Згідно з Інструкцією про застосування домашнього арешту як запобіжного заходу [22] під домашнім арештом тут розуміють запобіжний захід, який застосовується із санкції прокурора або за рішенням суду до підозрюваного, обвинуваченого за наявності підстав, передбачених кримінально-процесуальним законом, із залишенням їх в умовах ізоляції, що дозволяє максимально задовольнити природні права особистості. З даного визначення зрозуміло, що законодавством Республіки Казахстан передбачається застосування домашнього арешту на підставі санкції прокурора, що не відповідає Європейській конвенції з прав людини, оскільки в разі його застосування обмежуються конституційні права і свободи особи, обмеження яких можливі лише із санкції суду.

На нашу думку, сутність домашнього арешту полягає в обмеженні конституційних прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого, при цьому вказані обмеження встановлюються лише на підставі рішення слідчого судді, суду, під якими необхідно розуміти: обмеження й заборона свободи пересування, спілкування з певною категорією осіб, користування засобами зв'язку тощо.

У той же час законодавець визначив вичерпний перелік обставин, що враховуються при обранні запобіжного заходу. До них належать: вагомість наявних доказів про вчинення підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення; тяжкість покарання, що загрожує відповідній особі в разі визнання підозрюваного, обвинуваченого винуватим у вчиненні кримінального правопорушення; вік та стан здоров'я підозрюваного, обвинуваченого; міцність соціальних зв'язків підозрюваного, обвинуваченого в місці їх постійного проживання, у тому числі наявність у них родини й утриманців; наявність у підозрюваного, обвинуваченого постійного місця роботи або навчання; репутація підозрюваного, обвинуваченого; їхній майновий стан; наявність судимостей у підозрюваного, обвинуваченого; дотримання ними умов застосованих запобіжних заходів, якщо вони застосовувалися раніше; наявність повідомлення особі про підозру у вчиненні іншого кримінального правопорушення; розмір майнової шкоди, у завданні якої підозрюється, обвинувачується особа, або розмір доходу, в отриманні якого внаслідок вчинення кримінального правопорушення підозрюється, обвинувачується особа, а також вагомість наявних доказів, якими обґрунтовуються відповідні обставини (ст. 178 КПК України) [1].

Слід також зазначити, що КПК України встановлено обов'язок слідчого, прокурора не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання надати підозрюваному, обвинуваченому копію

клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу (ст. 184 КПК України).

Наявність вказаного положення надає можливість підозрюваному, обвинуваченому сформулювати «лінію захисту» та висловити свої доводи щодо спростування необхідності та доцільності застосування конкретного чи запобіжного заходу взагалі.

Важливими для слідчої діяльності є і роз'яснення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ, в яких роз'яснюються положення КПК України, застосування яких на практиці викликає певні труднощі або суперечності.

Так, в інформаційному листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду у цивільних і кримінальних справ від 4 квітня 2013 р. «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» роз'яснено деякі положення з даного приводу, а саме вказано, що правильною слід вважати практику тих слідчих суддів, які застосовують домашній арешт, з'ясувавши при цьому думку власника житла (якщо він відомий) та оцінивши усі обставини в сукупності, у тому числі: міцність соціальних зв'язків підозрюваного, обвинуваченого в місці його постійного проживання; наявність у нього родини й утриманців (місце їх фактичного проживання); достатність застосування такого запобіжного заходу для запобігання ризикам, визначеним у ст. 177 КПК України, зокрема спробам підозрюваного, обвинуваченого переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду тощо [23].

Також, обираючи як запобіжний захід домашній арешт, слідчий суддя, суд повинні переконатися в наявності житла у підозрюваного, обвинуваченого; можливості забезпечувати себе побутовими послугами; ознайомитися з відомостями, які характеризують підозрюваного, обвинуваченого (характеристика з місця роботи, навчання, проживання); в наявності сім'ї, постійної роботи тощо.

Враховуючи наведені поняття, в тій чи іншій мірі погоджуючись із ними, на нашу думку, під терміном «домашній арешт» необхідно розуміти запобіжний захід, який полягає в обмеженій ізоляції підозрюваного, обвинуваченого від суспільства без утримання під вартою, шляхом обмеження їх конституційних прав і свобод на підставі ухвали слідчого судді, суду, що полягає в: забороні залишати житло повністю або в певний час доби; забороні користуватися побутовими послугами (телефонні переговори, відправлення кореспонденції, використання засобів зв'язку, мережі Інтернет тощо); забороні спілкуватися з певними особами; застосуванні електронних засобів контролю; покладанні на підозрюваного, обвинуваченого обов'язку відповідати на контрольні телефонні дзвінки або інші сигнали контролю, дзвонити по телефону або особисто прибувати в певний час до органу, який здійснює нагляд за поведінкою

підозрюваного, обвинуваченого; встановленні спостереження за підозрюваним, обвинуваченим або їхнім житлом, а також в охороні житла або відведеного їм для житла приміщення; інших подібних заходах, що забезпечують належну поведінку підозрюваного, обвинуваченого.

Список використаних джерел: 1. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. – 2012. – № 90–91. 2. Гулякевич М. С. Актуальные проблемы применения домашнего ареста в Российской Федерации / М. С. Гулякевич // Российский следователь. – 2006. – № 11. – С. 7–10. 3. Мингалин Н. Н. Безжизненные нормы нового УПК РФ / Н. Н. Мингалин // Следователь. – 2004. – № 8. – С. 14–18. 4. Русман Г. С. Судебный контроль за избранием меры пресечения в виде заключения под стражу, домашнего ареста : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Русман Галина Сергеевна. – Челябинск, 2006. – 192 с. 5. Ткачева Н. В. Меры пресечения, не связанные с заключением под стражу, в уголовном процессе России : монография / Н. В. Ткачева ; науч. ред. А. В. Кудрявцева. – Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2004. – 192 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kalinovsky-k.narod.ru/b/tkacheva/1-1.htm>. 6. Трунова Л. К. Домашний арест как мера пресечения / Л. К. Трунова // Российская юстиция. – 2002. – № 11. – С. 49–50. 7. Кравець Є. Я. Домашній арешт / Є. Я. Кравець, В. В. Скибицький // Юридична енциклопедія : у 6 т. – Т 2 : Д–Й. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – 774 с. 8. Словарь русского языка. – 2-е изд., испр. и дополн. / сост. С. И. Ожегов ; под общ. ред. акад. С. П. Обнорского. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1952. – 843 с. 9. Толковый словарь русского языка / [под ред. проф. Д. И. Ушакова] ; Гос. ин-т «Советская энциклопедия». – М. : ОГИЗ, 1935. – Т. 1. – 844 с. 10. Даль В. Толковый словарь живого Великорусского языка / В. Даль. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1955. – Т. 1. – 680 с. 11. Балтабаев К. Т. Домашний арест в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Балтабаев Кайрат Тулеутаевич. – Караганда, 2001. – 18 с. 12. Комментарий к формам документов Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации / под ред. В. И. Сергеева. – М. : Юстицинформ, 2002. – 296 с. – (Б-ка ж-ла «Право и экономика»). 13. Стецовский Ю. И. Право на свободу и личную неприкосновенность: нормы и действительность / Ю. И. Стецовский ; отв. ред. С. А. Пашин. – М. : Дело, 2000. – 720 с. 14. Овчинников Ю. Г. Понятие, цели и сущность домашнего ареста как меры пресечения в уголовном судопроизводстве России / Ю. Г. Овчинников // Следователь. – 2003. – № 5. – С. 31–38. 15. Овчинников Ю. Г. Домашний арест как мера пресечения в уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Овчинников Юрий Георгиевич. – Омск, 2006. – 22с. 16. Светочев В. А. Домашний арест как мера пресечения в уголовном процессе Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Светочев Виталий Александрович. – Калининград, 2009. – 213 с. 17. Кучинська О. П. Домашній арешт як запобіжний захід в кримінально-процесуальному законодавстві / О. П. Кучинська // Наука і практика. – К., 2010. – № 7 (118). – С. 17–19. 18. Модельный уголовно-процессуальный кодекс для государств – участников СНГ : принят на 7-пленарном заседании Межпарламент. Ассамблеи государств. – участников СНГ 17 февр. 1996 г. [Электронный

ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cisatc.org/135/154/242>. **19.** Уголовно-процесуальний кодекс Литовської Республіки від 21 апр. 2005 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravo.lv/likumi/29_upz.html. **20.** Кримінально-процесуальний кодекс Латвійської Республіки від 14 берез. 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpraieska.showdoc_l?p_id=319053. **21.** Уголовно-процесуальний кодекс Киргизської Республіки від 30 июня 1999 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.base.spininform.ru/show_doc.fwx?regnom=395. **22.** Об утверждении Инструкций о применении залога и домашнего ареста в качестве меры пресечения : приказ МВД Республики Казахстан от 6 окт. 2005 г. № 590, ГП Республики Казахстан от 18 окт. 2005 г. № 56, Ком. нац. безопасности Республики Казахстан от 22 окт. 2005 г., Агентства Республики Казахстан по борьбе с экон. и коррупц. преступностью (Финансовой полиции) от 7 окт. 2005 г. № 214 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.base.spininform.ru/show.fwx?Regnom=9510>. **23.** Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : лист Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 4 квіт. 2013 р. № 511-550/0/4-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0511740-13>.

Надійшла до редколегії 09.10.2013

Дидюк І. Л. Поняття домашнього ареста

Исследованы нормативно-правовые акты, содержащие нормы такой меры пресечения, как домашний арест. Проанализированы мнения учёных в теории уголовно-процессуальной деятельности, исследованы вопросы, связанные с домашним арестом. Определён исчерпывающий перечень обстоятельств, учитываемых при избрании этой меры пресечения. На основе научных публикаций и нормативно-правовых актов как украинских, так и зарубежных определены понятие и сущность домашнего ареста. Также проанализированы основные составляющие понятия домашнего ареста в качестве меры пресечения.

Ключевые слова: домашний арест, мера пресечения, подозреваемый, обвиняемый, жильё, ограничения.

Didyuk I. L. The concept of house arrest

Legal acts of foreign countries, which contain rules of preventive punishment – house arrest are investigated and the concept of house arrest by is defined analysis national and international legal acts and opinions of leading scientists. The analysis of opinions of leading scientists in procedural criminal theory, who investigated issues of house arrest is made. Exhaustive list of circumstances, considered while choosing restraint are investigated. Based on scientific publications and national and international legal acts the concept and essence of house arrest are determined. The analysis of the main components of restraint's concept like house arrest is realized.

Methods: comparative and formal logical. **The relevance of the research** is novelty of preventive punishment of house arrest in Ukrainian legislation, including lack of elaboration of the institute of criminal procedure. **The field of implementation:** criminal and procedural law, operative and search activity, criminalistics. **The practical value of the paper:** some provisions of the article may be used while preparing amendments into the criminal and procedural law, writing monographs or educational and methodical manuals. **The conclusions:** the analysis proves a lack of the theoretical and practical elaboration of issues of restraint – the house arrest and peculiarities of its application in the new Ukrainian criminal procedural legislation.

Keywords: house arrest, restraint, suspect, accused, housing, restrictions.

УДК 343.2/.7(477):341

О. О. Житний

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО В СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Розглянуто нормативні й теоретико-методологічні передумови визнання одним із джерел кримінального права України елементів міжнародної нормативної системи. У дослідженні застосовано діалектичний та історичний методи, системно-структурний аналіз. Актуальність роботи визначена її спрямованістю на встановлення характеру впливу міжнародних договорів України, принципів та норм міжнародного права й інших елементів міжнародної нормативної системи на сучасне кримінальне право України. У ній наведено аргументи на користь позитивного висновку про визнання елементів міжнародної нормативної системи формальним джерелом зазначеної галузі, а політичних, економічних і соціокультурних процесів, які протікають на рівні міжнародного спілкування, – її матеріальним джерелом. Отримані результати мають сприяти еволюції вітчизняної кримінально-правової доктрини і практики кримінально-правової охорони.

Ключові слова: кримінальне право, джерела кримінального права, міжнародна нормативна система, взаємодія, гармонізація.

В умовах розбудови в Україні правової держави виникає потреба у певному переосмисленні деяких основоположних засад вітчизняної правової системи. Зокрема, у вітчизняному кримінальному праві великого значення набуває проблема його джерел, що зумовлена, зокрема, активізацією інтеграції України до міжнародної демократичної спільноти. Крім того, в умовах глобалізації, яка стала однією з мегатенденцій розвитку людської цивілізації та змін у структурі, характері й динаміці злочинності, інтернаціоналізації й транснаціоналізації останньої, країна повинна продовжити роботу зі створення сучасної моделі національного кримінального права як інструменту охорони на національному та наднаціональному

© Житний О. О., 2013

рівнях найбільш важливих суспільних відносин, забезпечення миру і безпеки людства, запобігання злочинам, здатного своєчасно відкликатися на зміни в житті країни, європейського регіону і світу, виконання міжнародних зобов'язань щодо охорони правопорядку та боротьби зі злочинами. В цій діяльності з модернізації галузі важливе місце посідає забезпечення відповідності її положень до принципів і норм міжнародного права (перш за все загальновизнаних), узгодження її положень з елементами міжнародної нормативної системи.

Складність проблематики джерел кримінального права України не дозволяє вирішити її в межах окремої публікації. Тому мета цієї роботи – звернути увагу на теоретико-методологічні й нормативні (формальні) передумови для надання елементам міжнародної нормативної системи значення джерел у кримінальному праві України. Дослідження ґрунтується на працях сучасних криміналістів (П. П. Андрушка, М. І. Бажанова, В. І. Борисова, О. М. Броневицької, О. І. Бойцова, В. А. Вдовіна, В. О. Гацелюка, О. О. Дудорова, О. Г. Кібальника, С. Я. Лихової, В. О. Навроцького, Є. О. Письменського, Ю. А. Пономаренка, А. В. Савченка, В. Я. Тація, В. П. Тихого, Т. М. Тертиченко, С. С. Яценка) та на розробках проблем взаємодії з міжнародним правом національного (внутрішнього) права, здійснених М. О. Баймуратовим, М. В. Буроменським, В. Г. Буткевичем, Н. А. Зелінською, М. І. Костенком, І. І. Лукашук, Р. А. Мюллерсоном, В. П. Пановим, Т. Л. Сироїд,

Джерелом права є його витоки, сила, що його створює, а також форми та способи закріплення й зовнішнього вираження правових норм [1, с. 12]. Розрізняють матеріальні й формальні (юридичні) джерела права. До перших теорія права відносить економічні, соціальні, політичні, морально-культурні та інші явища, що породжують або об'єктивно зумовлюють виникнення правових норм, до других – офіційні форми вираження й закріплення правових норм (нормативно-правовий акт, правовий прецедент, правовий договір, правовий звичай тощо) [2, с. 308, 309]. У юридичній науці питання джерел права завжди належали до дискусійних. Не є винятком і кримінально-правова доктрина. До того ж слід підкреслити, що тривалий час у вітчизняному кримінальному праві визнання міжнародного права його джерелом сприймалось неоднозначно, що було зумовлено політикою самоізоляції Радянської держави, переконанням у самодостатності можливостей внутрішнього кримінального законодавства для вирішення всіх без винятку питань, які стосуються протидії злочинності. Наприклад, в одному з фундаментальних курсів радянського кримінального права, виданому в 1968 р., його автори стверджують, що кримінальний закон – єдине джерело кримінального права, і навіть не порушують питання визнання в цій ролі міжнародних договорів [3, с. 46]. Відомий радянський криміналіст М. Д. Дурманов писав, що кримінально-правові

норми містять не міжнародні конвенції, а кримінальні закони, в яких вони відображені, що текст конвенції може в деяких випадках лише слугувати з'ясуванню відповідної статті кримінального закону [4, с. 49]. Інший авторитетний фахівець – М. І. Ковальов – вважає, що міжнародні конвенції, які пропонують установити кримінальну відповідальність за певні дії, не можна вважати джерелом кримінального права, оскільки у них лише висловлено згоду держави передбачити цю відповідальність, але не міститься норм кримінального права, і після видання конвенції вимагається видання таких норм [5, с. 39, 40, 74].

Питання співвідношення міжнародного права і внутрішнього права вирішується на основі різних теорій, основні з яких – моністична й дуалістична. Перша визнає міжнародне і внутрішнє право єдиною правовою системою. У межах моністичної теорії існують дві концепції: одна проголошує верховенство міжнародного права (відповідно, воно може застосовуватись у кримінально-правових відносинах так само, як і національний кримінальний закон, а прогалини чи колізії у внутрішньому праві вимагають застосовувати норми міжнародного права), інша визнає перевагу права внутрішньодержавного (з чого випливає, зокрема, що лише закони країни можуть діяти у кримінально-правовій сфері). Теорія дуалізму заперечує абсолютний примат однієї правової системи над іншою, оскільки вони мають різний предмет регулювання (міжнародне право регулює відносини між суверенними державами, а внутрішньодержавне право – відносини між громадянами держави, між громадянами й державною владою), різні джерела. Тому один встановлений порядок не може створювати чи змінювати норми іншого і навпаки [6, с. 8–10; 7, с. 37; 8; 9, с. 219–221]. У недалекому минулому вітчизняна правова система не була налаштована на дію та застосування норм міжнародного права у внутрішньодержавній сфері. Тому саме дуалістична теорія їх співвідношення підтримувалась радянською правовою доктриною, що пояснює негативне ставлення радянських криміналістів до місця міжнародного права в системі джерел кримінального права.

Оцінюючи переваги й недоліки зазначених концепцій, слід зазначити, що міжнародні відносини та міжнародне право в цілому є системою, що розвивається динамічно, адже еволюціонують їх суб'єкти (суверенні держави, міждержавні об'єднання, міжнародні організації), змінюються їх інтереси та підходи до колективного вирішення спільних проблем. Тому з їх розвитком мають оновлюватись і знання про прийоми, засоби, принципи та закономірності взаємодії права держави з міжнародним правом. У зв'язку з цим особливої уваги заслуговує позиція відомого сучасного правознавця М. В. Буроменського, який висловлюється за синтез дуалізму і примату міжнародного права з урахуванням єдності права як

соціокультурного явища, яке породжує єдиний у своїй основі правопорядок, що складається з відносно самостійних міжнародного та національного правопорядків. «Міжнародний і внутрішній правопорядки не знаходяться в ієрархічній залежності та тісно взаємодіють. Унаслідок цього виникають сфери спільного міжнародно-національно-правового регулювання із безсумнівним приматом міжнародного права (прав людини, деяких питань міжнародного морського права тощо). У той же час зберігаються галузі виключного міжнародно-правового та національно-правового регулювання», – зазначає дослідник [10, с. 64].

Ухвалена в 1996 р. Конституція України встановила (ч. 1 ст. 9), що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Крім того, в Кримінальному кодексі України (далі – КК) зазначається, що цей Кодекс ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, що закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, які містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України (ч. 1, 5 ст. 3 КК). Таким чином, є формальні передумови для висновку, що формула «єдиним джерелом кримінального права є кримінальний закон» для кримінального права України втратила значення галузевої аксіоми, адже в самому цьому законі підкреслено його зв'язок з елементами міжнародної правової системи (нормами міжнародного права, принципами міжнародного права, міжнародними договорами).

У сучасній вітчизняній кримінально-правовій доктрині визнання джерелом кримінального права України міжнародних договорів, а також загальновизнаних принципів та норм міжнародного права набуває значної підтримки [11, с. 7; 12, с. 21; 13, с. 6]. Зазначимо, що такий підхід зумовлений не лише об'єктивно існуючою необхідністю враховувати у внутрішньому законодавстві позиції партнерів України у міжнародних відносинах, але й відповідає загальновизнаному в юридичній доктрині положенню, за яким міжнародне право розглядається як одне з юридичних джерел права національного.

Крім положень тієї чи іншої теорії співвідношення національного права з міжнародним та врахування її у вирішенні питання про можливість визнання міжнародного права джерелом для кримінального права держави, на позицію криміналістів із аналізованого питання впливає їхнє уявлення про зміст поняття «кримінальне право України». У працях вітчизняних правознавців, які схильні розглядати кримінальне право як галузь законодавства, обґрунтовується наявність єдиного його джерела – закону. Так, В. Я. Тацій стверджує, що «кримінальне право виражається тільки в законах

і його єдиним джерелом є кримінальний закон» [14, с. 11]. М. І. Хавронюк також вважає КК єдиним джерелом кримінального права [15, с. 16]. У той же час визнання множинності джерел кримінального права можна знайти у працях авторів, які підтримують концепцію позитивного кримінального права. Так, П. В. Кобзаренко і П. С. Матишевський до джерел кримінального законодавства віднесли, окрім КК, також Конституцію України та міжнародні договори [16, с. 25, 26], А. В. Савченко – Конституцію України, КК України, некримінальні закони й підзаконні нормативно-правові акти, чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких дано Верховною Радою України, рішення Конституційного Суду України й постанови Пленуму Верховного суду України [17, с. 73, 74].

Вказуючи на нетотожність кримінального права й кримінального законодавства, В. О. Навроцький єдиним джерелом кримінального законодавства України вважає КК, а до джерел кримінального права (актів, які визначають, чи є діяння злочином або незлочинною поведінкою та наслідки кримінально-правового характеру, які можуть наступити у випадку його вчинення) відносить, серед іншого, і міжнародно-правові акти, згоду на обов'язковість яких дала Верховна Рада України, а також практику Міжнародного суду з прав людини [18]. Водночас, виходячи з таких самих методологічних передумов (нетотожність кримінального законодавства й кримінального права), В. Г. Козяр доходить інших висновків: джерела кримінального законодавства та джерела кримінального права співвідносяться як частина і ціле (до перших належать КК 2001 та 1960 рр., Конституція України, норми інших галузей права України, міжнародні угоди; до других – КК 2001 та 1960 рр., Конституція України, міжнародно-правові угоди, норми права інших галузей права України, а також рішення Конституційного Суду України) [19]. Про змістову невідповідність джерел кримінального законодавства, яким є лише КК, та джерел кримінального права держави (які не обмежуються законодавством про кримінальну відповідальність та включають й інші акти, у т. ч. ратифіковані Верховною Радою України міжнародні договори) пише Т. М. Тертиченко [20, с. 187].

На думку П. П. Андрушка, джерелами кримінального права є нормативні приписи й правові позиції – судові прецеденти імперативного характеру, які містяться у документах правового характеру, що підлягають обов'язковому використанню під час застосування кримінального закону, і на які має бути безпосереднє посилання або у формулі кваліфікації й формулюванні обвинувачення, або в мотивувальній частині вироку чи іншого процесуального акта в разі обґрунтування кваліфікації діяння, призначення покарання, застосування інших заходів кримінально-правового характеру. До таких нормативних приписів зазначений фахівець зараховує й

міжнародно-правові договори, згоду на обов'язковість яких дано Верховною Радою України [21, с. 35].

Іноді у поясненні того, як міжнародно-правова система може ставати «вмістилищем» для встановлень кримінального права держави, криміналісти відступають від устаалених загальнотеоретичних встановлень щодо джерел права, що лише ускладнює процес пошуку відповіді на порушене питання. Так, розглядаючи відповідну проблематику, Т. О. Родіонова оцінила міжнародний договір як «пряме джерело впливу на становлення і розвиток кримінального законодавства» [22, с. 86]. По-перше, залишається незрозумілим, чи вважає дослідниця джерелом національного кримінального права недоговірні міжнародно-правові норми. По-друге, категорія «джерело впливу на розвиток (становлення) законодавства» не виправдана потребами в удосконаленні термінологічного апарату юридичної науки.

Складність й актуальність проблематики джерел кримінального права України очевидна. Водночас, підбиваючи підсумки проведеного в цій роботі огляду, звернемо увагу на наявність достатніх політичних, ідеологічних, формальних та юридичних підстав для надання елементам міжнародно-правової системи в кримінальному праві України значення джерела цієї галузі. При цьому сфера міжнародних відносин може і повинна розглядатись перш за все як матеріальне джерело для кримінального права України, адже феномени, які вона продукує, вимагають від національної влади відповідної реакції у сфері кримінально-правової політики (наприклад, новітні глобальні загрози, виявлені на рівні міжнародного спілкування, які з'являються в ході всесвітньої економічної, політичної й культурної інтеграції (міжнародний тероризм, глобальне забруднення довкілля, використання біотехнологій на шкоду людству), вимагають оперативного врахування їх у діяльності щодо забезпечення національних інтересів, прав і свобод громадян України та організування їх захисту національним кримінальним правом). Крім того, стало перманентним процесом посилення ролі міжнародного права у розвитку національного кримінального права й модернізації вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність шляхом змін останнього відповідно до міжнародних договорів держави. Угоди України щодо протидії злочинності, укладені в рамках співпраці з ООН, ЄС, РФ, іншими регіональними і світовими організаціями й установами, стають одним із формальних джерел національного кримінального права. Цей вплив є цілком реальним – з багатьох уточнень, що вносились у кримінальне законодавство держави наприкінці ХХ ст., і майже ста змін, яких вже зазнав чинний КК, значна частина зумовлена виконанням вітчизняним законодавцем положень міжнародного права з питань кримінальної політики, боротьби зі злочинами міжнародного характеру, міжнародними злочинами, міжнародної співпраці в

антикримінальній діяльності (наслідками цього є, наприклад, криміналізація порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини, торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини, диференціація відповідальності за тероризм, розвиток кримінально-правових інститутів альтернатив позбавленню волі, уточнення положень щодо екстрадиції, посилення санкцій за злочинні прояви нетерпимості за ознакою раси, національності чи релігії та інші новели кримінального законодавства). Немає сумніву, що процес вдосконалення вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність з урахуванням міжнародно-правового компонента продовжуватиметься. Проведений огляд свідчить, що питання належності до джерел кримінального права України норм міжнародного права (зокрема тих, що сформульовані у міжнародних договорах, або тих, що є загально-визнаними) та міжнародно-правової системи в цілому має бути вирішене лише позитивно.

Список використаних джерел: 1. Вопленко Н. Н. Источники и формы права : учеб. пособие / Н. Н. Вопленко. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2004. – 102 с. 2. Скаун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скаун. – Х. : Консум, 2001. – 656 с. 3. Курс советского уголовного права : в 5 т. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1968. – Т. 1. Часть Общая / М. Д. Шаргородский, И. И. Солодкин, С. А. Домахин и др. ; отв. ред. Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский. – 1968. – 646 с. 4. Дурманов Н. Д. Советский уголовный закон : монография / Н. Д. Дурманов. – М. : Изд-во МГУ, 1967. – 319 с. 5. Ковалев М. И. Советское уголовное право : курс лекций / М. И. Ковалев. – Свердловск : Свердл. юрид. ин-т, 1974. – Вып. 2 : Советский уголовный закон. – 226 с. 6. Баймуратов М. О. Міжнародне право / М. О. Баймуратов. – Х. : Одіссей, 2002. – 672 с. 7. Васечко Л. О. Взаємозв'язок національного і міжнародного права: сучасний погляд / Л. О. Васечко // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 1. – С. 35–41. 8. Волошин Ю. О. Дуалістична доктрина співвідношення національного й міжнародного права: історія формування та сучасний зміст в умовах міждержавної інтеграції / Ю. О. Волошин // Держава і право. – Вип. 52. – 2011. – С. 162–167. 9. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть : учеб. для студ. юрид. фак. и вузов / И. И. Лукашук ; Рос. акад. наук, Ин-т государства и права ; Академ. правовой ун-т. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 432 с. 10. Міжнародне право : навч. посіб. / за ред. М. В. Буроменського. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 336 с. 11. Житний О. О. Кримінальне право України. Частина Загальна (у схемах та таблицях) : навч. посіб. / О. О. Житний. – Х. : Одіссей, 2008. – 200 с. 12. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін. ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – Вид. 3-тє, переробл. та доповн. – К. : Юрид. думка, 2004. – 352 с. 13. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / П. Л. Фріс. – К. : Атіка, 2004. – 488 с. 14. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [4-тє вид., переробл. і

доповн.] – Х. : Право, 2010. – 456 с. **15.** Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 5-те вид., переробл. та доповн. – К. : Юрид. думка, 2008. – 1216 с. **16.** Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / за заг. ред. В. М. Трубникова. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. – 448 с. **17.** Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія / А. В. Савченко. – К. : КНТ, 2007. – 594 с. **18.** Навроцкий В. А. Об источниках уголовного законодательства и уголовного права Украины / В. А. Навроцкий // Российское уголовное право: традиции, современность, будущее : материалы науч. конф., посвящ. памяти проф. М. Д. Шаргородского: к столетию со дня рождения (Санкт-Петербург, 1–2 июля 2004 г.) / под ред. Н. М. Кропачева, Б. В. Волженкина. – СПб. : Изд. дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2005. – С. 151–157. **19.** Козяр В. Г. Джерела кримінального права та кримінального законодавства: співвідношення понять / В. Г. Козяр // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2010. – № 1. – С. 324–333. **20.** Тертиченко Т. М. Міжнародний договір як джерело кримінального права / Т. М. Тертиченко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2011. – № 2. – С. 185–188. **21.** Андрушко П. Джерела кримінального права України: поняття, види / П. Андрушко // Право України. – 2011. – № 9. – С. 25–41. **22.** Родионова Т. А. Проблемы влияния международного права на отечественное уголовное законодательство: история вопроса и перспективы развития : монография / Т. А. Родионова. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 184 с.

Надійшла до редколегії 06.11.2013

Житный А. А. Международное право в системе источников уголовного права Украины

Рассмотрены нормативные и теоретико-методологические предпосылки признания одним из источников уголовного права Украины элементов международной нормативной системы. В исследовании применён диалектический, исторический методы, системно-структурный анализ. Актуальность работы определена её направленностью на установление характера влияния международных договоров Украины, принципов и норм международного права и других элементов международной нормативной системы на современное уголовное право Украины. В ней приведены аргументы в пользу положительного вывода о признании элементов международной нормативной системы формальным источником данной отрасли, а политических, экономических и социокультурных процессов, протекающих на уровне международного общения, – её материальным источником. Полученные результаты должны способствовать эволюции отечественной уголовно-правовой доктрины и практики уголовно-правовой охраны.

Ключевые слова: уголовное право, источники уголовного права, международная нормативная система, взаимодействие, гармонизация.

Zhytnyi O. O. International law in the system of sources of criminal law of Ukraine

Normative, theoretical and methodological preconditions of recognizing the elements of international regulatory system as one of the sources of criminal law of Ukraine are considered. A dialectical and historical methods, system and structural analysis are used in the research.

The urgency of the paper is determined by its focus on establishing the nature of Ukrainian international treaties' impact, principles and norms of international law and other elements of international regulatory system on a modern criminal law of Ukraine.

Analyzing the Constitution of Ukraine, current Criminal Code of Ukraine, the modern doctrine of international and criminal law, considering theories of domestic and international law correlation the author put forward arguments supporting conclusions about recognizing elements of international regulatory system as formal source of criminal law in Ukraine, and political, economic, social and cultural processes occurring on the level of international communication as its material source. Obtained results should assist the evolution of domestic criminal and legal doctrine and practice of criminal and legal protection.

Keywords: criminal law, sources of criminal law, international regulatory system, cooperation, harmonization.

УДК 343:15

М. В. Кара

АНАЛІЗ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПРОТИДІЇ ШАХРАЙСТВУ ЧИННИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Обґрунтовано важливість правового регулювання оперативно-розшукової діяльності, зокрема щодо протидії шахрайству підрозділами карного розшуку ОВС України. Проаналізовано негативні наслідки правової регламентації оперативно-розшукової діяльності чинним КПК, зокрема на прикладі самостійного здійснення слідчими та прокурорами негласних слідчих (розшукових) дій. Наведено ряд суперечностей та проблем у кримінальному процесуальному регулюванні оперативно-розшукової діяльності, які впливають на стан протидії шахрайству, та запропоновано шляхи вирішення окремих із них.

Ключові слова: правова регламентація, оперативно-розшукова діяльність, Кримінальний процесуальний кодекс, протидія, шахрайство, негласні слідчі (розшукові) дії.

На початку 2012 року Україна проголосила незмінний курс на євроінтеграцію. Шлях до цього переходу на вищій рівень як внутрішньодержавних, так і зовнішніх відносин супроводжується серйозними змінами в усіх сферах державного регулювання, в тому числі й правового. Так, з метою якісної та швидкої імплементації

© Кара М. В., 2013

європейського законодавства до національного правовою політикою Верховної Ради України проголошено створення державних законів, які б чітко визначали права і обов'язки правоохоронних органів, принципи їх діяльності, пріоритетність захисту прав, свобод та інтересів особи, гласність і зрозумілість громадянами чинного законодавства [1, с. 51]. Не менш важливе значення мають і закони у сфері кримінального процесуального законодавства, які створюють організаційно-правові умови ефективної протидії злочинності, зокрема з предмета обраної нами тематики – протидії шахрайству підрозділами карного розшуку України.

Важливою умовою успішної діяльності підрозділів карного розшуку щодо протидії шахрайству є належне їй правове забезпечення, тобто закріплення у правових актах вимог, що сприяють реалізації повноважень працівників підрозділів карного розшуку ОВС України [2, с. 27].

Оперативно-розшукова діяльність (далі – ОРД) пов'язана з обмеженням прав громадян та інших суб'єктів правовідносин. Від того, наскільки чітко, зрозуміло та повно викладено правові норми в законодавстві, що регламентує діяльність підрозділів карного розшуку з протидії шахрайству, залежить уміння оперативного працівника правильно кваліфікувати шахрайство, об'єктивно та всебічно розбиратись в обставинах його вчинення, що є не тільки гарантією забезпечення принципів законності, верховенства права та дотримання прав і свобод людини, на яких основана ОРД, але й відмежування цього злочину від інших подібних за способом вчинення злочинів, необхідною умовою встановлення осіб, які його вчинили. Також правовий фактор має досить вагоме значення у зв'язку з тим, що дозволяє запровадити в практику сучасні наукові положення, передовий досвід і новітні засоби техніки [3, с. 37].

Проблемами правового регулювання протидії шахрайству підрозділами карного розшуку протягом останнього десятиріччя займалися вчені О. М. Абрамов, В. П. Бахін, О. М. Васильєв, Е. П. Вечернін, В. Я. Гайдай, І. Ф. Герасимов, В. А. Журавель, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, М. В. Кравченко, О. В. Курман, А. М. Ларин, Г. А. Матусовський, М. В. Салтевський, Б. П. Смагоринський, В. Ю. Шепітько та інші.

Сьогодні питання правового забезпечення ОРД та окремих її аспектів привертає значну увагу таких науковців, як: О. М. Бандурка, В. Б. Вишня, О. В. Глушков, М. Л. Грїбова, О. Ф. Долженков, Ю. Ю. Орлов, О. А. Погорецький, В. М. Рудик, М. В. Стащак, Д. М. Цехан, В. В. Шендрик, І. Р. Шинкаренко, О. О. Юхно, та ін.

Незважаючи на те, що сьогодні правові засади протидії шахрайству підрозділами карного розшуку ОВС України частково знайшли своє втілення та відновлення в новому КПК України [4], проте вони досі залишаються недосконалими та малоефективними, а деякі

моменти взагалі залишилися неврегульованими, що на практиці негативно відбивається під час протидії цьому виду злочину.

В результаті проведеного дослідження встановлено, що з набуттям чинності нового КПК України повноваження слідчого та прокурора як ініціаторів проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) фактично дублюють повноваження оперативних підрозділів, що здійснюють ОРД повним обсягом відповідно до чинного законодавства. Головна проблема впровадження НСРД, що тимчасово обмежують права і свободи громадян, у діяльність ОВС полягає у невизначеності значення та місця оперативних підрозділів як суб'єктів ОРД. Адже нормативно регламентований порядок взаємодії слідчого та оперативного підрозділу, що має запроваджуватися відповідно до норм нового КПК України, виключає організаційну й тактичну участь оперативних підрозділів у здійсненні таких заходів [5, с. 115].

Згідно з ч. 1 ст. 41 КПК України оперативні підрозділи органів внутрішніх справ здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора. Згідно з ч. 2 ст. 41 КПК України співробітники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора. Наведені положення у КПК надають ініціативу в проведенні оперативно-розшукової діяльності підрозділам (мається на увазі слідчий та прокурор), які безпосередньо на практиці не працюють із кримінальним контингентом, тісно не взаємодіють з оперативними та оперативно-технічними службами, не усвідомлюють понять форм, методів ОРД, тактики дій у певних ситуаціях, дотримання умов конспірації тощо. Таким чином оперативні працівники перетворились на помічників слідчих, які виконують лише ті оперативно-розшукові заходи, які слідчий зміг за своїми інтелектуальними здібностями та з урахуванням досвіду роботи вказати в дорученні. Наприклад, на практиці трапляються випадки, коли через те, що розслідування шахрайства потребує творчого мислення та великого обсягу заходів, спрямованих на встановлення особи, доказування обману та прямого умислу, працівники карного розшуку самостійно готують доручення від імені слідчого.

Положення КПК, закріплені в ст. 246 «Підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій» та ст. 267 «Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи», підтверджують, що оперативних працівників фактично відсторонено від здійснення оперативно-розшукових заходів та НСРД. Так, у ч. 6 ст. 246 КПК зазначено, що, проводити НСРД має право слідчий, який здійснює досудове розслідування злочину, або, за його дорученням, уповноважені оперативні підрозділи органів внутрішніх справ. За

рішенням слідчого чи прокурора до проведення НСРД можуть залучати й інших осіб.

Частина 1 ст. 267 КПК визначає, що слідчий має право самостійно, а також із залученням інших осіб обстежити публічно недоступні місця, житло чи інше володіння особи шляхом таємного проникнення в них, у тому числі з використанням технічних засобів, або надати доручення оперативному працівнику. Тобто йдеться про те, що слідчий на свій власний розсуд, виходячи з кожного конкретного кримінального провадження, самостійно приймає рішення щодо необхідності надання доручення оперативному працівнику про проведення НСРД. На нашу думку, такий непрофесійний підхід до проведення НСРД чи оперативно-розшукових заходів створює умови для витоку таємної інформації, викриття роботи оперативних та оперативно-технічних служб та, врешті-решт, корупції. Це ставить під загрозу питання дотримання конспіративності, авторитету міліції як правоохоронного органу. Виходячи із наведеного, ми пропонуємо повернути до чинного законодавства положення КПК від 28.12.1960, на підставі якого заходи з негласного проникнення провадять спеціальні негласні підрозділи ОВС у взаємодії з гласним оперативним підрозділом – ініціатором заходу на підставі матеріалів оперативної розробки.

Варто звернути увагу ще й на ті проблеми в правовому регулюванні чинного КПК України, які негативно впливають на процес протидії загальнокримінальним злочинам взагалі та на протидію шахрайству підрозділами карного розшуку зокрема. Серед них, як показує теорія і практика ОРД, такі:

1) неможливість проведення особистого огляду громадянина без попереднього адміністративного затримання, у зв'язку з чим необхідно внести доповнення в законодавчу базу щодо порядку затримання і особистого огляду без адміністративного затримання;

2) у ст. 208 КПК України, яка передбачає затримання підозрюваної особи уповноваженою службовою особою, законодавець чітко не розкриває ознаки моменту, який настає безпосередньо після скоєння злочину. Незрозуміло, який саме часовий проміжок слід брати до уваги, що спричиняє тлумачення цієї норми кожним прокурором та суддею суб'єктивно. Через встановлені ст. 208 КПК обмеження порядку затримання особи залишається невирішеним питання, як діяти органам досудового слідства, коли особу встановлено, наприклад, через один місяць або потерпілий впізнає особу, яка скоїла злочин, зустрівши її на вулиці через місяць або півроку після скоєння злочину, до того ще й у нічний час, що взагалі унеможливує законність перебування такої особи в райвідділі;

3) згідно зі ст. 140 КПК України привід особи здійснюється на підставі рішення судді, який повинен розглянути відповідні клопотання в день надходження до суду. Крім цього, суд має право заслухати працівників міліції стосовно доводів, на підставі яких

ґрунтується клопотання про привід. Цей процес затримує оперативне доставлення особи, яка з неповажних причин не з'явилася до слідчого. Вважаємо доцільним з метою оперативного виконання приводу винесення такого рішення слідчим, який негайно доручає його виконання кримінальному блоку чи дільничним інспекторам;

4) згідно зі ст. 246 КПК України негласні слідчі (розшукові) дії проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів. Однак у багатьох випадках доказову базу відносно злочинів середньої тяжкості можливо отримувати тільки шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій;

5) згідно із ч. 4 ст. 95 КПК України суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймає під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому ст. 225 цього Кодексу. Суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них. Тоді виникає питання: навіщо в ході допиту свідків і потерпілих слідчий попереджає їх про кримінальну відповідальність за ст. 385 і ст. 384 КК України, якщо процесуальну і законну силу мають тільки показання, надані в суді?

б) згідно з ч. 1 ст. 280 КПК «Підстави та порядок зупинення досудового розслідування» досудове розслідування може бути зупинено після повідомлення особі про підозру в разі, якщо підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності і його місцезнаходження невідоме. Однак, оскільки чинним КПК передбачено, що особа стає підозрюваною з моменту вручення письмового повідомлення про підозру, проблемне питання полягає в тому, яким чином оголосити розшук особи й отримати санкцію суду на її затримання, якщо підозрювана особа переховується з дня скоєння злочину і їй так і не було повідомлено про підозру. Принагідно зазначено, що в ході розслідування кримінальних проваджень за фактом шахрайства така процесуальна проблема виникає часто, тому що в більшості випадків провадження порушуються за фактом, а сама підозрювана особа починає старанно переховуватися з моменту вчинення шахрайства.

Підсумовуючи вищенаведене, варто зробити висновок про те, що сучасний стан нормативного регулювання оперативно-розшукової діяльності, зокрема протидії шахрайству підрозділами карного розшуку, не забезпечує ті можливості та потреби протидії цьому виду злочину, які виникають на практиці. Проте детальне правове забезпечення діяльності оперативних підрозділів є важливим засобом реалізації законів та підзаконних актів з питань боротьби зі злочинністю, що забезпечує єдиний порядок і погодженість дій всіх органів та підрозділів міліції, визначає конкретні шляхи подальшого вдосконалення їх роботи із забезпечення правопорядку та безпеки громадян.

Список використаних джерел: 1. Цехан Д. М. Використання високих інформаційних технологій в оперативно-розшуковій діяльності : монографія / Д. М. Цехан. – О. : Юрид. л-ра, 2011. – 216 с. 2. Гайдай В. Я. Правове забезпечення діяльності підрозділів карного розшуку щодо попередження та розкриття шахрайства / В. Я. Гайдай // Науковий вісник ЛДУВС. – 2006. – Спецвипуск. – № 1. – С. 27–35. 3. Смагоринский Б. П. Оперативно-розыскная тактика и организация раскрытия краж, грабежей, разбойных нападений и мошенничеств : учеб. пособие / Б. П. Смагоринский. – Минск : МнВШ МВД СССР, 1986. – 78 с. 4. Кримінальний процесуальний кодекс України : станом на 05.07.2012 № 5076-VI Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». – Х. : Одиссей, 2013. – 384 с. 5. Біляєв В. О. Актуальні проблеми впровадження інституту негласних слідчих (розшукових) дій у діяльності ОВС України / В. О. Біляєв, В. В. Клюс // Бюлетень обміну досвідом роботи № 193ДСК. – К. : Розвиток, 2013. – С. 111–115.

Надійшла до редколегії 01.11.2013

Кара М. В. Анализ правовой регламентации противодействия мошенничеству действующим Уголовным процессуальным кодексом Украины

Обоснована важность правового регулирования оперативно-розыскной деятельности, в частности относительно противодействия мошенничествам подразделениями уголовного розыска ОВД Украины. Проанализированы негативные последствия правовой регламентации оперативно-розыскной деятельности действующим УПК Украины, в частности на примере самостоятельного осуществления следователями и прокурорами негласных следственных (розыскных) действий. Приведён ряд противоречий и проблем в уголовном процессуальном регулировании оперативно-розыскной деятельности, влияющих на состояние противодействия мошенничествам, и предложены пути разрешения отдельных из них.

Ключевые слова: правовая регламентация, оперативно-розыскная деятельность, Уголовный процессуальный кодекс, противодействие, мошенничество, негласные следственные (розыскные) действия.

Kara M. V. Analysis of legal regulation of counteraction to fraud by the current Criminal Procedural Code of Ukraine

The relevance of legal regulation of operative and search activity, particularly of counteraction to fraud by the crime detection operative divisions of Internal Affairs agencies are substantiated in this article. The analysis of negative consequences of legal regulation of operative and search activity by the current Criminal Procedural Code of Ukraine, particularly with an instance of conducting secret investigative (search) actions by prosecutor or investigator is made. Some contradictions and problems in the criminal proceeding regulation of operative and search activity,

which affect the state of counteraction to fraud were set. Means of solving some of them were offered.

Methods: comparative and formal-logical. **The relevance of the research** is determined by the presence of contradictions and problems in the criminal proceeding regulation of operative and search activity, which affect the state of counteraction to fraud. **The results of the research are presented in:** analysis and comparison works of law scientists representing various areas of law. **The field of implementation:** operative and search activity, criminal and procedural law, criminalistics. **The practical value of the paper:** some provisions of the article may be used while preparing amendments into the criminal and procedural law, writing monographs or educational and methodical manuals. **The conclusions:** the analysis proves the imperfection of legal regulation of counteraction to fraud by the current Criminal Procedural Code of Ukraine.

Keywords: legal regulation, counteraction, operative and search activity, fraud, Criminal Procedural Code of Ukraine, secret investigative (search) actions.

УДК 343.122

О. О. Кочура

ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ ПРЕДСТАВНИЦТВА НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО ЯК ОДИН З ВИДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Розглянуто поняття та систему кримінальних процесуальних гарантій, однією із складових якої є правовий інститут представництва неповнолітнього потерпілого. Проаналізовано поняття представництва як явища, що включає в себе правовідносини між потерпілим і представником та процесуальну діяльність представника. Визначено поняття законного представника, виділено коло осіб, які можуть бути законними представниками неповнолітнього потерпілого, а також розглянуто участь законних представників неповнолітніх потерпілих під час кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальні процесуальні гарантії, неповнолітній потерпілий, представництво, законний представник, близькі родичі.

За дослідженням проблема гарантій та забезпечення прав і свобод людини є однією зі складних проблем сучасності, якій приділяється належна увага для впровадження у життя цих положень, передбачених, насамперед, Конституцією України. Саме Основний Закон закріплює загальнолюдське гуманітарне підґрунтя Української держави, визначає її зміст і спрямованість діяльності, та власне, гарантій прав та свобод людини і громадянина. Зокрема, ст. 3 Конституції України належить до самих підвалин суспільного й державного ладу, є нормативно-юридичним фундаментом гуманістичного спрямування розвитку суспільного і державного життя

© Кочура О. О., 2013

Україні, «задає тон» усім подальшим конституційним приписам, які відображають реальний або бажаний стан людини у суспільстві, регулюють її відносини з державою, визначають їх взаємовідносини, спрямовують в цілому політику держави на утвердження й ефективне забезпечення прав і свобод людини.

Дослідженням гарантій прав і свобод людини та громадянина та їх забезпеченням займалися такі вчені, як: М. І. Абдуллаєв, О. М. Бандурка, М. В. Вітрук, А. Д. Воєводін, К. Г. Волинка, М. М. Губенко, В. Є. Гулієв, С. М. Гусаров, Т. М. Заворотченко, А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, В. А. Кубинський, С. Л. Лисенков, О. А. Лукашкова, І. Ю. Магновський, М. І. Матузов, В. Ф. Погорілко, П. М. Рабінович, І. В. Ростовщиков, Ф. М. Рудінський, В. Ф. Сіренко, А. П. Таранов, І. А. Тімченко, Г. І. Чангулі, В. М. Чхквадзе, О. О. Юхно та інші.

Однак правовий інститут представництва неповнолітнього потерпілого як один з видів кримінальних процесуальних гарантій забезпечення прав та законних інтересів неповнолітнього потерпілого концептуально та окремо не досліджувався. Тому існує необхідність проаналізувати це питання з точки зору сучасного національного законодавства, а також процесів становлення цього правового інституту у кримінальному провадженні України, що сприятиме їх більш ефективному науковому дослідженню. Спроба провести такий аналіз є метою цієї статті.

У сучасній енциклопедичній літературі під поняттям «гарантії» (від французької – *garantie* – забезпечення, запорука) прав та свобод людини і громадянина розуміють умови, засоби, способи, які забезпечують здійснення у повному обсязі всебічної охорони прав та свобод особи. Поняття «гарантії» охоплює всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав та свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення [1, с. 555]. У словнику С. І. Ожегова гарантія визначається, як поручництво, порука в чомусь, забезпечення [2, с. 130]. Великий тлумачний словник сучасної української мови дає таке визначення гарантії: «Гарантія – порука в чомусь, забезпечення чого-небудь» [3, с. 173].

Гарантії прав і свобод людини та громадянина, як наголошує М. М. Гуренко, є системою норм, принципів, умов і вимог, які у своїй сукупності забезпечують дотримання прав, свобод і законних інтересів. Ефективність цієї системи залежить від різноманітних факторів, але основним серед них є належність визначених елементів у системі функціонування державної влади. До них відносяться: належність Основного Закону, дія якого не може бути зупинена самовільно; визнання державної влади вихідною від Конституції, закріплення на конституційному рівні основних прав і свобод людини та громадянина; наявність незалежної судової влади. Система

гарантій прав і свобод людини включає засади як економічного, так і соціального та правового характеру, які необхідні для реалізації прав і свобод та механізму їх захисту [4, с. 124]. Що ж слід називати процесуальними гарантіями? В науці кримінального процесу гарантії характеризуються, як правило, через поняття «засоби» або «способи», а також «умови»[5, с. 8; 6, с. 126; 7, с. 187; 8, с. 156]. Так, гарантіями кримінального судочинства М. С. Строгович визнає встановлені законом засоби, за допомогою яких охороняються та забезпечуються права та законні інтереси осіб, які беруть участь у кримінальному процесі [9, с. 56]. В той же час М. М. Михеєнко дав своє визначення гарантіям кримінального провадження, а саме: «процесуальні гарантії – це передбачені законом засоби забезпечення завдань кримінального судочинства й охорони прав і законних інтересів осіб, які беруть у ньому участь». До них він відносить процесуальну форму, засади кримінального процесу, процесуальні обов'язки його учасників і заходи забезпечення кримінального провадження [10, с. 32]. Крім цього, кримінальними процесуальними гарантіями Л. М. Лобойко називає «визначені процесуальним законом засоби забезпечення ефективного функціонування кримінального процесу». Крім цього він визначає систему цих гарантій, до якої входять: достатній ступінь урегульованості кримінальної процесуальної діяльності; кримінальна процесуальна форма; засади кримінального процесу; процесуальний статус учасників кримінального провадження; можливість застосування заходів забезпечення кримінального провадження (запобіжних та інших заходів); судовий контроль; прокурорський нагляд; відомчий контроль; обґрунтування процесуальних рішень і ускладнений порядок прийняття деяких із них (про обшук в житлі особи, про взяття особи під варту тощо); право на оскарження дій і рішень органів та посадових осіб, які ведуть процес; юридична відповідальність [11, с. 19]. На нашу думку, виходячи з положень чинного КПК України, до вказаного слід додати ще й процесуальне керівництво прокурором досудового розслідування. Більшість науковців цілком виправдано сходяться на тому, що усі кримінальні процесуальні гарантії взаємопов'язані між собою, утворюють єдину і нерозривну цілісність. При цьому взаємопов'язаність розглядуваних гарантій, як наголошує Е. Ф. Куцова, служить забезпеченням їх реальності; приводить до того, що вони є не розрізною сумою засобів, а системою кримінальних процесуальних гарантій прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, які взаємодіють одна одну [6, с. 128], що ми підтримуємо.

Необхідність у забезпеченні більш підвищеного захисту прав та законних інтересів неповнолітніх потерпілих обумовлена їх фізичною, емоційною, інтелектуальною незрілістю. Як зазначено в резолюції 40/33 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 року,

«молодь, перебуваючи на ранньому етапі розвитку людської особистості, потребує особливої турботи и допомоги в галузі фізичного, духовного і соціального розвитку, а також у правовому захисті в умовах миру, свободи, гідності та безпеки» [12]. Крім цього, в преамбулі до Декларації прав дитини, яка була прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року, вказано на те, що дитина потребує спеціальної охорони та піклування, включаючи належний правовий захист, внаслідок її фізичної і розумової незрілості [13]. Ідея про те, що діти мають право на особливу турботу і допомогу, стала відправною під час розробки норм національного законодавства, спрямованих на забезпечення гарантій, які дозволяють забезпечити підвищену правову допомогу неповнолітнім у всіх сферах суспільного життя, включаючи правосуддя. Положення п. 1 ст. 39 Конвенції про права дитини, яка була прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї від 20 листопада 1989 року, зазначено: «у всіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини» [14], були імплементовані у чинне законодавство України.

Під час проведення кримінального провадження необхідність у забезпеченні особливих гарантій прав неповнолітніх потерпілих обумовлена не лише турботою про їх особисті інтереси, а й міркуваннями суспільної користі. Зацікавленість суспільства в тому, щоб дитина, яка на собі відчула будь-яке насильство, яка стала жертвою кримінального правопорушення, мала можливість повернутися до нормального життя і згодом стала законослухняним громадянином, не викликає сумнівів. Тому в ст. 39 Конвенції про права дитини закріплено зобов'язання держави вживати всіх необхідних заходів для того, щоб сприяти фізичному і психологічному відновленню та соціальній реінтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження, покарання чи збройних конфліктів. Таке відновлення має здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини [14]. Тому з метою компенсації нездатності неповнолітніх потерпілих самостійно здійснювати повноцінний захист своїх прав і законних інтересів, що обумовлена їх емоційною, духовною та інтелектуальною незрілістю, та задля створення умов для подальшої реінтеграції цієї дитини в суспільство в національному кримінальному процесуальному законодавстві сформовано систему взаємопов'язаних норм, що встановлюють додаткові процесуальні гарантії, які забезпечують режим підвищеного захисту прав і законних інтересів цих учасників кримінального провадження. Необхідно відзначити, що забезпечення таких гарантій

досягається за допомогою істотних відступів від загального порядку кримінального провадження, що призводить в кінцевому підсумку до диференціації кримінальної процесуальної форми. При цьому М. С. Строгович зазначав: «Суттєвий відступ від єдиного порядку судочинства допускається не в напрямі спрощення, а в зворотному напрямі, у встановленні за певними групами кримінальних проваджень додаткових гарантій, в ускладненні процесуальних форм, наприклад у провадженнях щодо неповнолітніх ...» [15, с. 25]. Найважливішою умовою, що гарантує неповнолітньому потерпілому конституційне право на захист прав та законних інтересів, що випливає із положень ст. 59 Конституції України, є право мати представника (адвоката), яке покликане забезпечити його додатковою правовою допомогою. Представництво – це складне явище, воно включає в себе правовідносини між потерпілим і представником та процесуальну діяльність представника. Так, О. В. Демченко висловлює думку про те, що представництво – це сукупність процесуальних і матеріальних правовідносин однієї особи від імені та в інтересах іншої особи, а також процесуальна діяльність, яка здійснюється на основі цих правовідносин [16, с. 52]. В свою чергу, В. В. Мелешко представництво характеризує як інститут, тобто «сукупність правових норм, що регулюють однорідні суспільні відносини, пов'язані з наданням однією особою правової або іншої допомоги іншій особі у разі захисту своїх прав та інтересів» [17, с. 16]. З цього вбачається, що ці два поняття не є протилежними, а тільки доповнюють одне одного, тому цю точку зору ми підтримуємо. Отже, представництво як правовий інститут прийнято розділяти на два види: законне і договірне [16, с. 54]. У випадках, коли неповнолітній потерпілий не наділений належним обсягом дієздатності щодо реалізації наданих йому процесуальних прав, до участі у кримінальному провадженні залучається його законний представник. Відповідне положення передбачене з метою забезпечення прав неповнолітнього потерпілого у тих випадках, коли сам він скористатися ними не спроможний (ст. 59 КПК України). Питання участі у кримінальному провадженні законного представника неповнолітнього потерпілого визначається на засадах, аналогічних участі у кримінальному провадженні законного представника підозрюваного, обвинуваченого (ст. 44 КПК України). При цьому ч. 2 ст. 44 КПК України встановлює перелік осіб, які можуть бути залучені як законні представники неповнолітнього потерпілого. До них належать: батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни, піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній. Перелік осіб, які визнаються близькими родичами та членами сім'ї, міститься у п. 1 ст. 3 КПК України. Ними є: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка,

пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі. Залучення інших осіб як законних представників не допускається.

Виходячи з вищевикладеного, слід зробити висновок, що підставою появи у кримінальному провадженні законного представника неповнолітнього потерпілого є наявність обставин, що перешкоджають здійсненню цим учасником кримінальних процесуальних відносин або виключають його участь у силу свого віку, тобто неповноліття, а також родинні зв'язки, в яких законний представник знаходиться з цією особою. Але ми вважаємо, що в положеннях вищезазначених статей чинного КПК України не зовсім чітко прописані права, якими може користуватися цей учасник кримінального провадження. Так, у ч. 5 ст. 44 КПК України зазначено, що законний представник користується процесуальними правами особи, інтереси якої він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо особою, яку він представляє, і не може бути доручена представнику. В той же час доречно постає питання, що робити та якими правами може користуватися законний представник, коли потерпілим є немовля або малолітня дитина, яка в силу свого фізичного та психічного стану не може усвідомлювати те, що з нею відбувається? Тому за необхідне вважаємо потребу внести відповідні зміни до чинного КПК України.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство регламентує участь у процесі такого його учасника, як представника потерпілого, неконкретно, і зовсім не регулюється питання про необхідність участі представника неповнолітнього потерпілого. Зазначається лише, що представниками потерпілого відповідно до ст. 58 КПК України можуть бути особи, які у кримінальному провадженні мають право бути захисниками. При цьому представники (адвокати) користуються процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику. Ми вважаємо, що лише отримання кваліфікованої юридичної допомоги в особі професійного юриста, а саме адвоката, є гарантією реалізації захисту прав та законних інтересів неповнолітнього потерпілого. Лише кваліфікований юрист, який досконало володіє нормами кримінального та кримінального процесуального права, може надати дійову допомогу в рамках закону у збиранні доказів, своєчасному заявленні клопотань, реагуванні на порушення процесуальних прав неповнолітнього потерпілого, грамотному ознайомленні з матеріалами кримінального провадження тощо

[19, с. 334]. Необхідно також підкреслити, що відсутність цієї норми порушує принцип рівності учасників процесу перед законом і судом, тому що, наприклад, інтереси неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого під час проведення досудового розслідування та судового провадження в обов'язковому порядку представляє захисник. Таким чином, на нашу думку, що правильною була б також обов'язкова участь захисника у кримінальних провадженнях, де потерпілим від кримінального правопорушення є неповнолітня або малолітня особа. Участь адвоката у таких провадженнях не лише забезпечить надання неповнолітній особі відповідної юридичної допомоги, а й відповідну підтримку, адже адвокат, який є представником інтересів неповнолітнього потерпілого, належним чином зможе регулювати правові відносини з органами досудового розслідування та суду, що має важливе практичне значення.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що кримінальні процесуальні гарантії забезпечення прав та законних інтересів неповнолітнього потерпілого являють собою комплекс певних процесуальних гарантій, що існують у чинному кримінальному процесуальному законодавстві, та складається із системи норм, принципів, умов і вимог, що у своїй сукупності забезпечують дотримання прав, свобод та законних інтересів осіб. Але наявний нині процесуальний правовий інструментарій гарантій захисту і забезпечення прав та законних інтересів неповнолітнього потерпілого у кримінальному процесі можна вважати недостатнім, тому він потребує подальшого удосконалення та окремого дослідження.

Список використаних джерел: 1. Юридична енциклопедія : у 6 т. – Т. 1 : А–Г. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 1998. – 672 с. 2. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 20-е изд., стер. – М. : Рус. яз., 1988. – 750 с. 3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с. 4. Гуренко М. Н. Конституционное право Украины : курс лекций / М. Н. Гуренко. – Мариуполь : Юрт, 1999. – 278 с. 5. Куцова Э. Ф. Гарантии прав личности в советском уголовном процессе / Э. Ф. Куцова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 114 с. 6. Куцова Э. Ф. Гарантии прав личности в советском уголовном процессе / Э. Ф. Куцова. – М. : Юрид. лит., 1973. – 200 с. 7. Володина Л. М. Гарантии прав личности при прекращении уголовных дел по реабилитирующим основаниям / Л. М. Володина // Актуальные вопросы борьбы с преступностью / отв. ред. В. Д. Филимонов, М. К. Свиридов. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1984. – С. 186–188. 8. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / за ред. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 317 с. 9. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса : [в 2 т.] / М. С. Строгович. – М. : Наука, 1970. – 516 с. 10. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України : [підручник] / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Либідь, 1999. – 536 с. 11. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право : курс лекцій : [навч. посіб.] / Л. М. Лобойко. – К. : Істина, 2005. – 456 с. 12. Резолюція 40/33 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon>.

gada.gov.ua/laws/show/995_208. 13. Декларация прав ребенка : прин. резолюцией 1386 (XIV) Генеральной Ассамблеи ООН от 20 нояб. 1959 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/childdec.shtml. 14. Конвенция о правах ребенка : прин. резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи от 20 нояб. 1989 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml. 15. Строгович М. С. Право обвиняемого на защиту и презумпция невиновности / М. С. Строгович. – М. : Наука, 1984. – 143 с. 16. Демченко Е. В. Участие потерпевшего и его представителя в доказывании : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Демченко Елена Васильевна. – М., 2001. – 188 с. 17. Мелешко В. В. Институт представителя участников уголовного процесса (по материалам Республики Беларусь) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Мелешко Валерий Владимирович. – М., 1994. – 165 с. 18. Тетюев С. В. Проблемы участия законного представителя в допросе несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого на предварительном расследовании / С. В. Тетюев // Материалы Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 95-летию Башкирского государственного университета. – Ч. I. – Уфа : РИО БашГУ, 2004. – С. 249–258. 19. Тимошенко А. В. Совершенствование механизма защиты имущественных прав гражданского истца в предварительном расследовании / А. В. Тимошенко // Антология научной мысли. – М. : Статут, 2008. – С. 333–337.

Надійшла до редколегії 28.10.2013

Кочура А. А. Правовой институт представительства несовершеннолетнего потерпевшего как один из видов уголовных процессуальных гарантий обеспечения прав и законных интересов несовершеннолетнего потерпевшего

Рассмотрены понятие и система уголовных процессуальных гарантий, одной из составляющих которой является правовой институт представительства несовершеннолетнего потерпевшего. Проанализировано понятие представительства как явления, которое включает в себя правоотношения между потерпевшим и представителем и процессуальную деятельность представителя. Определено понятие законного представителя, очерчен круг лиц, которые могут быть законными представителями несовершеннолетнего потерпевшего, а также рассмотрено участие законных представителей несовершеннолетних потерпевших в ходе уголовного производства.

Ключевые слова: уголовные процессуальные гарантии, несовершеннолетний потерпевший, представительство, законный представитель, близкие родственники.

Kochura O. O. Representation of minor victims as procedural guarantee of keeping their rights and interests

The relevance of the research concerns the study of the conception and system of criminal procedural guarantees that includes: criminal procedural form; principles of criminal procedure; legal status of criminal procedure's participants; possibility of

using compulsion (restraint and other measures); judicial control; prosecutor's supervision; departmental control; justification of judicial decisions and complicated procedure to make some of them (search, imprisonment, etc.); right for appeal against the actions and decisions of official bodies; legal responsibility.

Criminal procedural guarantees of minor victims' rights and interests are a set of specific procedural guarantees that consists of norms, principles, and requirements that provide protection of minor person's rights, freedoms and legal interests.

Representation at criminal procedure is a legal institute that consists of relationships between a victim and a representative and criminal activity of the representative.

The author of the article defines conception of legal representation and the range of persons who could be minor victims' legal representatives. The author researches participation of legal representatives in investigative actions. It is emphasized that grounds for legal representative participation in criminal proceedings are: existence of circumstances, which exclude participation of a minor victim and family relationships between legal representative and minor victim.

Keywords: criminal procedural guarantees, minor victim, representation, legal representative, close relatives.

УДК 343.851

В. О. Малярова

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВСТАНОВЛЕННЮ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ У СФЕРІ СТАТЕВИХ СТОСУНКІВ

Систематизовано обставини, що підлягають встановленню під час розслідування злочинів проти моральності у сфері статевиx стосунків. Запропоновано узагальнений перелік обставин, які деталізуються в процесі планування розслідування кожного конкретного злочину проти моральності у сфері статевиx стосунків. Перелік цих обставин формується з урахуванням кримінально-правових ознак самого злочину та особливостей слідчої ситуації, що складається на певному етапі розслідування.

Ключові слова: кримінальне провадження; предмет доказування; злочини проти моральності; сфера статевиx стосунків; обставини, що підлягають встановленню; криміналістична характеристика.

Вивчення судово-слідчої практики розслідування злочинів проти моральності у сфері статевиx стосунків, а також розробка криміналістичної характеристики злочинів цього виду дозволили скласти розширений перелік обставин, які підлягають встановленню в процесі розслідування таких злочинів. Використання запропонованого переліку дозволить оптимізувати діяльність слідчої і забезпечити всебічне, повне та об'єктивне дослідження всіх обставин провадження, необхідне для прийняття правильних і законних

© Малярова В. О., 2013

рішень як на різних етапах розслідування, так і щодо провадження в цілому.

Метою цієї статті є запропонування узагальненого переліку обставин, який необхідно деталізувати в процесі планування роботи з конкретного кримінального провадження з урахуванням кримінально-правових ознак самого злочину, особливостей слідчої ситуації, що складається на тому чи іншому етапі розслідування. Та спочатку хотілося б у кількох словах зупинитися на теоретично-прикладному значенні розглянутої категорії.

Питання про місце обставин, що підлягають встановленню під час розслідування злочинів певного виду, у криміналістичних методиках є дискусійним і вирішується дослідниками по-різному. Окремі з них (О. М. Васильєв, В. Г. Танасевич, І. О. Возгрін, Ю. П. Аленін) вважають, що обставини, які підлягають встановленню, є частиною криміналістичної характеристики; інші – їх переважна більшість (О. Н. Колесніченко, В. П. Бахін, М. В. Салтєвський, В. Ю. Шепітько, В. В. Тіщенко) – розглядають цей елемент як автономну структуру окремих методик розслідування.

Аргументація перших про те, що перелік обставин, які підлягають встановленню під час розслідування злочину, являє собою один із видів довідкових криміналістичних даних, певного роду інформацію, що необхідна працівникам оперативних підрозділів, слідчим та іншим посадовим особам для успішної організації розкриття, розслідування і попередження злочинів [1, с. 302], видається нам досить дискусійною. Суть названих обставин певним чином споріднює їх із криміналістичною характеристикою злочину, наразі так само, як і з іншими структурними елементами методик розслідування.

Функціонально, методологічно і методично обставини не можуть бути структурними компонентами криміналістичних характеристик, адже:

- 1) вони являють собою необхідні елементи доказування;
- 2) для їх визначення не підходить загальна методологія побудови криміналістичної характеристики;
- 3) вони виступають як пов'язуючий компонент між криміналістичними характеристиками (інформаційно-статистичними моделями) і діяльністю з розслідування злочину (в широкому розумінні).

З цього приводу В. В. Тіщенко зазначає: «... у методиці розслідування окремих категорій злочинів обставини, що підлягають встановленню, мають криміналістичне значення, оскільки обумовлюють кінцеві завдання розслідування, спрямованість слідчих версій, постановку проміжних завдань розслідування на його різних етапах і в різних слідчих ситуаціях» [2, с. 208].

Для систематизації обставин, що підлягають встановленню під час розслідування злочинів, окремі автори пропонують використовувати елементи предмета доказування, які містяться в кримінально-

процесуальному законі; інші – елементи предмета доказування і склад злочину, описаний у кримінальному законі.

Останній підхід є більш зручним і доречним, адже він пропонує, аналізуючи обставини, що підлягають встановленню під час розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків, систематизувати їх на основі предмета доказування та ознак складу злочину, що обов'язково мають бути доведені під час розслідування. Така позиція, на наш погляд, сприяє правильній орієнтації слідчого у визначенні предмета і меж доказування у процесі розслідування цієї категорії злочинів. Крім того, він допомагає визначити точний напрямок пошуку доказів, сприяє чіткому плануванню розслідування і забезпечує необхідну всебічність дослідження обставин кожного розслідуваного діяння, що передбачене законом.

Аналіз судово-слідчої практики, спеціальних літературних джерел, присвячених розглянутій та спорідненій проблематиці, а також власний авторський досвід дозволяють визначити коло обставин, які підлягають встановленню в ході розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків.

Назване коло обставин, у першу чергу, обумовлюється предметом доказування, передбаченим ст. 91 КПК України. У комплексі з криміналістичними ознаками вказаних злочинів вони становлять алгоритм слідчої діяльності по кожному кримінальному провадженню.

Отже, у кримінальному провадженні доказуванню підлягають:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

Враховуючи цей перелік обставин, які підлягають доказуванню, ознаки та структуру складів злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків, пропонуємо розглянути коло обставин, що підлягають встановленню під час розслідування, відповідно до обраного нами підходу.

1. Обставини, пов'язані з подією злочину та іншими елементами об'єктивної сторони.

1.1. Подія злочину (який злочин вчинено).

Особлива складність вирішення цього питання на початковому етапі розслідування виникає у випадку відсутності заяви з боку

потерпілого. Однак нам уявляється необхідним виділяти цю обставину як самостійну і першочергову, оскільки окремі злочини проти моральності у сфері статевих стосунків часто пов'язані саме зі знищенням людини з місця її перебування або проживання. Плануючи діяльність з розслідування конкретного факту знищення особи, слідчому не треба обмежуватися якою-небудь однією версією, він повинен висувати усі версії, які не суперечать зібраній інформації і мають підстави для висування.

1.2. *Місце вчинення злочину (виконання кожного з етапів злочинної операції: вербування, переміщення, утримання потерпілого; маршрут транспортування потерпілих; межі злочину в цілому).*

Однією з особливостей досліджуваної категорії злочинів є можливість наявності безлічі місць події, оскільки саме вчинення злочину може проходити в кілька етапів. Слід мати на увазі, що в ході розслідування повинно бути не тільки встановлено всі місця події, але й доведено, чому кожне з них є таким, яку саме частину злочинно задуму реалізовано в цьому місці.

1.3. *Час і термін виконання окремих етапів і злочину в цілому.*

Іноді ці дані можна встановити з точністю до хвилини (якщо злочин було припинено досить швидко), а деколи в ході розслідування вдається встановити тривалість виконання злочинних дій тільки орієнтовно (якщо, наприклад, сексуальна експлуатація потерпілого продовжувалася кілька тижнів або місяців).

Слід мати на увазі, що істотні розходження у змісті етапів реалізації злочинного задуму спричиняють й істотні розходження у тривалості кожного з них, а головне – не менш істотні розходження в точності встановлення їх термінів і меж.

1.4. *Способи дії злочинців на кожному з етапів злочинного посягання.*

Очевидно, що так само, як і місце, час реалізації кожного з етапів злочинної операції, способи їх реалізації повинні досліджуватися стосовно кожного з етапів окремо. Час, місце і спосіб вчинення злочину щільно пов'язані між собою, оскільки, як було показано вище, значною мірою обумовлюють один одного. Однак не випадково досить часто у криміналістичній літературі зустрічається твердження про те, що саме спосіб вчинення злочину є стрижнем його криміналістичної характеристики. Від того, наскільки повно буде досліджено спосіб вчинення злочину проти моральності у сфері статевих стосунків у кожному конкретному випадку, багато в чому буде залежати ефективність розшуку злочинців, а також успішність проведення операції з їх затримання.

Крім того, саме по тому, яким способом діють злочинці (кожен з них окремо і вся група в цілому), зазвичай є можливим установити, хто є лідером злочинної групи, які ролі інших її членів. Виходячи зі способу вчинення злочину, можна прогнозувати подальшу поведінку злочинців, висувати обґрунтовані версії про реальні

мотиви вчинення цього злочину, вирішувати питання про перспективність (або, навпаки, безперспективність) розробки проведення певних оперативних комбінацій і тактичних операцій тощо.

1.5. *Знаряддя і засоби, використані злочинцями; характер їх застосування на кожному з етапів; факт застосування зброї (якщо застосовувалася, то яка, ким і для яких цілей); походження цих знарядь і засобів у злочинців.*

Типовим недоліком у роботі органів досудового розслідування є виявлення не всіх знарядь, а лише деяких із тих, котрі використовувалися на окремих етапах вчинення злочину.

У випадку використання злочинцями вогнепальної, холодної зброї, вибухових пристроїв або сильнотокуючих отруйних речовин слідчі, звичайно, досліджують питання, пов'язані з такими знаряддями вчинення злочинів. Однак не можна обмежуватися лише встановленням того, яка саме зброя (вибуховий пристрій) була використана. Необхідно прагнути встановити та проаналізувати увесь комплекс питань про те, звідки злочинці одержали цю зброю, чи не використовували її раніше (якщо так, то коли саме, за яких обставин), що і чому збиралося робити з нею надалі.

1.6. *Зміни в обстановці місця події.*

Слідчі на практиці явно недооцінюють важливість дослідження цієї групи обставин. Зазвичай основну увагу приділяють тому, що з'явилося на місці події і як виявлену інформацію можна використати у розслідуванні злочину. Це дуже важливі питання. Природно, слід звертати увагу на будь-який предмет, що з'явився на місці реалізації того чи іншого етапу злочинної операції у зв'язку з цим або після цього.

1.7. *Наявність дій з приховування окремих етапів реалізації злочинного задуму, їх слідів або злочину в цілому; їх характер.*

Залежно від того, наскільки ретельно будуть досліджені зазначені обставини, залежить перевірка версій про те, хто саме брав участь у вчиненні злочину.

Розглянуті обставини так само, як і всі інші, повинні бути вивчені стосовно кожного зі злочинів проти моральності у сфері ставових стосунків або етапів злочинної діяльності. Важливо встановити не тільки сам факт приховування злочину або його слідів, але й те, коли саме такі дії були розпочаті злочинцями, в чому конкретно вони виразилися і, головне, чому це були саме такі дії і чому вони були виконані саме на даному етапі операції.

1.8. *Час перебування потерпілого в кожному з місць події.*

Цю групу обставин слід розглядати в єдності з питаннями про строки реалізації кожного з етапів злочинної операції. З одного боку, дослідження цього комплексу обставин дозволить точніше визначити межі кожного з етапів, а з іншого боку, – встановлені межі допоможуть визначити, як довго той або інший член злочинної групи знаходився в тому чи іншому місці події і, головне, коли і як його залишив (із потерпілим або без нього).

Крім того, встановлення того, як довго кожен зі злочинців перебував у тому чи іншому місці події, дозволить перевірити, наскільки правильна знайдена відповідь на запитання про те, скільки членів групи брали участь у виконанні злочинних дій.

1.9. *Наявність фактів передачі потерпілого від одного члена злочинної групи до іншого на різних етапах злочину* (коли, ким, кому, де, за яких обставин, чому, які були дії всіх учасників передачі).

Дослідження зазначеної групи обставин дозволить не тільки уявити, реконструювати та змоделювати механізм вчинення злочину, але й перевірити версію про те, що не всі з учасників вчинення злочину ще встановлені. Залежно від отриманої відповіді на поставлені запитання можна досить точно встановити, яка роль кожного з членів злочинної групи, і не тільки встановити, але й навести вагомі аргументи (докази) на обґрунтування свого рішення.

II. Обставини, пов'язані з об'єктом і предметом злочинного посягання, а також ті, що характеризують вид і розмір завданої їм шкоди.

2.1. *Кількість і персональні дані потерпілих, їх особистісні характеристики, вид діяльності* (яка саме); якщо потерпілим є неповнолітній, то крім зазначених відомостей, необхідно зібрати інформацію про батьків і сферу їх діяльності; якщо серед потерпілих є жінки, то чи не перебувають вони у стані вагітності тощо.

2.2. *Поведінка потерпілих до, під час і після злочину, а також на наступних етапах аж до звільнення*. Дослідження цієї групи обставин щільно пов'язане з вивченням способу вчинення злочину, зіставленням його з діями злочинців і потерпілих. У розглянуту групу входять ті дії, які не обов'язково є віктимними. Для відтворення загальної картини події дуже важливим уявляється дослідження того, як саме поводить себе кожен із учасників подій. Важливо встановити, як поведився потерпілий, починаючи з того, як ним був сприйнятий факт залучення або втягнення, вербування, і закінчуючи тим, якою саме була його подальша поведінка: чи намагався він вступити в контакт зі злочинцями, як саме, чому, яку мету при цьому переслідував, чи намагався вчинити опір, яким чином, коли, а якщо не намагався, то чому.

2.3. *Характер і розмір шкоди, заподіяної здоров'ю потерпілих (одному чи декільком); походження цієї шкоди, її джерела*.

Необхідність дослідження цього кола обставин також обумовлюється текстом диспозиції статей, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти моральності у сфері статевих стосунків. Тим більше, що застосування насильства, небезпечного для життя або здоров'я, не є кваліфікуючою ознакою, а отже, потребує додаткової кваліфікації. Однак така необхідність має і причини криміналістичного характеру.

2.4. Розмір і характеристики матеріальних збитків.

У процесі вчинення злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків потерпілому можуть бути заподіяні і матеріальні збитки різних видів. По-перше, безсумнівно, матеріальні збитки заподіяні потерпілим, здоров'ю яких було завдано значної шкоди. Подруге, такі збитки будуть заподіяні у разі пристосування та прилаштування до умов вчинення злочинів факторів та об'єктів оточуючого середовища. По-третє, матеріальні збитки, можливо, будуть заподіяні власнику приміщення, ділянки місцевості чи транспортного засобу, що були використані злочинцями як місце реалізації того чи іншого етапу злочинної діяльності. Про останній вид збитків слідчі часом забувають і не беруть їх до уваги під час визначення розміру шкоди, заподіяної злочинцем, що, на наш погляд, неправильно. По-четверте, матеріальні збитки можуть бути заподіяні тій юридичній особі, чий статус був використаний у злочинних цілях. Ці збитки можуть настати також і внаслідок передачі злочинцям права власності потерпілих або третіх осіб на ті чи інші об'єкти, а також у результаті зриву виконання раніше досягнутих домовленостей або передачі договірних прав злочинцям чи названим ними особам.

2.5. Інші тяжкі наслідки вчинення злочину.

Згадування про інші тяжкі наслідки серед обтяжуючих обставин міститься в ч. 3 ст. 149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини» [3]. Отже, необхідність дослідження цього питання очевидна.

III. Обставини, пов'язані із суб'єктом, суб'єктивною стороною та особою підозрюваного (обвинуваченого).

3.1. Кількість осіб, які брали участь у реалізації злочинних дій або окремих етапів; їх роль.

Для визначення міри відповідальності кожного зі злочинців дуже важливо точно встановити, скільки злочинців (і хто саме) брали участь на кожному з етапів окремо. По-перше, це має знайти відображення у повідомленні про підозру та обвинувальному акті, а подруге, буде враховано судом під час призначення покарання.

3.2. Наявність і характер висловлених злочинцями пропозицій або погроз (які, кому, коли і яким способом передавалися: безпосередньо, опосередковано (по телефону, іншому переговорному пристрою, у листі, записці тощо).

Висловлювання пропозицій або погроз є невід'ємною частиною більшості злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. Характер і зміст пропозицій чи погроз, а також час їх повідомлення тим особам, кому вони адресовані, дозволяють деякою мірою судити насамперед про мотиви і мету вчинення злочину. Як уже зазначалося, метою розглянутого виду злочинів може бути одержання у майбутньому матеріальної або нематеріальної вигоди. Мотиви ж злочинних дій можуть бути різними. Більше того, мотиви

участі у вчиненні злочину різних співучасників можуть також не збігатися. Саме зміст таких пропозицій або погроз вказує на ті обставини, з якими злочинці пов'язують звільнення потерпілого.

3.3. Замовний характер вчиненого злочину; одержання плати за вчинення злочину (безпосередньо від замовника, через посередника); пов'язані з цим обставини.

Факт одержання плати за вчинення злочину, природно, свідчить про замовний характер злочину. У зв'язку з цим важливо з'ясувати, хто є «автором» пропозицій, чи виходять вони від замовника або відображають мотиви виконавців злочину. У будь-якому випадку дослідження цього питання має велике практичне значення.

3.4. Наявність ознак організованості в діях групового суб'єкта злочину, розподіл ролей співучасників, їх функцій в загальному механізмі вчинення злочину.

Ця група обставин виділена нами як самостійна, насамперед тому, що результат їх дослідження дозволить усвідомити дійсний ступінь суспільної небезпеки злочинної групи, що вчинила злочини проти моральності у сфері статевих стосунків. Крім того, диспозиція ст. 149 КК України сформульована таким чином, що вчинення торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини за попередньою змовою групою осіб і організованою групою є відповідно обтяжуючими та особливо обтяжуючими обставинами. У першому випадку дії винних кваліфікуються за ч. 2, у другому випадку – за ч. 3 зазначеної статті.

3.5. Наявність попередніх контактів злочинців з потерпілим, його рідними, знайомими; як долався опір потерпілих на кожному з етапів злочинної операції.

Початкове дослідження названої групи обставин дозволить більш точно визначити коло осіб, які володіють інформацією про цілі та мотиви вчинення злочинів, особливості поведінки злочинців до вербування, а також про підготовчі дії злочинців. Ці обставини разом зі способом реалізації кожного з етапів виконання злочинного задуму дозволяють судити про ту роль, яку відіграє кожен з учасників у злочинній групі (в тому числі і виявити лідера групи).

3.6. Мотив учинення злочину. Характеристика особи підозрюваного (обвинуваченого).

Це головне питання всього процесу розслідування. Його аналіз включає комплексну оцінку всіх даних про особу злочинця, що, врешті-решт, дасть відповідь на питання про причини, істинні цілі та мотиви злочинної діяльності, про те, чи були пов'язані, а якщо були, то як саме, потерпілий і злочинець.

IV. Обставини, що сприяли вчиненню злочину.

4.1. Причини та умови вчинення злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків.

Хоча Кримінальний процесуальний кодекс України [4] і не містить вказівки на необхідність установлення цих факторів, ця робота

є необхідною, адже обумовлена вимогою проведення повного розслідування (ст. 2 КПК України), інтегрованим характером обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України), а також самою логікою процесу розслідування.

4.2. Інші фактори.

Що стосується цієї категорії обставин, то їх установлення не є обов'язковим і взагалі нами пов'язується з необхідністю вдосконалення правоохоронної системи, а саме оптимізації процесів її реагування на факти вчинення злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків.

Підсумовуючи викладене, слід звернути увагу на те, що не тільки злочини проти моральності у сфері статевих стосунків вчиняються, як правило, групою злочинців, але й потерпілими може бути група громадян. У цих випадках обсяг роботи у кримінальному провадженні різко збільшується, оскільки обставини, що підлягають встановленню, належить досліджувати відносно кожного потерпілого окремо, тому що кожен з етапів вчинення злочину чи злочинів може реалізовуватись у різний час, здійснюватись різними способами, у різних місцях. І, відповідно, кожна з дій відносно різних потерпілих може бути вчинена різними членами злочинної групи. Саме в цьому, в першу чергу, полягає складність проваджень розглянутої категорії.

До того ж, під час розслідування переважної більшості злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків слідчим доводиться паралельно встановлювати й досліджувати дві групи обставин. По-перше, це обставини, які стосуються саме злочину проти моральності. По-друге, це обставини, які стосуються групового або організованого характеру вчиненого злочину. При цьому слід використовувати наукові рекомендації, розроблені спеціально для відповідної категорії кримінальних проваджень.

Список використаних джерел: 1. Возгрин И. А. Введение в криминалистику. История, основы теории, библиография / И. А. Возгрин. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 475 с. 2. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія / В. В. Тищенко ; Одес. нац. юрид. акад. – О. : Фенікс, 2007. – 360 с. 3. Кримінальний кодекс України : від 05.04.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page0968#o968>. – Редакція від 04.07.2013. 4. Кримінальний процесуальний кодекс України : від 13.04.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. – Редакція від 11.08.2013.

Надійшла до редколегії 05.11.2013

Малярова В. О. Обстоятельства, подлежащие установлению во время расследования преступлений против моральности в сфере половых отношений

Систематизированы обстоятельства, подлежащие установлению при расследовании преступлений против нравственности в сфере половых отношений. Предложен обобщённый перечень обстоятельств, которые детализируются в процессе планирования расследования каждого конкретного преступления против нравственности в сфере половых отношений. Перечень этих обстоятельств формируется с учетом уголовно-правовых признаков самого преступления и особенностей следственной ситуации, складывающейся на определенном этапе расследования.

Ключевые слова: уголовное производство; предмет доказывания; преступления против нравственности; сфера половых отношений; обстоятельства, подлежащие установлению; криминалистическая характеристика.

Malyarova V. O. Circumstances that must be established while investigating crimes against morality in sexual intercourse

One of the typical indicators of social health of any society is the attitude of the scope of sex. This very important and sometimes hidden part of the life of a young man, whose only identity is formed, causing sometimes decisive influence on the personality development of the inner spiritual structures that eventually makes its creator or destroyer, forms the personality of the individual moral and psychological character. Purpose of this article is to offer the general list of conditions that must be detailed in the planning of a specific criminal proceedings in crimes investigation against morality in sexual intercourse. The list of conditions taking into account the form of criminal evidence of the crime, the characteristics of the investigative situation prevailing at a given stage of the investigation must be established.

Special attention is also paid to theoretical and practical importance of the considered category in the article. The article is based on the analysis of forensic and investigative practice, special literature devoted to the considered and related problems, as well as own experience; the author defines the range of conditions that are to be established while investigating crimes against morality in sexual intercourse.

Considering the list of circumstances that are to be proved (under the new Criminal Procedural Law), criminological characteristics and structure of offenses' corpus delicti against morality in sexual intercourse, the range of circumstances that have to be established during the investigation is researched in the article.

Keywords: criminal proceedings; subject of proof, crimes against morality, circumstances that are to be proved, sphere of sexual relations, criminological characteristics.

УДК 343.9

Д. І. Перепелиця

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ПРИЗОНІЗАЦІЇ

Розглянуто проблеми індивідуальної профілактики призонізації. Обґрунтовано, що індивідуально-виховну роботу доцільно розгортати на основі всебічного вивчення особистості засудженого, що має включати соціально-демографічну, морально-психологічну, медичну, кримінологічну інформацію про нього. Запропоновано до застосування в процесі психокорекційної роботи методики психотерапії пізнавальних здібностей, конструктивістської терапії та когнітивних стратегій впливу на поведінку засуджених.

Ключові слова: призонізація, запобігання, індивідуально-виховна робота, психокорекція, засуджений.

Одним із найбільш суттєвих чинників детермінації рецидивної, професійної, пенітенціарної злочинності в Україні виступає призонізація як явище, що виражає негативні наслідки адаптації засудженого до умов відбування покарання у виді позбавлення волі, сприйняття ним елементів кримінальної субкультури, психологічного відчуження тощо. Завдяки відтворенню вказаних процесів відбувається поглиблення антисуспільних поглядів засудженого, а в низці випадків – і його кримінальна професіоналізація. Тому ефективна протидія призонізації має стати невід'ємною частиною системи кримінально-превентивних заходів у цілому.

Проблеми запобігання проявам призонізації порушувались у працях В. Ф. Абрамкіна, Я. І. Гілінського, О. М. Джужи, О. Б. Демківа, Т. А. Денисової, В. М. Дрьоміна, М. З. Федевича, І. В. Цемки та деяких інших учених. Визнаючи достатньо високий науковий рівень наявних напрацювань, слід звернути увагу на відсутність дієвих рекомендацій, адаптованих до індивідуального рівня запобігання процесам призонізації особистості та їх припинення, чим і зумовлена актуальність теми цієї статті.

Метою статті є характеристика заходів індивідуальної профілактики призонізації та формування пропозицій щодо їх удосконалення.

Система індивідуальних заходів запобігання призонізації, з огляду на місце вказаного явища в механізмі криміногенної детермінації, має ґрунтуватися, на нашу думку, на основних положеннях теорії індивідуальної профілактики злочинної поведінки. Як слушно зазначають О. М. Бандурка та О. М. Литвинов, під індивідуальною профілактикою зазвичай розуміють розробку та здійснення спеціальних заходів з виявлення та усунення детермінант злочинів, а також превентивного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки. В основі цієї діяльності лежить застосування спеціальних методів і прийомів, що відповідають принципам профілактики злочинів, знань та навичок регулювання соціальних

© Перепелиця Д. І., 2013

відносин виключно з метою виявлення та усунення причин і умов злочинів, установлення осіб, від яких можна очікувати скоєння злочинів, запобігання та припинення їх протиправної діяльності [1, с. 160].

Квінтесенцією вказаного рівня кримінально-превентивної діяльності є поєднання на стратегічно обґрунтованій і тактично виваженій платформі трьох векторів обструктивного впливу, спрямованих на особистість (потенційного злочинця чи жертви злочину), на зовнішнє мікросоціальне середовище, з елементами якого контактує конкретна особа, та на криміногенну ситуацію. Враховуючи специфіку формування обумовлених призонізацією негативних рис засудженого як під час відбування покарання у виді позбавлення волі (або перебування ув'язненого у СІЗО під час досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження), так і після звільнення з кримінально-виконавчої установи, індивідуальний вплив на нього варто додатково диференціювати на два періоди: пенітенціарна та постпенітенціарна індивідуальна профілактика призонізації.

Найбільш ефективною та прийнятною в кримінологічному аспекті є саме індивідуальна запобіжна діяльність, а не діяльність щодо припинення призонізації, адже її суб'єкти не стикаються з необхідністю подолання до певної міри сформованих і відносно стійких антисоціальних характеристик особистості засудженого. На цьому етапі важливо «перехопити» тактичну ініціативу інформаційного, психологічного впливу на особу, яка вперше потрапляє до місць позбавлення волі. Відповідальною в цьому аспекті виявляється робота із засудженим у 14-денний період його перебування на дільниці карантину, діагностики та розподілу виправної колонії. Відповідно до ст. 95 Кримінально-виконавчого кодексу України засуджених, поміщених на дільницю карантину, діагностики і розподілу, піддають повному медичному обстеженню для виявлення інфекційних, соматичних і психічних захворювань, а також первинному психолого-педагогічному та іншому вивченню. За результатами медичного обстеження, первинної психодіагностики і психолого-педагогічного вивчення та на підставі кримінологічної, кримінально-правової характеристики на кожного засудженого складають індивідуальну соціально-виховну роботу, яку затверджує начальник колонії. При цьому ключовим елементом змістовного наповнення індивідуальної програми соціально-виховної роботи має бути якомога деталізованіша характеристика самого засудженого. Як зазначав із цього приводу Г. А. Аванесов, для так званого особистісного рівня характерні якості, зумовлені специфікою роботи з кожною конкретною людиною. На цьому рівні конкретизуються всі практичні висновки, що стосуються поведінки особистості. Однак, як би не відрізнялася природа загальної та індивідуальної профілактики, між ними завжди є внутрішній

зв'язок [2, с. 409]. Таким чином, важливо підкреслити, що не будь-яка інформація про особистість є важливою з точки зору запобігання поширенню на неї ефектів призонізації, а лише та, яка може свідчити про імовірні її реакції на стресогенні режимні умови ізоляції та вбудовування у неформальну систему відносин між засудженими з урахуванням норм, традицій і звичаїв кримінальної субкультури. Тобто така інформація повинна мати індивідуально прогностичний характер та, з огляду на механізм призонізації, включати відомості про:

- стать, вік, освіту, сімейний стан, трудовий стаж засудженого;
- стан фізичного здоров'я, а саме: наявність чи відсутність захворювань серцево-судинної системи, ендокринної системи, а також соціально небезпечних захворювань, у тому числі наркоманії, токсикоманії, алкоголізму, туберкульозу, СНІДу, ВІЛ-інфекції, венеричних захворювань тощо; рівень та параметри вуглецевого та ліпідного обміну речовин, гормонального фону;

- функціонування вегетативної, соматичної, симпатичної та парасимпатичної нервової системи, наявність цереброваскулярної патології, що є причиною поступового наростання неврологічних і психічних розладів. Наразі доводиться констатувати, що, незважаючи на очевидну важливість цієї інформації для прогнозування особливостей адаптації особистості до умов позбавлення волі, а також соціальної ризикованості її поведінки, в тому числі й призонізації, на дільницях карантину, діагностики та розподілу її виявленню увага практично не приділяється. Інформацію відповідного спрямування отримують виключно шляхом первинного опитування. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне розгорнути на вказаних дільницях діяльність центрів діагностики патологій нервової системи, функціонування яких має ґрунтуватися на широкому використанні: а) неінвазивних методів дослідження церебральної гемодинаміки, які дали б можливість оцінити гемодинамічну значущість патогенетичних факторів порушення кровообігу, ступінь морфологічних змін, а також діапазон функціональних можливостей судинної системи головного мозку; б) ультразвукової доплерографії судин голови; в) магнітно-резонансної томографії та однофотонноемісійної комп'ютерної томографії; г) електроенцефалографії та реоенцефалографії. При цьому на стадії досудового розслідування та судового розгляду отримання подібної інформації вочевидь неможливе з огляду на відсутність відповідних правових механізмів провадження відповідної діяльності. Проте розроблення останніх також видається недоцільним з огляду на презумпційну невинність фігуранта кримінального провадження до винесення обвинувального вироку та невідповідність принципу економії ресурсів в організації системи протидії злочинності. В той же час, у разі прибуття засудженого до кримінально-виконавчих установ закритого типу для відбування покарання у виді позбавлення волі

є всі логічні та правові підстави для такого дослідження, яке, однак, має бути не суцільним, а вибіркоvim, оснований на даних первинного медичного опитування;

– стан психічного здоров'я, зокрема про наявність чи відсутність психічних захворювань, розладів психічної діяльності, недомства, парафілії, раптофілії, інших аномалій психіки, що можуть перешкоджати сприятливому перебігу адаптації як до режимних, так і до колективних умов життєдіяльності;

– психологічний стан та інші психологічні характеристики: рівень та джерела тривожності; рівень та джерела агресивності; депресивність, фрустрацію, деривацію; конформність; наявність акцентуацій характеру; ступінь емоційності; характеристику вольових якостей – наполегливість, рішимість, організованість, здатність підкорювати собі інших чи підкорюватись впливові інших; рівень інтелекту; ступінь пасонарності; наявність психологічних залежностей (патологічний потяг до азартних ігор, залежність від віртуального середовища, мережевого спілкування);

– власну моральну оцінку злочину, за вчинення якого він засуджений: визнання чи невизнання вини, схвальну оцінку чи каяття, готовність до подібної поведінки чи принципове заперечення її у майбутньому, або ж припущення можливості рецидиву і за яких саме умов тощо;

– членів сім'ї: їх соціально-демографічні, за можливості – морально-психологічні, кримінологічні характеристики, зокрема працевлаштованість, залучення до навчання, наявність гострих невіршених конфліктів різної природи тощо;

– базові світоглядні установки, що стосуються ставлення до праці, сім'ї, держави, влади (в тому числі й правоохоронних органів), прав і свобод громадян, співчуття до страждань інших осіб, релігійних поглядів тощо. Вони виявляються під час особистої бесіди, аналізу біографії, життєвого шляху в найширшому його розумінні;

– досвід злочинної діяльності, наявний кримінально-субкультурний статус, зв'язки із засудженими, які вже відбувають покарання в конкретній колонії. Ця інформація є вельми важливою для визначення ступеня криміногенної враженості особистості та, відповідно, характеру й інтенсивності необхідних заходів індивідуально-виховного впливу, а також імовірних оперативних-розшукових, організаційно-управлінських заходів.

Безперечно, слід враховувати і вид злочину, за який відбулося засудження, мотиви його вчинення, а також місце, спосіб, зняряддя, характер самого діяння (наприклад кількість ударів, їх локалізація тощо), відомості про жертву (якщо така є), а саме про характер її поведінки, докримінальні стосунки із засудженим, наявність провокуючої, легковажно-довірливої, статусної та іншої віктимності. Остання інформація може надати додаткове уявлення про типи

соціальних подразників, які викликають найбільш інтенсивні психічні реакції засудженого, що треба враховувати, зокрема, для визначення сектора, місця його проживання, роботи й навчання, індивідуальних психокорекційних підходів.

Маючи в розпорядженні наведену вище систему кримінологічно значущих відомостей про особистість засудженого, видається можливим розроблення індивідуальної програми соціально-виховної роботи. Ця програма є основаним на індивідуальному прогнозі адаптації засудженого до умов позбавлення волі документом, що відображає комплекс планованих психологічно, кримінологічно й тактично обґрунтованих заходів впливу на особистість та найближче прогнозоване соціальне оточення з метою забезпечення особистої безпеки засудженого, блокування або послаблення впливу стресогенних факторів режиму ізоляції, а також норм, звичаїв, традицій, цінностей кримінальної субкультури, професійної злочинності. Таким чином, кримінологічне дослідження особистості засудженого на дільницях карантину, діагностики та розподілу хоча і має важливе, однак все-таки підготовче значення для реалізації основного комплексу антипрizonізаційних заходів. Квінтесенцією останніх є, по-перше, соціально-виховна та, по-друге, психокорекційна робота із засудженим.

Соціально-виховна робота в установах виконання покарань у ст. 123 КВК України визначається як цілеспрямована діяльність персоналу органів і установ виконання покарань та інших соціальних інституцій для досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених [3, с. 85]. Цілком очевидно, що діяльність з досягнення зазначених цілей у відриві від антипрizonізаційної діяльності ап'юрі є неефективною. У зв'язку з цим соціально-виховна робота в колоніях обов'язково має включати заходи протидії кримінальній професіоналізації засуджених, перейняття ними елементів кримінальної субкультури, поглиблення антисуспільної спрямованості. В той же час ці заходи реалізуються через низку традиційних методів, серед яких методи організації дотримання режиму, залучення до праці, навчання, а також переконання, захист і примус. Їх зміст і процес в цілому є відомими та достатньо розробленими в науці кримінології й кримінально-виконавчого права. Проте вважаємо за доцільне внести певні доповнення з урахуванням специфічних потреб запобігання та/або припинення прizonізації.

Переконання як метод запобігання прizonізації полягає в інформаційно-психологічному, емоційному впливі на особу із застосуванням широкого спектра логічних операцій з демонстрацією вигод і втрат від сприйняття кримінально-субкультурних світоглядних і статусних позицій, апелюванні до загальнолюдських цінностей, властивих для сприйняття особистістю засудженого в процесі його первинної соціалізації (тієї чи іншої релігії, соціально

корисної світської ідеології, фамілістичних цінностей тощо). Переконавання також охоплює й правову пропаганду – цілеспрямовану комунікативну індивідуалізовану діяльність, спрямовану на формування в особистості засудженого базових юридичних знань, поважного ставлення до прав і свобод громадян, майбутніх поколінь, верховенства державної влади на етичному підґрунті, що ґрунтує принципи соціальної справедливості, взаємної відповідальності, взаємодопомоги та здатності до самопожертви заради суспільного блага. І в цьому сенсі ізоляція засудженого від суспільства є необхідним етапом на шляху до повноцінного конструктивного розкриття потенціалу особистості в соціумі. Реалізація ж конкретних дій, які становлять зміст переконання, може здійснюватись із використанням рекомендацій юридичної психології, криміналістичної, кримінологічної та оперативно-розшукової тактики.

Добре себе зарекомендували в аспекті запобігання та припинення призонізації залучення засуджених до засвоєння основ релігій, сприяння в процесах релігійної самоідентифікації. І це є закономірним, адже світоглядний пріоритет в управлінні на будь-якому рівні є базовим і таким, що має найбільш потужний вплив на об'єкт адміністрування. Світоглядні (ідеологічні) інструменти є набагато ефективнішими за фізичні, економічні стимули в процесі конструювання поведінки особи, підкріпленої міцними методологічними компонентами на рівні раціонального розуміння та/або чуттєвої переконаності, віри. Як слушно з цього приводу зазначає архієпископ Львівський і Галицький Августин, духовно-моральний вплив релігії на людину великий, а в умовах ізоляції місць позбавлення волі набуває ще більшого значення через цілий ряд обставин. І насамперед завдяки психотерапевтичній, компенсаторній функції релігії: її здатності утішити, зм'якшити стресовий стан, виступати моральним стимулятором каяття. Не випадковим є поняття «пенітенціарна установа» (від латинського *penitencia* – покаєння) [4].

Не менш важливими є також і методи захисту особи від негативного впливу мікросоціального середовища з числа окремих категорій засуджених. При цьому головним завданням суб'єкта запобігання є формування кола носіїв негативного впливу на конкретну особу – неформальних лідерів, авторитетів за нормами та стандартами кримінальної субкультури. Сам же захист формується не лише від ідеологічного впливу, який, зокрема, супроводжується стигматизацією, а й від різних форм насильства. За необхідності доцільним є вчасне ініціювання процедури переведення засудженого до іншого сектора або ж взагалі до іншої установи виконання покарань.

У тому випадку, коли актам насильства запобігти не вдалося, одним із першочергових завдань є організація оперативного юридичного реагування на виявлений факт з метою розкриття злочину та притягнення винних до передбаченої законом відповідальності. Крім того, обов'язково вирішується питання про надання комплексної психолого-психіатричної та/або медичної допомоги потерпілому.

Не можна оминати увагою і такий невід'ємний метод виправлення та ресоціалізації, як примус, який, зокрема, виражається в системі дисциплінарних стягнень. Однак, незважаючи на його невід'ємність і природність для середовища засуджених, контроль за дотриманням законності й дисципліни, ця група інструментів впливу на особистість є малоєфективною в розрізі досягнення цілей запобігання та припинення призонізації. Специфікою примусу є неприйнятність силових, репресивних методів, застосування яких здатне призвести до зворотного результату – консервації набутих негативних особистісних якостей, загострення, укорінення їх у структурі диспозицій, установок на фоні невизнання соціально справедливої основи заходів стягнення. Отож примус не може вважатися основним методом запобігання та припинення призонізації.

На противагу незначній дієвості примусової стимуляції правомирної поведінки, а головне – соціально конструктивного світогляду засудженого, достатньо дієвим (принаймні потенційно) є психологічний його супровід.

Водночас вивчення практики діяльності служб соціально-психологічної роботи у низці виправних колоній мінімального та середнього рівнів безпеки засвідчує про наявність значної кількості прогалин у їх роботі та недосконалість застосовуваних методик, що дозволяє запропонувати впровадити у діяльність вказаних підрозділів певні елементи психологічної роботи із засудженими, спрямовані на запобігання та припинення призонізації:

1. *Консультавання та психотерапія пізнавальної здібності.* Дана психологічна технологія спрямована більшою мірою на осіб, які мають низький рівень інтелекту, нерозвинені потреби в пізнанні, знижені схильності до навчання. Її застосування здатне з достатньою ефективністю забезпечити залучення засудженого до праці, освіти, організацій самодіяльності.

2. *Методика конструктивістської (нарративної) терапії.* Ця методика, розроблена австралійськими психотерапевтами М. Уайтом та Д. Епстоном, ґрунтується на ідеї, що життя та відносини людей у принципі конструюються ними самими (через особистий досвід, емоції) та оточуючими їх людьми. На підставі цього розроблені вказаними вченими способи психологічного впливу на особистість дозволяють вирішити на індивідуальному рівні проблеми, пов'язані із: а) впливом негативного минулого досвіду на власну оцінку засудженим самого себе, свого статусу; б) психологічним відчуженням; в) домінуванням зовнішніх обставин над особистістю; г) активізацією соціально корисної діяльності, спрямованої на зміну власної негативної соціальної ролі, її свідоме заперечення. Таким чином, дана методика містить значний антипризонізаційний потенціал, адже дозволяє позбутися наявної стигми засудженого як у кримінальному середовищі, так і в суспільному загалі, поіншому зорієнтуватися у наявних перспективах щодо самореалізації у соціально корисному вимірі.

3. *Когнітивні стратегії терапії поведінки*, які ґрунтуються на зміні поведінкових стереотипів засудженого через зміни базових компонентів у підструктурі його установок, диспозицій. Когнітивно-поведінкова терапія розглядає психологічні проблеми як наслідок некоректної переробки інформації, що надходить у мозок. У результаті людина робить помилкові висновки й неефективно керує своєю поведінкою. В основу цієї терапії покладена корекція помилкових висновків, що дозволяє змінити ставлення до проблемних реакцій і виправити поведінкові помилки. Вона може гармонійно поєднуватися з фармакотерапією і будь-яким психотерапевтичним підходом, доповнюючи і збагачуючи його ефективність, дозволяючи досягати стабільних результатів у терапії і консультуванні [5]. Значить, поведінково-когнітивна терапія відкриває додаткові можливості сприяння в переоцінці значення минулих подій у житті засудженого, усвідомлення дійсного свого становища та окреслення соціально прийнятних перспектив подальшої ресоціалізації та реадaptaції.

Для поступової профілактики рецидивів у цілому властивий набір стратегій, тактик й окремих заходів, що реалізуються в діяльності спеціальних суб'єктів, які забезпечують соціальну адаптацію засудженого після звільнення з місць позбавлення волі, його соціальний патронаж та які є в цілому дослідженими у науці, представлені у працях О. І. Васильєва, О. Д. Глоточкина О. М. Джужи, В. Ф. Пирожкова, В. М. Трубникова, Ю. В. Солопанова, А. Х. Степанюка, І. В. Шмарова та інших. У той же час, з огляду на наявність широкого позитивного зарубіжного досвіду діяльності служби пробації, для цього напрямку наукового пошуку відкриваються нові горизонти, які, втім, мають бути досягнені в межах окремого дослідження, що і буде метою подальших наукових розвідок.

Таким чином, підсумовуючи викладене, зазначимо, що індивідуальні заходи запобігання та припинення рецидивів характеризуються розгалуженим системним характером, підпорядкованістю єдиній антирецидивній стратегії за одночасної неповторності, в певному значенні унікальності конкретного набору тактик, методів впливу на засудженого.

Список використаних джерел: 1. Бандурка О. М. Стратегія і тактика протидії злочинності : монографія / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов. – Х. : НікаНова, 2012. – 318 с. 2. Аванесов Г. А. Криминологія : учеб. пособие / Г. А. Аванесов. – М. : Изд-во ЦККП Армении, 1984. – 498 с. 3. Богатирьев І. Г. Кримінально-виконавче право України : підручник / І. Г. Богатирьев. – К. : Правова єдність, 2008. – 352 с. 4. Про соціальну роботу із засудженими [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archiv.orthodox.org.ua/page-1360.html>. 5. Карачевський А. Б. Когнітивно-поведінкова терапія хворих на алкоголізм та наркоманію / А. Б. Карачевський // Вестник ассоциации психиатров Украины. – 2012. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mif-ua.com/archive/article/30989>.

Надійшла до редколегії 01.11.2013

Перепелица Д. И. Индивидуальные меры предупреждения призонизации

Рассмотрены проблемы индивидуальной профилактики призонизации. Обосновано, что индивидуально-воспитательную работу целесообразно разворачивать на основе всестороннего изучения личности осуждённого, которое должно включать социально-демографическую, морально-психологическую, медицинскую, криминологическую информацию о нём. Предложено к применению в процессе психокоррекционной работы методики психотерапии познавательных способностей, конструктивистской терапии и когнитивных стратегий влияния на поведение осуждённых.

Ключевые слова: призонизация, предупреждение, индивидуально-воспитательная работа, психокоррекция, осуждённый.

Perepelitsa D. I. Individual measures preventing prisoning

The article is devoted to the problems of individual prisoning prevention. It is proved that the leading areas in the system of the latter should be individual and educational and psychological and correction work with convicted persons sentenced to imprisonment. Individual and educational work must be deployed on the basis of a comprehensive study of the convict's personality and it should include information about gender, age, education, marital status, convict's labor record, the state of physical health, functioning of autonomic, somatic, sympathetic and parasympathetic nervous system, the presence of cerebrovascular pathology, mental health, in particular the presence or absence of mental illness, disorders of mental activity, dementia, sexual deviation, need to be raped, other mental abnormalities that can interfere with a favorable course of adaptation to both operational and collective living conditions, psychological state and other psychological characteristics: the level and sources of anxiety, the level and sources of aggression; depression, frustration, derivation, conformity, accentuation of character, emotionality, volitional qualities; addiction; own moral judgment about committed offense the convict is sentenced for, family members, basic outlook installations; criminal record, existing criminal and subcultural status, relations with prisoners who are serving a sentence in a particular colony. Attention is also paid to the need to incorporate information about the type of offenses for which the conviction occurred, the motives of its commission, the location, method, tools, the character of the act, information about the victim, the character of its behavior, before criminal relations with a convict, the presence of provoke lightly-trusting, status and other victimization. It is proved that in addition to individual and educational work, an important meaning has psychological, psychological and correctional support. Method of psychotherapy of cognitive abilities, constructivist therapy and cognitive strategies of the influence on convicts' behavior is offered to implement in the process of the last.

Keywords: prisoning, prevention, individual and educational work, psychological correction, convict.

УДК 343.123.1

**В. Д. Пчолкін,
К. В. Аріт****СЛІДЧІ ВЕРСІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ
ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ВИРОБНИЦТВА ПРОДОВОЛЬЧИХ ТОВАРІВ**

Розглянуто особливості висунування слідчих версій і планування розслідування злочинів, що вчиняються під час виробництва продовольчих товарів. Показано, що слідчі версії знаходяться в прямій залежності від матеріалів, які є в розпорядженні слідчого у зв'язку з тією чи іншою слідчою ситуацією. Виділено найбільш типові з них. У плануванні розслідування кримінального правопорушення домінуюча роль належить слідчим версіям, які визначають напрямки розслідування та організацію слідчої діяльності. Звернуто увагу на специфіку розслідування багатоепізодних злочинів, яка визначає і відповідну форму плану розслідування. Його основу складають плани розслідування окремих епізодів злочинів.

Ключові слова: слідчі версії, планування розслідування злочинів, виробництво продовольчих товарів.

Розслідування злочинів економічної спрямованості, що вчиняються під час виробництва продовольчих товарів, має свої особливості. Воно передбачає встановлення в ході проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій обставин, які підлягають доведенню у кримінальному провадженні: події злочину; вини особи, яка його вчинила; мотивів злочину; фактичних даних, які впливають на міру і характер відповідальності і характеризують таку особу; характеру і розміру збитків, заподіяних злочинцем; інших обставин, які мають значення для правильного вирішення кримінального провадження. Ефективність розслідування злочинів у сфері виробництва продовольчих товарів значною мірою залежить від наявності планів, які обумовлюють його організацію. Планування передбачає використання традиційного і нетрадиційного шляхів. До першого прийнято відносити відпрацювання так званих типових версій, висунутих на основі наукового аналізу даних узагальненого досвіду розслідування злочинів певної категорії, до другого – використання поряд з типовими версіями і таких, які не укладаються у звичні рамки, а виникають у зв'язку з виявленням нових способів учинення злочинів та інших даних. Через це найважливішим для слідчого є використання обох зазначених шляхів, тобто здійснення активної розумової діяльності, пов'язаної з висунуванням різного роду версій.

Особливості планування та оперування слідчими версіями під час розслідування злочинів економічної спрямованості найбільш повно розроблені вченими криміналістами, що дає підставу розглядати дану методику як базову. Окремі питання цієї проблеми отримали наукове обґрунтування в роботах Р. С. Белкіна, О. Н. Колесніченка, В. О. Коновалової, В. П. Корж, Г. А. Матусовського, © Пчолкін В. Д., Аріт К. В., 2013

В. Ю. Шепітька та ін. Більшість дослідників зазначеної проблеми розглядають версію як метод пізнання, а планування – метод організації розслідування [1–5].

У процесі розслідування злочинів – процесі пізнання певних фактів і їх взаємозв'язку – широко застосовуються закони логічного мислення. На думку В. О. Коновалової, в ході пізнання невідомого слідчий оперує так званими слідчими версіями, структура і стадії розвитку яких відповідають логічним поняттям гіпотези. Слідча версія являє собою різновид гіпотези, специфіка якої визначається особливостями і характером тієї сфери, в якій відбувається дослідження [6, с. 56].

Під слідчою версією слід розуміти обґрунтоване фактичними даними припущення про подію злочину, його учасників, мотиви та інші обставини, що пояснюють встановлені у кримінальному провадженні факти. За сферою використання версії поділяють на слідчі, оперативно-розшукові, судові та експертні. Ці версії, як правило, взаємопов'язані і можуть впливати одна з одною. Так, слідча версія може впливати з експертної, оперативно-розшукова – зі слідчої, і навпаки. Висування і перевірка версій є основним змістом планування розслідування [7, с. 191]. Вирішуючи питання про послідовність слідчих (розшукових) дій, важливо насамперед планувати першочергові та невідкладні слідчі дії, а потім – дії, якими одночасно перевіряються кілька версій.

Мета публікації полягає в необхідності розгляду суті й змісту слідчих версій і планування розслідування злочинів, які вчиняють під час виробництва продовольчих товарів, а також особливостей висування слідчих версій залежно від слідчих ситуацій та формування планів на різних етапах розслідування.

Слід зазначити, що висування версій знаходиться в прямій залежності від матеріалів, які є в розпорядженні слідчого у зв'язку з тією чи іншою слідчою ситуацією. Аналіз практики досудового розслідування злочинів, скоєних у сфері виробництва продовольчих товарів, дозволяє виділити типові слідчі ситуації, серед яких:

1) затримання на місці злочину матеріально відповідальних осіб, які викрали сировину або готову продукцію. Слідча ситуація в цьому випадку складається із сукупності таких даних, як факт затримання, огляд викраденої продукції, відсутність супровідних документів на вивезення продукції з підприємства;

2) виявлення в ході ревізії недостачі сировини або готової продукції. Слідча ситуація в цих випадках складається з результатів ревізії, а також даних про можливих осіб, які вчинили привласнення або розтрату матеріальних цінностей ;

3) виявлення неврахованої сировини і готової продукції на складах або підприємствах. Названа ситуація включає в себе результати ревізії щодо причин і джерел утворення надлишків, показання матеріально відповідальних осіб щодо способів їх утворення і каналів збуту;

4) виявлення недоброякісних продовольчих товарів. Основу такої ситуації становлять скарги торгуючих організацій, дані про порушення технологічного режиму і наявність «зеконмленої» сировини.

Аналізуючи наведені ситуації, можна виявити в них наявність загальних характеристик, які визначаються тим, що в одних ситуаціях (1, 2) особи розкрадачів, як правило, відомі, в інших (3, 4) – особи не відомі.

Згідно з наведеними ситуаціями можна формулювати слідчі версії, зокрема про особу розкрадача, способи вчинення та приховування злочину, причини, що сприяють розкраданню сировини і готової продукції відповідно до етапів виробничої діяльності.

У плануванні розслідування кримінального порушення домінуюча роль належить слідчим версіям, які визначають напрямки розслідування та організацію слідчої діяльності. Водночас із висуненням слідчих версій слід зосереджувати увагу на їх обґрунтованості, оскільки остання визначає реальність і обґрунтованість плану розслідування.

Версії знаходяться в тісному взаємозв'язку зі слідчими ситуаціями і висувують їх відповідно до розвитку останніх. Цим взаємозв'язком обумовлено і планування розслідування. Таким чином, ситуаційність планування визначається аналізом вихідних даних, існуючих на початковому етапі, і складових слідчої ситуації, висуненням версій (версій) і перевіркою останніх шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, що фіксуються в плані розслідування.

Слідчі версії відносно причетності до злочину осіб, способів вчинення злочину у сфері виробництва продовольчих товарів будуються відповідно до етапів виробничого процесу. У виробництві продовольчих товарів виділяють такі основні етапи виробничого циклу:

- а) отримання і зберігання сировини й матеріалів;
- б) виробництво напівфабрикатів і готової продукції.

У разі виявлення неврахованих надлишків сировини або готової продукції версії щодо осіб, які вчинили розкрадання, впливають з аналізу способів вчинення розкрадання. До останніх ми відносимо на етапі отримання і зберігання сировини й матеріалів такі:

- зниження в документах кількісних і якісних показників під час отримання сировини ;
- передача сировини зі складу до цеху в кількостях менших, ніж зазначено у документах;
- складання підроблених документів про втрати, які не мали місця насправді;
- списання отриманої сировини і матеріалів на псування в кількостях, що перевищують фактичні втрати.

Як видно з перерахованих способів, створення неврахованих надлишків можуть здійснювати тільки певні особи, які виконують точно визначені посадові чи виробничі функції. У цьому плані до числа осіб, які вчиняють розкрадання, можуть бути віднесені матеріально відповідальні особи, котрі наділені функціями з розподілу, транспортування та збереження матеріальних цінностей. Такими повноваженнями наділені комірники, прийомоздавальники, експедитори та інші особи.

Висунення версій щодо осіб, які вчинили розкрадання на етапі виробництва готової продукції, може бути здійснено на основі аналізу способів створення неврахованих надлишків, до яких належать:

- порушення технологічного режиму шляхом недовкладання до ропої сировини або її заміни більш дешевою;
- умисне відхилення в регулюванні апаратури, що виконує окремі виробничі операції;
- завищення вологості у процесі виготовлення напівфабрикатів і готової продукції;
- оприбуткування готової продукції за передбаченими нормами, а не за її фактичним виходом.

Діючі уніфіковані рецептури на продовольчі товари у багатьох випадках передбачають досить широкі відхилення від норм, що створюють можливості для розкрадання фактично виготовленої продукції. Знання цих обставин сприяє висуванню версій стосовно осіб, які мають відношення до технологічного процесу, до формування норм закладки на виготовлення пробних партій для розрахунку отримання зайвої продукції.

На етапі передачі готової продукції на склад версії про осіб, які вчиняють розкрадання, також ґрунтуються на аналізі способів, за допомогою яких можуть утворюватися надлишки.

Слід зазначити, що версії щодо способів учинення злочину значною мірою залежать від аналізу посадових функцій осіб, які здійснюють певні виробничі процеси або керують ними. Аналіз слідчої практики і, зокрема, розкрадань, скоєних у процесі виробництва продовольчих товарів, свідчить про досить чіткий зв'язок між способом, що обирається для вчинення злочину, та особою (особами), що вчиняють названі дії. Це визначається чітким розмежуванням виробничих функцій і безпосереднім зв'язком посадових осіб з окремими етапами виробничого процесу. В тих випадках, коли розкрадання скоюється групою, а це особливо характерно для підприємств продовольчої сфери, розподілення ролей відбувається за принципом найбільш тісного взаємозв'язку осіб з виконуваними обов'язками. Таким чином досягають двох цілей: 1) «кваліфікованого» виконання злочинних дій; 2) приховування злочинної діяльності.

Слід зауважити, що висунення версій можливе не тільки стосовно події в цілому, але й щодо окремих епізодів, зокрема

пов'язаних зі створенням неврахованих надлишків на різних етапах виробництва або на етапі передачі готової продукції на склад для подальшої реалізації.

Висування версій на початковому етапі розслідування передбачає складання плану, необхідного для їх перевірки. Плани містять: пошукові і слідчі версії; дані, що підлягають перевірці; перелік слідчих (розшукових) дій; обставини, які необхідно встановити слідчим або оперативним шляхом; вказівки на строки і виконавців. Плани можуть змінюватися і доповнюватися. Ініціатива щодо їх коригування належить як слідчому, так і прокуророві, який здійснює процесуальне керівництво кримінальним провадженням. Якщо на початковій стадії кримінального провадження задіюється значне число співробітників, то складається план організаційних заходів, який включає в себе розрахунок сил і засобів, необхідних для проведення слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій.

Письмовий план є не тільки організуючим початком процесу досудового розслідування, а й способом, що сприяє логічному розвитку планування на всіх етапах кримінального провадження, оптимальному поєднанню узагальненого досвіду і конкретного плану розслідування.

Слідчі версії складають логічну основу плану розслідування кримінального правопорушення. Найбільш раціональним є план, складений за кожною висунутою версією, з виділенням у його загальну частину питань, що підлягають з'ясуванню за всіма версіями [8, с.157].

Планування розслідування розкрадань охоплює чотири основні етапи: 1) вирішення питання про відкриття кримінального провадження та внесення відомостей до ЄРДР; 2) початок розслідування та проведення першочергових слідчих (розшукових) дій; 3) проведення подальшого розслідування; 4) закінчення досудового розслідування. Зрозуміло, що кожен етап планування в міру необхідності коригується, плани розслідування доповнюються [9].

Планування передбачає з'ясування ряду обставин, важливих для розслідування. Поряд з ними передбачається проведення окремих слідчих (розшукових) дій або тактичних операцій, необхідних для встановлення названих обставин. При цьому слід враховувати, що проведенням однієї слідчої дії або тактичної операції можна з'ясувати відразу кілька важливих для розслідування обставин. Так, наприклад, під час проведення обшуку можна виявити не тільки цінності, нажиті злочинним шляхом, а й чорнові записи, листування, що свідчать про злочинні зв'язки, розрахунки за виконання незаконних операцій і канали збуту викраденої продукції. Це ж відноситься і до проведення інших слідчих (розшукових) дій, таких, як огляд документів, призначення та проведення різного роду експертиз. У той же час важливо знати, що планування, згідно з

таким принципом, як динамічність, не повинно бути відсталим, застиглим. Динамічність останнього, необхідність внесення змін і доповнень визначаються ситуацією розслідування, виявленням доказів, змінами його напрямку та обсягу досліджуваних обставин [9].

У разі розслідування розкрадань в особливо великих розмірах плани, що складаються щодо окремих епізодів, повинні виходити в загальний план розслідування і координуватися з ним. Складений таким способом план може бути найоптимальнішим і виконувати організуючу роль. Планування на первісному етапі розслідування не може передбачити всіх виникаючих версій, тому що виходить з обмеженого матеріалу. В міру накопичення доказів висунуті версії можуть знаходити своє підтвердження або відпадати. Нові версії зазвичай відрізняються більшим ступенем обґрунтованості, а отже, – й реальності. Їх перевірка здійснюється за допомогою виконання окремих слідчих (розшукових) дій або їх систем і вимагає продуманості, з метою здійснення найефективніших шляхів розслідування.

Специфіка розслідування багатоепізодних злочинів визначає і відповідну форму плану розслідування у таких кримінальних провадженнях. Його основу складають плани розслідування окремих епізодів злочинів.

Планування розслідування багатоепізодних злочинів вимагає складання схем взаємозв'язків певних даних: окремих епізодів, співучасників, об'єктів, способів, руху грошових коштів і матеріальних цінностей, документів, технологічного процесу виробництва, механізму злочину тощо. Дані матеріали використовуються в підготовці та проведенні слідчих (розшукових) дій для складання обвинувального акта.

Схеми виконують не тільки ілюстративну роль, але й дозволяють: систематизувати наявну доказову інформацію; простежити злочинні зв'язки між окремими особами; виявити канали розкрадання та місця збуту викраденого. У складанні плану розслідування використання схем сприяє його чіткості, найбільш доцільній послідовності проведених слідчих дій, охопленню всіх епізодів злочинної діяльності.

Як видно з викладеного, у плануванні визначальна роль належить аналізу способів учинення злочинів і тих слідчих ситуацій, які виникають на різних етапах розслідування. Стосовно специфіки сфери виробництва продовольчих товарів висунення нетрадиційних (нетипових) версій, як правило, впливає з названих раніше характеристик способів скоєння злочинів та слідчих ситуацій. Їх поглиблене вивчення сприяє визначенню найбільш ефективних шляхів досудового розслідування.

Список використаних джерел: 1. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве : монография / В. Е. Коновалова. – Х. : Изд. ФЛ-П Вапнярчук Н. Н., 2007. – 192 с. 2. Белкин Р. С. Курс криминалистики :

в 3 т. – Т. 3 : Криминалистические средства, приемы и рекомендации / Р. С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – 480 с. 3. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / В. Ю. Шепітько ; за ред. акад. НАН України В. Я. Тація. – Х. : Право, 2001. – 560 с. 4. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г. А. Матусовский. – Харьков : Консум, 1999. – 480 с. 5. Комісарчук Р. В. Слідчі ситуації і версії на початковому етапі розслідування злочинів проти порядку приватизації / Р. В. Комісарчук // Актуальні проблеми держави і права. – Вип. 32. – 2007. – С. 92–99. 6. Коновалова В. О. Вибрані твори / В. О. Коновалова. – Х. : Апостіль, 2012. – 528 с. 7. Корж В. П. Методика расследования экономических преступлений, совершаемых организационными группами, преступными организациями : руководство для следователей : науч.-практ. пособие / В. П. Корж. – Х. : Лицей, 2000. – 280 с. 8. Криміналістика : підручник / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – 4-те вид., переробл. і доповн. – Х. : Право, 2008. – 464 с. 9. Про Єдиний реєстр досудових розслідувань : наказ Ген. прокуратури України № 69 від 17 серп. 2012 р. із зм. і допов., внес. наказом Ген. прокуратури України від 14 листоп. 2012 р. № 113.

Надійшла до редколегії 01.11.2013

Пчёлкин В. Д., Арит К. В. Следственные версии и особенности планирования расследования преступлений в области производства продовольственных товаров

Рассмотрены особенности выдвижения следственных версий и планирования расследования преступлений, которые совершаются в процессе производства продовольственных товаров Показано, что следственные версии находятся в прямой зависимости от материалов, которые имеются в распоряжении следователя в связи с той либо иной следственной ситуацией. Выделены наиболее типичные из них. В планировании расследования уголовного правонарушения доминирующая роль принадлежит следственным версиям, которые определяют направления расследования и организацию следственной деятельности. Обращено внимание на специфику расследования многоэпизодных преступлений, которая определяет и соответствующую форму плана расследования. Его основу составляют планы расследования отдельных эпизодов преступлений.

Ключевые слова: следственные версии; планирование расследования преступлений; производство продовольственных товаров.

Pcholkin V. D., Arit K. V. Investigative leads and specific features of planning the investigation of the offences committed in the sphere of food production

Specific features of putting forward investigative leads and planning investigation of the offences committed in the sphere of food production are examined. It is demonstrated, that features of planning and following investigative leads during the

investigation of economical crimes were most fully researched by the forensic scientists, which allows to treat this method as a basic one. A process of putting forward investigative leads directly depends on the data available to investigator in relation to the given investigatory situation. Analysis of the pretrial investigation cases of the crimes committed in the sphere of food production allowed the author to formulate the most common ones. According to the given investigatory situations investigative leads can be put forward, particularly, concerning the person of perpetrator, modus operandi, circumstances that facilitate embezzlement of raw materials and products according to the stages of production. Investigative leads that determine directions of investigation and organization of investigative activity play the main part in the investigation of criminal offence. Author assumes that investigative leads concerning involvement in the crime of certain persons and modus operandi in the sphere of food production are formulated according to the stages of production. Investigative leads concerning the crime considerably depend on the analysis of the job description of the persons who perform or manage processing functions. This is determined by the clear differentiation of the job descriptions and direct connection of employees to the certain stages of production. Attention is drawn to the features characteristic to the continuing offences investigation that determine certain form of the investigative plan. It is based on the investigative plans for separate episodes of the offence. Author concludes that analysis of modus operandi and other investigative situation occurring on the different stages of investigation plays defining role in the planning.

Keywords: investigative leads, planning of investigation, investigation of crimes, food production.

УДК 343.121.5

В. В. Романюк

ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Досліджено застосування щодо неповнолітніх заходів забезпечення кримінального провадження як прояву примусу. Визначено основні умови та гарантії його застосування, а також вказано на винятковість та якомога короткий термін його дії. Визначено особливості застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Відмічена необхідність більш детальної правової їх регламентації, що відповідає міжнародним стандартам прав дитини.

Ключові слова: кримінальне провадження, неповнолітній, заходи примусу, процесуальні гарантії, міжнародні стандарти, права дитини.

Введення в дію КПК України пов'язане із процесом сприйняття правозастосувачем його норм, напрацюванням досвіду діяльності в нових умовах. Саме тому важливим завданням є оновлення теоретичної бази та розробка практичних рекомендацій для належного провадження положень цього Кодексу, що стосується і кримінального провадження щодо неповнолітніх.

© Романюк В. В., 2013

Актуальність питання вдосконалення кримінального судочинства стосовно неповнолітніх обумовлена тим, що в Законі України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» передбачено створення системи ювенальної юстиції, яка існує в багатьох країнах вже понад сто років. Реалізація цього завдання неможлива без аналізу досвіду правозастосування в цій сфері. Зазначимо, що питанням здійснення кримінального судочинства щодо неповнолітніх присвятили свої роботи такі вчені, як О. Х. Гаїмов, Є. М. Гідюлянова, А. Є. Голубов, С. М. Зеленський, М. О. Карпенко, М. І. Копетюк, О. С. Ландо, О. О. Левендаренко, Е. Б. Мельникова, Г. М. Міньковський, Г. М. Омеляненко, А. М. Палюх, А. Б. Романюк, Р. С. Холлод, Н. В. Шость та інші, напрацювання яких утворили теоретичну базу для розробки відповідного законодавства. Проте в умовах дії нового КПК України та створення в країні ювенальної юстиції окремі питання потребують перегляду. Одним із питань, яке має значення для забезпечення прав неповнолітніх у кримінальному судочинстві, є застосування до них заходів забезпечення кримінального провадження, що носять примусовий характер. Їх дослідження й обрано метою написання статті. Основні завдання статті полягають в аналізі нормативної основи застосування цих заходів щодо неповнолітніх та в опрацюванні пропозицій з удосконалення законодавства в цій частині.

Необхідно зазначити, що коли мова йде про застосування щодо неповнолітніх заходів забезпечення кримінального провадження, то мається на увазі застосування примусу, на що вказується в літературі [1, с. 68; 2, с. 256; 3]. За новим КПК України застосування примусу щодо особи можливе лише за наявності підстав та в порядку, передбаченому законом [4, с. 367], за умови, «щоб жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу» (ст. 2 КПК України). Що стосується досліджуваних заходів, то критерії обґрунтованості їх застосування додатково передбачені у ст. 132 КПК України. Це, так би мовити, загальні умови.

Застосування примусу щодо неповнолітніх опосередковано додатковими гарантіями. Зокрема вказується, що кримінальне процесуальне законодавство встановлює підвищені вимоги до розгляду кримінальних справ, де обвинуваченими є неповнолітні, а саме кримінальне провадження щодо цих осіб здійснюється із дотриманням принципу забезпечення реалізації ними права користуватися додатковими гарантіями [5; 6]. Нормативно це відображено у ч. 2 ст. 10 КПК України. Такий підхід ґрунтується на вимогах Конвенції ООН «Про права дитини», Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), згідно з якими застосування примусу до неповнолітніх носить виключний характер та пов'язано з урахуванням додаткових умов для обґрунтування такого рішення.

З аналізу міжнародно-правових актів можна зробити висновок про зміст додаткових умов застосування заходів забезпечення кримінального провадження (примусу) до неповнолітнього. Це зокрема: виключність застосування примусу як заходу впливу, дотримання при цьому честі та гідності неповнолітнього, відповідність заходу примусу до тяжкості та обставин кримінального правопорушення, врахування особливостей особистості неповнолітнього, якнайкраще забезпечення інтересів дитини. Додамо ще обґрунтованість їх застосування. Саме ці умови додатково до загальних правил, визначених у ст. 132 КПК України, слід враховувати під час прийняття рішення про застосування до неповнолітнього заходів забезпечення.

Розглянемо застосування окремих заходів щодо неповнолітніх. Стаття 131 КПК України передбачає дев'ять заходів забезпечення кримінального провадження, але якщо врахувати підстави їх застосування, то не всі з них можуть застосовуватися до неповнолітніх (відсторонення від посади) або застосовуються до них на загальних підставах (тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, арешт майна [6]). Що ж стосується решти заходів, то вони мають певну специфіку.

Так, заходом забезпечення кримінального провадження є виклик слідчим, прокурором неповнолітнього для допиту чи участі в іншій процесуальній дії, що може бути застосовано до підозрюваного, свідка, потерпілого. Основною особливістю цього заходу є спосіб його здійснення (ч. 4 ст. 135, ст. 489 КПК України) – через його батьків або інших законних представників неповнолітнього. Тобто саме їм повинно бути вручено або надіслано повістку про виклик, виклик електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснено виклик по телефону або телеграмою. Це, насамперед, передбачає встановлення на початку досудового розслідування даних про батьків чи інших законних представників неповнолітнього, а також їх характеристику. Це сприятиме визначенню адресата виклику і дасть можливість з'ясувати здатність батьків забезпечити явку неповнолітнього.

Інформування переважно здійснюється повісткою, яка вручається особисто батькам або іншим законним представникам, а в разі їх тимчасової відсутності – під розписку дорослому члену їх сім'ї, житлово-експлуатаційній організації за місцем проживання особи або адміністрації за місцем її роботи. Важливо пересвідчитися, що ці особи мали реальну можливість передати її адресату, а також слід роз'яснити їм обов'язок вручити повістку адресату [2, с. 262]. В частині виклику неповнолітнього за допомогою інших засобів зв'язку (надсилання повістки поштою, електронною поштою, факсимільним зв'язком, по телефону або телеграмою) найбільш повно питання про підтвердження виклику законодавець вирішив щодо отримання особою повістки та надсилання її поштою чи електронною поштою. Подібні правила стосуються виклику за допомогою телеграми [7].

Щодо виклику неповнолітнього за допомогою телефону, факсимільним зв'язком, то законодавець обмежився вказівкою, що це може бути підтверджено будь-якими іншими даними, які свідчать про факт ознайомлення особи зі змістом повістки про виклик (ч. 1 ст. 136 КПК України). Це можна зробити за допомогою запису телефонної розмови, довідки оператора про факт телефонного або факсимільного зв'язку тощо [7].

Винятки із загального правила виклику неповнолітнього передбачено ч. 4 ст. 135 та ст. 489 КПК України (в разі, якщо це зумовлюється обставинами, встановленими під час кримінального провадження). Серед таких обставин – обрана слідчим тактика здійснення досудового розслідування, можливий негативний вплив законного представника на неповнолітнього або сприяння ухиленню його від розслідування чи здійснення кримінального правопорушення у співучасті тощо [4, с. 376], якщо неповнолітній проживає окремо [6]. Додамо також, якщо неповнолітній тимчасово знаходиться у виховній чи медичній установі, в тому числі і спеціальній.

Наслідком невиконання обов'язку щодо явки за викликом є накладення грошового стягнення (ст. 139 КПК України) або привід (ст. 140 КПК України). Цей обов'язок є особистим обов'язком неповнолітнього підозрюваного, свідка, потерпілого, тому процесуальні санкції застосовуються саме до нього.

Привід як захід забезпечення кримінального провадження згідно зі ст. 139, 140 КПК України може бути застосований до підозрюваного, обвинуваченого та свідка, але ч. 3 ст. 140 КПК України передбачає, що привід свідка не може бути застосований до неповнолітньої особи. Однак виникає питання: чи не буде в такому випадку ця норма суперечити вищевказаним міжнародно-правовим актам та положенням ч. 2 ст. 10 КПК України, яка передбачає, що неповнолітні під час кримінального провадження користуються додатковими гарантіями? Вважаємо, що має місце певна процесуальна нерівність. Щодо застосування приводу відносно неповнолітніх слушно вказується, що вони так само, як і дорослі, можуть ухиятися без поважних причин від викликів, а обмеження доцільно встановити щодо застосування приводу до неповнолітніх у віці до 14 років [8]. Тому треба зазначити, що існує певна неузгодженість у наслідках невиконання одного й того ж процесуального обов'язку особами, яким за КПК України однаково повинні надаватися додаткові гарантії. Відповідно, слід або скасувати можливість застосовувати привід до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого або передбачити його застосування до всіх без винятку неповнолітніх учасників кримінального провадження, хто має обов'язок прибути за викликом до слідчого. Тому правова регламентація приводу потребує певного удосконалення [9, с. 390].

Наступним заходом забезпечення є накладення грошового стягнення на неповнолітнього, сутність якого полягає у покладенні на

особу обов'язку сплатити у встановленому законом розмірі грошову суму за невиконання ним процесуальних обов'язків [2, с. 269], наприклад за неприбуття за викликом (ч. 2 ст. 139 КПК України). Зазначимо, що застосування до неповнолітнього фінансових санкцій обмежене певними умовами. По-перше, це наявність у такої особи самостійного заробітку (заробітна плата, стипендія, пенсія у разі втрати годувальника, аліменти, дивіденди, дохід від підприємницької діяльності тощо), адже його відсутність не дозволяє забезпечити виконання грошового стягнення. Наприклад, ч. 2 ст. 307 КУпАП передбачає, що за відсутності самостійного заробітку в осіб віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, які вчинили адміністративне правопорушення, штраф стягується з батьків або осіб, які їх замінюють. По-друге, це вік особи, наприклад, в адміністративному праві штраф не застосовується до неповнолітніх віком до 14 років, адже до цього віку особа не має можливості отримувати самостійний дохід.

Ще одну групу засобів забезпечення, які мають схожу процесуальну природу, становлять затримання особи та запобіжні заходи. Ці заходи найбільшою мірою пов'язані з обмеженням прав та законних інтересів неповнолітнього та впливають на звичайний уклад його життя. В разі їх застосування, крім дотримання загальних правил глави 18 КПК України, слід врахувати і те, що їх застосування щодо неповнолітнього відбувається з дотриманням додаткових гарантій забезпечення його прав (ч. 2 ст. 10 КПК України). До їх числа цих віднесемо: врахування тяжкості вчиненого злочину, вікових та психологічних особливостей особи; роду занять; здатність запобіжного заходу забезпечити запобігання ризикам, зазначеним у ст. 177 КПК України; характер звичайного укладу життя неповнолітнього.

У контексті дослідження звернемо увагу, що законодавець у КПК України не навів увесь перелік обставин, які слід врахувати в разі застосування щодо неповнолітнього запобіжного заходу, або не вказує на певні обставини як такі, що підлягають урахуванню. Так, зазначається, що під час застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх підлягають врахуванню і обставини кримінологічного характеру (умови життя і виховання, побутове становище сім'ї підлітка, характеристика батьків тощо) [10, с. 16]. Зокрема, у ст. 487 КПК України передбачено обов'язок слідчого, прокурора, суду з'ясувати умови життя та виховання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, проте як на обставину, яку слід врахувати під час обрання запобіжного заходу (ст. 492), на них не вказується. Тому погодимося із О. О. Левендаренком, що під час застосування запобіжних заходів до неповнолітніх повинні враховуватись усі обставини, передбачені ст. 485 КПК України [10, с. 16].

Що стосується затримання та тримання під вартою неповнолітніх, то звернуто увагу на необхідність правильного врахування прazosпостосувачем понять «тяжкість» та «винятковий випадок» під час

застосування вказаних заходів забезпечення [10, с. 16; 11, с. 14]. Зокрема, у главах КПК країн СНД, якими врегульовано відповідне провадження, прямо передбачено, що затримання та тримання під вартою можуть застосовуватися до неповнолітнього лише у виняткових випадках, як правило, це пов'язано із вчиненням тяжкого чи особливо тяжкого злочину (ст. 432 КПК Республіки Білорусь, ст. 477 КПК Республіки Молдова, ст. 491 КПК Республіки Казахстан, ст. 423 КПК Російської Федерації). Поняття «тяжкість» кримінального правопорушення стосується тих злочинів, на ознаки яких вказано у п. 4, 5 ст. 12 КК України. Однак для правильного тлумачення поняття «винятковий випадок» або «крайній захід» (п. «б» ст. 37 Конвенції ООН «Про права дитини») бажано мати принаймні тлумачення з боку судової інстанції. Це тому, що у ст. 492 КПК України, на жаль, не знайшла свого відображення норма про винятковість застосування до неповнолітнього затримання та тримання під вартою. Так, у п. «б» ст. 37 Конвенції ООН «Про права дитини» щодо цих заходів вказано, що вони застосовуються «лише як крайній захід і протягом якомога більш короткого відповідного періоду часу». Цей недолік певним чином усунуто у роз'ясненні, наданому в листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 223-1134/0/4-13 від 18.07.2013, у якому вказано, що тримання під вартою має застосовуватись до неповнолітнього лише у виняткових випадках як крайня міра, з визначенням якомога коротших термінів такого тримання [6]. Наприклад, ст. 434 КПК Республіки Азербайджан містить припис, що застосування тримання під вартою допускається як виняткова міра протягом якомога більш короткого терміну. Вважаємо, що цю норму слід законодавчо закріпити і в КПК України. Винятковість випадків або крайність застосування затримання та тримання під вартою може обумовлюватися: обставинами вчинення злочину та ступенем його тяжкості; сукупністю обставин, вказаних у ст. 485 КПК України; віковими та психологічними особливостями і родом занять неповнолітнього; нездатністю інших запобіжних заходів забезпечити запобігання ризикам, значеним у ст. 177 КПК України. Вважаємо, що такий підхід забезпечить виконання завдання кримінального провадження, яке полягає в тому, щоб «жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу» (ст. 2 КПК України).

Зазначаючи винятковість застосування до неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого затримання та тримання під вартою, слід передбачити можливість більш широкого застосування інших заходів забезпечення належної поведінки такого учасника кримінального провадження, на що звернуто увагу в науковій літературі [11, с. 14]. Заходи щодо гуманізації кримінального судочинства та оновлена ідеологія КПК України вже дають свої результати. Так, вказується, що прокурорами зараз ширше застосовуються альтернативні триманням під вартою запобіжні заходи – такі, як особисте зобов'язання, особисте порука, домашній арешт, передача під нагляд [12].

Щодо останнього заходу, то знову відмітимо необхідність встановлення на початку досудового розслідування даних про батьків або інших законних представників неповнолітнього, з'ясування їх характеристики та умов життя і виховання неповнолітнього підозрюваного. Це сприятиме визначенню можливості виконання цими особами обов'язків, покладених на них законом, та здатності забезпечити належну поведінку неповнолітнього.

Звернемо увагу на те, що у КПК країн СНД, як і в КПК України, передбачено застосування особливого запобіжного заходу щодо неповнолітнього – передавання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд. Причому в низці країн (ст. 432 КПК Республіки Білорусь, ст. 477 КПК Республіки Молдова, ст. 491 КПК Республіки Казахстан, ст. 423 КПК Російської Федерації) цей захід має пріоритет, оскільки для вирішення питання про запобіжний захід щодо неповнолітнього підозрюваного в кожному випадку необхідно обговорювати можливість передачі його під нагляд. Вважаємо, що цей досвід можна запозичити.

Узагальнюючи наведене, слід зазначити, що заходи забезпечення кримінального провадження становлять систему заходів впливу примусового характеру на особу з метою досягнення дієвості цього провадження. Ця система складається з окремих заходів, які доповнюють один одного та залежно від мети забезпечення містять різний ступінь примусу. Застосування заходів примусу щодо неповнолітніх визнано як у міжнародних актах, так і в кримінальному процесуальному законодавстві багатьох країн крайнім заходом впливу, який застосовується лише за певних умов (фактів). Ця сукупність фактів кожного разу повинна бути встановлена слідчим та покладена в основу обґрунтування рішення про можливість застосування до неповнолітнього заходів примусу. З метою приведення сучасної правозастосовної практики у відповідність із міжнародними актами у сфері прав дитини та оновленою правовою основою кримінального провадження щодо неповнолітніх окремі норми, якими регламентовано застосування заходів забезпечення щодо неповнолітніх, потребують свого доопрацювання в частині деталізації та поглиблення змісту окремих положень. У тому числі це стосується визначення всієї сукупності заходів примусу, які можуть застосовуватися до неповнолітніх під час кримінального провадження, та здійснення їх регулювання на єдиній правовій основі. Наприклад, у літературі звернуто увагу, щодо переліку заходів забезпечення кримінального провадження, наведеного у ст. 131 КПК України, не віднесено поміщення неповнолітнього віком від 11 років до віку кримінальної відповідальності у приймальник розподільник для дітей [1, с. 69]. Метою цього удосконалення слід вважати такий стан здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх, який забезпечить дійсне гарантування того, щоб

жодний неповнолітній не був підданий необґрунтованому процесуальному примусу. Саме тому перспективним напрямком наукових досліджень та законотворчої діяльності слід визнати теоретичну розробку та практичне впровадження системи заходів процесуального впливу на неповнолітніх.

Список використаних джерел: 1. Кожевніков Г. К. Заходи забезпечення кримінального провадження / Г. К. Кожевніков // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 3 (27). – С. 68–70. 2. Кримінальний процес : підручник / [Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.] ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с. 3. Узагальнення про практику розгляду судами кримінальних справ щодо неповнолітніх [Електронний ресурс] / Вищ. спеціаліз. суд України з розгляду цивіл. і кримінал. справ ; [підгот.: Н. Д. Квасневська, Є. А. Чернушенко, А. М. Гридасова]. – [69 с.]. Режим доступу: http://sc.gov.ua/uploads/tiny_mce/files/узагальнення%20щодо%20неповнолітніх.pdf. – Назва з титул. екрана. 4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / [О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с. 5. Узагальнення судової практики судів першої та апеляційної інстанцій у справах стосовно осіб, які тримаються під вартою, судове провадження щодо яких триває понад 6 місяців [Електронний ресурс] / Вищ. спеціаліз. суд України з розгляду цивіл. і кримінал. справ ; [підгот. Судова палата у кримінал. справах]. – [54 с.]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/uploads/tiny_mce/files/Узагальнення%20тримання%20під%20вартою%20у%20судовому%20провадженні%20понад%206%20місяців1.doc. – Назва з титул. екрана. 6. Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх : лист Вищ. спеціаліз. суду України з розгляду цивіл. і кримінал. справ від 18.07.2013 № 223-1134/04-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1134740-13>. 7. Про затвердження Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 11.04.2012 № 295 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 29. – Ст. 1074. 8. Пастушенко С. В. Привід як захід процесуального примусу [Електронний ресурс] / Пастушенко С. В. // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2010. – № 2. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/VLduvs/2010_2/v2_10_5_6.pdf. 9. Благута Р. І. Привід як захід забезпечення кримінального провадження на стадії досудового розслідування / Р. І. Благута, І. С. Кіпач // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – Вип. 4. – С. 380–392. 10. Левендаренко О. О. Особливості процесу доказування у справах про злочини неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Левендаренко Олег Олександрович. – К., 2003. – 20 с. 11. Холод Р. С. Правовий статус неповнолітнього обвинуваченого на досудовому розслідуванні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Холод Роман Сергійович. – К., 2006. – 17 с. 12. З новим КПК до неповнолітніх стали ставитися більш гуманно : Володимир Вишинський: Прокурори орієнтують суди на застосування до дітей альтернативних заходів відновного правосуддя [Електронний ресурс] // Закон і бізнес. – Режим доступу: <http://zib.com>.

ua/ua/print/43028-z_novim_kpk_do_nepovnolitnih_zlochinciv_stali_stavitisya_bil.html. – 17.10.2013. – Назва з екрана.

Надійшла до редколегії 21.10.2013

Романюк В. В. Меры обеспечения уголовного производства в отношении несовершеннолетних

Исследовано применение к несовершеннолетним мер обеспечения уголовного производства как проявления принуждения. Определены основные условия и гарантии его применения, а также указано на исключительность и возможно короткий срок его действия. Определены особенности применения отдельных мер обеспечения уголовного производства в отношении несовершеннолетних. Отмечена необходимость более детальной правовой их регламентации, что соответствует международным стандартам прав ребёнка.

Ключевые слова: уголовное производство, несовершеннолетний, меры принуждения, процессуальные гарантии, международные стандарты, права ребёнка.

Romaniuk V. V. Measures of guaranteeing criminal proceedings concerning minors

The relevance of the research concerning legal regulation of minors' status within criminal proceedings including the use of compulsion against them is stipulated by the creation of the system of juvenile justice in Ukraine. The author of the article researches the use of measures guaranteeing criminal proceedings, which are the measures of compulsion by their character of influence.

Special attention is paid to the fact that compulsion for minors is used in the conditions of following a range of additional guarantees of these persons' rights, due to the peculiarities of their psychological and physiological development. It is noted that the use of compulsion to minors, according to the demands of international and legal acts, especially United Nations' Convention on the Rights of the Child, must be exceptional and within as shortest period of time as possible. The basic conditions and guarantees of its usage (exclusiveness of compulsion usage as a measure of influence, considering the honor and dignity of a minor, correspondence the compulsion measure to seriousness and circumstances of the criminal offense, taking into account the individual characteristics of a minor, keeping the interests of the child, validity of compulsion's usage) are determined. It is emphasized that the investigator every time should set a certain number of facts to justify a decision about the possibility of using compulsion measures to a minor. The specific features of using measures of criminal proceedings against minors (the call to the investigator, forcing delivery, bail, detention and restraints) are defined. It is also noted about the need of their further legal regulation, necessity of developing the system of measures of guaranteeing behavior with a child that would provide welfare and correspond to the character of committed offense.

Keywords: criminal proceedings, juveniles, ensuring measures, procedural guarantees, international standards, children rights.

УДК 343.85

О. М. Сало**ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ**

Проаналізовано практичне застосування положень Кримінального процесуального кодексу України, якими регламентовано порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також запропоновано можливі шляхи вдосконалення вітчизняного законодавства з урахуванням проблем практичної діяльності. Визначено роль суб'єктів кримінального процесу (слідчого, прокурора, слідчого судді) у проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. Встановлено проблеми, які виникають під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій та запропоновано шляхи їх усунення.

Ключові слова: Кримінальний процесуальний кодекс України, досудове розслідування, досудове слідство, запобіжні заходи, кримінальне провадження, негласні слідчі (розшукові) дії, прокурор, слідчий, суд, слідчий суддя.

З набранням чинності Кримінальним процесуальним кодексом України в 2012 році з'явилися нові засоби збирання доказів, а також створено найголовніше – систему ефективних «інструментів» захисту прав громадян.

Одним з найефективніших інструментів сторони обвинувачення під час збирання доказової інформації стали негласні слідчі (розшукові) дії. Згідно з КПК України вони є різновидом слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України [1].

Негласні слідчі (розшукові) дії (далі – НС(Р)Д) за своєю суттю схожі на оперативно-розшукові заходи, які проводилися відповідно до КПК України 1960 р., однак головною новелою КПК України 2012 р. щодо їх проведення стало те, що правом ініціювання проведення негласних слідчих (розшукових) дій у рамках кримінального провадження наділений слідчий або ж прокурор. При цьому згідно з ч. 2 ст. 41 КПК України співробітники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора.

Вказане забезпечує можливість здійснення ефективного відомчого та судового контролю (оскільки суд надає дозвіл на проведення НС(Р)Д) та прокурорського нагляду [2].

Питання проведення негласних слідчих (розшукових) дій досліджували у своїх працях Є. Д. Скулиш, В. О. Глушков, Д. Й. Никифорчук, О. Ю. Татаров, О. С. Тарасенко, В. І. Фанинник та інші, але їх дослідження ґрунтувалися на дослідженнях загальних питань здійснення негласних слідчих (розшукових) дій.

Метою статті є визначення особливостей проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Аналіз практичної діяльності слідчих підрозділів дає підстави стверджувати, що поряд із розширенням повноважень слідчого, за рахунок надання йому права проводити негласні слідчі (розшукові) дії, також виникає ряд проблемних питань реалізації положень КПК України. Перш за все, це пояснюється недосвідченістю в цьому напрямку діяльності, а також значною завантаженістю слідчих.

Значну частину проблемних питань, які виникали на початковому етапі запровадження КПК України, сьогодні, через рік після його прийняття, вже частково вирішено.

Зокрема, значна кількість проблемних питань виникала під час здійснення тимчасового доступу до речей і документів (ст. 159 КПК України). Так, незважаючи на те, що Вищим спеціалізованим судом України головам апеляційних судів направлено інформаційний лист від 29 січня 2013 р. № 223-158/0/4-13 «Про окремі питання здійснення слідчим суддею суду апеляційної інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні», в якому роз'яснюється порядок дій слідчих суддів під час розгляду клопотань про проведення негласних слідчих (розшукових) дій, співвідношення між здійсненням судового контролю під час розгляду клопотань про проведення негласних слідчих (розшукових) дій та про тимчасовий доступ до речей і документів. Проте не всі суди спочатку взяли вказаний лист до уваги. Так, зокрема, у вказаному інформаційному листі зазначено, що (абз. 3 ч. 6) «слід визнавати правильною практику тих слідчих суддів, які в рамках кримінального провадження про неочевидні злочини під час розгляду клопотань надають тимчасовий доступ до інформації щодо всіх абонентів, які перебували у місці вчинення такого злочину» [3].

Так, 22 лютого 2013 р. слідчим суддею одного із судів Чернігівської області відмовлено в задоволенні клопотання про надання тимчасового доступу до інформації мобільних операторів у кримінальному провадженні за фактом незаконного заволодіння автомобілем у зв'язку з тим, що «моніторинг з'єднань усіх без винятку користувачів мобільного зв'язку в зоні покриття базових станцій оператора «Київстар» може порушити права необмеженого кола осіб» (однак у клопотанні визначено конкретне місце – гаражний кооператив та конкретний проміжок часу – з першої до четвертої години ночі, тобто часу крадіжки, що не може розцінюватися як намагання отримати інформацію про невизначене коло осіб). Аналогічні випадки мали місце і в інших регіонах держави.

Так, 1 березня 2013 р. слідчим суддею одного з районних судів міста Києва відмовлено в задоволенні клопотання слідчого в порядку ст. 160 КПК України про тимчасовий доступ до інформації мобільних операторів у кримінальному провадженні за фактом

замаху на умисне вбивство. При цьому слідчий суддя аргументував свою відмову тим, що це є негласна слідча (розшукова) дія, а згідно зі ст. 247 КПК України розгляд клопотань про проведення негласних слідчих (розшукових) дій належить до компетенції апеляційних судів.

Слідчий суддя іншого районного суду міста Києва 15 лютого 2013 р. відмовив у задоволенні клопотання про тимчасовий доступ до інформації мобільних операторів у кримінальному провадженні за фактом незаконного заволодіння автомобілем, мотивуючи своє рішення тим, що слідчий не надав підтвердження того, що витребовувана ним інформація не містить державної таємниці, а також не довів факт наявності базових станцій на місці вчинення злочину.

З часом вказане питання знайшло своє вирішення і сьогодні вже фактично не виникає суперечностей щодо отримання інформації від операторів мобільного зв'язку.

Окремі суди не приймали для розгляду клопотання слідчих про надання дозволу на проведення негласної слідчої дії, пов'язаної з аудіо- та відеоконтролем особи (ст. 260 КПК України), мотивуючи це тим, що вони охоплюються контролем за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України).

Так, під час документування факту отримання хабара службовою особою прокуратурою Івано-Франківської області винесено постанову про контроль за вчиненням злочину. Одночасно слідчий, у зв'язку з необхідністю фіксації розмови з хабарником під час контролю за вчиненням злочину, звернувся до апеляційного суду з клопотанням про дозвіл на проведення аудіо- та відеоконтролю особи, проте отримав відмову з указаних підстав, хоча ч. 8 ст. 271 КПК України передбачено, що в разі, якщо під час проведення контролю за вчиненням злочину виникає необхідність тимчасового обмеження конституційних прав особи, воно має здійснюватися на підставі рішення слідчого судді відповідно до вимог КПК України [4].

Аналізом змісту ухвал слідчих суддів про відмову в задоволенні клопотань про проведення НС(Р)Д встановлено основні причини незадоволення клопотань слідчих, зокрема такі:

– у кримінальних провадженнях, де особу оголошено в розшук, суди відмовляли, посилаючись на порушення конституційних прав родичів розшукуваних, стосовно яких слідчий виходив з клопотанням про проведення НС(Р)Д;

– у задоволенні клопотань про проведення НС(Р)Д, передбаченого ст. 268 КПК України (встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу), суди відмовляли у зв'язку з тим, що, наприклад, у кримінальних провадженнях за ч. 1 ст. 185 КК України слідчим попередньо не було внесено клопотання до місцевого суду про тимчасовий доступ до речей та документів відповідно до ст. 159, п. 7 ч. 1 ст. 162 КПК України та не отримано відповідну інформацію від операторів та провайдерів телекомунікації;

– у задоволенні клопотань слідчих про проведення НС(Р)Д за кримінальними правопорушеннями у сфері службової діяльності відмовляли у зв'язку із недостатньою обґрунтованістю, в тому числі на момент звернення слідчого з клопотанням не здобуто достатніх доказів щодо причетності осіб до вчинення злочинів, що є, на думку суду, порушенням конституційних прав громадян;

– відсутність у матеріалах кримінального провадження за фактом неправомірної вигоди посадових інструкцій особи, стосовно якої планувалося проведення ОТЗ. Наприклад, один із судів Дніпропетровської області відмовив у задоволенні клопотання, винесеного слідчим у кримінальному провадженні за фактом хабарництва, у зв'язку з відсутністю посадової інструкції начальника залізничної станції, стосовно якого планувалося проведення ОТЗ, та ін.

Крім того, з метою оперативного виявлення тяжкого або особливо тяжкого злочину і встановлення особи, яка його вчинила, виникає необхідність в отриманні інформації, передбаченої п. 7, 8 ст. 162 КПК України, тобто інформації, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій, про зв'язок абонента, надання телекомунікаційних послуг, у тому числі отримання послуг, їх тривалості, змісту, маршрутів передавання тощо та персональних даних особи, що знаходяться в її особистому володінні або в базі персональних даних, яка знаходиться у володільця персональних даних. Однак згідно із положеннями ст. 159 КПК України отримання такої інформації можливе лише після винесення слідчим суддею ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів.

Вирішенням проблеми може стати надання прокурору, слідчому (за погодженням із прокурором) права у виняткових невідкладних випадках здійснювати тимчасовий доступ до визначеної в п. 7, 8 ч. 1 ст. 162 КПК України інформації.

З метою вирішення даної проблеми вважається за доцільне внести зміни до ст. 159 КПК України, а саме у невідкладних випадках, пов'язаних із запобіганням пошкодженню, знищенню речей та документів, втраті інформації, яка в них міститься, для запобігання вчиненню тяжкого чи особливо тяжкого злочину надати слідчому право (за погодженням із прокурором) здійснювати тимчасовий доступ до речей і документів без ухвали слідчого судді.

Слід також зазначити, що ч. 4 ст. 268 КПК України закріплено виняток, зокрема: установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу до постановлення ухвали слідчого судді може бути розпочато на підставі постанови слідчого, прокурора лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину.

В такому разі слідчий повинен узгодити з прокурором початок проведення даної негласної слідчої (розшукової) дії (ст. 250 КПК України), а прокурор зобов'язаний невідкладно після початку такої

негласної слідчої (розшукової) дії звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді. Згідно з ч. 1 ст. 248 КПК України слідчий суддя зобов'язаний розглянути клопотання про надання дозволу на проведення установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу протягом шести годин з моменту його отримання.

Сутність проблеми полягає в тому, що під час реалізації вказаної норми на практиці виникають протиріччя, у зв'язку з різним баченням слідчим суддею та слідчим або прокурором необхідності негайного проведення такої слідчої дії. В разі ж відмови (постановлення ухвали про відмову в наданні дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії) слідчого судді у задоволенні клопотання така негласна слідча (розшукова) дія повинна бути негайно припинена, а отримана внаслідок її проведення інформація має бути знищена в порядку, передбаченому ст. 255 КПК України. Така відмова може призвести до втрати цінної інформації, що могла б сприяти встановленню особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Так, наприклад, під час вчинення вбивства зник мобільний телефон убитого. В такому разі з метою встановлення місцезнаходження даного мобільного телефону необхідно якнайшвидше розпочати негласну слідчу (розшукову) дію – установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу. Однак фактично така слідча негласна (розшукова) дія не буде пов'язана із врятуванням життя людей чи запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, а буде пов'язана з безпосереднім встановленням особи, яка могла вчинити дане кримінальне правопорушення (її безпосереднім переслідуванням).

З метою попередження можливих протиріч та якнайшвидшого виконання завдань кримінального провадження вважається за доцільне внести зміни до ч. 1 ст. 250 КПК України, а саме щодо закріплення положень про проведення негласної слідчої дії до постановлення ухвали слідчого судді у зв'язку з безпосереднім переслідуванням особи, яка вчинила тяжкий або особливо тяжкий злочин.

Доцільність внесення вказаних змін до КПК України підтверджується й тим, що механізм отримання ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення НС(Р)Д є досить тривалим та включає такі етапи: підготовка слідчим відповідного клопотання; реєстрація його у режимно-секретному підрозділі та доставка до відповідного апеляційного суду (зокрема зі слідчих підрозділів віддалених районів області юрисдикції відповідного суду); передача до режимно-секретного підрозділу суду для вхідної реєстрації; визначення головою апеляційного суду відповідного судді, який буде розглядати клопотання; розгляд та прийняття рішення визначеним суддею апеляційного суду; реєстрація ухвали та передача її до органу досудового розслідування; передача через відповідні режимно-секретні підрозділи ухвали суду з дорученням для виконання до уповноваженого оперативного підрозділу ОВС.

Наявність такої ускладненої процедури отримання дозволу на проведення НС(Р)Д призводить до можливого витoku інформації про проведення тієї чи іншої негласної слідчої (розшукової) дії, втрати оперативності та актуальності її проведення.

Важливо також зазначити й про те, що згідно з положеннями ст. 275 КПК України під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчий має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Однак при цьому законодавчо не врегульовано порядок та документальне оформлення залучення осіб до конфіденційного співробітництва безпосередньо слідчими, спілкування слідчих з особами, які залучені до конфіденційного співробітництва уповноваженими особами оперативних підрозділів, тощо.

Таким чином, зважаючи на постійну роботу правоохоронних органів над вирішенням проблемних питань, що виникають в ході розслідування кримінальних проваджень, деякі непорозуміння все ж виникають, що негативно впливає на якість та своєчасність проведення досудового розслідування. Однак практичні напрацювання та скоординована робота в напрямку усунення вказаних вище недоліків сприяють успішному виконанню завдань кримінального провадження органами досудового розслідування.

Список використаних джерел: 1. Кримінальний кодекс України. Кримінальний процесуальний кодекс України. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 608 с. 2. Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС № 686 від 09.08.2012 р. // Офіційний вісник України від 12.11.2012. - 2012. - № 84. - Ст. 3408. – С. 100. 3. Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ Головам апеляційних судів «Про окремі питання здійснення слідчим суддею суду апеляційної інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні» від 29.01.2013 № 223-158/0/4-13 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/informacijni_listi.html. 4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : [у 2 т.] Т. 1 / [О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.]; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 683 с.

Надійшла до редколегії 05.11.2013

Сало О. М. Некоторые особенности проведения негласных следственных (розыскных) действий

Проанализировано практическое применение положений Уголовного процессуального кодекса Украины, которыми регламентирован порядок проведения негласных следственных (розыскных) действий, а также предложены

возможные пути совершенствования отечественного законодательства с учетом проблем практической деятельности. Определена роль субъектов уголовного процесса (следователя, прокурора, следственного судьи) в проведении негласных следственных (розыскных) действий. Установлены проблемы, которые возникают во время проведения негласных следственных (розыскных) действий и предложены пути их устранения.

Ключевые слова: Уголовный процессуальный кодекс Украины, досудебное расследование, следствие, меры, уголовное производство, негласные следственные (розыскные) действия, прокурор, следователь, суд, следственный судья.

Salo O. M. Some features of conducting secret investigative (search) actions

The analysis of the practical implementation of the provisions of the Criminal Procedural Code of Ukraine, which regulates the procedure of secret investigative (search) actions is made. Possible ways to improve national legislation, taking into account the problems of practice are suggested. The role of criminal procedure's subjects (prosecutor, investigator, investigating judge) in secret investigative (search) actions is defined. Problems arising while secret investigative (search) actions and the ways of their solving are established.

Subject and theme: some features of secret investigative (search) actions. **The purpose:** to investigate and to define issue, connected with features of secret investigative (search) actions and find ways of their solution. **Methods:** comparative and formal logical. **The relevance of the research** is novelty and a lack of elaboration criminal procedural rules connected with institute of secret investigative (search) actions in Ukrainian legislation. **The results of the research are presented in:** analysis and comparison works of foreign and domestic scientists representing various areas of law. **The field of implementation:** criminal and procedural law, operative and search activity, criminalistics. **The practical value of the paper:** some provisions of the article may be used while preparing amendments into the criminal and procedural law, writing monographs or educational and methodical manuals. **The conclusions:** the analysis proves a lack of theoretical and practical elaboration of issues connected with features of secret investigative (search) actions. That is why the article proposes some ways of improvement practical workers' activity while secret investigative (search) actions.

Keywords: Criminal Procedural Code of Ukraine, pre-trial investigation, investigation, measures, criminal proceedings, secret investigative (search) actions, a prosecutor, an investigator, a court, an investigating judge.

УДК 342.95

С. М. Сидоренко

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВИКОНАННЯ ПРАВООХОРОННИХ ФУНКЦІЙ ПЕНІТЕНЦІАРНИМИ УСТАНОВАМИ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

Проаналізовано зарубіжний досвід організації та діяльності пенітенціарних установ, визначено основні заходи щодо його впровадження в Україні. Доведено, що результативність запозичення зарубіжного досвіду і створення можливостей його фактичного використання прямо залежить від ефективності міжнародної співпраці Державної пенітенціарної служби України. Наголошено, що практичне досягнення необхідного рівня гуманності та цивілізованості правовідносин у досліджуваній сфері потребує вирішення питання підпорядкування пенітенціарної служби, яке в зарубіжних країнах вирішується порізному. Констатовано, що ключовим завданням Державної пенітенціарної служби України має стати налагодження зв'язків і співпраці з міжнародними організаціями, пенітенціарними відомствами, неурядовими інституціями зарубіжних країн

Ключові слова: пенітенціарна служба, виконання кримінальних покарань, міжнародні стандарти, зарубіжний досвід, модель, система.

На сьогодні одним із визначених стратегічних завдань державної політики в Україні залишається інтеграція до Європейського Союзу. Втілення в життя взятого політичного курсу потребує трансформації та модернізації багатьох аспектів державного управління в різних сферах суспільних відносин. Цілком очевидно, що першочерговим кроком у цьому напрямку є формування та розбудова демократичної правової держави з ринковою економікою, що вимагає приведення національних норм і правил у відповідність до європейських та загальноновизнаних міжнародних стандартів будівництва й управління державою. У даному контексті важливе значення має реформування органів пенітенціарної системи та їх організаційно-правового забезпечення з використанням позитивного зарубіжного досвіду удосконалення й підвищення ефективності діяльності пенітенціарних установ, беззаперечного дотримання прав людини та громадянина й гуманізації кримінально-виконавчого процесу в цілому.

Актуальність вивчення та запозичення міжнародного досвіду у пенітенціарній сфері зумовлена тим, що практичне використання успішних заходів, наукових напрацювань і здобутків урядів розвинених держав світу сприятиме досягненню сталого розвитку країни, належного рівня ефективності, гуманності, цивілізованості державної політики України, підвищенню престижу державної служби у кримінально-виконавчій галузі, а також узгодженню й адаптації національного законодавства до європейських та міжнародних норм і стандартів щодо додержання прав і свобод людини і

громадянина, у тому числі й засуджених; організації діяльності органів пенітенціарної системи та служби пробації як її важливої складової; кваліфікації та професіоналізму персоналу; процесу ресоціалізації засуджених; реформуванню форм взаємодії пенітенціарної служби з іншими кримінально-виконавчими структурами, громадськими організаціями, міжнародними органами й інститутами тощо. У той же час результативність запозичення зарубіжного досвіду й створення можливостей щодо його фактичного використання прямо залежить від ефективності міжнародної співпраці Державної пенітенціарної служби України.

Слід зазначити, що питання вивчення міжнародних засад виконання кримінальних покарань та правоохоронних функцій пенітенціарними установами є предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних правознавців, серед яких Є. Ю. Бараш, І. Г. Богатирьов, О. М. Джужа, О. В. Лісцков, О. Б. Пташинський, В. М. Трубников, В. Г. Хирний, Д. В. Ягунов та ін. Проте, зважаючи на численні та часті зміни в національному законодавстві, політичному та соціально-економічному середовищі в Україні, у тому числі й у пенітенціарній сфері, зарубіжний досвід виконання правоохоронних функцій пенітенціарними установами потребує подальшого дослідження.

Метою статті є визначення можливостей використання зарубіжного досвіду виконання правоохоронних функцій пенітенціарними установами в Україні. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) охарактеризувати міжнародну нормативно-правову базу, яка регламентує діяльність пенітенціарної служби; 2) вивчити моделі систем виконання кримінальних покарань; 3) проаналізувати позитивний зарубіжний досвід функціонування пенітенціарної служби та визначити можливості його використання в Україні.

Як слушно стверджує В. Г. Хирний, про актуальність проблем виконання і відбування покарань у зарубіжних країнах свідчать численні міжнародні конвенції та угоди, прийняті міжнародними (у тому числі й європейськими) організаціями [1, с. 78]. Так, міжнародна законодавча база, що регламентує діяльність пенітенціарної служби, включає низку нормативно-правових актів, серед яких: Загальна декларація прав людини, Міжнародна конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Європейські пенітенціарні правила, Мінімальні стандарти правила поводження з ув'язненими, Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, Основні принципи застосування сили

та вогнепальної зброї посадовими особами по підтриманню правопорядку, Принципи медичної етики та ін.

Слід зазначити, що загалом наведені вище міжнародні та європейські декларації, конвенції, договори та інші законодавчі документи в пенітенціарній сфері орієнтовані на гуманізацію системи виконання покарань, «пом'якшення» відбування покарань для засуджених із використанням новітніх методів впливу та забезпеченням повного дотримання їх прав і свобод, можливостей для ресоціалізації, навчання, освіти, культурного розвитку, належних побутових та санітарно-гігієнічних умов тощо. Проте практичне досягнення необхідного рівня гуманності та цивілізованості правовідносин у досліджуваній сфері потребує вирішення питання підпорядкування пенітенціарної служби, яке в зарубіжних країнах вирішується по-різному.

На думку Є. Ю. Бараша, компаративістський аналіз зарубіжного досвіду реалізації організаційно-правових форм управління дозволяє виділити певні інституційні моделі систем виконання покарань залежно від приналежності системи виконання покарань до того або іншого державного відомства: 1) модель, за якої система виконання покарань повністю підзвітна Міністерству внутрішніх справ або його еквіваленту; 2) модель, за якої система виконання покарань повністю управляється Міністерством юстиції; 3) модель, за якої система виконання покарань знаходиться під управлінням об'єднаного Міністерства юстиції і внутрішніх справ (поліції); 4) модель, за якої система виконання покарань знаходиться у віданні окремого державного департаменту, не підконтрольного ні Міністерству юстиції, ні Міністерству внутрішніх справ; 5) змішана модель, за якої різні види покарань або заходи процесуального примусу знаходяться у віданні різних відомств (пенітенціарні установи, в яких тримають засуджених осіб, – у віданні Міністерства юстиції, а місця попереднього ув'язнення – у віданні Міністерства внутрішніх справ) [2, с. 364].

На відміну від попереднього автора, Н. П. Ковальов пропонує таку класифікацію моделей організацій та управління пенітенціарними системами: 1) управління пенітенціарною системою у повному обсязі покладене на міністерство юстиції; 2) управління пенітенціарною системою у повному обсязі покладене на відомство поліції; 3) управління пенітенціарною системою у повному обсязі покладене на окреме автономне відомство, яке не підпорядковано ані відомству поліції, ані міністерству юстиції; 4) управління пенітенціарною системою покладене на об'єднане міністерство юстиції та поліції; 5) управління пенітенціарною системою розподілене між міністерством юстиції та відомством поліції, коли місця виконання покарань перебувають у віданні міністерства юстиції, а місця попереднього ув'язнення – у віданні поліцейського відомства [3]. Таку точку зору поділяє і Д. В. Ягунов [4].

Незважаючи на різноманіття можливих організаційно-правових форм пенітенціарної системи, варто підкреслити, що для більшості європейських країн загальнопоширеною практикою є підпорядкування у повному обсязі пенітенціарних установ міністерствам юстиції (Португалія, Франція, Бельгія, Люксембург, Італія, Греція, Туреччина, Ірландія, Англія, Ісландія, Нідерланди, Німеччина, Данія, Австрія, Чехія, Словенія, Хорватія, Албанія, Македонія, Болгарія, Румунія, Сербія, Угорщина, Словаччина, Польща, Молдова, Литва, Латвія, Естонія, Росія, Швеція, Фінляндія, Вірменія та Азербайджан тощо). Такий підхід використовується й у деяких країнах Південної і Латинської Америки, а також у багатьох країнах Африки [3].

Таку модель, на нашу думку, доцільно використовувати і в Україні. Проте цілком розділяємо зауваження Є. Ю. Бараша, який стверджує, що на сьогодні діяльність Державної пенітенціарної служби України лише спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра юстиції [2, с. 366]. Однак більшість європейських організацій пріоритетною вважає модель кримінально-виконавчої служби, за якої управління в повному обсязі покладається на Міністерство юстиції [5, с. 3–5; 6]. Незважаючи на це, на сьогодні це питання в Україні залишається не вирішеним у повній мірі.

На нашу думку, тримаючи курс на європейську інтеграцію, уряд України має виконати всі зобов'язання, що висувують впливові організації Європи, і дотримуватися проголошених пенітенціарних стандартів. Тому вважаємо необхідним внести відповідні зміни до законодавчої бази, яка регламентує діяльність Державної пенітенціарної служби, підпорядковуючи її Міністерству юстиції України, для підвищення ефективності та гуманізації виконання покарань, дотримання прав і свобод засуджених, забезпечення контролю та дієвої системи моніторингу в пенітенціарній сфері, лідної міжнародної співпраці тощо.

У даному контексті вважаємо позитивним досвід Російської Федерації, яка, маючи з Україною однакові «вихідні» умови державотворення після розпаду СРСР, оперативно виконала зазначені вимоги ПАРЄ, ОБСЄ та інших впливових європейських інституцій. Так, Федеральна служба виконання покарань є федеральним органом виконавчої влади, підвідомчим Міністерству юстиції Російської Федерації, який здійснює правозастосовні функції, функції контролю і нагляду в сфері виконання кримінальних покарань відносно засуджених, функції щодо утримання підозрюваних осіб або звинувачених у скоєнні злочинів, підсудних, які знаходяться під вартою, їх охорону та конвоювання, а також функції контролю поведінки умовно засуджених та засуджених з відстрочкою відбування покарання [7, с. 135, 136].

Конструктивним, на наш погляд, є підхід пенітенціарної служби Японії, згідно з яким процедура виконання покарань диференціюється залежно від класифікації засуджених. Усі засуджені до позбавлення волі поступають спочатку до центрів класифікації, від результатів якої вони можуть бути направлені в пенітенціарні установи для: осіб з незначними злочинними нахилами; осіб із більш розвинутими злочинними нахилами; іноземних громадян; осіб, термін покарання яких більше восьми років; осіб, які молодші 20 років; психічно хворих осіб; осіб з різними захворюваннями та фізичними вадами [8, с. 217]. На думку дисертанта, застосування подібного підходу в пенітенціарній сфері України дало б змогу пом'якшити умови відбування покарань для окремих категорій ув'язнених і гуманізувати процес виконання кримінальних покарань у цілому.

Не менш корисним для української пенітенціарної системи є досвід Нідерландів, де в'язниці справедливо визано «установами з найсучаснішими в Європі засобами охорони та психіатричної реабілітації засуджених» [9]. Зокрема, керівництво пенітенціарною системою Нідерландів здійснює Національне агентство виправних установ (НАВУ). Важливо підкреслити, що на даний час головним завданням сектора в'язниць НАВУ є модернізація пенітенціарної служби Нідерландів, яка спрямована на економію коштів, зменшення рецидивної злочинності (до 2020 року визначено завдання зменшити повторну злочинність до 10 %) шляхом якісної підготовки до звільнення і залученням до цього більшої кількості партнерів, а саме: муніципалітетів, служби пробації, різноманітних громадських організацій, корпорацій і соціальних служб та ін. Новітньою практикою для України, на наш погляд, може стати використання сучасного електронного обладнання, електронних браслетів і направлень у TBS установи (для осіб із психічними порушеннями), що застосовуються в Нідерландах [9].

Зважаючи на вище сказане, ключовим завданням Державної пенітенціарної служби України має стати налагодження зв'язків і співпраці з міжнародними організаціями, пенітенціарними відомствами, неурядовими інституціями зарубіжних країн. З урахуванням Плану Державної пенітенціарної служби України щодо реалізації Порядку денного асоціації Україна – ЄС у 2012–2013 роках та Зasad міжнародної діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України, схвалених відомчою колегією 7 жовтня 2010 р., було визначено пріоритети міжнародної діяльності Державної пенітенціарної служби України у 2012–2013 роках: 1) удосконалення системи управління Державною пенітенціарною службою України; 2) виконання вимог Факультативного протоколу до Конвенції ООН проти катувань; 3) організація діяльності кримінально-виконавчої інспекції на засадах пробації; 4) забезпечення відкритості діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України для демократичного цивільного контролю; 5) удосконалення механізму правового

регулювання діяльності Державної пенітенціарної служби України в частині адаптації національного законодавства до вимог законодавства Євросоюзу; 6) удосконалення системи підготовки персоналу та підвищення рівня його соціального захисту; 7) розвиток матеріально-технічної бази установ виконання покарань та слідчих ізоляторів у рамках міжнародних проектів; 8) напрацювання напрямів співпраці з Китайською Народною Республікою в частині залучення її інвестицій для розвитку відомчого виробничого сектора; 9) організація реалізації Угоди про співробітництво між Міністерством юстиції України та Міністерством юстиції Китайської Народної Республіки з пенітенціарних питань, Меморандуму про порозуміння із Федеральною службою виконання покарань та Угоди про співпрацю із Головним управлінням тюремної служби Республіки Польща [10].

Як бачимо, Державна пенітенціарна служба має здійснювати міжнародну співпрацю в трьох аспектах: 1) вивчення і впровадження зарубіжного досвіду; 2) виконання висновків і рекомендацій органів ООН і Ради Європи; 3) пошук і залучення інвестиційних надходжень від іноземних донорів, реалізація проектів. Важливо зазначити, що на сьогодні в площині гуманітарної сфери вивчається, впроваджено або впроваджується досвід багатьох держав, зокрема: 1) Росії (вивчення концептуальних засад державної політики з питань виконання покарань, організації діяльності установ виконання покарань, їх технічного оснащення); 2) Польщі (підготовка кадрів, корекційні програми роботи з алко- і наркозалежними засудженими «Сім кроків», «Атлантис», профілактика насильства і професійна підготовка засуджених, залучення технічної допомоги Європейської Комісії, використання засобів відео- й аудіоконтролю за засудженими і нових систем охорони, триступенева система навчання персоналу); 3) Німеччини (реформування системи попереднього ув'язнення); 4) Великобританії (програми профілактики СНІДу серед неповнолітніх засуджених, їх мовної компетентності; зміцнення інститутів громадського контролю за діяльністю органів і установ виконання покарань, превентивні механізми); 5) Словаччини (спільне проживання жінок, які мають при собі дітей віком до трьох років); 6) Естонії і Латвії (заходи профілактики і протидії туберкульозу, діяльність служби пробації); 7) Швеції (впровадження елементів служби пробації; програми підготовки засуджених до звільнення); 8) Канади (превентивний механізм протидії неналежному поведженню відносно засуджених; заходи зменшення шкоди серед наркозалежних засуджених; елементи ювенальної юстиції); 9) США (організація охорони в установах; служби пробації; організація роботи з релігійними організаціями) [10].

Позитивним кроком із вивчення зарубіжного досвіду стосовно реформування системи професійної підготовки персоналу пенітенціарної служби є реалізація ряду міжнародних проектів, таких,

як українсько-швейцарський проект «Підтримка пенітенціарної реформи в Україні» та спільний з Радою Європи проект «Підтримка в'язничної реформи в Україні» (2012–2013 рр.), у рамках якого спільно з експертами Ради Європи Джоном Тіздейлом і Джефрі Х'юзом було підготовлено підручник із менеджменту пенітенціарних установ та навчальний посібник із підготовки фахівців із в'язничного менеджменту [11].

Незважаючи на низку здійснених заходів у процесі міжнародної співпраці Державної пенітенціарної служби України, запозичення та впровадження зарубіжного досвіду виконання покарань, у результаті проведеного дослідження вважаємо доцільною реалізацію таких основних кроків: 1) удосконалення механізму правового регулювання діяльності Державної пенітенціарної служби України шляхом адаптації національного законодавства до відповідних міжнародних документів; 2) організацію діяльності пенітенціарної служби на засадах пробації (гуманізація кримінальної політики держави, поширення практики застосування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, що дозволяє зменшити чисельність ув'язнених, «перенавантаження» тюрем та уникнути негативного впливу позбавлення волі на особистість засудженого); 3) забезпечення відкритості діяльності установ кримінально-виконавчої системи для демократичного цивільного контролю; 4) вдосконалення системи підготовки персоналу пенітенціарної служби та підвищення рівня його соціального захисту (створення окремого спеціалізованого центру, практичний характер навчання, стажування персоналу пенітенціарної служби в органах державної влади та інших інституціях зарубіжних країн; правовий і соціальний захист персоналу); 5) розвиток матеріально-технічної бази установ виконання покарань (автоматизація, електронне обладнання, новітні технології); 6) організацію і проведення конференцій, семінарів та робочих зустрічей із метою представлення набутого досвіду; здійснення навчальних візитів, що дають змогу вирішити практичні питання, пов'язані з діяльністю та впровадженням набутого зарубіжного досвіду; 7) проведення спільних досліджень у сфері державної політики з питань виконання та відбування покарань; 8) сприяння роботі зарубіжних експертів у процесі розробки проєктів законодавчих актів або впровадження позитивного зарубіжного досвіду тощо.

Список використаних джерел: 1. Хирний В. Г. Організація та засади управління пенітенціарною системою України / Хирний Віктор Григорович : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. – Д., 2012. – 192 с. 2. Бараш Є. Ю. Адміністративно-правові засади управління державною кримінально-виконавчою службою України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Бараш Євген Юхимович. – Х., 2012. – 482 с. 3. Ковалёв Н. П. Аналитическая записка «Пенитенциарные системы: сравнительный анализ организационно-правовых форм» [Електронний

- ресурс] / Н. П. Ковалів. – Режим доступу: <http://www.zakon.kz/134443-analiticheskaja-zapiska-penitencijarnye.html>. 4. Ягунов Д. В. Моделі державного управління пенітенціарними системами: міжнародний досвід та європейські стандарти / Д. В. Ягунов // Ринкова економіка: Сучасна теорія і практика управління. – Т. 11. – Вип. 25, ч. 2. – 2009. – С. 132–138. 5. Supplementary Human Dimension Meeting on Prison Reform : Final Report, Vienna, 8–9 July 2002 [Електронний ресурс] / OSCE. – [10 p.]. – Режим доступу: <http://www.legislationline.org/download/action/download/id/1495/file/8a776f8548621786f43e71003532.pdf>. 6. Виконання Україною своїх обов'язків та зобов'язань : резолюція 1346 (2003) Парламентської Асамблеї Ради Європи : [від 29 верес. 2003 р.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.coe.kiev.ua/uk/dogovory/RN1346\(2003\).html](http://www.coe.kiev.ua/uk/dogovory/RN1346(2003).html). 7. Шомахашвілі О. Ш. Зарубіжний досвід системи виконання покарань / О. Ш. Шомахашвілі, І. М. Микитась // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – Вип. 3 (22). – С. 133–139. 8. Уголовно-исполнительное право : учеб. для юрид. вузов / [А. С. Михлин, П. Г. Пономарев, В. И. Селиверстов, И. В. Шмаров] ; под ред. В. И. Селиверстова. – 2-е изд. – М. : Юриспруденция, 2000. – 320 с. 9. Богунов С. О. Нідерландські в'язниці – це установи з найсучаснішими в Європі засобами охорони та психіатричної реабілітації засуджених [Електронний ресурс] / С. О. Богунов, А. М. Григоренко. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/660931>. 10. Клиша В. Пріоритети міжнародної діяльності Державної пенітенціарної служби України у 2012–2013 роках [Електронний ресурс] / Владислав Клиша ; Держ. пенітенціар. служба України, Відділ у зв'язках із ЗМІ, громадськістю та міжнарод. співробітництва. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/630027;jsessionid=09ACDC4B8A8F8EED552BCB0111BB43A1>. – 03.03.2012. 11. Зінченко С. А. Формування повноцінної системи підготовки пенітенціарного персоналу – головна умова практичних змін у Державній пенітенціарній службі України [Електронний ресурс] / Зінченко Сергій Арнольдович. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/40797>. – Травень 2012.

Надійшла до редколегії 01.11.2013

Сидоренко С. Н. Зарубежный опыт выполнения правоохранительных функций пенитенциарными учреждениями и возможности его использования в Украине

Проанализирован зарубежный опыт организации и деятельности пенитенциарных учреждений, определены основные мероприятия по его внедрению в Украине. Доказано, что результативность заимствования зарубежного опыта и создание возможностей для его фактического использования напрямую зависит от эффективности международного сотрудничества Государственной пенитенциарной службы Украины. Отмечено, что практическое достижение необходимого уровня гуманности и цивилизованности правоотношений в исследуемой сфере требует решения вопроса о подчинении пенитенциарной службы, которое в зарубежных странах решается по-разному. Констатируется, что ключевой задачей Государственной пенитенциарной службы Украины

должно стать налаживание связей и сотрудничества с международными организациями, пенитенциарными ведомствами, неправительственными организациями зарубежных стран.

Ключевые слова: пенитенциарная служба, исполнение уголовных наказаний, международные стандарты, зарубежный опыт, модель, система.

Sidorenko S. M. Foreign experience in executing law-enforcement functions by penitentiary institutions and the possibility of its usage in Ukraine

Foreign experience of organization and functioning of correction institutions is analyzed in the article; the basic arrangements for its implementation in Ukraine are determined. It is proved that the impact of borrowing foreign experience and creation of the opportunities for its actual usage depends on the effectiveness of international cooperation of the State Penitentiary Service of Ukraine. It is emphasized that the practical achievement of the necessary level of humanity and civilized legal relations within researched area requires solving the problem of Penitentiary Service subordination, which is solved differently in foreign countries. It is stated that a key task of the State Penitentiary Service of Ukraine is to cooperate with international organizations, penitentiary institutions, NGOs from foreign countries. It is determined that international cooperation of the State Penitentiary Service of Ukraine has to be realized in three aspects: studying and implementing international experience, realizing conclusions and recommendations of the UN and the Council of Europe, finding and attracting investments from foreign donors, projects' realization. It is proved that a positive step in studying foreign experience of reforming the system of professional training of Penitentiary Service's personnel is realization of a number of international projects such as the Swiss-Ukrainian project «Support of Penitentiary Reform in Ukraine» and mutual project with the Council of Europe «Support of Prison Reform in Ukraine».

Keywords: Penitentiary Service, execution of criminal offences, international standards, foreign experience, model, system.

УДК 343.98

Р. Л. Степанюк

**ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИК РОЗСЛІДУВАННЯ
ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ РОЗПОРЯДЖЕННЯМ БЮДЖЕТНИМИ
КОШТАМИ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ**

На підставі аналізу матеріалів слідчої та судової практики, нормативно-правових актів і спеціальної літератури визначено типові різновиди злочинних посягань на бюджетні кошти в галузі агропромислового комплексу України. У зв'язку з цим виокремлено об'єднані загальними криміналістично значущими ознаками групи злочинів, пов'язаних із використанням бюджетних коштів у

даній галузі економіки. Запропоновано перспективні напрями формування окремих криміналістичних методик розслідування зазначеного різновиду злочинів.

Ключові слова: криміналістика; криміналістична методика; злочини в агропромисловому комплексі; бюджетні кошти; досудове розслідування.

На сьогодні в Україні, незважаючи на значні природно-кліматичні переваги для здійснення сільського господарства, ця галузь економічної діяльності характеризується кризовими явищами, що негативно позначається на всій економіці держави.

З метою забезпечення умов для розвитку сільського господарства державна політика в цій галузі спрямована і на здійснення підтримки фермерських та інших агропромислових господарств, забезпечення належного функціонування аграрного ринку за рахунок бюджетних коштів. У зв'язку з цим затверджено та реалізуються державні і місцеві цільові програми щодо розвитку українського села, сільських територій і сільських територіальних громад тощо.

Загальнодержавні управлінські заходи в реалізації державної політики в аграрній сфері здійснює Міністерство аграрної політики та продовольства України. Завдання щодо функціонування окремих галузей АПК виконують підпорядковані міністерству органи та підрозділи з питань розвитку сільських територій, ветеринарної медицини, карантину рослин. На місцевому рівні заходи з аграрних питань проводяться відповідними підрозділами (управління, відділи) агропромислового розвитку місцевих державних адміністрацій, інспекціями з питань сільського господарства.

Проте, як свідчить аналіз слідчої та судової практики, в агропромисловому комплексі України значного розповсюдження набувають злочинні посягання на бюджетні кошти, що виділені державою на розвиток цієї стратегічної галузі економіки. В результаті заподіюють суттєвої шкоди державі в цілому та окремим сільськогосподарським підприємствам. У той же час стан методико-криміналістичного забезпечення досудового розслідування економічних злочинів, учинених в агропромисловому комплексі, не можна визнати достатнім. Окремі монографічні наукові праці з цієї тематики щодо сучасного стану економіки України до цього часу відсутні. Крім того, існуючі методики розслідування вимагають удосконалення у зв'язку із запровадженням нового КПК України.

Таким чином, перед криміналістичною наукою постають завдання щодо розроблення та впровадження в практику ефективних науково-обґрунтованих методичних рекомендацій з виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із посяганнями на бюджетні кошти в агропромисловому комплексі. Важливою передумовою їх вирішення є визначення на основі узагальнення відомостей про механізми злочинних посягань конкретних перспективних напрямів створення відповідних окремих методик розслідування, що і є метою даного дослідження.

За даними В. Г. Сюравичика, найбільш поширеними зловживаннями в аграрному секторі економіки є: розкрадання матеріальних цінностей Держкомрезерву; неефективне, нецільове використання бюджетних та позабюджетних коштів; неповернення іноземних кредитів, отриманих під гарантію Уряду, за закуплену сільськогосподарську техніку; недбале зберігання й умисне приховування запасів зерна; розкрадання матеріальних цінностей під час сівби і збирання урожаю та інші зловживання, пов'язані з реформуванням аграрного сектора економіки України [1].

За результатами нашого дослідження матеріалів слідчої та судової практики можна відзначити більш широкий спектр злочинних посягань щодо бюджетних коштів та іншого державного майна, які доцільно типізувати залежно від конкретної сфери (місця або галузі) діяльності. У зв'язку з цим слід виокремити: а) управлінську діяльність, пов'язану з реалізацією державної підтримки аграрного сектора економіки; б) діяльність Аграрного фонду; в) діяльність Українського державного фонду підтримки фермерських господарств; г) діяльність Державного агентства резерву України.

Для управлінської діяльності, пов'язаної з реалізацією державної підтримки аграрного сектора економіки, типовими є різноманітні злочинні прояви, зокрема: а) службові зловживання та підроблення в інтересах одержувачів бюджетних коштів, які не відповідають вимогам, поставленим до них законодавством, що призводить до виділення бюджетних асигнувань неналежним одержувачам; б) нецільове використання бюджетних коштів, призначених для фінансової підтримки агропромислових підприємств; в) викрадення бюджетних коштів, іншого державного майна організованими групами з числа чиновників і підприємців.

Для виконання конкретних завдань щодо розвитку аграрного ринку, зокрема передбачених Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» [2], було створено і забезпечено діяльність Аграрного фонду – спеціалізованої бюджетної установи, що уповноважена від імені держави реалізовувати цінову політику в аграрному секторі економіки.

В узагальненому вигляді злочини в діяльності Аграрного фонду можна поділити на дві групи: 1) злочини, що вчиняють службові особи Фонду під час здійснення державних закупівель, надання бюджетних позик (наприклад, із застосуванням режиму державних заставних закупівель зерна) виробникам, контролю за виконанням підприємствами АПК договірних умов із Фондом; 2) злочини, що вчиняють службові особи підприємств АПК.

Для першої групи злочинів характерні зловживання у сфері державних закупівель, а також службові зловживання, одержання неправомірної вигоди й інші корупційні злочини під час виділення бюджетних позик, приймання, зберігання, реалізації зерна та інших об'єктів застави за форвардними контрактами.

Друга група об'єднує зловживання з боку підприємців із метою необґрунтованого одержання бюджетних позик, а також викрадення ними майна, що належить Фонду, службові зловживання, підроблення, недбаість в разі здійснення господарської діяльності за договірними відносинами з Фондом. Зокрема, значна кількість злочинів пов'язана зі зловживаннями сільськогосподарською продукцією, яка має постачатися в майбутньому, як правило, після збирання врожаю, зберігається або переробляється підприємцями за договірними відносинами з Фондом. Типовими злочинними схемами в даному випадку є: а) привласнення, розтрата майна (зерна, цукру тощо), що належить Фонду і знаходиться на відповідальному зберіганні підприємства АПК; б) службові зловживання, що призводять до незаконного відчуження продукції, яка належить Фонду і знаходиться на відповідальному зберіганні підприємства; в) службові зловживання з метою невиконання умов форвардних біржових контрактів із Фондом (одержання передоплати за поставки зерна, використання одержаних коштів на господарські потреби підприємства, наступне невиконання умов щодо поставки зерна, що реалізується комерційним фірмам); г) викрадення бюджетних коштів шляхом укладення безтоварних біржових контрактів із Аграрним фондом на купівлю-продаж зерна, підроблення документів про нібито наявне та відвантажене зерно; ґ) службові зловживання з метою фальсифікації даних, необхідних для укладення підприємством АПК форвардних біржових контрактів, контрактів на зберігання або реалізацію продукції Фонду (про відсутність заборгованості зі сплати обов'язкових платежів; про відповідність підприємства до умов, що є обов'язковими для укладення контракту) тощо.

З метою підтримки фермерських господарств функціонує інша державна бюджетна установа – Український державний фонд підтримки фермерських господарств, що виконує функції з реалізації державної політики щодо підтримки становлення і розвитку фермерських господарств. Кошти цього Фонду використовуються відповідно до Порядку використання коштів державного бюджету для надання підтримки фермерським господарствам, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України [3].

Найтипівішими зловживаннями у галузі діяльності зазначеного Фонду є: а) шахрайське заволодіння службовими особами фермерських господарств бюджетними коштами, що виділені як компенсації за нібито понесені витрати на господарські потреби; б) шахрайство з фінансовими ресурсами з боку службових осіб фермерських господарств із метою одержання бюджетного фінансування; в) зловживання службовим становищем службовими особами сільськогосподарських підприємств із метою необґрунтованого одержання бюджетних коштів; г) викрадення бюджетних коштів, призначених для фінансування фермерських господарств, службовими особами Фонду; ґ) викрадення майна Фонду службовими особами у

поточній господарській діяльності; д) хабарництво та інші корупційні злочини з боку службових осіб Фонду під час вирішення питань щодо розподілу та виділення бюджетного фінансування фермерським господарствам; е) нецільове використання бюджетних коштів службовими особами Фонду; є) службова недбалість з боку службових осіб Фонду під час здійснення господарської діяльності.

Ще одним різновидом господарської діяльності на аграрному ринку, пов'язаної з розпорядженням бюджетними коштами, є діяльність центрального органу виконавчої влади – Державного агентства резерву України, що здійснює реалізацію державної політики у сфері державного матеріального резерву [4].

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про державний матеріальний резерв» державний резерв є особливим державним запасом матеріальних цінностей, призначених для використання в цілях і в порядку, передбачених цим Законом. У складі державного резерву створюється незнижуваний запас матеріальних цінностей (постійно підтримуваний обсяг їх зберігання) [5].

Належне функціонування матеріального резерву є важливою умовою забезпечення стратегічних державних військових, продовольчих, сировинних та інших потреб. Однак, за даними контролюючих і правоохоронних відомств, у діяльності, що пов'язана з функціонуванням державного матеріального резерву в аспекті забезпечення продовольчої безпеки України, розповсюдженими є випадки викрадень бюджетних коштів і державного майна, корупційних зловживань та інших порушень регулятивного законодавства, наслідком яких є суттєві збитки, заподіяні державі.

Так, за даними Голови Державної фінансової інспекції України, типовою є схема, коли Держрезерв робить закупівлю у фірми зерна й відразу укладає з нею договір про зберігання цього нібито поставленого зерна на своєму складі. Директор і головний бухгалтер ставлять свої підписи, гроші переводять за зерно, якого в цієї фірми немає і ніколи не було [6]. Тобто мова йде про численні випадки викрадень чиновниками державних коштів, призначених для закупівлі продовольчих товарів до державного резерву.

Аналіз слідчої та судової практики дозволяє виділити найбільш розповсюджені різновиди злочинів: а) привласнення, розтрата бюджетних коштів, майна державного матеріального резерву або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем службовими особами агропідприємств, у тому числі у співучасті з державними чиновниками; б) одержання неправомірної вигоди, пов'язане з укладанням і виконанням правочинів між підприємствами Держрезерву та агропідприємствами; в) зловживання службовим становищем службовими особами агропідприємств з метою самовільної реалізації зерна, борошна, м'яса та інших продуктів державного матеріального резерву, що знаходяться у них на зберіганні;

г) зловживання службовим становищем, службове підроблення службовими особами агропідприємств із метою фальсифікації даних про об'єкти державного матеріального резерву, прийняті на зберігання, що має наслідком неправомірну оплату «послуг» за рахунок державних коштів; г) зловживання службовим становищем, службове підроблення службовими особами агропідприємств із метою фальсифікації даних про виготовлену продукцію, яку закладають до державного матеріального резерву; д) службова недбалість з боку чиновників, котрі зобов'язані контролювати реальність укладених контрактів, їх належне виконання; е) службова недбалість з боку службових осіб державних підприємств під час укладання та виконання договорів з агропідприємствами, що призводить до необґрунтованого збільшення вартості послуг останніх, тощо.

Зазначені злочини у багатьох випадках пов'язані між собою й утворюють складні технології злочинної діяльності. Так, наприклад, злочинні діяння службових осіб агропідприємств, котрі здійснюють у широкому сенсі обман держави під час закладання, зберігання, реалізації майна державного матеріального резерву, пов'язані з корупційними злочинами або службовою недбалістю з боку чиновників Держрезерву та підпорядкованих йому установ, які «не помічають» цього обману внаслідок корисливої зацікавленості або некомпетентності.

Крім діяльності вищевказаних бюджетних установ, законодавством України передбачено інші заходи щодо підтримки сільського господарства, реалізація яких здійснюється і за рахунок бюджетних коштів. Слідчій практиці відомо чимало прикладів зловживань з боку службових осіб підприємств агропромислового комплексу з метою обманного одержання бюджетного фінансування, пільг за податками, привласнення одержаних бюджетних коштів, а також з боку службових осіб державних органів, що виявляються у викраденнях, службових зловживаннях і нецільовому використанні бюджетних коштів, призначених для реалізації певних програм.

Зокрема, виявляється значна кількість злочинів, пов'язаних із фальсифікацією документів та отриманням фінансової підтримки підприємствами, які не відповідають вимогам законодавства щодо суб'єктів такої допомоги, необґрунтованим фінансуванням підприємств агропромислового комплексу, а також викраденням бюджетних коштів, виділених у межах фінансування програм із підтримки агропромислового комплексу.

Досить поширеним різновидом злочинної діяльності є зловживання, пов'язані з розпорядженням бюджетними коштами службових осіб державних підприємств аграрного сектора економіки. До таких посягань слід відносити: а) нецільове використання бюджетних коштів, виділених підприємству на виконання цільових програм (щодо підвищення родючості ґрунтів), у тому числі пов'язане з

умисною невикплатою заробітної плати працівникам; б) умисне невиконання службовими особами вироків та інших рішень судів щодо стягнення з підприємств коштів, витрачених з бюджету; в) викрадення, службові зловживання та/або службову недбалість під час розпорядження майном державного матеріального резерву; г) службові зловживання та/або службову недбалість у здійсненні господарської діяльності, пов'язаної з придбанням, переробкою та реалізацією сільськогосподарської продукції, з метою необґрунтованого одержання бюджетного відшкодування у вигляді прямого фінансування або пільг за податками; г) викрадення бюджетних коштів під час поточної господарської діяльності.

Підбиваючи підсумки дослідження, зазначимо, що врахування специфіки вищевказаних злочинних схем дозволяє зробити висновок про доцільність формування та практичної реалізації окремих криміналістичних методик розслідування найбільш поширених в агропромисловому комплексі злочинів, пов'язаних із розпорядженням бюджетними коштами, іншим державним і комунальним майном. У цьому сенсі є потреба у створенні:

а) міжвидової методики розслідування злочинів, пов'язаних із використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі;

б) загальної комплексної методики розслідування викрадень бюджетних коштів, іншого державного та комунального майна в агропромисловому комплексі;

в) спеціальних комплексних і підвидових методик розслідування найбільш розповсюджених злочинів у галузі агропромислового комплексу, зокрема: 1) методики розслідування привласнення, розтрати бюджетних коштів, іншого державного або комунального майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем в агропромисловому комплексі; 2) методики розслідування шахрайств, учинених в агропромисловому комплексі; 3) методики розслідування службових злочинів корупційної спрямованості, вчинених в агропромисловому комплексі.

Формування наведених методико-криміналістичних рекомендацій, створених на підставі всебічного аналізу слідчої та судової практики, наукових і правових джерел, є перспективними напрямками подальших наукових досліджень проблем криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів, учинених в агропромисловому комплексі України.

Список використаних джерел: 1. Сюравич В. Г. Запобігання корисливим злочинам в аграрному секторі економіки України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Сюравич Валерій Григорович. – К., 2007. – 20 с. 2. Про державну підтримку сільського господарства України : закон України від 24 черв. 2004 р. № 1877-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 49. – Ст. 527. 3. Порядок використання коштів державного бюджету для надання підтримки фермерським господарствам : затв. постановою Кабінету Міністрів

України від 25 серп. 2004 р. № 1102 : у ред. постанови від 1 берез. 2007 р. № 349 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-2004-n/paran13#n13>. 4. Положення про Державне агентство резерву України : затв. указом Президента України від 13 квіт. 2011 р. № 463/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1269. 5. Про державний матеріальний резерв : закон України від 27 січ. 1997 р. № 51/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 13. – Ст. 112. 6. Бутусов Ю. Голова КРУ Петро Андреев: «Розкрадання з бюджету «кришують» держчиновники» [Електронний ресурс] / Юрій Бутусов // Дзеркало тижня. – 2011. – 8 квіт. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/golova_kru_petro_andreev_rozkradannya_z_byudzhetu_krishuyut_derzhchinovniki-79226.html.

Надійшла до редколегії 06.11.2013

Степанюк Р. Л. Перспективы формирования методик расследования преступлений, связанных с распоряжением бюджетными средствами в агропромышленном комплексе

На основании анализа материалов следственной и судебной практики, нормативно-правовых актов и специальной литературы определены типичные разновидности преступных посягательств на бюджетные средства в сфере агропромышленного комплекса Украины. В связи с этим выделены объединенные общими криминалистически значимыми признаками группы преступлений, связанных с использованием бюджетных средств в данной отрасли экономики. Предложены перспективные направления формирования отдельных криминалистических методик расследования указанного вида преступлений.

Ключевые слова: криминалистика; криминалистическая методика; преступления в агропромышленном комплексе; бюджетные средства; досудебное расследование.

Stepaniuk R. L. Prospects of forming of methods of investigation of crimes related to the order of budgetary resources in the agricultural sector

Based on the analysis of materials investigative and judicial practices, regulations and special literature the author identifies the main types of criminal attacks on the budgetary funds in the agro-industrial complex of Ukraine. It is noted that the most common in this area today are crimes against property, economic and official crimes in the activities of state bodies that are responsible for the allocation of budgetary funds to support agriculture. The author shows typical ways of crimes related to the order of budgetary funds in this sector of the economy, that are specific to the Agrarian Fund, the Ukrainian Government Fund of Supporting of Farmers, the State Reserve Agency of Ukraine, as well as enterprises of different ownership. In particular, the specific terms of the mechanisms of economical offenses have theft of budget funds, abuse of authority at their distribution, diversion of budgetary funds, abuse in procurement, storage and marketing of agricultural products, forgery and negligence

in its business activities. In view of this the author proposes such promising directions for the formation of private forensic investigation techniques as: cross-species methods of investigation of crimes related to the use of budget funds in the agricultural sector, the integrated methods of investigation of theft of budget funds, other state and municipal property in the agricultural sector; special complex of subspecies and methods of investigation appropriation, embezzlement and possession of property through abuse of authority, fraud, official corruption crimes committed in the agro-industrial complex of Ukraine.

Keywords: criminalistics, criminalistic methods, crime in the agricultural sector, budget funds, pre-trial investigation.

УДК 343.344(477)

К. В. Шахова

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПЕРШОЧЕРГОВИХ СЛІДЧИХ
(РОЗШУКОВИХ) ТА НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ
ПІДРОЗДІЛАМИ КАРНОГО РОЗШУКУ В РАЗІ ВЧИНЕННЯ
ЗГВАЛТУВАННЯ ПСИХІЧНО ХВОРОЮ ОСОБОЮ**

Визначено, які саме слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії проводяться як першочергові підрозділами карного розшуку на виконання доручень слідчого в порядку статті 40 Кримінального процесуального кодексу України під час досудового розслідування звалтування, вчиненого психічно хворою особою, а також окреслено основні аспекти організації та тактики проведення зазначених дій.

Ключові слова: слідчі (розшукові) дії, негласні (розшукові) слідчі дії, звалтування, особа злочинця, психічно хвора особа, слідчий, оперативний працівник.

Статеві злочини є одними з найнебезпечніших та жорстоких злочинів. Серед них найбільш поширені – звалтування. На даний час кількість злочинів цієї категорії має тенденцію до відчутного зростання, що вимагає опрацювання рекомендацій щодо ефективного проведення першочергових гласних та негласних (розшукових) слідчих дій.

Питання протидії злочинам різного виду вивчали у своїх наукових працях такі вчені, як О. М. Бандурка, Л. А. Андреева, Г. М. Бірюков, С. В. Виноградов, Г. А. Густов, Е. О. Дідоренко, О. Ф. Долженков, І. П. Козаченко, В. І. Комісаров, Я. Ю. Кондратьєв, І. Ф. Крилов, В. П. Крючков, Д. Я. Мирський, Г. М. Міньковський, Г. М. Мудьюгін, В. Д. Пчолкін, В. Є. Тарасенко, М. М. Хлинцов, О. Т. Цветков, Ю. Е. Черкасов, О. Г. Філіппов та інші. Дослідженню безпосередньо протидії вчиненню статейних злочинів, проведення досудового розслідування і тактики розкриття злочинів, у тому числі й звалтувань, присвячені праці таких учених, як О. А. Гапон,
© Шахова К. В., 2013

О. М. Джужа, І. Р. Євстигнєєв, О. В. Журавльов, В. Н. Ігошин, Ю. О. Клевенець, С. М. Корабельникова, В. І. Лебеденко, А. С. Лукаш, С. Б. Мелешева та багатьох інших.

Метою статті є дослідження окремих аспектів проведення першочергових слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій у разі вчинення зґвалтування психічно хворою особою.

Відповідно до ст. 152 Кримінального кодексу України зґвалтування – це статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи [1, с. 57, 58]. Вже сам факт зґвалтування, а тим більше із застосуванням погроз убивством або заподіянням тяжкого тілесного ушкодження, а також вчинення цього злочину групою злочинців завдає потерпілій (особливо неповнолітній) важкої психічної травми. Зґвалтування нерідко спричиняє за собою настання особливо тяжких наслідків для потерпілої (смерть, тяжкі тілесні ушкодження, зараження венеричною хворобою).

Не зважаючи на те, що згідно із статистичними даними кількість злочинів цього виду зменшується, необхідно враховувати, що латентність серед злочинів даної категорії може досягати приблизно 90 відсотків [2, с. 12]. Спираючись на слідчу та оперативну практику, можна дійти висновку, що зґвалтування є «міським» видом злочинів. Так, у містах і селищах міського типу вчиняється 60,6 % зазначених злочинів, у сільській місцевості – 39,4 %. Більшість (64,6 %) зґвалтувань відбувається у весняно-літні місяці; 79,5 % – у вечірні години або вночі. Найбільша кількість вказаних злочинів вчиняється: у дворах і провулках, в парках, садах, на горіщах, в під'їздах, у підвалах, у лісових смугах, лісах, поблизу доріг – 61,5 %; у квартирах злочинців – 13,9 %; у квартирах потерпілих – 15,8 % [3, с. 25].

Згідно зі статистичними даними третину зґвалтувань і замахів на зґвалтування вчиняють психічно хворі та особи, які перебувають у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, що створює реальну загрозу життю і здоров'ю людини, особи, які раніше скоювали подібні злочини, вбивства та наносили тяжкі тілесні ушкодження. Близько 13–15 % зґвалтувань вчиняють особи, які мають нетрадиційну сексуальну орієнтацію. В більшості випадків це пов'язано з тим, що злочинці скривають від оточуючих свою нетрадиційну сексуальну орієнтацію, а вчинення зґвалтування вгамовує їх статеву пристрасть [4, с. 105–110].

Однак, як свідчить практика, значну кількість злочинів вчиняють особи, які мають певні психологічні проблеми, в даному випадку злочини скоюють з особливою жорстокістю, тому вчинення таких злочинів супроводжується особливим моральним, психічним цькуванням потерпілої, глумлінням над нею. Автори багатьох наукових праць, присвячених досліджуваній проблематиці, зазначають, що саме агресія, жорстокість і насильницький характер указаних

злочинів дозволяє гвалтівникам компенсувати психічну невпевненість у власних силах, сексуальний досвід спонукає до застосування фізичних зусиль, необхідних для досягнення злочинного результату. За результатами досліджень Т. В. Петиної, котра здійснила обстеження 144 осіб, які були направлені на проходження стационарної судово-психіатричної експертизи у зв'язку із вчиненням зґвалтування, було достовірно встановлено наявність парафілій (тобто розладу сексуального потягу) у 51 випробуваного (35,4 % вибірки, середній вік 31,5±8,3). У даних осіб спостерігалися стійка тенденція до повторності девіантної активності (35,3 %), усвідомлені спонукування до здійснення протиправних сексуальних дій. Домінували садизм (53 %) та педофілія (23,5 %). У 53 пацієнтів діагноз парафілії не було встановлено (36,8 % вибірки, середній вік 30,4±8,0), незважаючи на їх девіантну поведінку [6, с. 24]. За даними Ю. О. Михна, який провів обстеження 124 чоловіків, котрі вчинили сексуальні злочини, було виявлено сексуальні перверсії, лідирування садизму (57 випадків), ексгібіціонізму (29), педофілії (24) [6]. За даними З. П. Позднякова, Ю. П. Жданова, Е. А. Бурелова, котрі обстежили 493 особи, які вчинили сексуальні делікти, у 56,2 % з них виявляли сексуальні перверсії [7].

Для зґвалтувань, учинених психічно хворою особою, як правило, не притаманна попередня підготовка, а значна їх кількість має ситуативний характер і зумовлена конкретними обставинами: знаходженням гвалтівника та потерпілого у стані алкогольного сп'яніння; віктимною поведінкою потерпілої, навіть її певними рисами характеру чи зовнішності; конкретними порами року (так звані сезонні загострення). Відсутність попередньої підготовки часто впливає на вибір місця вчинення злочину, а також допоміжних знарядь для пригнічення волі потерпілої особи, якими можуть бути: холодна та вогнепальна зброя, каміння, склянки, металева арматура тощо. Однак під час здійснення статевих злочинів такі гвалтівники зазвичай використовують одні й ті ж способи [8, с. 105–110].

Згідно із Кримінальним процесуальним законодавством України досудове розслідування кримінальних проваджень, у тому числі й щодо зґвалтувань, здійснюється слідчо-оперативною групою, в яку входять працівники підрозділів карного розшуку (ПКР). Тобто оперативні працівники на підставі доручення слідчого здійснюють слідчі та негласні слідчі (розшукові) дії. Згідно із проведеним опитуванням практичних працівників ПКР та аналізом наукових матеріалів оперативні працівники з метою розслідування зґвалтування, вчиненого психічно хворою особою, по гарячих слідах повинні брати участь у проведенні таких слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій: огляд місця події; допит потерпілої особи; встановлення можливих свідків чи очевидців скоєння зґвалтування та їх опитування; використання конфіденційного співробітництва.

Згідно з чинним законодавством потрібно в найкоротші терміни встановити всі обставини злочину, особу злочинця, спосіб та час вчинення злочину, мету. Великий розрив у часі між скоєнням зґвалтування та початком розслідування істотно ускладнює можливість виявлення злочинців у процесі проведення першочергових слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій, перешкоджає встановленню джерел доказової інформації і кримінальному провадженню; дозволяє злочинцю вжити заходів до приховання слідів злочину, знищити докази тощо.

Під час проведення першочергових слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій у процесі досудового розслідування зґвалтування головна увага оперативних працівників має бути приділена пошуку інформації про ознаки зовнішності злочинця; слідам і предметам, залишеним на місці злочину, наявним на тілі та одязі злочинця та потерпілої; способу вчинення злочину. Значна частина такої інформації може бути отримана в ході бесіди з постражданою, в результаті огляду місця події, а також перевірки раніш заступжених за аналогічні злочини, роботи щодо взаємодії з психоневрологічними диспансерами, іншими лікувальними закладами та населенням. Ця інформація є вихідною для визначення напрямку подальшого пошуку злочинця і його викриття [9, с. 157].

Планування та застосування слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій у процесі досудового розслідування зґвалтування залежить від того, вказує потерпіла на конкретну особу злочинця чи ні; сама потерпіла чи її представники заявляють про вчинення зґвалтування; скільки часу минуло з моменту вчинення зґвалтування, а також від кількості та якості отриманої первинної інформації працівниками міліції. При цьому необхідно враховувати можливе обмовляння та інсценування вчинення зґвалтування потерпілою. Це не є повний список обставин, від яких залежить, які саме слідчі та негласні слідчі (розшукові) дії буде проведено та в якому порядку.

Незважаючи на те, чи вказує потерпіла на конкретну особу злочинця, першочерговим завданням під час отримання інформації про зґвалтування є допит потерпілої особи. Саме з її слів можна зробити висновок про вчинення зґвалтування психічно хворою особою. Тобто потерпіла буде вказувати на поведінку гвалтівника як на таку, що властива психічно здоровій людині. По-перше, це фрази та слова злочинця, вираз очей, рухи, дії злочинця до та після скоєння зґвалтування. У разі, якщо потерпіла під час опитування вказує на конкретну особу, необхідно встановити ступінь їх знайомства, які стосунки в них склалися, чи не були між ними сварки, а також чи матиме потерпіла особа матеріальну або іншу вигоду в разі подальшого притягнення до кримінальної відповідальності та/або визнання психічно хворою дану особу. Також необхідно

враховувати, що у разі, коли потерпіла є неповнолітньою чи малолітньою, під час опитування повинні бути присутні її представники, передбачені чинним законодавством.

Логічно припустити, що після проведення допиту оперативному працівнику необхідно разом зі слідчим провести негайний огляд місця з'ясування. Так, наприклад, у випадку вчинення з'ясування психічно хворою особою за раптово виниклим бажанням під час огляду місця події можна виявити відбитки пальців, біологічні сліди, особисті речі, знаряддя примусу. Це пов'язано з тим, що психічно хвора людина в більшості випадків не замислюється про протиправність своєї діяльності і досить часто її дії мають спонтанний характер та спрямовані лише на задоволення своєї статевої пристрасті.

У випадку, коли є підозра, що потерпіла обмовляє іншу особу, саме оглядаючи місце події необхідно звернути увагу на те, чи немає слідів інсценування, чи відповідають сліди на місці події словам потерпілої. Так само треба враховувати, що для зазначеного виду злочинів характерним є те, що найбільше число з'ясування відбувається в основному у вечірній і нічний час. Тому несвоєчасний огляд місця вчинення злочину може призвести до повного або часткового знищення слідів злочину та іншої важливої доказової інформації, а в кінцевому підсумку і вплинути на перебіг самого розслідування. Ось чому, отримавши інформацію про з'ясування незалежно від години доби, слідчо-оперативна група повинна негайно виїхати на місце його вчинення та організувати роботу з огляду місця події.

Під час огляду місця вчинення з'ясування велику роль відіграє така форма висновку, як умовивід за аналогією, оскільки за співвідношенням слів потерпілої особи, огляду місця події та виявлених речових доказів, часу вчинення з'ясування саме умовивід дозволяє припустити можливість здійснення злочину психічно хворою особою, а також чи мало взагалі місце вчинення з'ясування.

Наступним етапом досудового розслідування з'ясування є встановлення можливих свідків та очевидців. Так, у разі вчинення з'ясування в квартирі, під'їзді чи на горищі житлових будинків оперативному працівнику, отримавши доручення слідчого, необхідно провести поквартирний і подвірний обхід та опитати їх мешканців, а в разі вчинення злочину в парку, скверах та інших малолюдних місцях опитуванню підлягають продавці прилеглих магазинів, особи, які часто проходять зазначеною місцевістю, та особи, котрі мають собак і вигулюють їх у час вчинення злочину. Враховуючи, що останнім часом більшість магазинів, кафе та інші заклади обладнані камерами зовнішнього спостереження, необхідно законним порядком вилучити дані з метою встановлення зовнішності злочинця, шляхом відновлення маршруту потерпілої особи та

осіб, які йшли разом з нею, а також таких, які поводити себе дивно. У випадку, коли потерпіла вказує на конкретну особу, необхідно опитати їхніх спільних друзів та знайомих, установити, чи мала мотив потерпіла обмовити особу, чи не було в них ворожнечі або чи не виказував злочинець раніш свої бажання та наміри щодо потерпілої або інших знайомих.

Згвалтування, вчинені психічно хворими, в більшості випадків мають серійний характер і здебільшого носять маніакальний характер. У практиці чимало випадків, коли такі злочинці стають на шлях серійного вчинення статевих злочинів. Тому з метою виявлення аналогічних злочинів та можливої серійності їх вчинення потрібно негайно розіслати орієнтування по райвідділах ОВС про вчинений злочин із вказаними способом, місцем і часом згвалтування, детальним описом зовнішності та одягу потерпілої і злочинця. Також аналогічні за змістом запити треба надіслати до психоневрологічних, венеричних диспансерів з метою встановлення, чи не перебуває в них на обліку схожа за описом особа або особа, раніш засуджена за подібний за способом вчинення злочин.

Однак, враховуючи тенденцію зростання латентності згвалтувань, необхідно провести роботу щодо виявлення можливих потерпілих. Для цього, із врахуванням становища, оперативні працівники повинні звертатися до лікувальних установ, зокрема в психоневрологічні і венерологічні диспансери, в жіночі консультації. У бесіді з лікарями вони можуть отримати відомості про осіб, які поступають на лікування з різними ушкодженнями статевих та інших органів, у зв'язку з венеричними захворюваннями, а також про малолітніх та неповнолітніх дівчаток, доставлених у лікарню або до сучасних приватних клінік та закладів допомоги жінкам, які постраждали внаслідок згвалтування. Також не зайвим буде звернутися за допомогою до лікаря психіатра, який за обставинами та способом вчинення злочину допоможе скласти психологічний портрет злочинця та розібратися в можливій причині вчинення згвалтувань.

Згідно з проведеним аналізом кримінальних справ серійних гвалтівників та результатів опитування практичних працівників карного розшуку у процесі досудового розслідування згвалтування часто виникає ситуація, коли наявна оперативна інформація про особу можливого злочинця викликає необхідність проведення негласних слідчих дій, результатом яких є підтвердження чи спростування вказаної інформації. На нашу думку, доцільним буде проведення таких негласних слідчих (розшукових) дій, як: негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження; спостереження за особою в публічно доступних місцях; зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника; обстеження публічно не доступних місць, житла чи іншого володіння ймовірного гвалтівника; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, організація і тактика проведення

яких нормативно закріплена [10]. Результати проведення вказаних негласних слідчих (розшукових) дій зможуть надати інформацію про те, чи вчиняла конкретна особа даний злочин, попередити затримання невинного, а винного допоможуть викрити в найкоротші строки.

Отже, підсумовуючи викладене, слід зазначити, що виконання конкретних першочергових слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій у процесі досудового розслідування зґвалтування залежить від конкретного випадку, конкретних обставин вчинення злочину. Однак ефективність проведення досудового розслідування кримінальних проваджень щодо зґвалтувань, вчинених психічно хворими особами, забезпечується тільки виконанням нескладних завдань, а саме:

- проведенням огляду місця події із активуванням уваги на наявності факторів, які вказують на вчинення зґвалтування саме психічно хворою особою;

- проведенням опитування потерпілої з особливо ретельним виченням опису зовнішності гвалтівника, виразу очей, його фраз та дій;

- постійним проведенням умовиводу за аналогією на основі аналізу всіх відомих обставин вчиненого злочину;

- приділенням особливої уваги роботі з психоневрологічними диспансерами з метою виявлення гвалтівника та попередження серйозності;

- постійним аналізуванням оперативної обстановки на території обслуговування ОВС;

- проведенням регулярної та якісної взаємодії між різними структурними підрозділами ОВС, з іншими державними та громадськими організаціями на основі сучасної та постійно вдосконалюваної інформаційної бази;

- впровадженням у роботу сучасних методичних рекомендацій, новітніх технологій та удосконалених тактичних прийомів і рішень.

Список використаних джерел: 1. Кримінальний кодекс України. Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах (станом на 1 січня 2008 року). – Х. : СИМ, 2008. – 408 с. 2. Лукаш А. С. Зґвалтування: кримінологічна характеристика, детермінація та їх попередження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Лукаш Анастасія Сергіївна. – Х., 2007. – 23 с. 3. Евстигнеев И. Р. Организация и тактика предотвращения и раскрытия половых преступлений / И. Р. Евстигнеев. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1982. – 38 с. 4. Игошин В. Н. Уголовно-процессуальная деятельность по установлению лица, совершившего изнасилование, по данным о его личности : межвуз. сб. науч. тр. / В. Н. Игошин // Проблемы повышения качества уголовно-процессуальной деятельности в условиях перестройки. – Ижевск : Удмурт. ун-т, 1989. – С. 105–110. 5. Петина Т. В. Клинические особенности парафилий лиц с психоорганическими расстройствами : автореф. дис. ... канд. мед. наук. : 14.01.06 / Петина Татьяна

Вячеславовна. – М., 1996. – 36 с. **6.** Михно Ю. О. О причинах формирования перверсий у мужчин, совершивших сексуальные преступления / Ю. О. Михно // Проблемы современной сексологии и сексопатологии : материалы науч.-практ. конф. сексопатологов. – М., 1996. – С. 50–51. **7.** Поздняков С. П. Клинические и социальные характеристики лиц с органическим поражением головного мозга, совершивших половые правонарушения / Поздняков С. П., Жданов Ю. П., Бурелов Э. А. // Вопросы диагностики в судебно-психиатрической практике (клинико-катамнестический аспект) : сб. науч. тр. – М. : ВНИИОСП им. В. П. Сербского, 1987. – С. 137–143. **8.** Пономарёва Л.В. Тактические операции в типичных ситуациях расследования изнасилований : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Пономарёва Людмила Васильевна. – Саратов, 1997. – 161 с. **9.** Боголюбова Т. Правовая основа борьбы с насилием / Боголюбова Т. // Достижения и находки: кризисные центры России / отв. ред. Т. Ю. Забелина, Е. В. Израеля. – М. : Пресс-Соло, 1999. – С. 157–162. **10.** Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : наказ Генпрокуратури України, МВС України, СБУ, Адміністрації держ. прикордон. служби України, Мінфіна України, Мін'юста України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>.

Надійшла до редколегії 28.10.2013

Шахова Е. В. Особенности проведения первоочередных следственных (розыскных) и негласных следственных (розыскных) действий подразделениями уголовного розыска в случае совершения изнасилования психически больным лицом

Определено, какие именно следственные (розыскные) и негласные следственные (розыскные) действия проводятся как первоочередные подразделениями уголовного розыска при исполнении поручений следователя в порядке статьи 40 Уголовного процессуального кодекса Украины во время досудебного расследования изнасилования, совершённого психически больным лицом, а также обозначены основные аспекты организации и тактики проведения указанных действий.

Ключевые слова: следственные (розыскные) и негласные следственные (розыскные) оперативно-розыскные мероприятия, изнасилование, личность преступника, психически больная личность, следователь, оперативный работник.

Shakhova K. V. Features of conducting primary investigative (search) and secret investigative (search) actions by criminal search divisions while investigating the rape committed by mentally ill person

Features of conducting primary investigative (search) and secret investigative (search) actions within pretrial investigation of criminal proceedings of rapes committed by mentally ill person are the subject of the research.

Using structural and functional, sociological and statistical methods, conduction of primary investigative (search) and secret investigative (search) actions within pretrial investigation of criminal proceedings of rapes committed by mentally ill person are the subject of the research is researched in the article; their peculiarities are determined.

Special attention of the police deserves rapes committed by mentally ill person that in the most of cases have very serious consequences, lead to a great public echo and are committed as a series. However, considering the adoption of the new Criminal Procedural Code of Ukraine that is in force from April 19, 2012 this stage of pretrial investigation is realized in the form of open and secret investigative (search) actions under the procedural guidance of an investigator.

In the frame of conducted research the author found out which investigative (search) and secret investigative (search) actions are primary and their features while pretrial investigation committed by mentally ill person. The primary actions are questioning the victim, rape scene search, establishing possible witnesses and eyewitnesses, the use of secret cooperation. Efficiency of police counteraction against commitment of rapes by mentally ill people is also researched in the article.

Keywords: investigative (search) actions, secret (search) investigative actions, rape, criminal's personality, mentally ill person, investigator, operative officer.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС,
ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.5+342.56

А. Л. Борко**ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ
ГОЛОВИ СУДУ**

Виконано аналіз теоретичних положень і адміністративно-правових заasad адміністративних повноважень голови суду, організації їх виконання, порядку набуття та припинення, а також визначено сутність і значення управлінської діяльності голови суду та обґрунтовано пріоритетні напрямки її вдосконалення. Доведено, що адміністративні повноваження голови суду являють собою сукупність законодавчо встановлених його прав і обов'язків, спрямованих на здійснення управлінської (організаційно-розпорядчої) функції у сфері організаційного керівництва діяльністю суду з метою забезпечення його нормального функціонування та реалізації покладених на нього функцій. Наголошується, що нагальним є вдосконалення механізму набуття та припинення адміністративних повноважень суддів, що насамперед має спрямовуватись на конкретизацію процедурних аспектів призначення та звільнення суддів з адміністративних посад. Визначено, що адміністративні повноваження голови суду спрямовуються на організаційне керівництво та забезпечення діяльності суду, що є однією з умов ефективності реалізації судом завдань і функцій судової влади.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, судове управління, адміністративні посади, адміністративні повноваження, голова суду, апарат суду.

Ефективне здійснення судами правосуддя в Україні прямо пов'язано з належною організацією в них внутрішнього судового управління. З цією метою суддів та інших працівників суду наділяють відповідними адміністративними повноваженнями, спрямованими на організаційне керівництво діяльністю суду й зосередженні роботи суддів і працівників апарату суду на належному виконанні покладених на них обов'язків. У той же час порядок призначення на адміністративні посади в судах і звільнення з них, саме коло адміністративних повноважень і порядок їх реалізації на сьогодні все ще залишаються предметом судово-правової реформи. А тому в контексті вдосконалення адміністративно-правового статусу суддів і вбачаються актуальними питання адміністративних повноважень голови суду.

Зазначимо, що проблематика набуття і виконання управлінських повноважень у судах раніше вже розглядалась у роботах таких учених, як М. В. Данилова, О. Ю. Дудченко, М. П. Запорожець, Л. М. Москвич, П. В. Панталієнко, О. Б. Прокопенко та інші. Однак існуючі дослідження стосуються переважно лише окремих аспектів

© Борко А. Л., 2013

організації внутрішнього судового управління, розподілу та змісту адміністративних повноважень у судах, не приділяючи достатньої уваги комплексній характеристиці специфіки адміністративних повноважень голови суду на сучасному етапі судової реформи. Саме тому метою нашої роботи є аналіз теоретичних положень й адміністративно-правових засад адміністративних повноважень голови суду, організації їх виконання, порядку набуття і припинення, а також визначення сутності та значення управлінської діяльності голови суду та обґрунтування пріоритетних напрямків її вдосконалення.

Передусім зазначимо, що адміністративні повноваження голови суду являють собою сукупність законодавчо встановлених його прав і обов'язків, спрямованих на здійснення управлінської (організаційно-розпорядчої) функції у сфері організаційного керівництва діяльністю суду з метою забезпечення його нормального функціонування та реалізації покладених на нього функцій.

Згідно з ч. 1 ст. 20 профільного Закону України від 07.07.2010 № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів» (у поточній редакції) [1] до адміністративних посад у судах віднесено посади голови суду, заступника (заступників) голови суду і Першого заступника Голови Верховного Суду України. Водночас цим Законом встановлено повноваження у сфері організаційного керівництва судом і для інших працівників. Так, у дійсності, крім голови суду та його заступників (посадами яких вичерпується законодавчо встановлений перелік адміністративних посад у судах), вбачається обґрунтованим віднесення до суб'єктів адміністративних повноважень у судах і керівника апарату суду та його заступників, які цілком логічно також здійснюють відповідні організаційно-розпорядчі функції відносно апарату суду.

Необхідність визначення посади керівника апарату суду як адміністративної посади у суді особливо зумовлена передбаченим вищевказаним Законом переданням йому низки адміністративних повноважень голови суду, які останній здійснював згідно з попереднім Законом України від 07.02.2002 № 3018-III «Про судоустрій України» [2]. Внаслідок фактичного покладення функції судового управління одночасно і на голову суду, і на керівника його апарату в судах, як за Л. М. Москвич [3, с. 104], навіть утворився своєрідний біцентризм судового управління.

Вказане в цілому розглядається нами як конструктивний підхід до організації внутрішнього судового управління, за яким судді, призначені на адміністративні посади, мають здійснювати мінімум організаційно-розпорядчих повноважень, більшу увагу приділяючи своїй професійній діяльності як суддів, якими вони насамперед і є. Натомість значна роль в організаційному керівництві роботою суду повинна відводитись спеціально підготовленому судовому адміністратору, який професійно виконуватиме організаційно-розпорядчі

повноваження у суді. Щоправда, варто висловити і застереження, що даний розподіл адміністративних повноважень у суді може бути ефективним лише за умови чіткого визначення статусу кожного суб'єкта адміністративних повноважень, розмежування їх компетенції та організації взаємодії, забезпечення достатньої підконтрольності голові суду керівника апарату суду.

Характеризуючи адміністративні повноваження голови суду, передусім слід розмежовувати виконання ним відповідних організаційно-розпорядчих повноважень і власне суддівських повноважень, адже, як встановлено ч. 5 ст. 20 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [1], перебування судді на адміністративній посаді в суді не звільняє його від здійснення повноважень судді відповідного суду.

Слід зауважити, що в науці наявні різні підходи до класифікації повноважень голови суду, зокрема виділяють суддівські, адміністративні, організаційні та представницькі повноваження голови суду (І. Є. Марочкін, Н. В. Сибільова, В. П. Тихий та ін.) [4, с. 106]; повноваження з управління апаратом суду та з організаційного забезпечення правосуддя, у тому числі щодо «керування» судьями (В. Д. Бринцев) [5, с. 161, 162]. З приводу викладеного насамперед маємо не погодитись із відмежуванням адміністративних повноважень голови суду від його організаційних, контрольних чи то дисциплінарних повноважень, які також становлять зміст організаційно-розпорядчої діяльності голови суду в рамках здійснення ним судового управління. Розрізнення ж повноважень голови суду з управління апаратом суду та з організаційного забезпечення правосуддя є досить умовним і, як на нас, недоцільним, оскільки функціонування апарату суду також направлено на створення належних умов здійснення судом (судьями) правосуддя. Тим більше тут маємо зважати і на обмеження адміністративних повноважень голови суду щодо апарату суду.

Так, повноваження голови суду щодо апарату суду зводяться переважно лише до контролю за ефективністю його діяльності, як за п. 3 ч. 1 ст. 24, п. 3 ч. 1 ст. 29, п. 3 ч. 1 ст. 34, п. 6 ч. 1 ст. 41 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [1], також передбачаючи внесення Державній судовій адміністрації України подань про призначення на посаду та звільнення з посади керівника апарату суду та його заступника, а також про застосування до них заохочення або накладення дисциплінарного стягнення. З викладеного слід зауважити наступне. По-перше, надаючи голові суду замість безпосередньо управлінських (що встановювались попереднім Законом – «Про судоустрій України» [2]) контрольні повноваження щодо апарату суду, чинне адміністративне законодавство у той же час не розкриває їх конкретний зміст, форми такого контролю і його правові наслідки. Забезпечення реального дієвого контролю

голови суду за ефективністю діяльності апарату суду насамперед потребує визначення показників ефективності функціонування апарату суду, контролювати дотримання яких і має голова суду, та законодавчого врегулювання відносин із керівником апарату суду, зокрема його підзвітності голові суду, обов'язку виконувати доручення голови суду щодо усунення виявлених останнім недоліків у роботі апарату суду тощо.

По-друге, голова суду не має достатньо важелів впливу на керівника апарату суду та його заступника, лише порушуючи перед Державною судовою адміністрацією України питання накладення на них дисциплінарних стягнень та звільнення з посад, чого може бути недостатньо для ефективного контролю за діяльністю апарату суду. А альтернативна одноосібним владним повноваженням голови суду передбачена ч. 2 ст. 149 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [1] можливість висловлення зборами суддів недовіри керівнику апарату суду, що тягне за собою звільнення його з посади, також має стосуватись і заступника керівника апарату суду. Усе це виявляє не стільки контрольну, як наглядову сутність вищевказаних повноважень голови суду. На думку ж І. В. Дем'яненко [6, с. 271], такий стан справ свідчить про повну залежність суду і його голови від Державної судової адміністрації України в аспекті організаційного забезпечення діяльності суду та може призводити до ускладнень в організації його роботи у зв'язку з відсутністю в суді єдиного управлінського центру.

І по-третє, незважаючи на те, що голова суду уповноважений контролювати ефективність роботи всього апарату суду, він має право вносити подання про накладення дисциплінарних стягнень і звільнення з посади лише щодо керівника апарату суду та його заступника, але не інших працівників апарату суду. Вважаємо, що у даному разі повинно йтися або про звуження контрольних повноважень голови суду лише до контролю за діяльністю керівництва апарату суду, або ж про законодавче закріплення права голови суду ініціювати притягнення інших працівників апарату суду до дисциплінарної відповідальності.

Крім цього, внаслідок судової реформи до числа законодавчо визначених повноважень голови суду вже безпосередньо не включається й здійснення організаційного керівництва діяльністю суду, як це було раніше за нині вже недіючим Законом «Про судоустрій України» від 07.02.2002 р. [2]. Проте на сьогодні організаційне керівництво діяльністю суду має розглядатись не як певне конкретне повноваження голови суду, воно є його основним завданням як керівника державного органу. Передання ж за Законом України від 07.07.2010 частини повноважень голови суду керівникові апарату суду не означає повне відсторонення голови суду від процесу судового управління. Сутність же організаційного керівництва діяльністю суду та його апарату розкривається як підготовка умов,

об'єднання та спрямування зусиль суддів і працівників апарату суду на виконання завдань суду [7, с. 177]. Тому вбачаємо прийнятним віднесення організаційного керівництва діяльністю суду до компетенції голови суду, що має деталізуватись в інших його адміністративних повноваженнях.

Зазначимо, що згідно із ст. 24, 29, 34, 41 Закону України від 07.07.2010 [1] повноваження голови суду мають визначатись виключно законом. Водночас названий Закон України регламентує адміністративні повноваження голови суду лише на найбільш загальному рівні, що має наслідком недостатню конкретність і деяку неоднозначність окремих напрямків діяльності голови суду. Вважаємо, що має йтися не тільки про вдосконалення і розширення законодавчих засад судового управління в судах, але й про забезпечення цілісності та узгодженості всього адміністративного законодавства у сфері організаційного керівництва і забезпечення діяльності судів.

Сучасна недосконалість адміністративно-правового регулювання стосується такого прогресивного повноваження голови суду, як забезпечення виконання рішень зборів суддів відповідного суду (п. 6 ч. 1 ст. 24, п. 6 ч. 1 ст. 29, п. 9 ч. 1 ст. 34 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»), що взагалі не передбачалось попереднім Законом «Про судоустрій України» [2]. До того ж ст. 117 Закону України від 07.07.2010 встановлено, що виконання рішень зборів суддів за дорученням зборів покладається на голову відповідного суду або його заступника. Очевидно, що у даному разі має місце неузгодженість двох норм одного законодавчого акта, в результаті чого голова суду, на якого законом покладено забезпечення виконання всіх рішень зборів суддів, має одержувати підтвердження таких повноважень за дорученнями зборів суддів. Вбачається, що у ракурсі оптимізації роботи органів суддівського самоврядування і практичної діяльності голови суду немає особливої потреби в спеціальному уповноваженні його забезпечувати виконання рішень зборів суддів, що має здійснюватись ним на постійній основі.

На рівні із забезпеченням виконання рішень зборів суддів голови суду також надані повноваження із забезпечення виконання вимог щодо підвищення кваліфікації суддів суду, як за п. 8 ч. 1 ст. 24, п. 8 ч. 1 ст. 29, п. 11 ч. 1 ст. 34 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [1]. У даному разі порівняно з попереднім Законом «Про судоустрій України» [2] були дещо змінені функціональні акценти такого повноваження голови суду – не «організація роботи», а саме «забезпечення виконання вимог» щодо підвищення кваліфікації суддів. Підвищення кваліфікації суддів має відбуватись згідно з відповідними календарними планами, затверджуваними головою суду. Ефективність же підвищення кваліфікації суддів,

як за О. Ю. Дудченком [8, с. 211], залежить від організації планування, оптимального вибору форм і періодичності навчання та контролю за реалізацією планів навчання. Вбачається, що реалізація вказаних повноважень голови суду має важливе значення у забезпеченні достатньої кваліфікованості суддів та, як наслідок, ефективності здійснення ними суддівських повноважень.

Згідно із п. 7 ч. 1 ст. 24, п. 7 ч. 1 ст. 29, п. 10 ч. 1 ст. 34 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [1] на голову суду також покладено контроль за веденням у суді судової статистики і сприяння інформаційно-аналітичному забезпеченню суддів, а на голову апеляційного суду та голову вищого спеціалізованого суду – ще й організацію вивчення та узагальнення судової практики. Ведення в суді судової статистики забезпечується силами апарату суду, проте, як і в частині загального контролю ефективності його діяльності, контроль голови суду за веденням у суді судової статистики не набув чітких рис і форм. Сприяння голови суду інформаційно-аналітичному забезпеченню суддів є позитивним напрямком його діяльності, спрямованим на підвищення якості судочинства, проте реальні повноваження голови суду, що мають становити зміст такого «сприяння», залишились законодавчо не врегульовані.

Зазначимо, що значна частина повноважень голови суду здійснюється ним не самостійно, а у взаємодії з керівником апарату суду, іншими органами публічної влади та органами суддівського самоврядування, що є однією з особливостей сучасної організації судового управління. Зокрема, головою вищого спеціалізованого суду надаються пропозиції про утворення і ліквідацію судів, про визначення кількості суддів у суді (ч. 1, 4 ст. 19); головами апеляційного суду та вищого спеціалізованого суду – пропозиції про утворення судової палати, її склад, про призначення секретаря судової палати (ч. 5 ст. 26, ч. 4 ст. 31); головами місцевих і апеляційних судів погоджується структура і штатна чисельність апарату суду (ч. 6 ст. 149 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») тощо. Подібна практика розглядається нами як позитивний підхід до організації судового управління, адже значно мінімізує ризик зловживання адміністративними повноваженнями одним органом чи посадовою особою, забезпечуючи значно вищий рівень якості підготовки та узгодженості рішень суб'єктів судового управління. У той же час вказане вимагає ретельного опрацювання механізму реалізації у судах спільних адміністративних повноважень, що має гарантувати належне виконання своїх обов'язків кожним суб'єктом спільних адміністративних повноважень.

Відповідно до положень профільного Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [1] голова суду був остаточно позбавлений повноважень із розподілу справ між судьями і вирішення питання їх відводу, що виступає одним із суттєвих заходів процесуальної

незалежності і безсторонності суддів. Однак, як констатує Г. О. Барабаш [9, с. 64], і на сьогодні голова суду має низку інструментів для зловживання своїм становищем, використання різноманітних засобів тиску на суддів. Наголосимо, що судді мають бути повністю функціонально незалежні від інших працівників суду, підпорядковуючись голові суду тільки з питань внутрішньої організації та позапроцесуальної діяльності суду.

За чинним же законодавством до компетенції голови суду належить внесення відповідній місцевій раді складеного ним подання про затвердження списку народних засідателів із визначенням їх кількості, а також увільнення від виконання обов'язків народного засідателя й присяжного, як за ч. 1 ст. 58, ст. 60 Закону України від 07.07.2010 № 2453-VI [1]. Такі повноваження мають безпосереднє відношення до організації здійснення судом правосуддя. Оскільки народні засідателі та присяжні під час розгляду і вирішення справ користуються повноваженнями судді, актуалізується деталізація повноважень голови суду щодо одноосібного увільнення від виконання обов'язків народного засідателя і присяжного, що не мають допускати необґрунтоване перешкоджання головою суду їхній участі у відправленні судом правосуддя. Це стосується не тільки повнішого законодавчого врегулювання підстав і порядку увільнення головою суду від виконання обов'язків народного засідателя і присяжного, але й закріплення права на оскарження таких рішень голови суду.

Правовою формою реалізації адміністративних повноважень голови суду є видання ним наказів і розпоряджень. Серед іншого йдеться і про видання головою суду на підставі акта про призначення (обрання) суддею чи звільнення судді з посади відповідного наказу (п. 4 ч. 1 ст. 24, п. 4 ч. 1 ст. 29, п. 4 ч. 1 ст. 34, п. 4 ч. 1 ст. 41 Закону України від 07.07.2010 № 2453-VI [1]). У той же час видання головою суду такого наказу має суто формальний характер й не є актом його волевиявлення, лише засвідчуючи фактичний початок роботи новопризначеного/обраного судді. З цього приводу О. Ю. Дудченко також вказує на доцільність встановлення строків видання головою суду наказу щодо призначення чи звільнення судді з посади [8, с. 210], що має на меті виключення можливості штучного затягування головою суду допуску судді до фактичного виконання ним у суді суддівських повноважень.

Істотним недоліком сучасного адміністративно-правового регулювання є повна неврегульованість адміністративних повноважень заступника голови суду. До того ж І. В. Дем'яненко [6, с. 270] вказує на некоректність повноваження голови суду визначати адміністративні повноваження свого заступника (п. 2 ч. 1 ст. 24, п. 2 ч. 1 ст. 29, п. 2 ч. 1 ст. 34, п. 2 ч. 1 ст. 41 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [1]), оскільки має йтися про визначення не лише адміністративних повноважень, а всіх його

обов'язків, як це передбачалось попереднім Законом «Про судоустрій України» [2]. Із цим можна погодитись лише частково. Дійсно, виходячи з указаних законодавчих положень, заступник голови суду може виконувати лише надані йому головою суду адміністративні повноваження, що цілком логічно ставить питання про можливість наділення заступника голови суду, наприклад, окремими представницькими функціями. У той же час законодавство чітко не розмежує адміністративні й інші повноваження голови суду, що на практиці дозволяє останньому самостійно визначати адміністративну природу своїх повноважень. Більш прийнятним же, як на нас, виступає детальне законодавче закріплення всіх основних повноважень заступників голови суду із збереженням можливості делегування їм головою суду певних його повноважень.

Безпосереднє відношення до організації виконання адміністративних повноважень у судах має порядок їх набуття та припинення, що особливо актуалізується відносно голови суду. На сьогодні голова суду та його заступники призначаються та звільняються з посад Вищою радою юстиції за поданням відповідної ради суддів строком на п'ять років, а Голова Верховного Суду України та його заступники – Пленумом Верховного Суду України (ч. 2, 3 ст. 20 Закону України від 07.07.2010 № 2453-VI [1]). Вказане є одним із найбільш оптимальних варіантів порядку набуття та припинення адміністративних повноважень суддів, участь в якому беруть лише самі судді певного суду та незалежні органи у системі судоустрою України, що виступає важливою передумовою об'єктивного й неупередженого виконання головою суду та його заступниками наданих адміністративних повноважень.

У той же час нагальним є і вдосконалення механізму набуття та припинення адміністративних повноважень суддів, що насамперед має спрямовуватись на конкретизацію процедурних аспектів призначення та звільнення суддів з адміністративних посад. При цьому слід означити застарілість положень ч. 3 ст. 32 Закону України від 15.01.1998 № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції» (у поточній редакції) [10], згідно з якими визнається порушенням присяги судді «невиконання ним посадових обов'язків, установлених для відповідної адміністративної посади, пов'язаних з процесуальними діями». В результаті судової реформи чинним законодавством вже не передбачається будь-яких обов'язків голови суду чи його заступника, пов'язаних з процесуальними діями, що не дозволяє розглядати неналежне виконання суддями адміністративних повноважень як реальну підставу їх звільнення з адміністративної посади і посади судді.

Передбачені ж ч. 6 ст. 20 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» підстави звільнення судді з адміністративної посади обмежуються лише звільненням з посади судді та закінченням строку адміністративних повноважень і потребують розширення.

Вбачається, що до таких підстав законодавчо мають також відноситись: переведення судді; добровільне дострокове припинення адміністративних повноважень; висловлення недовіри зборами суддів у зв'язку з неефективністю виконання адміністративних повноважень.

Надання зборам суддів можливості ініціювати процедуру звільнення суддів з адміністративних посад, як за О. Ю. Дудченком [11, с. 278], виступатиме своєрідним аналогом дострокового припинення повноважень Голови Верховного Суду України Пленумом Верховного Суду України (ст. 43 Закону України від 07.07.2010 № 2453-VI [1]) і загалом сприятиме об'єктивній оцінці діяльності суддів на адміністративних посадах, більш оперативному вирішенню управлінських проблем у судах.

Таким чином, адміністративні повноваження голови суду спрямовуються на організаційне керівництво та забезпечення діяльності суду, що є однією з умов ефективності реалізації судом завдань і функцій судової влади. Особливостями організаційно-розпорядчих повноважень у судах виступає їх переважно внутрішній характер, неприпустимість владного впливу на процесуальну діяльність суддів, а також зумовлений судово-правовою реформою здебільшого контрольний характер повноважень голів судів загальної юрисдикції та наділення значними адміністративними повноваженнями керівника апарату суду. Вдосконалення організації виконання адміністративних повноважень у судах має бути спрямоване на усунення існуючої на сьогодні неоднозначності та фрагментарності адміністративно-правового регулювання видів адміністративних посад у судах, порядку їх зайняття та звільнення з них, самих адміністративних повноважень і засад їх реалізації уповноваженими суб'єктами.

Список використаних джерел: 1. Про судоустрій і статус суддів : закон України від 07.07.2010 № 2453-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>. – Редакція від 28.07.2013. 2. Про судоустрій України : закон України від 07.02.2002 № 3018-III // Офіційний вісник України. – 2002. – № 10. – Ст. 441. 3. Москвич Л. М. До питання вдосконалення судового управління в Україні / Л. М. Москвич // Питання боротьби зі злочинністю. – Вип. 24. – 2013. – С. 99–107. 4. Організація судових та правоохоронних органів : підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів] / І. Є. Марочкін, Н. В. Сибільова, В. П. Тихий та ін. ; за ред. І. Є. Марочкіна і Н. В. Сибільової. – Х. : Одиссей, 2009. – 320 с. 5. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія / В. Д. Бринцев. – Х. : Право, 2010. – 464 с. 6. Дем'яненко І. В. Повноваження голови місцевого суду у світлі реформування законодавства про судоустрій та статус суддів / І. В. Дем'яненко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Т. 1000. – 2012. – Серія: «Право». – Вип. 11. – С. 269–273. 7. Кіт Х. Голова суду як суб'єкт владних повноважень / Х. Кіт // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Вип. 54. – 2011. – С. 173–179. 8. Дудченко О. Щодо адміністративних повноважень голови суду /

Олександр Дудченко // Публічне право. – 2013. – № 2 (10). – С. 205–212.
9. Барабаш Г. О. Окремі питання призначення суддів на адміністративні посади / Г. О. Барабаш // Юрист України. – 2012. – № 1–2 (18–19). – С. 60–64.
10. Про Вищу раду юстиції : закон України від 15.01.1998 № 22/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/22/98-вр>. – Редакція від 15.08.2012.
11. Дудченко О. Ю. Питання щодо звільнення суддів з адміністративних посад / О. Ю. Дудченко // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – № 26. – 2013. – С. 275–282.

Надійшла до редколегії 21.10.2013

Борко А. Л. Особенности административных полномочий председателя суда

Выполнен анализ теоретических положений и административно-правовых основ административных полномочий председателя суда, организации их исполнения, порядка приобретения и прекращения, а также определена сущность и значение управленческой деятельности председателя суда и обоснованы приоритетные направления ее совершенствования. Доказано, что административные полномочия председателя суда представляют собой совокупность законодательно установленных его прав и обязанностей, направленных на осуществление управленческой (организационно-распорядительной) функции в области организационного руководства деятельностью суда с целью обеспечения его нормального функционирования и реализации возложенных на него функций. Отмечается, что актуальным является совершенствование механизма приобретения и прекращения административных полномочий судей, которое, прежде всего, должно быть направлено на конкретизацию процедурных аспектов назначения и увольнения судей с административных должностей. Определено, что административные полномочия председателя суда направляются на организационное руководство и обеспечение деятельности суда, что является одним из условий эффективности реализации судом задач и функций судебной власти.

Ключевые слова: административно-правовое регулирование, судебное управление, административные должности, административные полномочия, председатель суда, аппарат суда.

Borko A. L. Features of administrative authorities of the head of a court

The analysis of theoretical provisions and administrative and legal grounds of administrative authorities of a court's head, organization of their execution, the procedure of their acquisition and termination is realized. The essence and significance of managing activity of a court's head are determined; priority directions of its improvement are grounded. It is proved that administrative authorities of a court's head are a set of his/her rights and duties, fixed by the legislation and directed on realization of managing function in the sphere of organizational management of a court's

activity aiming to provide its proper functioning and realization of the set functions. It is emphasized that improving the mechanism of acquisition and termination of administrative authorities of judges is very urgent and must be primarily directed on the specification of the procedural aspects of appointing and dismissing judges from administrative positions. It is defined that administrative authorities of a court's head are directed on organizational management and guaranteeing court's activity that is one of the conditions for effective realization the tasks and functions of judicial power by the court. It is noted that the features of organizational and administrative authorities in courts are their predominantly domestic nature, inadmissibility of powerful influence on judges' procedural activities and control character of the authorities of general jurisdiction courts' heads, which is conditioned by judicial and legal reform, and providing great administrative powers to the head of a court staff. It is stated that improving the organization of administrative authority realization in the courts should be aimed at eliminating existing ambiguity and fragmentation of administrative and legal regulation of administrative positions' types in courts, the order of their occupation and termination, administrative powers and grounds of their realization by authorized subjects.

Keywords: administrative and legal regulation, court management, administrative positions, administrative authorities, the head of a court, court staff.

УДК 340.15:477«19»

**О. А. Гавриленко,
С. В. Васильєв**

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВНУТРІШНЬОГО УПРАВЛІННЯ АПТЕЧНИМИ ЗАКЛАДАМИ В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Досліджено питання нормативно-правового регулювання внутрішнього управління аптечними закладами на українських землях у складі Російської імперії протягом другої половини ХІХ ст. Розкрито сукупність норм адміністративного права, що містили вимоги до фармацевтичних працівників, порядок та умови професійного зростання. Вивчено порядок придбання, зберігання, обліку та реалізації лікарських засобів, специфіку юридичної відповідальності у випадку порушення вказаних вимог.

Ключові слова: адміністративне право, Україна, аптека, Лікарський статут, фармацевтичний працівник, лікарські засоби.

Забезпечення охорони здоров'я населення потребує належної організації фармацевтичної справи. Результати діяльності фармацевтичної організації багато в чому залежать від методів управління персоналом, специфіки внутрішнього управління аптечними закладами. Розвиток аптечної мережі на українських землях у складі Російської імперії другої половини ХІХ ст. є окремим етапом становлення фармацевтичної діяльності в Україні. Тому вивчення

історичного досвіду нормативно-правового регулювання внутрішнього управління аптечними закладами може бути корисним для сучасних менеджерів у сфері фармації.

Окремі аспекти проблеми діяльності аптек у Російській імперії висвітлювалися в українській історичній науці. Зокрема, відомі розвідки Т. О. Терещука, Г. І. Розета, В. Д. Отамановського. Спроби висвітлити історичні аспекти становлення та розвитку аптечної мережі на українських землях також здійснювалися й фахівцями у сфері фармації. Серед цієї категорії досліджень на особливу увагу заслуговують праці Р. В. Богатирьової та З. М. Мнушко. Водночас слід зауважити, що у цих дослідженнях висвітленню проблем нормативно-правового регулювання внутрішнього управління аптечними закладами на українських землях у складі Російської імперії приділено недостатню увагу, що значною мірою й зумовлює доцільність здійснення цього дослідження.

Мета дослідження полягає у вивченні особливостей нормативно-правового регулювання внутрішнього управління аптечними закладами на українських землях у складі Російської імперії у другій половині XIX ст. Завданнями дослідження є встановлення специфіки добору персоналу, законодавчих вимог до фармацевтичних працівників, порядку придбання, зберігання та реалізації лікарських засобів в аптечних закладах на українських землях у складі Російської імперії у вказаний період.

Нормативно-правову основу внутрішнього управління аптечними закладами на українських землях у складі Російської імперії протягом другої половини XIX ст. складали Лікарський статут Зводу законів Російської імперії (далі – Лікарський статут) і циркуляри Медичного департаменту МВС Російської імперії. Р. В. Богатирьова стверджує, що тогочасне законодавство передбачало вимоги до персоналу аптеки, правила придбання, зберігання та реалізації лікарських засобів [1, с. 89].

Відповідно до ст. 458 Лікарського статуту встановлювалися три звання фармацевтичних працівників: аптекарський помічник, провізор та магістр фармації (аптекарь) [2, с. 178]. Найнижчим званням фармацевтичного працівника було звання аптечного помічника, а найвищим – магістра фармації. Отримання чергового звання залежало від отриманої освіти, стажу роботи і складання встановлених іспитів.

Згідно з нормами, закріпленими у ст. 482–486 Лікарського статуту, для складання іспиту на звання аптечного помічника особа повинна була протягом тривалого терміну (від трьох до п'яти років) пройти навчання як аптечний учень у приватній (вільній) або державній (казенній) аптеці. Для прийняття аптекарським учнем особа повинна була мати три класи гімназичної освіти, що засвідчувалося відповідним свідоцтвом [2, с. 181–182]. Відповідно до норми, що містилася у п. 93 Циркуляру МВС Російської імперії від

18 вересня 1858 р. № 2345, прийом в аптечні учні обумовлювався укладенням угоди між управляючим аптекою та аптечним учнем або його батьками. Управляючим аптекою надавалася повна свобода відносно умов договорів щодо прийому особи до складу аптекарських учнів. Учня дозволялося залучати до будь-яких підсобних робіт в аптеці. Водночас, управляючий аптекою повинен був навчити учня фармацевтичній справі та підготувати його до успішного складання іспитів на звання аптекарського помічника. У разі виявлення нездатності учня до оволодіння фармацевтичною справою управляючий аптекою повинен був повідомити про це місцевому медичному керівництву протягом року з дня прийому учня до аптеки [3, с. 85].

Як передбачалося ст. 485 Лікарського статуту, для допуску до випробування щодо отримання звання аптекарського помічника аптекарський учень повинен був надати свідоцтво від навчального закладу, після якого його було прийнято до аптеки, та свідоцтво про перебування у статусі аптекарського учня строком не менше трьох і не більше п'яти років, підписане управляючим аптекою та засвідчене місцевим керівництвом медичного департаменту МВС Російської імперії [2, с. 182]. Зазначимо також, що законодавчі акти того часу встановлювали досить чіткий порядок проведення випробувань на звання аптекарського помічника.

У свою чергу, аптекарський помічник, який виявив бажання екзаменуватися на ступінь провізора, зобов'язаний був надати свідоцтво про те, що він прослужив у державній (казенній) або приватній (вільній) аптеці три роки, а також свідоцтво про оволодіння у лікарсько-навчальному закладі повним курсом фармацевтичних наук (ст. 489 Лікарського статуту). Аптекарські помічники вступали до лікарсько-навчальних закладів без іспитів на підставі надання свідоцтва про добру поведінку і сумлінність під час роботи в аптеці. Такі свідоцтва підписувалися аптекарем і місцевим керівництвом медичного департаменту МВС Російської імперії [2, с. 184]. Звання провізора було наступним для фармацевтичного працівника у його кар'єрному зростанні.

Відповідно до ст. 491 Лікарського статуту до переліку предметів, за якими мали екзаменуватися кандидати на отримання звання провізора, входили мінералогія, ботаніка, зоологія, хімія, фізика та фармакологія [2, с. 186]. Водночас, для отримання звання магістра фармації працівник згідно зі ст. 496 Лікарського статуту повинен був виконати хімічне та судово-хімічне дослідження, а також під наглядом екзаменатора розв'язати хіміко-фармацевтичне та природно-історичне питання [2, с. 190]. Таким чином, законодавство Російської імперії регламентувало порядок просування фармацевтичних працівників кар'єрними східцями та проведення необхідних випробувань для отримання кандидатами наступного ступеня.

Характеризуючи специфіку діяльності аптечних закладів, необхідно відзначити, що тогочасне законодавство розрізняло правовий статус утримувача аптеки, керівника аптеки та працівників аптеки. З. М. Мнушко наголошує, що утримувач аптеки на українських землях Російської імперії міг бути одночасно і її безпосереднім керівником. Водночас, він мав право й найняти іншу особу для здійснення управління аптекою [3, с. 103].

Відповідно до законодавства Російської імперії, на утримувачів та керівників аптек було покладено наступні основні обов'язки.

По-перше, записи про усі лікарські засоби, які реалізувалися як за рецептами, так і без, як приватним особам, так і державним та приватним організаціям, мусили вноситися ними до спеціальних шнурованих книг, виданих місцевими лікарськими управліннями (Циркуляр Медичного департаменту МВС Російської імперії від 16 липня 1862 р. № 5123) [4, с. 81]. Отже, в аптеці існував передбачений законодавством порядок обліку рецептурних лікарських засобів.

По-друге, до особливої шнурованої книги управляючі аптеками мали вносити записи про кошти, які щоденно надходили від продажу ліків (Циркуляр Медичного департаменту МВС Російської імперії від 16 липня 1862 р. № 5123) [4, с. 81]. Таким чином, в аптеці також мусили дотримуватися певних правил бухгалтерського обліку.

По-третє, керівництво аптечних установ мало слідкувати за дотриманням порядку зберігання сильнодіючих та отруйних речовин. Порушення цієї вимоги могло призвести до позбавлення права керувати аптекою або права утримувати аптеку як протягом певного терміну, так і довічно (ст. 265 Лікарського статуту) [2, с. 181]. Такі вимоги були цілком справедливими, оскільки сильнодіючі та отруйні речовини могли завдати шкоди здоров'ю населення. Г. І. Розет стверджує, що аптеки, які відкривалися у XIX ст. на Донбасі, мали право торгувати виключно визначеним у російській фармакопеї переліком лікарських засобів [5, с. 330].

Окрім того, утримувачі та керівники аптек мусили виконувати норми щодо правил закупівлі лікарських препаратів та їх виготовлення [2, с. 220, 223]. Відповідно до ст. 886 Уложення про покарання кримінальні та виправні, порушення керівником аптеки правил закупівлі та виготовлення лікарських засобів мало наслідком стягнення штрафу в розмірі від 50 до 100 руб., а у випадку систематичності таких порушень – позбавлення права керувати аптекою на термін від одного до двох років [6, с. 151].

В аптеках також було суворо заборонено виготовляти та реалізовувати горілку та лікери, одеколони та парфуми. Водночас, аптекарі мали можливість отримати патент на виготовлення вказаної продукції. Однаке, виготовляти її вони могли не в аптечних лабораторіях, а в інших приміщеннях (Циркуляр Медичного департаменту МВС Російської імперії від 19 червня 1865 р. № 4669) [4, с. 84].

Керівництво аптечних установ мало право приймати на роботу фармацевтичних працівників не лише за наявності в них відповідної освіти, але й за умови надання свідоцтва про добру поведінку та рід занять за весь час трудової діяльності. Такі свідоцтва могли видаватися утримувачами аптек за кожним місцем роботи фармацевтичного працівника, а за умови відсутності протягом певного часу роботи – місцевими управліннями поліції (Циркуляр Медичного департаменту МВС Російської імперії від 14 березня 1857 р. № 2560) [4, с. 85–86]. Отже, держава була зацікавлена у бездоганній репутації фармацевтичного працівника, встановлюючи вимоги щодо його правомірної та добропорядної поведінки.

Щодо кожного випадку прийому або звільнення з роботи фармацевта керівники аптек були зобов'язані доповідати місцевому медичному керівництву [2, с. 223]. Окрім того, вони мали надавати списки працівників із характеристикою їхньої роботи, знань, вмінь та навичок. На нашу думку, це було занадто жорстким правилом. Чинні у наш час норми Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової, роздрібною торгівлі лікарськими засобами, затверджені наказом МОЗ України № 723 від 31 жовтня 2011 р. (зі змінами від 3 липня 2013 р.) також встановлюють вимоги до персоналу аптеки [7], але про формування списків фармацевтичних працівників, які працюють у певній місцевості, у них не йдеться.

Згідно з нормою ст. 890 Уложення про покарання, утримувачі та керівники аптек, які вели «нетверезий спосіб життя» або недбало ставилися до своїх обов'язків, могли бути позбавлені права керувати аптекою або утримувати аптеку. Такі заходи могли бути застосовані лише після неодноразових зауважень з боку місцевого лікарського управління [6, с. 144]. Зауважимо, що й теперішні Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової, роздрібною торгівлі лікарськими засобами 2011 р. також містять підстави для позбавлення аптечних установ ліцензії [7].

Як було передбачено ст. 279 Лікарського статуту та ст. 891 Уложення про покарання 1866 р., фармацевтичні працівники аптек повинні були точно виконувати вказівки керівника аптеки відносно приготування, зберігання та реалізації ліків, запису відповідних операцій до книг, дотримання порядку. У випадку систематичних зауважень за недобросовісне виконання своєї роботи фармацевтичний працівник міг бути позбавлений права на зайняття фармацевтичною практикою на строк до одного, двох або трьох років, а у деяких випадках – і назавжди залежно від міри винуватості працівника. Про таку поведінку фармацевта керівник аптеки мав доповісти місцевому медичному керівництву, якому й належало право позбавити особу права на зайняття фармацевтичною практикою [4, с. 86]. Зауважимо, що нині особа може бути

позбавлена права на зайняття тим або іншим видом діяльності лише на підставі вироку суду. Окрім того, нині за жодних обставин людина не може бути позбавлена права займатися певною діяльністю довічно.

Особливості звільнення фармацевтичних працівників були передбачені циркуляром Медичного департаменту МВС Російської імперії від 8 травня 1865 р. № 3549. Згідно із вказаним підзаконним актом про звільнення за власним бажанням, працівник аптеки повинен був повідомити утримувача аптеки за два місяці до звільнення. Але звільненню особа підлягала лише за згодою керівника або утримувача аптеки. Водночас, у випадку відмови у звільненні утримувач або керівник аптеки повинен був встановити для такого фармацевта жалування, підвищене у півтора рази. Щодо кожного випадку звільнення працівника аптеки за неналежне виконання своїх обов'язків керівник або утримувач аптеки повинен був повідомити місцеве медичне керівництво [4, с. 86]. Т. О. Терещук вказує, що характерними для української фармації у XIX ст. стали проблеми аптекарської монополії, конкурентної боротьби за отримання дозволу на заведення аптеки, дискримінація прав провізорів-службовців, що наймалися на роботу до аптекаря-власника [8, с. 18]. На нашу думку, обумовлення звільнення фармацевтичного працівника виключно згодою утримувача або керівника аптеки суттєво звужувала можливості підданого імперії до вільного обрання місця роботи. Хоча, необхідно зауважити, що у XIX ст. не лише російське законодавство, але й законодавство європейських країн не передбачало трудових прав працівника у сучасному розумінні.

Підсумовуючи усе сказане, необхідно зазначити, що вивчення правових засад внутрішнього управління аптечними закладами на українських землях у складі Російської імперії протягом другої половини XIX ст. – це лише окремий етап дослідження нормативно-правового регулювання фармацевтичної діяльності. До працівників аптек у цей період вже висувалися чітко визначені законом вимоги: освітні, щодо стажу роботи, щодо належного виконання своїх обов'язків та добропорядної поведінки тощо. Тогочасним законодавством Російської імперії також вже розрізнявся правовий статус утримувача аптеки, керівника аптеки та фармацевтичного працівника (аптекарських учнів, помічників аптекаря, провізорів та магістрів фармації). Законодавцем було встановлено й вимоги щодо придбання, зберігання, обліку та реалізації лікарських засобів. Досить чітко було визначено й санкції за порушення правил здійснення фармацевтичної діяльності. Це могло мати наслідком притягнення особи до юридичної відповідальності у вигляді штрафу або позбавлення права займатися фармацевтичною діяльністю на певний строк або навіть довічно.

Список використаних джерел: 1. Богатирьова Р. В. Історія фармації України / Р. В. Богатирьова. – Х. : Прапор ; Вид-во УкрФА, 1999. – 199 с. 2. Свод Законов Российской империи повелением Государя Императора Николая Павловича составленный. – Т. 13 : Уставы о народном продовольствии, общественном призрении и врачебные. – СПб. : Тип. Втор. Отд. Собств. Его Имп. Велич. Канц., 1857. – VI, 353 с. 3. Мнушко З. М. Історія медицини та фармації / З. М. Мнушко. – Х. : Вид-во НФаУ ; Золоті сторінки, 2009. – 208 с. 4. Сборник законов, правил, наставлений и распоряжений правительства для врачей, фармацевтов, ветеринаров и прочих медицинских чинов / сост. И. К. Войно. – Киев : Тип. Е. Я. Фёдорова, 1871. – 583 с. 5. Розет Г. И. Очерки по истории здравоохранения Донбасса. Старая Юзовка (1869–1917 гг.) / Г. И. Розет // Медицинское обслуживание шахтеров и металлургов : сб. науч. тр. Красноярск. мед. ин-та. – 1958. – № 5. – С. 329–332. 6. Свод Законов Российской империи повелением Государя Императора Николая Павловича составленный. – Т. 15 : Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. – СПб. : Тип. Втор. Отд. Собств. Его Имп. Велич. Канц., 1857. – IV, 202 с. 7. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової, роздрібної торгівлі лікарськими засобами : наказ М-ва охорони здоров'я України від 31 жовт. 2011 р. № 723 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1420-11>. 8. Терещук Т. О. Історичні аспекти розвитку фармацевтичного законодавства і освіти, становлення суспільно-професійних організацій у східноукраїнських землях (XVIII – 1-а пол. XX ст.) : автореф. дис. ... канд. фарм. наук : 15.00.04 / Терещук Тарас Олегович. – Л., 1997. – 24 с.

Надійшла до редколегії 15.10.2013

Гавриленко А. А., Васильєв С. В. Нормативно-правове регулювання внутрішнього управління аптечними установами в українських губерніях Російської імперії во второй половині XIX в.

Исследованы проблемы нормативно-правового регулирования внутреннего управления аптечными учреждениями на украинских землях в составе Российской империи во второй половине XIX века. Раскрыты требования к фармацевтическим работникам в указанный исторический период, порядок и условия профессионального роста. Изучен порядок приобретения, хранения, учёта и реализации лекарственных средств, специфика юридической ответственности в случае нарушения названных требований.

Ключевые слова: административное право, Украина, аптека, Врачебный устав, фармацевтический работник, лекарственные средства.

Gavrylenko O. A., Vasyliiev S. V. Normative and legal regulation of pharmacy institutions' internal management in ukrainian provinces of russian empire in the second half of the XIX-th century

The issue of normative and legal regulation of pharmacy institutions' internal management on Ukrainian territory within Russian Empire in the second half of the XIX-th century is researched in the article. Requirements for pharmaceutical employees in the specified period the procedure and conditions of their professional growth are studied. Trade and storage procedure of medicines, the specific of legal liability in case of breaking such requirements are researched. Some papers and works of modern researchers, laws and regulations of the second half of the XIX-th century regulating pharmaceutical activities in Russian Empire were used in this paper. The normative and legal basis for a pharmacy's internal management on Ukrainian territories within Russian Empire in the second half of the XIX-th century included Physicians Code of Laws of Russian Empire and the circulars of the Medical Department within the Ministry of Internal Affairs of Russian Empire. Such scientific degrees for pharmaceutical employees as pharmaceutical assistant, pharmacist and Master of Pharmacy were established. Legislation at the time distinguished the legal status of a landlord, manager and employee of a pharmacy. Demands according to the level of education, work experience, proper exercise of their duties and respectable behavior, were set for pharmaceutical employees.

The legislation set out requirements for purchasing, storing, stocktaking and distributing medicines. Violation of the rules of pharmaceutical activity could be a ground for calling to account in the form of a fine or deprivation of the right to be engaged in pharmaceutical activities within a specified period or for life.

Keywords: administrative law, Ukraine, pharmacy, medical statues, pharmaceutical employee, medicines.

УДК 351.74(477)

В. М. Маренич

УПРАВЛІННЯ РОЗРОБКОЮ І ПРОВЕДЕННЯМ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАХОДІВ З МЕТОЮ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Визначено особливості управління розробкою і проведенням спеціальних заходів як PR-технології, що дозволяє формувати позитивний імідж вищого навчального закладу. Запропоновано класифікацію спеціальних заходів, сформульовано їх цілі та завдання, а також визначено очікувані результати.

Ключові слова: вищий навчальний заклад, управління, імідж, PR-технологія, спеціальний захід.

Актуальність проблеми зумовлена тим, що у зв'язку з підвищенням мобільності студентів і несприятливими демографічними умовами істотно змінилося конкурентне середовище у сфері вищої освіти. Підвищилася конкуренція університетів у галузі залучення

© Маренич В. М., 2013

нових студентів як на національному, так і на міжнародному рівнях. Унаслідок цього збільшилася відкритість університетів зовнішньому світу, з'явилася необхідність створювати і підтримувати власну репутацію, а також поширювати інформацію про себе і власні послуги серед потенційних споживачів. У зв'язку з цими обставинами перед вищими навчальними закладами постає основне завдання – створення свого відповідного іміджу з використанням PR-технологій.

Аналіз останніх джерел і публікацій свідчить про те, що цій проблемі присвячено чимало праць. Комунікаційний підхід до організації PR-служб розкривається у працях І. Альшиної, Г. Почепцова, К. Прохоренко, О. Чумікова, О. Ястребової та ін. Безпосередньо проблемі створення іміджу освітньої установи в контексті проблеми конкурентоспроможності ВНЗ присвячено праці О. Віфлеємського, В. Волкової, І. Єрмоленка, О. Зуєвої, П. Краснячого, О. Панкурхіна та ін. Проте роль PR-технологій у сфері освіти, можливості проведення спеціальних заходів у процесі управління формуванням позитивного іміджу ВНЗ доки залишаються за рамками наукового аналізу. Відтак метою цієї статті є визначення особливостей управління розробкою і проведенням спеціальних заходів як PR-технології, що дозволяє формувати позитивний імідж вищого навчального закладу.

Як показує аналіз літератури, реалізація комплексного PR-просування сприяє досягненню цілей ВНЗ, дозволяє вирішувати такі завдання, як підвищення популярності та зміцнення репутації ВНЗ, його послуг, бренду, формування довіри споживачів, партнерів, ЗМІ, підсилення його привабливості для цільових аудиторій [1; 4].

Ефективним вважається той імідж ВНЗ, у якому набір позитивних характеристик про навчальний заклад у комплексі сприяє досягненню його основних цілей. Ефективний імідж створює стійкий асоціативний зв'язок між цілісним образом цього ВНЗ і PR-об'єктом, формує символічний і публіцитний капітали [2; 4].

Саме завдяки ефективному іміджу підвищується конкурентоспроможність на ринку освітніх послуг, ВНЗ вдається залучити абітурієнтів і професорсько-викладацький склад. У результаті підвищується рівень викладання і відповідно рівень випускників. Внаслідок цього полегшується доступ організації до фінансових, інформаційних, людських, матеріальних та інших ресурсів.

Досить ефективним інструментом привертання уваги і створення гармонійних стосунків із громадськістю є організація спеціальних заходів. Однак цей напрям недостатньо розвинений серед ВНЗ. Такі заходи, як дні відкритих дверей, лекції відомих учених, що охоплюють певну цільову аудиторію, зазвичай мають місце у ВНЗ, але вони ще не зовсім розвинені, їх потенціал як спеціальних заходів, на жаль, повною мірою не використовується.

Насамперед звернемося до визначення спеціальних заходів. Так, І. Альошина розглядає їх як заходи, що проводяться організацією з метою привертання уваги громадськості до самої організації, її діяльності, продуктів і послуг інформаційними, людськими, матеріальними та іншими ресурсами [1, с. 28–36].

Варто зазначити, що шляхом проведення спеціальних заходів у ВНЗ цільові групи знайомляться з візуальним іміджем університету, цінностями, традиціями, правилами. З другого боку, спеціальні заходи проводяться із спеціального приводу і покликані порушити рутинний і звичний перебіг життя у ВНЗ. Для спеціального заходу потрібна подія, тобто спільне буття, що передбачає співбуття, співучасть. У момент співучасті транслюється імідж університету як у візуальному його вираженні (логотип, фірмовий стиль, інтер'єр, екстер'єр), так і в змістовному (поведінка представників ВНЗ, рівень підготовки, цінності, традиції, перспективи). Спеціальним заходом у ВНЗ може бути організація дня відкритих дверей, публічних лекцій, конференцій, урочистих церемоній з нагоди нагородження учасників освітнього процесу тощо.

З метою привертання уваги до ВНЗ і створення гармонійних стосунків з різними цільовими аудиторіями автор брала участь у підготовці й організації певних спеціальних заходів (церемонії відкриття, день відкритих дверей, конференції, круглі столи тощо) у Народній українській академії, що дозволило апробувати технології та інструменти зв'язків із громадськістю. Аналіз публікацій із цієї проблеми [1–3] і узагальнення досвіду культурно-масової роботи в Народній українській академії дозволили здійснити класифікацію спеціальних заходів, сформулювати їх цілі і завдання, а також позначити очікувані результати.

Формат заходу залежить від цілей проведення спеціальних дій. Проведення спеціальних заходів може бути спрямовано на зняття певних стереотипів у свідомості людей і створення готовності до дій з урахуванням ситуації. Наприклад, для ВНЗ, що проводить день відкритих дверей, дуже важливо, аби батьки й абітурієнти переконалися в правильності обраного рішення: саме в цьому навчальному закладі абітурієнт здобуде якісну освіту; ВНЗ має найкращі ресурси; цей університет на крок попереду інших; на абітурієнта чекає чудова кар'єра тощо. Спеціальним заходом, характерним тільки для освітніх закладів, є зустрічі випускників, які дозволяють демонструвати потужний корпоративний дух ВНЗ і спонукати потенційних абітурієнтів вступати саме до цього ВНЗ.

Перелічимо основні спеціальні події та коротко охарактеризуємо їх.

1. Церемонія відкриття, що може знаменувати собою початок чогось нового для ВНЗ (відкриття нового корпусу, виставки, спортмайданчика, бази відпочинку тощо). Церемонії відкриття

дозволяють збільшити популярність, посилити позитивні сторони іміджу, встановити контакти з державними посадовцями.

2. Презентація, яка використовується для демонстрації стратегічного розвитку ВНЗ. Презентація спрямована, як правило, на висвітлення позитивних рис ВНЗ, інноваційного проекту, освітніх послуг.

3. Конференція – організовані збори цільових груп з метою ознайомлення, обговорення і поширення значущої наукової, ділової, культурної інформації, що надається авторитетними експертами. Конференції – це засіб підтримання зв'язків, обговорення і розв'язання проблем у професійних, академічних, ділових співтовариствах.

4. День відкритих дверей – щорічний захід, що проводиться ВНЗ з метою знайомства груп громадськості (абітурієнтів та їх батьків) з умовами навчання і виховання у ВНЗ, освітніми послугами, вимогами. Це своєрідна внутрішня експозиція закладу. Дуже важливо продумати систему навігації та сценарій заходу для цільових груп. Під час таких заходів їм демонструються ліцензії, сертифікати, почесні грамоти і дипломи, документи про освіту співробітників, звіти про роботу тощо. Викладачі та адміністрація в такі дні носять бейджики, вручають відвідувачам візитки, буклети, проспекти; вивішуються необхідні наочні матеріали. Тут можна вигідно презентувати освітні програми ВНЗ, творчі проекти тощо.

5. Круглий стіл – одна з форм генерування і багатостороннього обговорення ідей, проектів, значущих для різних груп громадськості. Учасниками цього заходу, як правило, стають експерти з різних сфер діяльності.

6. Спеціальний випуск малотиражної газети, яка традиційно видається в багатьох ВНЗ. Подією ж може стати її спеціальний випуск. Зміст і оформлення такого спецвипуску орієнтовано на значущі для ВНЗ цільові аудиторії.

7. «Way-подія» – нестандартна подія, створена з метою привернути увагу, викликати позитивні емоції [3]. Такою, наприклад, можна назвати визнання високого рейтингу ВНЗ на міжнародному рівні. Проте у «Way-подію» можна перетворити і «стандартний» День факультету, і круглий стіл, і професійну конференцію, але краще, щоб це було щось незвичайне і вражаюче.

8. Створення традицій – систематичне проведення певних заходів світоглядного, виховного значення. Наприклад, у Народній українській академії більше десяти років проводиться конкурс «Історія моєї сім'ї», до якого залучаються батьки і родичі школярів і студентів. У 2010 р. напередодні Дня Перемоги було закладено алею Пам'яті, висаджено липи і встановленоobelіски містам-героям. Ця весняна акція відбулася у рамках підготовки до традиційного Дня народження академії і привернула увагу широкої громадськості.

9. «Етапи великого шляху». Йдеться про події, пов'язані зі знаменними датами, наприклад, відкриттям спеціальності, першим випуском тощо.

10. Teambuilding – тренінгові командні програми, що позитивно впливають на внутрішній клімат ВНЗ. Наприклад, у Народній українській академії спортивні змагання і конкурси проводяться досить часто. Це і конкурси соціальних проектів, і економічні турніри, й історичні брейн-ринги, до яких залучаються школярі і студенти з усіх шкіл і ВНЗ Харкова.

11. Adions-presentations. Як правило, у західних університетах є фахівець, що займається підготовкою заявок на гранти, доповідей для засновників і адміністрації, зв'язками зі спонсорами і випускниками. Тут вважають, що вирішувати подібні завдання допомагають публікації в журналах, презентації наукових і освітніх програм, поширення інформації про ВНЗ в мережі Інтернеті [3]. Усе це – ефективні прийоми побудови іміджу, які, на жаль, недостатньо використовуються в Україні.

12. Конкурси і рекорди. Це різні конкурси на розроблення фірмового стилю, на кращу назву газети ВНЗ, на кращий «формат» дозвілля, а також реєстрація досягнень у різних книгах рекордів, у тому числі у власних. Наприклад, у «Книзі рекордів Народної української академії» можна фіксувати різноманітні досягнення педагогів і студентів Народної української академії: найдовша овація, якою нагородили викладача після блискучої лекції, найбільша кількість аспірантів, що навчається на кафедрі, наймолодший професор і т. д. Заявки в неї можна оцінювати на Інтернет-форумі.

13. Наукові заходи: конференції, симпозіуми, семінари. Наприклад, щорічно в Народній українській академії проводяться міжнародна науково-теоретична конференція, симпозіуми з проблем підвищення якості освіти, поширення академічної мобільності викладачів і студентів, методологічні семінари, що дозволяє формувати позитивний імідж ВНЗ і вибудовувати гармонічні стосунки з громадськістю.

Водночас можливості комунікацій ВНЗ не вичерпуються подією інженерією. Є також низка медійно орієнтованих технологій, що дозволяють ВНЗ вести ефективний соціальний діалог і формувати власну індивідуальну позицію. Спробуємо систематизувати їх:

- ньосмейкерство як найважливіша медійна технологія, для успішної реалізації котрої важливо провести ревізію і класифікацію усіх ньосмейкерських ресурсів навчального закладу;

- «похвала ВНЗ», коли використовуються всі можливості продемонструвати успішність, високу репутацію навчального закладу, кваліфікацію його викладацьких кадрів, якість навчання тощо;

- «похвала клієнтові», сутність якої полягає в підвищенні в очах тих, хто має тісні стосунки з ВНЗ. У контексті цієї технології добре

працюють клуби випускників. Як приклад можна навести сайт Народної української академії, який активно відвідують випускники цього ВНЗ;

- «включення в контекст», адже немало подій, що відбуваються в стінах навчального закладу, можуть прозвучати голосніше, якщо звключити їх у контекст зовнішніх процесів;

- «рахунковий намет», що включає періодичні анкетування, експертні опитування студентів, потенційних абітурієнтів та їх батьків з метою з'ясування переваги цільової аудиторії ВНЗ. Дані таких досліджень дозволяють визначити канали інформування цих цільових аудиторій, аби мати можливість впливати на них;

- Інтернет, адже все більше абітурієнтів і студентів отримують доступ до нього, і, звичайно, правильно побудована Інтернет-кампанія просування ВНЗ у мережі може досягти цілком відчутних результатів [2; 3].

Підготовку спеціального заходу необхідно починати із чіткого визначення мети й очікуваного результату. Потім має бути визначено коло учасників події, склад запрошених. Сценарій і програма заходу дозволяють визначити необхідні ресурси.

Будь-яка спеціальна подія пов'язана з високою емоційною напруженістю, що дає змогу на основі схожості психічних реакцій формувати досить згуртовану аудиторію, здійснювати орієнтацію думок і почуттів великої кількості людей у єдиному напрямі, викликати у них прагнення невідкладного запровадження запропонованих їм ідей.

Спеціальні заходи, як правило, складаються з офіційної (наприклад, конференції або екскурсії) і неофіційної частин (фуршет, театральні та музичні виступи тощо). Слід ураховувати, що в офіційній частині, у рамках конференції або публічної лекції в університеті, доповідач тільки ділиться своєю думкою, але аж ніяк не може маніпулювати свідомістю учасників. У неофіційній же частині можуть мати місце й такі негативні моменти, які характеризують діяльність PR-спеціаліста як маніпулятивну. Це пояснюється тим, що, з точки зору психологів і соціологів, у момент захоплюючого заходу людина перебуває у збудженому психологічному стані, в її свідомості знімаються рамки критичності, людина стає легко керованою, вона легше сприймає ті або інші системи, цінності. У результаті такою людиною легко маніпулювати [1; 4].

Таким чином, спеціальні заходи дозволяють транслювати бажаний імідж ВНЗ, цінності, традиції безпосередньо у момент проведення певної події. За допомогою спеціального заходу здійснюється прямий контакт цільової аудиторії не тільки із зовнішніми візуальними атрибутами ВНЗ, але і з внутрішнім середовищем університету. Цільову аудиторію цих проєктів можуть складати абітурієнти, їх батьки, інвестори, ЗМІ, громадськість тощо.

Спеціальні заходи можуть мати різний формат, але в одному вони схожі: призначені для певних цільових груп, проходять у певний час, у визначеному місці, створюють співбуття і співучасть, мають певну мету, формують певне ставлення, переконання.

У результаті проведення цих заходів було підтверджено основну гіпотезу: використовуючи подієвий маркетинг як інструмент публік рилейшнз, можна ефективно формувати й управляти іміджем ВНЗ в освітній сфері. Наведена класифікація аж ніяк не претендує на універсальність, проте це певна спроба звернути увагу на важливість вивчення можливостей використання подієвого маркетингу для формування позитивного іміджу вищого навчального закладу.

Список використаних джерел: 1. Алёшина И. В. Паблик рилейшнз для менеджеров и маркетеров / И. В. Алёшина. – М. : Гном-Пресс, 1997. – 256 с. 2. Ермоленко И. Специфика осуществления PR-деятельности в сфере платного образования / И. Ермоленко // PR в образовании. – 2010. – № 4. – С. 4–15. 3. Каверина Е. Создание специальных событий как технология продвижения вуза / Е. Каверина // Высшее образование в России. – 2009. – № 6. – С. 110–116. 4. Шкатулла В. Стратегическая программа развития ВУЗа / В. Шкатулла // Народное образование. – 2008. – № 4. – С. 32–34. 5. Червякова О. В. Організаційно-правові аспекти управління вищим навчальним закладом МВС України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Червякова Оксана Володимирівна. – Х., 2002. – 219 с.

Надійшла до редколегії 06.11.2013

Маренич В. М. Управление разработкой и проведением специальных мероприятий с целью формирования позитивного имиджа высшего учебного заведения

Определены особенности управления разработкой и проведением специальных мероприятий как PR-технологии, позволяющей формировать положительный имидж высшего учебного заведения. Предложена классификация специальных мероприятий, сформулированы их цели и задачи, а также определены ожидаемые результаты.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, управление, имидж, PR-технология, специальное мероприятие.

Marenych V. M. Management by development and realization of the special measures with the purpose of forming positive image of higher educational establishment

Considering increased mobility of students and unfavorable demographic conditions the competitive area in the sphere of higher education has significantly changed. Rivalry of universities in the field of attracting new students both at the national and international levels has increased. As a result universities' openness to outside world has increased; there is a need to create and maintain their own reputation as

well as to disseminate information about themselves and their services to potential customers. Taking into account all this the main task of higher educational establishments is creation of appropriate image of a higher educational establishment using PR-technologies.

The role of PR-technologies in education sphere, the possibility to conduct special measures within the management process while forming a positive image of a higher educational establishment still remain outside the scientific analysis. Therefore, peculiarities of management in developing and conducting special events as PR-technologies that allow to create a positive image of a higher educational establishment are defined in the article.

Special events (the opening ceremony, presentations, conferences, «Open Door Days», etc.) allow to demonstrate the desired image of a higher educational establishment, values, traditions directly at the time of special event's conduction. The direct contact of the target audience both with external visual attributes of a higher educational establishment and internal environment of universities is realized with the help of using a special event. The target audience of these projects may compose school leavers, their parents, investors, mass media, the public, etc.

It is concluded that special measures may have a different format, but they are similar in the following: they are conducted for specific target groups, at a certain time in a certain place, create coexistence and complicity, pursuing a definite goal, form a certain attitude, belief. As a result of these measures, the main hypothesis was confirmed. This hypothesis is that one can effectively build and manage the image of a higher educational establishment in the educational sector using special events as a public relations tool.

Keywords: higher educational establishment, management, image, PR-technology, special event.

УДК 347.97

В. Б. Пчелін

ПЕРЕКЛАДАЧ ЯК СУБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Розкрито сутність адміністративно-процесуальних правовідносин та місце перекладача в них. Зазначено, що можливість участі перекладача в адміністративному судочинстві виступає важливою гарантією судового захисту. Розкрито вимоги, що висуваються до особи перекладача, та механізм його залучення до судового процесу. Вказано проблеми, що виникають внаслідок залучення перекладача до адміністративного судочинства, та можливі шляхи їх вирішення.

Ключові слова: адміністративне судочинство, адміністративний процес, адміністративно-процесуальні правовідносини, гарантії судового захисту, перекладач, залучення.

Конституція України встановила, що всі люди є вільні та рівні в своїй гідності та правах. Права та свободи людини є невідчужуваними та непорушними [1]. Водночас доводиться констатувати, що на практиці часто зустрічаються випадки, коли права особи зазнають протиправних посягань. Як було справедливо зазначено із цього приводу, недостатньо декларативно закріпити принципи на кшталт принципів відповідальності та законності, необхідно по-дбати про їх втілення в життя та мати дієві важелі для їх реалізації [2, с. 349; 3, с. 70]. Так, з метою захисту та поновлення порушених прав осіб у Конституції України закріплено, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1]. Вищенаведений механізм судового захисту в нашій державі представлений інститутом адміністративного судочинства.

Відповідно до ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду адміністративних справ [4]. У цьому контексті варто зазначити, що внаслідок реалізації завдань адміністративного судочинства виникають і розвиваються певні суспільні відносини – стійкі зв'язки між людьми та групами людей, які мають істотне значення для існування та функціонування певної, досить великої сукупності людей; специфічний вид співіснування людей, що відображає становище соціальних суб'єктів у суспільстві, їхню роль у громадському житті [5, с. 422]. У зв'язку із тим, що суспільні відносини, які виникають унаслідок реалізації завдань адміністративного судочинства регулюються правовими нормами – КАС України, в довідковій літературі, в тому числі юридичній, вони отримали назву – правовідносини [6, с. 1101; 7, с. 44]. При цьому в науково-правових колах зазначають, що правовідносини – це врегульовані нормами права вольові суспільні відносини, що виражаються в конкретному зв'язку між правомочними та зобов'язаними суб'єктами – носіями суб'єктивних юридичних прав, обов'язків, повноважень і відповідальності – й забезпечуються державою [8, с. 506; 9]. У цьому контексті зазначимо, що в нашому випадку мова йде про правовідносини, які виникають та розвиваються на основі норм адміністративного процесуального права і є похідними від норм матеріального права, тобто адміністративно-процесуальні

правовідносини. Як справедливо було зазначено, існування адміністративно-процесуальних правовідносин обумовлено матеріальними правовідносинами, тому перші є похідними від останніх, мають щодо них підлеглий, службовий характер, виконують роль своєрідної процесуальної надбудови над матеріально-правовим базисом [10, с. 68].

Як і будь-які правовідносини, адміністративно-процесуальні у своїй структурі мають три взаємопов'язаних елемента – суб'єкт, об'єкт та зміст. Суб'єктом правовідносин, в тому числі адміністративно-процесуальних, виступають індивідуальні або колективні суб'єкти права, які використовують свою правосуб'єктність у конкретних правовідносинах, виступаючи реалізаторами суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, повноважень та юридичної відповідальності [9, с. 519]. У контексті питання, що досліджується, для нас найбільший інтерес представляє такий суб'єкт адміністративно-процесуальних правовідносин, як перекладач. Згідно із ч. 1 ст. 68 КАС України перекладачем є особа, яка вільно володіє мовою, якою здійснюється адміністративне судочинство, та іншою мовою, знання якої необхідне для усного або письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими [4]. Таким чином, вищенаведена норма висуває певні вимоги до такого суб'єкта адміністративно-процесуальних правовідносин як перекладача.

Так, по-перше, хоча прямо у вищенаведеній нормі не закріплено, але логічно припустити, що перекладач повинен мати адміністративно-процесуальну дієздатність. Згідно із ч. 2 ст. 48 КАС України остання означає здатність здійснювати свої адміністративні процесуальні права та обов'язки, що належить фізичним особам, які досягли повноліття та не визнані судом недієздатними [4].

По-друге, перекладач обов'язково має володіти мовою, якою ведеться судочинства. Із цього приводу слід зазначити, що відповідно до ст. 14 Закону України «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 року судочинство в Україні в адміністративних справах здійснюється державною мовою. Однак у межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), за згодою сторін суди можуть здійснювати провадження цією регіональною мовою (мовами) [11]. При цьому відповідно до ст. 10 Конституції України державною мовою в Україні є українська мова [1]. У свою чергу, в ст. 1 Закону України «Про засади державної мовної політики» зазначено, що регіональна мова – це мова, яка традиційно використовується в межах певної території держави громадянами цієї держави, які складають групу, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення цієї держави, та/або відрізняється від офіційної мови (мов) цієї держави [11].

По-третє, перекладач, окрім мови, якою ведеться адміністративне судочинство, має володіти іншою мовою, знання якої необхідне

для усного або письмового перекладу з однієї мови на іншу. Також перекладачем може визнаватися особа, яка володіє технікою спілкування з глухими, німими та глухоніми.

Окрім вищенаведеного, в законодавстві не передбачено вимог щодо особи перекладача. Разом із тим законодавець встановлює обмеження й зазначає, в яких випадках особа не може виконувати функції перекладача. Так, відповідно до ч. 1 ст. 29, ч. 1 ст. 27 КАС України перекладач не може брати участі в адміністративному процесі та відводиться за таких підстав:

1) якщо він брав участь у розгляді цієї справи або пов'язаної з нею справи як представник, секретар судового засідання, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач;

2) якщо він прямо чи опосередковано заінтересований в результаті розгляду справи;

3) якщо він є членом сім'ї або близьким родичем (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, член сім'ї або близький родич цих осіб) сторони або інших осіб, які беруть участь у справі;

4) за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості [4].

Якщо ж особа відповідає вимогам, що встановлені в ст. 68 КАС України, й щодо її участі не встановлено вищенаведених обмежень, то вона може бути залучена до адміністративного процесу як перекладач. У такому разі об'єктом правовідносин, що виникають із приводу залучення перекладача до адміністративного процесу буде забезпечення рівності прав осіб, які беруть участь у такому процесі за мовною ознакою. У свою чергу, змістом вищенаведених адміністративно-процесуальних правовідносин буде виступати сукупність прав та обов'язків перекладача. Так, перекладач має право відмовитися від участі в адміністративному судочинстві, якщо він не володіє мовою в обсязі, необхідному для перекладу, право задавати питання з метою уточнення перекладу, а також право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду. Перекладач зобов'язаний з'являтися за викликом до суду, здійснювати повний і правильний переклад, своїм підписом посвідчувати правильність перекладу в процесуальних документах, що вручаються особам, які беруть участь у справі, в перекладі мовою, якою вони володіють [4].

Відповідно до ч. 2 ст. 68 КАС України перекладач допускається до участі в процесі ухвалою суду за клопотанням особи, яка бере участь у справі, або призначається з ініціативи суду. Суд забезпечує особі перекладача, якщо дійде висновку, що особа внаслідок неспроможності оплатити послуги перекладача буде позбавлена судового захисту [4]. Таким чином, з аналізу вищенаведеної норми

можна дійти висновку, що участь перекладача в судовому процесі є однією з гарантій судового захисту. Слід зазначити, що законодавством не регламентована сама процедура залучення до адміністративного процесу перекладача. На практиці виникає цілком логічне запитання – де саме знайти перекладача? Із цього приводу В. М. Кравчук зазначає, що, як правило, суд звертається з клопотанням у державні органи, які мають штатних перекладачів, наприклад, у районну державну адміністрацію, з проханням забезпечити участь перекладача в процесі. Керівники відповідного державного органу зазвичай таке клопотання задовольняють і направляють перекладача в розпорядження суду [12, с. 275].

Окремо слід звернути увагу на те, що Рада суддів України на засіданні 8 лютого 2013 року розглянула звернення Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений) щодо забезпечення рівності прав громадян у судовому процесі за мовною ознакою. У своєму зверненні Уповноважений відзначив, що в судах України склалася ситуація, коли суди не можуть розглянути справу, однією зі сторін в якій виступають іноземні громадяни, у зв'язку з неможливістю забезпечення їх перекладачем. При цьому Уповноважений звертався до Ради суддів України та Державної судової адміністрації України з пропозицією створити реєстр перекладачів. Згідно з пропозицією Уповноваженого суди, в разі необхідності будуть запрошувати перекладачів до розгляду справ з цього реєстру. Однак, вивчивши зазначене звернення, Рада суддів України дійшла висновку, що створення такого реєстру Державної судової адміністрації України неможливе, а врегулювання цього питання вимагає законодавчого визначення. Окрім цього, Рада суддів вирішила звернутися до Кабінету Міністрів України з пропозицією звернути увагу на існуючу в державі проблему забезпечення рівності прав громадян у судовому процесі за мовною ознакою та запропонувала розробити нормативну базу для створення та ведення Єдиного реєстру перекладачів для використання всіма державними органами [13]. Слід зазначити, що в цьому напрямку вже спостерігаються певні позитивні тенденції.

Так, Міністерством внутрішніх справ України (далі – МВС України) було видано наказ від 11 березня 2013 року № 228, що затвердив Порядок ведення Державною міграційною службою України Довідково-інформаційного реєстру перекладачів. Вищенаведений нормативно-правовий акт визначив процедуру формування та ведення Довідково-інформаційного реєстру перекладачів (далі – Реєстр перекладачів), а також порядок користування ним. При цьому зазначено, що Реєстр перекладачів – це веб-сторінка офіційного веб-сайту Державної міграційної служби України, що містить відомості про перекладачів, які можуть залучатися органами державної влади для надання послуг перекладу під час розгляду заяв

і проведення співбесід з біженцями та іншими категоріями мігрантів, під час здійснення їх затримання, забезпечення надання їм правової допомоги, розгляду адміністративними судами справ щодо біженців та видворення з України іноземців та осіб без громадянства, здійснення досудового розслідування та розгляду судами кримінальних проваджень і справ про адміністративні правопорушення, вчинені біженцями та іншими категоріями мігрантів на території України [14]. Отже, міститься вичерпний перелік випадків залучення органами державної влади за допомогою Реєстру перекладачів осіб для надання послуг перекладу. Окрім цього, слід зазначити, що вищенаведені випадки стосуються виключно двох категорій осіб – біженців та мігрантів. У ст. 1 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 8 липня 2011 року встановлено, що біженець – це особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань [15]. У свою чергу, поняття мігранта, зокрема такого його виду, як іммігранта, розкрито в Законі України «Про імміграцію» від 7 червня 2001 року. Так, відповідно до ст. 1 вищенаведеного нормативно-правового акта іммігрант – це іноземець чи особа без громадянства, яка отримала дозвіл на імміграцію і прибула в Україну на постійне проживання, або, перебуваючи в Україні на законних підставах, отримала дозвіл на імміграцію і залишилася в Україні на постійне проживання [16]. Таким чином, постає логічне питання – чи можна користуватися Реєстром перекладачів з метою вирішення справ, не пов'язаних із питаннями біженців або міграції? Наприклад, у випадку допиту свідка-іноземця.

Інше питання пов'язане з порядком доступу до Реєстру перекладачів. Відповідно до Порядку ведення Державною міграційною службою України Довідково-інформаційного реєстру перекладачів доступ до відомостей Реєстру перекладачів надається авторизованим користувачам шляхом введення логіна та пароля. Призначення логіна та пароля здійснюється шляхом реєстрації користувача, що проводиться уповноважена посадова особа на підставі звернень органів державної влади [14]. При цьому вищеназвані звернення мають бути оформлені відповідно до вимог ст. 16 Закону України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 року. Так,

у вищенаведеній нормі встановлено, що суб'єкт відносин, пов'язаних з персональними даними, подає запит щодо доступу до персональних даних володільцю персональних даних. При цьому в запиті зазначаються:

1) прізвище, ім'я та по батькові, місце проживання (місце перебування) і реквізити документа, що посвідчує фізичну особу, яка подає запит (для фізичної особи – заявника);

2) найменування, місцезнаходження юридичної особи, яка подає запит, посада, прізвище, ім'я та по батькові особи, яка засвідчує запит; підтвердження того, що зміст запиту відповідає повноваженням юридичної особи (для юридичної особи – заявника);

3) прізвище, ім'я та по батькові, а також інші відомості, що дають змогу ідентифікувати фізичну особу, стосовно якої робиться запит;

4) відомості про базу персональних даних, стосовно якої подається запит, чи відомості про володільця чи розпорядника персональних даних;

5) перелік персональних даних, що запитуються;

6) мета та/або правові підстави для запиту [17].

Доступ до відомостей реєстру перекладачів здійснюється на веб-сторінці офіційного сайту Державної міграційної служби України шляхом перегляду такої інформації:

– прізвище, ім'я, по батькові перекладача;

– номер свідоцтва (диплома) про кваліфікацію перекладача або інший документ, що підтверджує володіння іноземною мовою;

– місцезнаходження перекладача;

– номери контактних телефонів, адреса електронної пошти, інші засоби зв'язку перекладача;

– іноземні мови, якими володіє перекладач, форма перекладу (усний чи письмовий);

– дата внесення відомостей до Реєстру перекладачів [14].

Варто звернути увагу на те, що в Порядку ведення Державною міграційною службою України Довідково-інформаційного реєстру не встановлено ані строків, протягом яких надається доступ до Реєстру перекладачів, ані підстав скасування доступу користувачів.

Отже, у зв'язку із необхідністю користування Реєстром перекладачів виникає багато запитань: з яких підстав можна ним користуватися, на який термін надається право користування Реєстром та які підстави існують для скасування або обмеження цього права. На нашу думку, вирішення вищенаведених проблемних запитань можливо шляхом створення Єдиного реєстру перекладачів, яким могли б користуватися всі без винятку державні органи. При цьому функціонувати такий реєстр має при Державній судовій адміністрації України, так як питання, що пов'язані із залученням перекладача найчастіше виникають саме у сфері судочинства.

Окрім цього, правові засади створення, наповнення, доступу та інші питання, що пов'язані із функціонуванням реєстру перекладачів, мають бути закріплені на законодавчому рівні.

Список використаних джерел: 1. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 2. Брѳбан Г. Французское административное право / Г. Брѳбан ; под ред. С. В. Ботова. – М. : Прогресс, 1988. – 488 с. 3. Пчелін В. Б. Перегляд адміністративних актів органів внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Пчелін Віталій Борисович. – Х., 2011. – 190 с. 4. Кодекс адміністративного судочинства України : закон України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36, 37. – Ст. 446. 5. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 1 : А–Г. – К. : «Юрид. думка», 2011. – 656 с. 6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2009. – 1736 с. 7. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 5 : П – С. – К. : «Юрид. думка», 2003. – 736 с. 8. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : [підручник] / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2006. – 656 с. 9. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : [підручник] / О. Ф. Скакун ; вид. 2-ге, переробл. і доповн. – Х. : Еспада, 2009. – 752 с. 10. Комзюк А. Т. Адміністративний процес України : [навч. посіб.] / А. Т. Комзюк, В. М. Бевзенко, Р. С. Мельник. – К. : Прецедент, 2007. – 531 с. 11. Про засади державної мовної політики : закон України від 13 лип. 2012 р. № 5029-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 23. – Ст. 218. 12. Кравчук В. М. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України / В. М. Кравчук. – Х. : Фактор, 2011. – 800 с. 13. Рада суддів України обговорили питання забезпечення рівності прав громадян у судовому процесі за мовною ознакою / Офіційний веб-портал «Судова влада України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/23999/>. 14. Про затвердження Порядку ведення Державною міграційною службою України Довідково-інформаційного реєстру перекладачів : наказ МВС України від 11 берез. 2013 р. № 228 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 41. – Ст. 1483. 15. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : закон України від 8 лип. 2011 р. № 3671-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 16. – Ст. 146. 16. Про імміграцію : закон України від 7 черв. 2001 р. № 2491-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 41. – Ст. 197. 17. Про захист персональних даних : закон України від 1 черв. 2010 р. № 2297-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 34. – Ст. 481.

Надійшла до редколегії 20.11.2013

Пчелин В. Б. Переводчик как субъект административно-процессуальных правоотношений

Раскрыта сущность административно-процессуальных правоотношений и место переводчика в них. Отмечено, что возможность участия переводчика в административном судопроизводстве выступает важной гарантией судебной защиты. Раскрыты требования, предъявляемые к переводчику, и механизм его привлечения к судебному процессу. Указаны возникающие вследствие привлечения переводчика к административному судопроизводству проблемы и возможные пути их решения.

Ключевые слова: административное судопроизводство, административный процесс, административно-процессуальные правоотношения, гарантии судебной защиты, переводчик, привлечение.

Pchelin V. B. Interpreter as the subject of administrative processual relationships

Certain social relations come up and develop because of the realization of administrative proceedings tasks. Social relations are stable relations between people and groups of people. They are essential to the existence and operation of an enough large set of people. Social relations are a specific type of coexistence of people and reflect the position of social subjects in society, their role in public life. In reference and legal books the social relations are called relationships due to the fact that social relations come up the realization of administrative proceedings and regulate by rules of law – CAP of Ukraine. In our case it is the relationships that emerge and develop on the basis of the administrative procedure law and are derived from the rules of substantive law. That is why these relations are called administrative processual relationships. As any relationships administrative processual relationships have such an element as a legal entity in its structure. In this article the opportunity of interpreter to participate in the administrative proceedings as the subject of administrative processual relationships is illuminated as an important guarantee of legal protection. Thus, the basic requirements that apply to the interpreter and the mechanism of his involvement in the trial were defined in the article in consequence of analysis of national legislation. Problems arising because of the implication of an interpreter in the administrative proceedings and possible ways of its solutions are identified in this article.

Keywords: administrative law, administrative procedure, administrative processual relationships, guarantees of judicial protection, interpreter, involvement.

УДК 347.922

І. М. Завгородня

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ СПАДКОВИХ ПОЗОВІВ

Досліджено правову природу спадкових позовів. Розглянуто особливості спадкових позовів, зумовлені впливом спадкових правовідносин. Сформульовано визначення спадкових позовів та виділено їх ознаки, притаманні лише цій категорії позовів. Піддано критиці виділення окремого специфічного та самостійного різновиду цивільного судочинства – спадкового процесу. Зазначено, що поняття «позов про спадщину» та «спадковий позов» є тотожними та характеризують групу позовів, що пред'являються в межах спадкових правовідносин. Доводиться, що спадкові позови, виходячи з притаманних лише їм властивостей, складають окрему групу цивільних позовів.

Ключові слова: позов, спадкування, спадкоємець, спадковий процес, спадковий позов.

Суспільні відносини, що виникають у сфері спадкового права, не завжди носять безспірний характер. Як справедливо зазначають В. В. Гушчин та Ю. А. Дмитрієв, під час реалізації спадкових прав та обов'язків між їх суб'єктами досить часто виникають спори, врегулювати які самі суб'єкти не в змозі. Нотаріат, до компетенції якого відноситься багато питань реалізації суб'єктами спадкового права їх правомочностей, не спроможний надати їм допомогу внаслідок своєї чітко обмеженої юрисдикції – діяльності лише в межах справ безспірного характеру. Таким чином, конкретні спадкові права можуть залишитися без захисту, оскільки їх самостійна реалізація суб'єктом неможлива у зв'язку з порушенням або оспорюванням іншою особою, а нотаріальний порядок неможливий на підставі закону [1, с. 240]. У цій ситуації на допомогу суб'єктам приходить суд – юрисдикційний орган, що розглядає спадкові справи, а також наділений повноваженням застосовувати механізми аналогії права та закон, тобто врегульовувати спірні питання, не регламентовані чинними нормативно-правовими актами.

Основним засобом вирішення цивільно-правового спору, що виникає у сфері спадкових відносин, є позов. Зазначимо, що в науковій літературі немає єдності стосовно поняття та правової природи спадкового позову. Так, на думку П. С. Никитюка, спадковий позов – це позов про визначення кола спадкоємців за законом або заповітом та про характер їх участі в спадковому наступництві. До таких позовів учений відносив вимоги про визнання позивачів спадкоємцями, позови про виключення з числа спадкоємців відповідача або відповідачів, про інше визначення обсягу спадкових прав позивачів або відповідачів [2, с. 215]. Свого часу

© Завгородня І. М., 2013

Т. М. Яблочков, досліджуючи правову природу спадкових позовів (*hereditatis petitio*), виділяв матеріальну та процесуальну підставу таких позовів. До матеріальної підстави він відносив факт родинних відносин, а до процесуальної – лише твердження, що позивач взагалі перебував у спорідненості зі спадкодавцем, а не те, що він є найближчим родичем [3, с. 63].

Досить стисло визначала позов у спадкових справах К. В. Грінберг – як вимогу про визначення характеру участі спадкоємців у спадковому наступництві [4, с. 12]. На думку В. І. Серебровського, позов про спадщину спрямований на видачу певній особі всього, що їй належить як спадкоємцю. Позов про спадщину може бути спрямований проти будь-якої особи, яка незаконно заволоділа майном, що робить такий позов схожий з віндикаційним позовом. Однак у спадковому позові позивачем є особа, яка повинна лише довести, що вона дійсно є спадкоємцем. Доводити ж своє право власності на той чи інший об'єкт, що входить до складу спадщини, позивач не зобов'язаний [5, с. 236, 237].

У свою чергу, Т. В. Саломатова розглядає позов про спадщину як пред'явлену до суду для розгляду та вирішення у певному процесуальному порядку вимогу спадкоємця, що випливає зі спору про право та оснований на фактах, пов'язаних з переходом майна в порядку спадкування до особи, яка помилово або за якихось інших підстав вважає себе спадкоємцем [6, с. 22].

Таким чином, у науці немає єдиної позиції стосовно поняття спадкового позову, що вимагає детального наукового аналізу цього правового явища. У зв'язку з цим *метою* даної статті є з'ясування сутності спадкового позову та розкриття його особливостей.

Як засіб порушення процесуальної діяльності позов за своєю юридичною природою тісно пов'язаний із суб'єктивним матеріальним правом, на захист якого його пред'являють. Без спірної матеріально-правової вимоги позивача до відповідача немає позову. Матеріально-правова вимога позивача до відповідача стає позовом у тому випадку, якщо вона звернена у відповідний суд, де підлягає розгляду в порядку позовного провадження з дотриманням певних процесуальних гарантій. Тому суть позову може бути правильно визначена тільки з урахуванням єдності його матеріальної та процесуальної сторін. Позов, крім процесуальної сторони – вимоги до суду про розгляд і вирішення спору про право цивільне, має матеріально-правову сторону – вимогу позивача до відповідача про захист прав, свобод та інтересів [7, с. 209, 210]. Саме матеріально-правові відносини, повною мірою впливаючи на процесуальні, визначають особливості такої категорії позовів, як спадкові. У спадковому позові позивач, якими можуть виступати: спадкоємець; особа, яка позиціонує себе як спадкоємець; інша заінтересована особа (відказоодержувач), просить суд здійснити захист своїх прав

та інтересів способами, передбаченими законом. Згідно із ст. 16 ЦК України [8] способами захисту цивільних прав та інтересів загальними судами можуть бути: визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Суд також може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, не передбаченим у ст. 16 ЦК України.

Необхідно підкреслити, що спадкові позови найчастіше пред'являють по спорах, прямо передбачених процесуальними нормами та закріплених у системі цивільного законодавства. Виходячи з положень книги 6 ЦК України, можна виділити такі спадкові позови: про визнання заповіту недійсним; про визнання свідоцтва про право на спадщину недійсним; про примусове виконання заповідалного відказу; про визнання спадкового договору недійсним; про тлумачення заповіту; про визнання недійсною відмови від спадщини; про зміну черговості одержання права на спадкування; про зменшення обов'язкової частки у спадщині; про розподіл та перерозподіл спадщини між спадкоємцями; про усунення від права на спадкування; про призначення виконавця заповіту; про відшкодування збитків, завданих виконавцем заповіту; про визначення додаткового строку для прийняття спадщини; про продовження строку для відкликання заяви про прийняття спадщини. Наведений перелік є невичерпним, адже заінтересована особа може ініціювати будь-який інший позов, що випливає із факту відкриття спадщини. Наприклад, позов про включення спадкового майна до предметів звичайної домашньої обстановки та вжитку з метою отримання переважного перед іншими спадкоємцями права на виділ такого майна пропорційно розміру спадкової частки.

Щодо викладених вище понять спадкового позову, то вони обмежуються переважно матеріально-правовою стороною досліджуваної категорії, не враховуючи процесуальні особливості спадкових позовів. Уявляється справедливим, що поняття спадкового позову може бути розкрите передусім через характеристику ознак, притаманних лише такому виду позову. Аналіз спадкових позовів дозволяє виділити наступні їх ознаки.

1. *Спадковий позов може бути пред'явлений до суду лише після відкриття спадщини*, що в матеріальному праві пов'язується зі смертю особи або оголошення її померлою. При цьому часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою (ст. 1220 ЦК України). Стосовно окремих справ Верховний Суд України прямо визначив неможливість пред'явлення позову до часу відкриття спадщини. Наприклад,

згідно з п. 17 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 7 [9] право на пред'явлення позову про недійсність заповіту виникає лише після смерті заповідача.

Утім, як зазначено в п. 3.1 листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 № 24-753/0/4-13 «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» [10], спір про спадкування може бути вирішений судом лише після спливу шести місяців із часу відкриття спадщини, що встановлено ст. 1298 ЦК України для видачі свідоцтва про право на спадщину. Така позиція видається дещо спірною, адже спадкові правовідносини, з яких випливає досліджуваний позов, виникають з часу відкриття спадщини і саме з цього моменту право особи може бути порушено, наприклад, через усунення змістом заповіту від права на спадкування непрацездатного спадкоємця першої черги. Хоча в окремих справах не можна виключати і обов'язкову наявність такої умови, як сплив шестимісячного строку з часу відкриття спадщини (позов про визнання свідоцтва про право на спадщину недійсним).

У випадку звернення до суду заінтересованої особи зі спадковим позовом у межах шестимісячного строку з часу відкриття спадщини нотаріус на підставі ст. 42 Закону України «Про нотаріат» [11] та п. 3 гл. 2 розд. I Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [12] повинен зупинити вчинення нотаріальної дії – видачу свідоцтва про право на спадщину – до вирішення справи судом.

2. *Закон, що підлягає застосуванню під час розгляду спадкового позову, визначається на час відкриття спадщини.* Така ознака спадкового позову зумовлена впливом спадкових відносин на процесуальні, адже визначає, який саме матеріальний закон підлягає застосуванню – ЦК УРСР 1963 р. або чинний ЦК України із врахуванням пунктів 4, 5 Прикінцевих та перехідних положень. Зауважимо, що для визначення кола осіб, які закликаються до спадкування, складу спадкового майна, початку перебігу строку для прийняття спадщини або відмови від неї, пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців, а також для вирішення інших питань спадкування суд керується законодавством, чинним на час відкриття спадщини. Час відкриття спадщини встановлюється на підставі свідоцтва про смерть, виданого органом державної реєстрації актів цивільного стану.

3. *Спадковий позов підлягає розгляду судами виключно в порядку цивільного судочинства.* Відмова у відкритті провадження у справі (п. 1 ч. 2 ст. 122 ЦПК України [13]) або закриття провадження у справі (п. 1 ч. 1 ст. 205 ЦПК України) на тих підставах, що заява не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства, не відповідають зазначеним вимогам процесуального законодавства.

Постановлення ухвали про закриття провадження у справі без зазначення, до юрисдикції якого суду віднесено розгляд таких справ, суперечить вимогам ст. 206 ЦПК України.

Окремо слід вказати, що третейський суд не має повноважень на розгляд спадкових позовів. Згідно зі ст. 6 Закону України «Про третейські суди» [14] третейські суди не мають права, серед іншого, розглядати справи у справах щодо нерухомого майна, включаючи земельні ділянки; справи, за результатами розгляду яких виконання рішення третейського суду потребуватиме вчинення відповідних дій органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими чи службовими особами та іншими суб'єктами під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень.

Виконання судового рішення по справі, що порушена за спадковим позовом, передбачає вчинення певних дій органами державної влади. Наприклад, державним реєстратором – у порядку, визначеному Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»; нотаріусом – за правилами Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України та Закону «Про нотаріат».

Таким чином, розгляд спадкового позову здійснюється лише в судовому порядку, якому притаманна детально регламентована цивільно-процесуальна форма.

4. *Спадковий позов може бути поданий лише в межах спадкових правовідносин.* Якщо ж позов подано за межами спадкових правовідносин, то це вже інший за свою суттю позов. Наведена ознака визначає і суб'єктний склад спадкового позову, адже спадкові правовідносини складаються за участю спадкоємців як центральних суб'єктів, а також інших осіб, причетних до спадкування, – відказоодержувачів, кредиторів тощо з приводу спадщини, тобто прав і обов'язків спадкодавця, які переходять до його спадкоємців.

Важливо врахувати в цьому аспекті розмежування спадкового позову від інших, зокрема віндикаційних позовів, що обумовлено передусім їх загальною рисою, – обидва ці позови спрямовані проти вської особи, яка незаконно заволоділа спадщиною в першому випадку та майном – у другому.

Так, якщо речі, які входять до складу спадщини, знаходяться в іншої особи та незаконно утримуються, то позов про їх витребування є віндикаційним, а не спадковим. Не можна віднести до спадкових й позови інших осіб, пред'явлені до спадкоємців, – позови про відшкодування шкоди, завданої спадкодавцем; позов про визнання недійсним правочину, вчиненого спадкодавцем за життя. Зокрема, Г. Ф. Шершеневич виділяв два види позовів про спадщину: 1) позов спадкоємця до сторонніх осіб про витребування

речей, що входять до складу спадщини та перебувають в останніх, а також позов про стягнення боргів з боржників спадкодавця, які не виконали свої зобов'язання. Зазначені позови оснований на належних спадкоємцю правах власності і вимоги; 2) позов про спадщину як про сукупність прав та обов'язків, якими заволоділа певна особа, котра в дійсності не має права спадкування. В такому випадку позов має своїм змістом вимогу про повернення всієї спадщини або певної її частини [15, с. 423].

Здійснюючи аналіз спадкових спорів, Н. О. Волкова, С. О. Борякова, А. О. Ломакіна, О. В. Сергеева вказують на їх виключно майновий характер [16, с. 278]. Така позиція видається спірною, адже майновий характер спору означає, що й позов, який впливає із спадкових правовідносин, носить майновий характер. Якщо об'єктом права або законного інтересу виступає благо, що підлягає грошовій оцінці, то позов як вимога про його захист носить майновий характер. Дійсно, більшість спадкових справ можна віднести до майнових, однак така ознака не може бути застосована до всіх досліджуваних справ без винятку. Наприклад, неможливо визначити в майновому еквіваленті позовну вимогу про усунення від права на спадкування, про тлумачення заповіту тощо. За таких обставин майновий характер не може виступати спільною ознакою для всіх позовів, що випливають зі спадкових правовідносин.

На нашу думку, поняття «позов про спадщину» та «спадковий позов» є тотожними та характеризують групу позовів, що впливають зі спадкових правовідносин. Уявляється справедливим, що спадкові позови, виходячи з притаманних лише їм властивостей, складають окрему групу цивільних позовів. Наведені особливості дозволяють сформулювати визначення спадкового позову.

Спадковий позов – це матеріально-правова вимога спадкоємця або іншої заінтересованої особи, пред'явлена до суду після відкриття спадщини у певній, визначеній законом, процесуальній формі, що впливає зі спадкових правовідносин та підлягає розгляду виключно в порядку цивільного судочинства.

Визначаючи особливість справ, що випливають зі спадкових правовідносин, окремі автори обґрунтовують виділення так званого спадкового процесу у специфічний та самостійний різновид загального цивільного судочинства. Доцільність такого виділення спадкового процесу учені пов'язують із значною специфікою спадкового процесу, що має власний предмет – спори, що виникають зі спадкових правовідносин. Крім того, виділяють фактор процесуального захисту прав «неіснуючого» суб'єкта – дитини спадкодавця, зачатої за життя спадкодавця та народженої після його смерті [1, с. 241, 242; 2, с. 190; 17, с. 9].

Не можна залишити поза увагою і позицію С. Я. Фурси та Є. І. Фурси, які розглядають спадковий процес у більш широкому значенні – як регламентовані законодавством юридично вагомі дії

повноважних осіб, зумовлені переходом прав та обов'язків померлої особи до інших осіб. На думку вчених, спадковий процес у певних випадках може бути одним з інститутів нотаріального процесу, який визначає спеціальну процедуру реалізації громадянами спадкових прав та повноваження нотаріусів, що мають забезпечити охорону прав усіх суб'єктів спадкових правовідносин і оформлення спадкових прав відповідно до вимог закону [18, с. 6, 7].

На нашу думку, певні властивості не дають підстав для виділення такого різновиду цивільного судочинства, як спадковий процес. Тим більше викладені особливості не обґрунтовують висновку про його самостійність як різновиду цивільного судочинства. Зауважимо, що суди розглядають в порядку цивільного судочинства справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин; інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства (ст. 15 ЦПК України). Кожна категорія з наведених справ має свої особливості та специфічні суб'єкти, що, однак, не дає підстав виділяти в межах цивільного судочинства трудовий, житловий, сімейний процес тощо.

ЦПК України закріплює лише три види провадження: наказне, позовне, окреме. Розгляд спадкових справ можливий як у позовному, так і в окремому провадженні. Особливості спадкових справ обумовлюються специфікою спадкових правовідносин, що повною мірою впливає на процесуальні правовідносини. Отже, констатуючи наявність окремих особливостей судового розгляду спадкових справ, можна говорити лише про особливу групу цивільних справ.

Проведене в межах даної роботи дослідження дозволяє зробити певні висновки. Спадковий позов – це матеріально-правова вимога спадкоємця або іншої заінтересованої особи, пред'явлена до суду після відкриття спадщини в певній, визначеній законом, процесуальній формі, що впливає зі спадкових правовідносин та підлягає розгляду виключно в порядку цивільного судочинства. До ознак спадкового позову можна віднести такі: 1) спадковий позов може бути пред'явлений до суду лише після відкриття спадщини; 2) закон, що підлягає застосуванню під час розгляду спадкового позову, визначається на час відкриття спадщини; 3) спадковий позов підлягає розгляду судами виключно в порядку цивільного судочинства; 4) спадковий позов може бути поданий виключно в межах спадкових правовідносин. Піддається критиці позиція щодо існування специфічного та самостійного різновиду загального цивільного судочинства – спадкового процесу.

Список використаних джерел: 1. Гуцин В. В. Наследственное право и процесс : учеб. для высш. учеб. заведений. – 2-е изд., перераб. и доп. /

В. В. Гушин, Ю. А. Дмитриев. – М. : Эксмо, 2007. – 720 с. **2.** Никитюк П. С. Наследственное право и наследственный процесс (проблемы теории и практики) / П. С. Никитюк. – Кишинев : Штиинца, 1973. – 259 с. **3.** Яблочков Т. М. Материально- и процессуально-правовые основы о распределении бремени доказывания / Т. М. Яблочков // Вестник гражданского права. – 1917. – № 3–5. – С. 49–79. **4.** Гринберг К. В. Защита наследственных прав в нотариальном и судебном порядке : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Гринберг Клара Васильевна. – Свердловск, 1990. – 15 с. **5.** Серебровский В. И. Избранные труды по наследственному и страховому праву. – Изд. 2-ое, испр. / В. И. Серебровский. – М. : Статут, 2003. – 558 с. **6.** Саломатова Т. В. Виды исков о наследстве / Т. В. Саломатова // Российская юстиция. – 2001. – № 7. – С. 22–25. **7.** Позовне провадження : монографія / В. В. Комаров, Д. Д. Луспеник, П. І. Радченко та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 552 с. **8.** Цивільний кодекс України : закон України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. – Редакція від 11.10.2013. **9.** Про судову практику у справах про спадкування : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08>. **10.** Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 № 24-753/0/4-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13>. **11.** Про нотаріат : закон України від 02.09.1993 № 3425-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>. – Редакція від 11.08.2013. **12.** Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : затв. наказом М-ва юстиції України 22.02.2012 № 296/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>. – Редакція від 04.06.2013. **13.** Цивільний процесуальний кодекс України : закон України від 18.03.2004 № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>. – Редакція від 11.08.2013. **14.** Про третейські суди : закон України від 11.05.2004 від 1701-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15>. – Редакція від 01.01.2013. **15.** Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. Т. 2 / Г. Ф. Шершеневич. – М. : Статут, 2005. – 462 с. **16.** Наследственное право / Н. А. Волкова, С. А. Борякова, Л. А. Ломакина, Е. В. Сергеева ; под ред. Н. А. Волковой. – М. : Изд-во СГУ, 2009. – 453 с. **17.** Арупов Р. А. Судебная защита наследственных прав и охраняемых законом интересов граждан : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Арупов Рашит Арупович. – М., 1988. – 18 с. **18.** Спадкове право : Нотаріат. Адвокатура. Суд : [наук.-практ. посіб.] / [С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. М. Клименко та ін.] ; за заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Фурса С. Я. ; КНТ, 2007. – 1216 с.

Надійшла до редколегії 06.11.2013

Завгородняя И. Н. Понятие и особенности наследственных исков

Исследована правовая природа наследственных исков. Рассмотрены особенности наследственных исков, обусловленные влиянием наследственных правоотношений. Сформировано определение наследственных исков и выделены их признаки, присущие лишь данной категории исков. Подвергнуто критике выделение отдельной специфической и самостоятельной разновидности гражданского судопроизводства – наследственного процесса. Отмечено, что понятие «иск о наследстве» и «наследственный иск» являются тождественными и характеризуют группу исков, которые предъявляются в рамках наследственных правоотношений. Доказывается, что наследственные иски, исходя из присущих им особенностей, составляют отдельную группу гражданских исков.

Ключевые слова: иск, наследование, наследник, наследственный процесс, наследственный иск.

Zavgorodnya I. M. The concept and peculiarities of inheritance suits

The article covers the research on the legal nature of inheritance suits. The peculiarities of inheritance suits determined by the influence of legal relationships have been treated in the article. As opposed to the previous scientists, the author determines the following features of the inheritance suits: an inheritance suit could be sued to a court only after commencement of the inheritance; the law applied during the investigation of the inheritance suit should be in force at the time of the commencement of the inheritance; the inheritance suit is subjected to investigation by courts as a civil case; the inheritance suit can be sued within the scope of inheritance relationships only. It's emphasized that an arbitration tribunal is not authorized to investigate inheritance suits.

As a result of ascertainment of inheritance suit's essence and determination of its features, the inheritance suit is defined as a substantive claim of the heir or other interested party, which follows from the inheritance relationships, sued to the court in form of an action which is determined by the law after the commencement of inheritance and should be investigated as a civil case only. Investigation of the inheritance suit is realized only as a court hearing in accordance with the detailed regulations of the civil procedure.

A separation of inheritance trial as a special and self-sufficient variety of legal procedure is criticised in this article. The author determines that «claim for the inheritance» and «inheritance suit» are equal notions and belong to that group of legal suits which follows from the inheritance relationships. It is proved that inheritance suits, with their unique peculiarities, form a stand-alone group of law suits.

A special attention is paid to the differentiation of the inheritance suits from the others, specifically vindications that are determined primarily by their common feature – both suits are against any individual who has illegally seized the inheritance in the first case or property – in the second case. Thus, when the object which is a

part of the inheritance is kept and possessed by another party illegally, the claim of its refund is a vindication suit but not inheritance one. The claims of other parties to the heirs, such as claims for the recovery of damages caused by a testator, or claims for invalidation of the deal made by the testator, should not be considered as inheritance suits.

Keywords: suit, claim, inheritance, heir, inheritance trial, inheritance suit.

УДК 347.451.8(477)

Т. В. Лісніча

ПОРЯДОК ПОВЕРНЕННЯ ТОВАРІВ ДО ІНТЕРНЕТ-МАГАЗИНУ ТА ВІДШКОДУВАННЯ ГРОШОВИХ КОШТІВ ЗА ПРИДБАНИЙ ТОВАР

Статтю присвячено актуальній на сьогодні проблемі захисту прав споживачів у разі придбання товарів на відстані (в інтернет-магазині). Визначено найбільш часті порушення, з якими стикаються споживачі в процесі реалізації своїх прав. Проаналізовано чинні нормативно-правові акти щодо захисту прав споживачів та регулювання діяльності підприємців, які здійснюють реалізацію товарів на відстані. Визначено відмінності у загальних підставах і порядку розірвання договору купівлі-продажу товарів та розірвання договору купівлі-продажу, укладеного на відстані. Висловлено погляди автора щодо перспектив вирішення проблемних питань.

Ключові слова: захист прав споживачів; споживач; інтернет-торгівля; договір, укладений на відстані; розірвання договору.

Придбання товарів через інтернет-магазин є відносно новим для нашої країни, але від того не менш популярним явищем.

Незважаючи на економічні проблеми в державі й у світі в цілому, інтернет-торгівля набирає обертів, стає дедалі популярнішою. Видається, що економічні проблеми у країнах світу не лише не заважають, але й, навпаки, сприяють такому явищу. Останній факт, на нашу думку, можна пояснити тим, що придбання товарів через інтернет-магазин часто є економічно більш вигідним і, крім того, значно економить час та зусилля для придбання необхідного товару.

Проте умови продажу товарів, за яких покупець інтернет-магазину змушений придбавати товар, нерідко не відповідають нормам законів. Якщо в офлайн-магазинах досить розповсюджені ситуації, коли продавець намагається необґрунтовано звузити права споживача, то про сферу електронної торгівлі, яка, безперечно, є зручною, але набагато менше контрольованою, годі вже й говорити.

Серед частих порушень з боку інтернет-магазинів можна виділити такі: відсутність інформації про продавця та інформації про порядок подання претензій в разі їх виникнення; відмова забезпечити заміну або гарантійний ремонт товару; відмова у поверненні грошових коштів за товар неналежної якості; невідповідність

© Лісніча Т. В., 2013

товару до вимог нормативних актів; невідповідність документів, що супроводжують товар; зміна ціни товару під час його доставки тощо. Саме тому проблема захисту прав споживачів у сфері інтернет-торгівлі набуває особливого значення. Аналіз скарг споживачів, які звернулися до ВГО «Союз споживачів України» [1], дає підстави говорити про те, що переважна більшість звернень стосується порушення прав споживачів саме інтернет-магазинами.

Проблемам захисту прав споживачів неодноразово приділялася увага у значній кількості досліджень як в Україні, так і за її межами. Так, останніми роками проблемі захисту прав споживачів приділяли увагу такі дослідники, як Л. М. Іваненко [2], С. А. Косінов [3], Г. А. Осетинська [4], О. П. Письменна [5], О. Ю. Черняк [6] та інші. Проте придбання товарів через інтернет-магазини та проблеми, пов'язані з поверненням товару продавцю в разі виявлення недоліків або якщо товар просто «не підійшов», вимагають окремої уваги.

Основними нормативно-правовими актами, що регулюють відносини у сфері захисту прав споживачів, крім ЦК України, є Закон України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 № 1023-XII [7], а також відповідні нормативні акти щодо регулювання відносин з реалізації товарів у спеціальний спосіб (наприклад, реалізація товарів через інтернет-магазин відбувається з урахуванням вимог Правил продажу товарів на замовлення та поза торговельними або офісними приміщеннями, затверджених, наказом Міністерства економіки України 19.04.2007 № 103 [8]) або щодо реалізації товарів окремих видів (Правила роздрібною торгівлі непродовольчими товарами, затв. наказом Міністерства економіки України 19.04.2007 № 104 [9]; Правила роздрібною торгівлі продовольчими товарами, затв. наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України 11.07.2003 № 185 [10]; Правила роздрібною торгівлі картоплею та плодоовочевою продукцією, затв. наказом Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України від 08.07.1997 № 344 [11] тощо).

На жаль, на час прийняття Закону України «Про захист прав споживачів» інтернет-торгівля перебувала у початковому стані не лише в Україні, але й за її межами, тому про регулювання вказаної сфери суспільних відносин на законодавчому рівні не йшлося.

Із плином часу реалії вимагали внесення відповідних змін до законодавства. Як зазначається у листі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 19.11.2012 № 3502-05/43517-14 «Щодо роботи інтернет-магазину» [12], на сьогоднішній день законодавство України не містить визначення терміна «інтернет-магазин». Однак Законом України «Про захист прав споживачів» передбачено укладення договору на відстані. Договір, укладений на відстані, - договір, укладений продавцем зі споживачем за допомогою засобів дистанційного зв'язку, до яких, зокрема, відносяться і мережа Інтернет.

Відповідно до вказаного Закону наказом Мінекономіки України від 19.04.2007 № 103 затверджені Правила продажу товарів на замовлення та поза торговельними або офісними приміщеннями (далі - Правила) [8]. Згідно з цими Правилами продаж товарів на замовлення - вид торгівлі, за якої споживач укладає договір купівлі-продажу товарів із продавцем на відстані за допомогою засобів дистанційного зв'язку або здійснює їх попереднє замовлення безпосередньо в продавця.

Таким чином, суб'єкти господарювання, які здійснюють торгівлю за допомогою інтернет мережі, повинні керуватися вимогами зазначених Правил.

Статтею 6 Закону України «Про захист прав споживачів» [7] встановлено право споживача на належну якість товару. Так, згідно із ч. 1, 2 вказаної статті продавець (виробник, виконавець) зобов'язаний передати споживачеві продукцію належної якості, а також надати інформацію про цю продукцію. Крім того, продавець (виробник, виконавець) на вимогу споживача зобов'язаний надати йому документи, які підтверджують належну якість продукції.

Статті ж 8 і 9 Закону визначають загальні положення про права споживачів в разі придбання ними товарів неналежної та належної якості відповідно.

Статтею 8 встановлюється, що у разі виявлення протягом установленого гарантійного строку **недоліків** придбаного товару споживач, у порядку та у строки, що встановлені законодавством, має право вимагати:

- 1) пропорційного **зменшення ціни**;
- 2) безоплатного **усунення недоліків** товару в розумний строк;
- 3) **відшкодування витрат на усунення недоліків** товару.

У разі виявлення протягом установленого гарантійного строку істотних недоліків, які виникли **з вини виробника** товару (продавця, виконавця), або фальсифікації товару, підтверджених за необхідності висновком експертизи, споживач, у порядку та у строки, що встановлені законодавством, і на підставі обов'язкових для сторін правил чи договору, має право за своїм вибором вимагати від продавця або виробника:

- 1) розірвання договору та повернення сплаченої за товар грошової суми;

- 2) заміни товару на такий самий або на аналогічний, з числа наявних у продавця (виробника), товар.

Таким чином, за загальним правилом у разі придбання товару **неналежної** якості покупець має право лише на пропорційне зменшення ціни або усунення недоліків товару. І лише за умови, що такі недоліки виникли з вини виробника, – право на розірвання договору чи заміну товару на аналогічний.

Стаття 9 Закону [7] визначає права споживача в разі придбання товару **належної** якості. Так, споживач має право **обмінати** непродовольчий товар належної якості на аналогічний у продавця, в якого він був придбаний, якщо товар не задовольнив його за формою, габаритами, фасоном, кольором, розміром або з інших причин не може бути ним використаний за призначенням. При цьому вказані дії споживач має вчинити протягом чотирнадцяти днів, не враховуючи дня купівлі, якщо триваліший строк не оголошений продавцем.

Обмін товару належної якості провадиться, якщо він не використовувався і якщо збережено його товарний вигляд, споживчі властивості, пломби, ярлики, а також розрахунковий документ, виданий споживачеві разом із проданим товаром.

Перелік товарів, що не підлягають обміну (поверненню) з підстав, зазначених у статті, затверджується Кабінетом Міністрів України.

Якщо на момент обміну аналогічного товару немає у продажу, споживач має право або придбати будь-які інші товари з наявного асортименту з відповідним перерахуванням вартості, або розірвати договір та одержати гроші у розмірі вартості повернутого ними товару, або здійснити обмін товару на аналогічний за першого ж надходження відповідного товару в продаж. Продавець зобов'язаний у день надходження товару в продаж повідомити про це споживача, який вимагає обміну товару.

У разі розірвання договору купівлі-продажу розрахунки зі споживачем провадяться, виходячи з вартості товару на час його купівлі. Гроші, сплачені за товар, повертаються споживачеві у день розірвання договору, а в разі неможливості повернути гроші у день розірвання договору – в інший строк за домовленістю сторін, але не пізніше ніж протягом семи днів.

У той же час щодо повернення товару в разі його придбання на відстані або поза торговельним чи офісним приміщенням (в інтернет-магазині), виходячи з положень законодавства, діють дещо інші правила. Так, згідно із ч. 4 ст. 13 Закону України «Про захист прав споживачів» [7], п. 1.8 Правил продажу товарів на замовлення та поза торговельними або офісними приміщеннями [8] споживач має право розірвати укладений на відстані договір шляхом повідомлення про це продавця протягом чотирнадцяти днів з моменту підтвердження інформації, визначеної у п. 1.6 Правил, або з моменту одержання товару чи першої поставки товару.

Розірвання договору купівлі-продажу матеріальних речей також відбувається шляхом їх повернення продавцеві.

Якщо підтвердження інформації не відповідає вимогам пункту 1.6 Правил, строк, протягом якого споживач має право розірвати договір, становить дев'яносто днів з моменту одержання такої інформації, або в разі продажу матеріальних речей - з моменту

одержання товару або першої поставки товару. Якщо протягом цього строку підтвердження інформації було виправлене, споживач має право розірвати договір протягом чотирнадцяти днів з моменту одержання виправленого підтвердження.

Аналіз вказаного пункту Правил дає підстави говорити, що в разі придбання товару в інтернет-магазині, на відміну від загального правила, можливість розірвання договору купівлі-продажу не ставиться в залежність від певних обставин, і покупець не зобов'язаний обґрунтовувати причину повернення товару (не підійшов за розміром, кольором тощо), як цього зазвичай вимагають в офлайн-магазинах. Також не виділяється окремо така підстава для розірвання договору купівлі-продажу товару, як виявлення недоліків придбаного товару. Тому вбачається, що в разі виявлення недоліків придбаного товару покупець має право на його повернення та розірвання договору купівлі-продажу без проведення попередньої перевірки та встановлення провини виробника в їх наявності. Однак у вказаному порядку такі дії мають бути вчинені не пізніше ніж протягом 14 днів з моменту підтвердження інформації, визначеної у п. 1.6 Правил, або з моменту одержання товару чи першої поставки товару.

Що ж стосується технологічно складних товарів, якість яких лише шляхом зовнішнього огляду визначити неможливо, то відповідно до п. 3.3 Правил на такі товари видають технічний паспорт чи інший документ, що його замінює. У цих документах обов'язково робиться відмітка про дату продажу та найменування суб'єкта господарювання, що здійснює продаж товарів, яку завіряють штампом (печаткою) і підписом уповноваженої особи суб'єкта господарювання.

Уповноважена особа суб'єкта господарювання повинна в обов'язковому порядку проінформувати споживача про найменування та місцезнаходження підприємства, що здійснює функції суб'єкта господарювання щодо прийняття претензій від покупців, а також проводити ремонт, технічне обслуговування проданих товарів.

У той же час у ч. 5 ст. 13 Закону України «Про захист прав споживачів» [7] встановлено певні обмеження щодо можливості розірвання договору, укладеного на відстані. Так, серед інших слід виділити таку підставу, як залежність ціни товару або послуги від котирувань на фінансовому ринку, тобто продавець не може її контролювати. Вказаним положенням часто користуються недобросовісні підприємці, позначаючи на сайті ціну в доларовому еквіваленті. Вбачається, що просте позначення доларового еквівалента вартості товару не може слугувати підставою для відмови у розірванні договору купівлі-продажу, укладеного на відстані, оскільки прийняття такої ситуації призведе фактично до неможливості взагалі повернути продавцеві будь-який товар іноземного виробництва з мотивів його прив'язки до котирувань іноземної валюти.

Щодо вирішення цього питання під час подання доказів у суді, з урахуванням визначеного процесуальним законодавством обов'язку кожної зі сторін довести обставини, на які вона посилається, юристи зазначають, що продавець повинен довести, що найменше коливання валюти тягне за собою неминучу зміну ціни товару. У свою чергу, покупець під час підготовки до судового засідання має отримати у територіальному відділенні Національного банку України довідку про зміну курсів валют за останні півроку. Тобто, якщо продавець посилається на залежність ціни від курсу валюти, слід подати клопотання, щоби продавець подав динаміку зміни ціни на товар за останні півроку. Якщо динаміка ціни на товар не співпадає із динамікою курсу валюти, значить ціна залежить від будь-чого іншого, але не від котирування курсів валют на фінансовому ринку [13].

Слід також зазначити, що зменшення вартості товару внаслідок відкриття упаковки, огляду чи перевірки товару не позбавляє споживача права на розірвання договору. В цьому аспекті неправомірним видається встановлення деякими продавцями обмежень щодо випробування товару, наприклад у випадку встановлення ліміту розмови по мобільному телефону не більше 5 хвилин або вимог щодо збереження цілісності упаковки, оскільки зрозуміло, що існують деякі категорії товару, перевірка або оцінка яких є неможливою без порушення цілісності упаковки (наприклад батарейки, які зазвичай продаються в упаковці, що неможливо відкрити без порушення її цілісності).

Порядок повернення товару, придбаного на відстані, законом чітко не врегульований. Зазвичай на практиці під час повернення товару до офлайн-магазину слід заповнити відповідний бланк заяви із позначенням паспортних даних та причин розірвання договору купівлі-продажу. Інтернет-магазин під час доставки товару може додати до замовлення відповідний бланк, який слід заповнити для того, щоб повернути товар, після чого товар відправляється за адресою для повернення товарів, вказаною на сайті, якщо така є та якщо обов'язок такої відправки передбачений договором. Це правило застосовується до товарів, відправлених поштою (ч. 3 п. 1.10 Правил). За загальним же правилом покупець не зобов'язаний відправляти товар поштою, а згідно із ч. 2 п. 1.10 Правил повинен лише повідомити продавця про місце, де товар може бути повернений. На жаль, на практиці вказаного правила не завжди дотримуються, і покупець не лише не може «повідомити продавця про місце, де товар може бути повернений», але на додаток ще змушений вживати заходів до розшуку продавця, аби вручити йому товар та отримати свої кошти.

Що стосується повернення товарів, придбаних на відстані, цікавим є той факт, що згідно із п. 1.10 Правил на продавця покладається обов'язок відшкодувати не лише кошти, сплачені покупцем,

власне, за товар, але й відшкодувати витрати, понесені споживачем у зв'язку з поверненням продукції протягом тридцяти днів з моменту одержання повідомлення споживача про недійсність договору.

За невиконання вказаної вимоги законом встановлюється відповідальність продавця у вигляді обов'язку сплатити неустойку в розмірі одного відсотка вартості товару за кожний день затримки повернення грошей.

Не завжди спрацьовує на практиці положення п. 1.11 Правил щодо переходу права власності на товар до покупця в разі розірвання договору, укладеного на відстані, зокрема, якщо продавець не вживає заходів для повернення його собі протягом зазначеного періоду. Такий товар переходить у власність споживача без виникнення зобов'язання з оплати його вартості, оскільки у переважній більшості випадків оплата товару відбувається або на умовах передоплати або в момент передання товару покупцеві (отримання товару покупцем на пошті).

Підсумовуючи зазначимо, що на сьогодні, попри намагання законодавця врегулювати проблемні питання, пов'язані з укладенням договорів купівлі-продажу товарів на відстані або поза торговельним чи офісним приміщенням, у сфері захисту прав споживачів існує безліч проблем, що потребують вирішення. Зокрема, це проблеми, пов'язані з визначенням місця знаходження продавця, який, незважаючи на встановлену п. 1.6 Правил вимогу щодо інформування покупця про своє місцезнаходження та порядок прийняття претензій, часто просто ігнорує її; проблеми, пов'язані з виконанням продавцем вимоги щодо відшкодування коштів за повернення товарів продавцю, які також майже завжди ігноруються продавцями, та ряд інших. На жаль, на думку автора статті, який дотримується принципів та підходів відходу від зайвої зарегульованості підприємницької діяльності та є прибічником установами якомога ліберальніших законів у сфері здійснення підприємницької діяльності, вирішення саме вказаних проблем є можливим виключно шляхом упровадження механізмів контролю та реального притягнення до юридичної відповідальності за невиконання вимог закону суб'єктів підприємницької діяльності, що здійснюють її на відстані.

Список використаних джерел: 1. Книга скарг / Всеукр. громад. організація «Союз споживачів України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://consumerunion.com.ua/ua/kniga_skarg/page/10.htm. – Назва з екрана. 2. Іваненко Л. М. Цивільно-правове забезпечення прав споживачів на належну якість товару : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Іваненко Лариса Миколаївна. – К., 1998. – 197 арк. 3. Косінов С. А. Теоретичні проблеми захисту прав споживачів в Україні за договором купівлі-продажу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Косінов Станіслав Анатолійович. – Х., 1999. – 19 с.

4. Осетинська Г. А. Цивільно-правовий захист прав споживачів за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Осетинська Ганна Анатоліївна. – К., 2006. – 20 с. 5. Письменна О. П. Правовідносини, що виникають у зв'язку з порушенням прав споживачів внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Письменна Олена Пилипівна. – О., 2007. – 200 арк. 6. Черняк О. Ю. Цивільно-правовий статус споживача у контексті адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Черняк Олена Юріївна. – К., 2011. – 230 арк. 7. Про захист прав споживачів : закон України від 12.05.1991 № 1023-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>. – Редакція від 02.12.2012. 8. Правила продажу товарів на замовлення та поза торговельними або офісними приміщеннями : затв. наказом М-ва економіки України від 19.04.2007 № 103 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1181-07>. 9. Правила роздрібної торгівлі непродовольчими товарами : затв. наказом М-ва економіки України від 19.04.2007 № 104 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1257-07>. 10. Правила роздрібної торгівлі продовольчими товарами : затв. наказом М-ва економіки та з питань европ. інтеграції України від 11.07.2003 № 185 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0628-03>. – Редакція від 18.02.2008. 11. Правила роздрібної торгівлі картоплею та плодовоовочевою продукцією : затв. наказом М-ва зовніш. екон. зв'язків і торгівлі України від 08.07.1997 № 344 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0353-97>. – Редакція від 18.02.2008. 12. Относительно работы интернет-магазина : письмо М-ва экон. развития и торговли Украины от 19.11.2012 № 3502-05/43517-14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME121572.html. - Назва з екрана. 13. Багінський А. Я споживач: купівля товару в Інтернет магазині / Артем Брагінський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blog.liga.net/user/artembaginskiy/article/11106.aspx>. – Назва з екрана. – 20.03.2013.

Надійшла до редколегії 05.11.2013

Лесничая Т. В. Порядок возврата товаров в интернет-магазин и возмещения денежных средств за приобретенный товар

Статья посвящена актуальной проблеме защиты прав потребителей в случае приобретения товаров на расстоянии (в интернет-магазинах). Определены наиболее часто встречающиеся виды нарушений, с которыми сталкиваются потребители в процессе реализации своих прав. Проанализированы действующие нормативно-правовые акты, регулирующие порядок защиты прав потребителей и деятельность предпринимателей, осуществляющих реализацию товаров на расстоянии. Определены отличия в общих основаниях расторжения договора купли-продажи и расторжения договора купли-продажи, заключенного на расстоянии. Сделаны выводы о перспективах решения проблемных вопросов.

Ключевые слова: защита прав потребителей; потребитель; интернет-торговля; договор, заключенный на расстоянии, расторжение договора.

Lisnycha T. V. Procedure for returning products to online shops and reimbursement of the funds paid for a product purchased

The article is concerned with consumer protection, when buying goods at a distance (online shop). The most frequent violations faced by consumers in implementation of their rights are defined. In particular, these include: lack of information about the seller and information about the procedure for filing claims in the event of their occurrence; refusal to provide replacement or warranty repair of the products; refusal to refund for defective products; non-conformity of the products with the requirements of regulations, non-compliance of the documents, accompanying the products; change in the price of a product upon its delivery, etc. The article analyzes the applicable regulations on consumer right protection and procedure for activities of entrepreneurs engaged in the sale of goods at a distance, and determines the differences in the common grounds and procedure for termination of sales contracts, and the grounds and procedure for termination of the sales contracts in the event of entering into it at a distance. In particular, in the case of purchase a product in an online shop, as opposed to the general rule, the possibility of sales contract termination is not made dependent on certain conditions, and the buyer is not required to justify the reason for returning a product (it did not fit in size, colour, etc.), as it is usually required in the offline shops. Also, such ground for sales contract termination as identifying the defects of a purchased product is not defined separately. There is an interesting fact that the seller is legally obliged to reimburse not only the costs paid by the buyer for a product, but reimburse the expenses incurred by the consumer in connection with product return within thirty days upon receipt of the consumer's notification on nullity of the contract. For the failure to comply with specified requirements the law establishes the seller's responsibility as the obligation to pay liquidated damages in the amount of one percent of the product value for each day of refund delay.

As a conclusion, the views on the prospects of problem solution, which is, in particular, implementation of effective control mechanisms and bringing to the legal responsibility for failure to comply with the law by the business entities, conducting business at a distance, are expressed by the author.

Keywords: consumer right protection, consumer, internet trading (trading over the Internet), distance contract, termination of a contract.

УДК 347.62

О. А. Українцев

ІНВЕСТИВАННЯ У МОРСЬКІ ПОРТИ УКРАЇНИ ТА ДОГОВІР КОНЦЕСІЇ

Розглянуто питання інвестування у морські порти України, зокрема, особливості договору концесії з метою виявлення ролі цього виду договорів в інвестиційних процесах. Актуальність і новизна дослідження обумовлені прийняттям нового законодавства про морські порти, де морський порт розглядається як цілісний майновий комплекс. Проаналізовано розглядаються можливості

© Українцев О. А., 2013

укладення інших договорів у цій сфері, доведено їх цивільно-правову природу. Вказано на провідну роль договору концесії в інвестуванні морських портів, що відповідає новітньому українському законодавству і світовій практиці.

Ключові слова: морський порт, договір, концесія, інвестиції, договір концесії.

Нещодавно набув чинності Закон України «Про морські порти України» [1], яким започатковано приватноправові засади діяльності у морських портах України. Концесійний договір має зайняти помітне місце в інвестуванні у морські порти, оскільки можливість його широкого запровадження у цій діяльності безпосередньо передбачена у ст. 23 цього Закону. Причали, залізничні та автомобільні під'їзні шляхи (до першого розгалуження за межами території порту), лінії зв'язку, засоби тепло-, газо-, водо- та електропостачання, інженерні комунікації можуть передаватися у концесію у складі єдиних майнових комплексів.

Як відзначив О. М. Кіфак, за своєю правовою природою концесія є однією з форм державно-приватного партнерства. Вона передбачає надання відповідних державних активів в управління, експлуатацію (у тому числі для цілей модернізації, реконструкції або створення нових об'єктів) приватному інвестору (концесіонеру) в обмін на оплату з боку останнього узгодженого розміру концесійних платежів [2]. Слід додати, що приватний інвестор розраховує на одержання прибутку від вкладених ним інвестицій у майно, взяте у концесію. Отже, залучення інвестицій у морські порти має правові аспекти – оформлення цих відносин договорами та вирішення проблем такого регулювання має відбуватися на науковій основі.

Дослідження у цьому напрямку в Україні проводилися Ю. М. Жорнокуєм [3, с. 139–174]. Серед спеціальних праць слід виділити працю А. В. Багдасарової щодо концесії у Росії та за кордоном [4]. Попри існування окремих праць, присвячених договору концесії, існує необхідність предметної уваги щодо договору концесії морських портів, діяльність яких наразі буде регулюватися на приватновласницьких засадах.

Метою цієї статті є з'ясування правових аспектів здійснення інвестицій у морські порти України, зокрема – особливості договору концесії у цьому процесі. Завдання – проаналізувати окремі аспекти інвестування із правової точки зору та можливості оформлення цих відносин відповідними договорами.

Правова база концесійного договору почала розвиватися з прийняттям у 1999 р. Закону України «Про концесії» та у подальшому – з набуттям чинності ЦК України. Статтею 20 Закону України «Про концесії» [5] було закладено два концептуальних положення щодо визначення права власності на майно, яке передано у концесію, з одного боку, та на прибуток – з іншого. Так, встановлено, що передача об'єктів у концесію не зумовлює переходу права власності на

цей об'єкт до концесіонера та не припиняє права державної чи комунальної власності на ці об'єкти. Майно, створене на виконання умов концесійного договору, є об'єктом права державної чи комунальної власності. Майно, яке придбав концесіонер на виконання умов концесійного договору, належить йому на праві власності та може переходити у власність держави або територіальної громади після закінчення строку дії концесійного договору відповідно до умов, передбачених законом. У той же час, важливим є закріплення у цій статті положення про те, що концесіонеру належить право власності на прибуток, отриманий від управління (експлуатації) об'єкта концесії, а також на продукцію, отриману в результаті виконання умов концесійного договору.

Як відзначає В. Папенкова, незважаючи на те, що концесія існує у вітчизняному законодавстві з прийняттям ЦК України, державно-приватне співробітництво через ці договори практично не оформлювалося. Але залучення такого механізму стало актуальним ще у середині 1990-х рр., коли коштів державного бюджету стало не вистачати на розвиток економіки. Однією з причин неналежного втілення договору концесії у життя називається складність подібних правочинів, їх недостатня розробленість у теорії та відсутність єдиної практики. Утім, світовий досвід свідчить про результативність укладання договорів концесії при інвестиційній діяльності, оскільки є збалансованим з точки зору можливості через нього надання інвестицій та контролем з боку держави [6].

Договір концесії морського порту дозволяє юридично оформити інвестиції у морські порти. Донедавна договірне регулювання інвестування у морські порти здебільшого залишаються поза увагою науковців. Утім, оновлення майна цілісного майнового комплексу – порту вимагає глобальних фінансових інвестицій, зважаючи на потребу модернізації значної кількості морських портів України. Інвестування у морські порти має економічні, політичні, правові аспекти. Незважаючи на те, що розвиток інвестицій у морські порти є необхідною складовою зростання економічного добробуту України, правові аспекти цієї проблеми залишаються недостатньо дослідженими. Правова форма сприяє оформленню економічних за своєю сутністю відносин з інвестування. Тому виділення правових аспектів проблеми інвестування у морські порти є вкрай важливим, і договір концесії відіграє тут помітну роль. Інвестор має бути впевненим, що його інвестиції у морські порти України будуть надійно захищені у правовому плані та призведуть до одержання прибутку. Останнє теж є можливим тільки за належного правового регламентування відносин з інвестування у морські порти, зокрема, через договір концесії. Отже, право відіграє значну роль в оформленні інвестицій, налагодженні зв'язків між учасниками інвестиційних відносин та їхньому закріпленні через механізм цивільного договору.

Закріплення Законом України «Про морські порти України» можливості укладати договори концесії у морських торговельних портах нашої держави вже приносить свої плоди. Як зазначає начальник Іллічівського морського торговельного порту, на умовах концесії планується віддати причали порту під контейнерний бізнес, інвестиції дозволять перевалювати зернові культури, здійснювати налив масла, організувати перевалку сірки, організувати поромне сполучення. Концесія відкриє перспективи для розвитку транспортної інфраструктури навколо порту. Для того, щоб машини із зерном не стояли у черзі на кілометри, концесія дозволить збудувати під'їзну магістраль [7]. Ці нагальні економічні проблеми портового господарства якнайкраще дозволяє вирішити договір концесії, що забезпечить інвестування морських портів України.

За своєю спроможністю у тоннажі перевезених вантажів морський транспорт створює порівняно унікальні можливості. Завдяки цьому морські перевезення вантажів забезпечують глобальний світовий товарообіг. Морські порти відіграють роль початкових і кінцевих пунктів такого товарообігу та забезпечують подальший шлях товарів до кінцевого споживача. Морські порти є необхідною ланкою у глобальному економічному товарному обігу. При цьому правова форма є важливою для оформлення цих економічних за своєю природою процесів товарообміну. Договір концесії морського порту забезпечує своєчасну модернізацію майна, що належить до основних фондів морського порту як цілісного майнового комплексу.

Морські торговельні порти є складовою частиною транспортної та виробничої інфраструктури держави з огляду на їх розташування на напрямках міжнародних транспортних коридорів. Від ефективності функціонування портів, рівня їх технологічного та технічного оснащення, відповідності системи управління та розвитку інфраструктури сучасним міжнародним вимогам залежить конкурентоспроможність українського транспортного комплексу на світовому ринку. Це стає можливим лише через залучення приватних інвестицій, які можуть бути юридично оформлені за допомогою договору концесії. Ефективне функціонування морського транспорту є необхідною умовою становлення України як морської держави, стало розвитку її транспортного комплексу та економіки в цілому. Географічне розташування України сприяє розвитку її транспортного потенціалу, інтеграції у світову транспортну систему, насамперед як держави, що має можливість забезпечити транзитне перевезення вантажів через центр Європи оптимальним шляхом.

Проблемою для входження приватних інвестицій у порти стала встановлена свого часу заборона договорів про спільну діяльність державних і приватних підприємств. Так, існує розпорядження Кабінету Міністрів України № 703-р від 7 травня 2008 р., згідно з яким державні підприємства мають припинити договори спільної

діяльності, наслідком яких може стати відчуження державної власності. Міністр транспорту та зв'язку, у свою чергу, своїм дорученням № 408/15/11-09 від 17 березня 2009 р. зобов'язав керівників портів у тримісячний термін припинити договори про спільну діяльність або перевести їх в іншу форму взаємин. Причому припиненню підлягали всі договори спільної діяльності незалежно від їх терміну та специфіки [8]. У такий спосіб держава будувала свої відносини з приватним сектором не як з рівним партнером. Адже вона в односторонньому порядку припиняла вже укладені договори про спільну діяльність. Виправданість зворотної сили закону у приватних відносинах викликає сумнів. Причому згідно з ч. 1 ст. 167 ЦК України держава діє у цивільних відносинах на рівних правах з іншими учасниками цих відносин. Як бачимо, з учасниками інвестиційної діяльності у морських портах, які укладали договори про спільну діяльність (що регламентуються, до речі, тим же ЦК України), так буває не завжди. Це підбиває віру у надійність держави як рівноправного партнера у приватних за своєю сутністю правовідносинах, не сприяє створенню належного інвестиційного клімату в окремих галузях. При цьому цивільне законодавство зберігає достатню правову базу для інвестування у порти – це договори з передачі майна портів у концесію та деякі ін. Про важливість впровадження приватновласницьких засад у сферу діяльності морських портів свідчить наступне: Росія, країни Балтійського регіону та Грузія вже лібералізували свої порти, що призвело до їх приватизації та збільшення транзитних потужностей. Україна в цьому сенсі дуже гальмувала, тож вантажоперевізники за можливості обходять українські порти [9]. Отже, втілення приватновласницьких засад у цій сфері не є можливим без втілення нових правових механізмів залучення інвестицій – відповідних договорів, які стало можливим укладати з набуттям чинності Законом України «Про морські порти України». Таким чином, загальною правовою проблемою залишається те, що мають бути створені чіткі правові механізми інвестування у порти, вироблення у цій сфері приватноправових засад, відхід від тотального державного контролю. Останній є властивим скоріш для командно-адміністративної, ніж ринкової економіки.

Зараз у ст. 1 Закону України «Про морські порти України» морський порт – визначені межами територія та акваторія, обладнані для обслуговування суден і пасажирів, проведення вантажних, транспортних та експедиційних робіт, а також інших пов'язаних з цим видів господарської діяльності. На відміну від формулювання у Кодексі торговельного мореплавства, нині морський порт вже не обов'язково має бути виключно державним підприємством. Це відкриває можливість інвестування у морські порти, залучення приватного капіталу у розвиток морських портів.

Приватноправові підстави регулювання правовідносин у морських портах у різних країнах Східної Європи втілювалися поступово, починаючи з 2000-х рр. Так, у Болгарії портові послуги в основному надають приватні компанії. Це стосується лоцманських, буксирних та інших послуг. Набагато складнішим і довшим виявився процес передачі терміналів в управління приватним операторам. Пріоритетною формою було обрано концесію, а це вимагало додаткового часу на підготовку відповідної законодавчої бази. У процесі реформи було створено державне підприємство з підтримки та розвитку інфраструктури портів. У підпорядкуванні цього підприємства перебуває вся інфраструктура портів країни. Тут розробляють національну програму розвитку портів, визначають пріоритети, потреби, складають плани, в тому числі здачі терміналів у концесію [10]. В Україні держава теж не буде втрачати контроль над діяльністю морських портів. Адже у ст. 4 Закону України «Про морські порти України» вказано, що об'єднання інтересів і діяльності держави в особі служби капітана морського порту, адміністрації морських портів України, інших державних підприємств, що забезпечують функціонування морського порту, та суб'єктів господарювання, що провадять свою діяльність у морському порту. Тенденція передання у концесію портів виявляється і в Україні. Так, концесія, за прогнозами Міністерства інфраструктури України, повинна стати основною формою залучення інвестицій у портовий сектор [11]. Світовий досвід свідчить про ефективність інвестування коштів у морські порти завдяки укладанню договорів концесії. Так, у 2008 р. уряд Нідерландів ініціював модернізацію портової зони у порту Роттердам через концесію. В результаті з майже трьох мільярдів євро інвестицій держава профінансувала лише двадцять відсотків, решту суми було вкладено приватними інвесторами [6, с. 12]. Це вказує на ефективність оформлення концесійним договором інвестицій у морські порти, можливість залучення у такий спосіб додаткових грошових коштів на розвиток портової інфраструктури, реконструкцію та модернізацію морських портів.

Остаточо про спосіб інвестування морських портів України говорити ще зарано – процес інвестування у морські порти у нашій державі лише розпочався. Як відзначив Д. Колодяжний, найбільш вигідним є різновид концесії морських портів за схемою «greenfield», тобто ситуації, коли в концесію передається право на будівництво об'єкта або добудову незакінченого будівництвом об'єкта портової інфраструктури. Саме на використання цієї схеми робить ставку Міністерство інфраструктури, розраховуючи залучити у портову сферу до 25 млрд грн. інвестицій [11]. Можна вести мову про те, що Україна дещо повторює на цьому етапі досвід впровадження правових механізмів забезпечення інвестування у морські

порти, дещо схожий на той, який втілювався у Болгарії, що наведено вище. Там договір концесії відіграв провідну роль у залученні приватних інвестицій у морські порти.

Таким чином, відповідне сучасним потребам унормування економічних відносин і розвитку інфраструктури порту, коли це відповідає усім необхідним вимогам споживачів портових послуг, сприяє поліпшенню ефективності його діяльності. Спосіб і умови юридичного оформлення цих відносин відповідними договорами (зокрема, договором концесії морського порту) також підлягають науковому опрацюванню з огляду на потребу належно оформлювати таким чином відносини між інвесторами та службами порту в Україні, де вказаний процес перетворень лише починається. Контролюючі функції адміністрації порту щодо концесіонерів можуть оформлюватися через цивільні договори про надання послуг, якими є договори про виконання аудиту.

Список використаних джерел: 1. Про морські порти України : закон України від 17 трав. 2012 р. № 4709-VI // Голос України. – 13.06.2012. – № 107. 2. Кифак А. Концессия: международный опыт и украинское законодательство / Александр Кифак // Порты Украины. – 2012. – № 09 (121) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portsukraine.com/node/3059>. 3. Жорнокуй Ю. М. Інвестиційне право : підручник / Ю. М. Жорнокуй. – Х. : Схід-регіон. центр освіт. ініціатив, 2011. – 192 с. 4. Багдасарова А. В. Концессионное соглашение в гражданском праве России и зарубежных стран : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Багдасарова Алина Владимировна. – М., 2009. – 20 с. 5. Про концесії : закон України від 16 лип. 1999 р. № 997-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997-14>. 6. Папенкова В. Завершенное строительство подвергается рискам / Виктория Папенкова // Бизнес. – 21.01.2013. – № 3 (1042). – С. 12–13. 7. Григоращенко А. Реформа и концессия – актуальный запрос дня / Александр Григоращенко // Порты Украины. – 2012. – № 09(121) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portsukraine.com/node/3052>. 8. Вінтоняк Д. О. Правові механізми для залучення приватних інвестицій в порти / Д. О. Вінтоняк // Дебют : зб. тез доп. студ. за результ. участі у Декаді студент. науки – 2010 / за заг. ред. Балабанова К. В., Булатової О. В. – Маріуполь : МДУ, 2010. – Ч. 1. – С. 242. 9. Черніков А. Україна починає приватизацію морських портів [Електронний ресурс] / Андрій Черніков // Українська правда. Економічна правда. – 23 листоп. 2011 р. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2011/11/23/306736>. 10. Манолов П. Концессия по-болгарски / Пейчо Манолов // Порты Украины. – 2008. – № 01 (73) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portsukraine.com/node/450>. 11. Концессия – как объект изучения // Порты Украины. – 2013. – № 03 (125) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portsukraine.com/node/3234>.

Надійшла до редколегії 05.08.2013

Украинцев О. А. Инвестирование в морские порты Украины и договор концессии

Рассмотрены вопросы инвестирования в морские порты Украины, в частности, особенности договора концессии с целью выявления роли данного вида договоров в инвестиционных процессах. Актуальность и новизна исследования обусловлены принятием нового законодательства о морских портах, где морской порт рассматривается как целостный имущественный комплекс. Проанализированы возможности заключения других договоров в этой сфере, доказана их гражданско-правовая природа. Акцентировано внимание на ведущей роли договора концессии в инвестирование морских портов, что соответствует новейшему украинскому законодательству и мировой практике.

Ключевые слова: морской порт, договор, концессия, инвестиции, договор концессии.

Ukrainecev O. A. Investment in the sea ports of Ukraine and the concession agreement

The article examines investing seaports of Ukraine, in particular concession contract, in order to determine the role of this contract in the investment processes. Relevance and novelty of the research determined the adoption of new legislation on ports where the sea port is seen as integral property complex. The method of analysis considered the possibility of concluding other agreements in this field, with particular attention paid to their civil orientation. There is conducted a review of some aspects of investment activities from a legal point of view, as well as the opportunity to register these relationships relevant agreements. It is established that the port concession agreement allows to issue legally the investment in seaports. Legal form contributes to the development of economic relations, in essence investment. Thus, the choice of the legal aspects of investment in ports is very important, and the concession contract plays a significant role. This is possible with the right legal regulation of relations in investing in ports, especially through the concession agreement. Consequently, the law plays a significant role in the development of investment projects, establishing communication between the participants of investment relations, and their union through the mechanism of a civil contract. It is established that the transfer of objects in the concession does not lead to the transfer of ownership of the concessionaire and the object does not terminate the right of state or municipal ownership of these facilities. Property created under the terms of the concession contract is the subject of a state or municipal property. The article points the leading role of the concession agreement with an investment in ports, which will correspond to the current legislation of Ukraine and international practice.

Keywords: sea port, the contract, concession, investments, a concession agreement.

УДК 347.453

І. А. Чуркін

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ПРЕДМЕТА ДОГОВОРУ НАЙМУ (ОРЕНДИ) АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ БЕЗ ЕКІПАЖУ

Досліджено прогалини чинного законодавства, що стосуються поняття автомобільного транспортного засобу як об'єкта договору найму (оренди) автомобільного транспортного засобу без екіпажу та запропоновано шляхи подолання цих прогалин. Розглянуто поняття та ознаки предмета договору найму (оренди) автомобільного транспортного засобу без екіпажу. Дано авторське визначення поняття автомобільного транспортного засобу.

Ключові слова: договір найму (оренди), автомобільний транспортний засіб, предмет договору, ознаки предмета договору.

Під час укладення договору найму (оренди) автомобільного транспортного засобу без екіпажу необхідно визначитися із предметом даного договору. Для цього необхідно розкрити поняття та ознаки його предмета.

Проблематику поняття договору вчені досліджували у різних аспектах. Ґрунтовні дослідження у цій сфері було проведено М. І. Брагінським, В. В. Вітрянським [1], Ф. І. Гавзе [2], О. О. Кравчуким [3], І. Б. Новіцьким, А. О. Лунц [4] та іншими ученими.

Однак проблематика поняття та ознак предмета договору найму (оренди) автомобільного транспортного засобу без екіпажу, будучи достатньо актуальною, слабо висвітлена та потребує подальшого вивчення, що і є метою нашого дослідження.

Предмет договору є єдиною істотною умовою, яка необхідна для будь-якого договору, про що свідчить зміст ст. 638 ЦК України [5]: істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди. Не є виключенням із загального правила і договір найму (оренди) автомобільного транспортного засобу без екіпажу. Більш того, саме завдяки особливостям предмета – автомобільного транспортного засобу (далі – АТЗ) цей договір можна виділити в окремий підвид договору найму (оренди) транспортного засобу без екіпажу, оскільки саме вони здійснюють визначальний вплив на зміст договору, особливості відповідальності сторін і т. п.

Легальне визначення АТЗ міститься у Законі України «Про автомобільний транспорт» [6], у ст. 1 якого вказано, що автомобільний транспортний засіб – колісний транспортний засіб (автобус, вантажний та легковий автомобіль, причіп, напівпричіп), який використовується для перевезення пасажирів, вантажів або виконання спеціальних робочих функцій.

Один з найрозповсюдженіших видів АТЗ – автомобіль цим же нормативним актом визначено як колісний транспортний засіб, який приводиться в рух джерелом енергії, має не менше чотирьох коліс, призначений для руху безрейковими дорогами і використовується для перевезення людей та (чи) вантажів, буксирування транспортних засобів, виконання спеціальних робіт.

Оскільки договір найму (оренди) АТЗ без екіпажу є різновидом договору найму (оренди), то і загальні ознаки АТЗ як «реального предмета матеріального світу» [7, с. 214] відповідають ознакам речі як предмета договору найму (оренди). Згідно зі ст. 760 ЦК України [5] предметом договору найму може бути річ, яка визначена індивідуальними ознаками і яка зберігає свій первісний вигляд при неодноразовому використанні (неспоживна річ).

Отже, АТЗ є річчю – предметом матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки (ст. 179 ЦК України [5]), який здатен задовольняти відповідні потреби учасників цивільних правовідносин завдяки своїм фізичним та іншим властивостям, що визначають його товарний характер, а також сферу та напрями застосування в людській діяльності [8, с. 218].

Автомобільний транспортний засіб відноситься до категорії індивідуально визначених речей. У науці цивільного права загальноприйнятним є виділення таких індивідуалізуючих ознак речі: 1) речі, єдині у своєму роді; 2) речі, які відрізняються від подібних особливими позначеннями; 3) речі, індивідуалізовані у процесі вибору або відбору [9, с. 175]. Отже, за індивідуалізуючими ознаками АТЗ слід віднести до групи речей, які відрізняються від подібних особливими позначеннями (АТЗ відповідного виробника, певної моделі, серії, який має відповідний номер кузова, шасі тощо). Правове значення віднесення АТЗ до категорії індивідуально визначених речей полягає, перш за все, у їх юридичній незамінності.

У той же час «визнання речей індивідуально визначеними або разовими залежить від способу та ступеня індивідуалізації. Тому характеристика предмета договору, як речі індивідуально визначеної, повинна бути доповнена вказівкою на її неспоживність» [10, с. 9, 10]. Звісно, АТЗ є неспоживною річчю, оскільки він призначений для неодноразового використання, яка зберігає при цьому свій первісний вигляд протягом тривалого часу (ч. 2 ст. 185 ЦК України [5]). При цьому, на нашу думку, АТЗ як неспоживна річ повинен протягом тривалого часу зберігати не лише свій первісний вигляд, але й споживчі властивості, які дають можливість використовувати його за цільовим призначенням. Звісно, у процесі користування АТЗ певним чином амортизується, зношується, але все ж таки тривалий час (роками, а за належного обслуговування, можливо, навіть і десятиріччями) він зберігає можливість використання за цільовим призначенням. На наймача після припинення відносин з

найму (оренди) за правилом покладається обов'язок повернути АТЗ, який був предметом найму (оренди) наймодавцеві, а це можливо лише у тому разі, якщо він є не – споживною річчю.

АТЗ є рухомою річчю, яку можна вільно перемішувати у просторі (ч. 2 ст. 181 ЦК України [5]), до того ж без шкоди для його цільового призначення. Навпаки, цільове призначення АТЗ якраз і полягає в переміщенні людей та вантажу у просторі.

Згідно із ч. 1 ст. 798 ЦК України [5] предметом договору найму (оренди) транспортного засобу можуть бути повітряні, морські, річкові судна, а також наземні самохідні транспортні засоби тощо. Як бачимо, законодавець визначаючи предмет договору найму (оренди) транспортного засобу, не надав узагальнюючого визначення останнього, обмежившись вказівкою на перелік видів транспорту за укрупненими ознаками, залежно від того, в якому природному середовищі вони використовуються.

Щодо спеціальних ознак АТЗ. Перш за все, це – пристрій, технічно складний механізм. Як пристрій він є штучним об'єктом, який має внутрішню структуру, що має визначене функціональне призначення, за використання якого виконують певну роботу.

По-друге, він використовується для перевезення пасажирів, вантажів або виконання спеціальних робочих функцій. Для виконання спеціальних робочих функцій на АТЗ встановлюється спеціальне обладнання (автокран, пожежний, автобетономішалка, вишка розвідувальна чи бурова на автомобілі, для транспортування сміття та інших відходів, технічна допомога, автомобіль прибиральний, автомобіль-майстерня, радіологічна майстерня, автомобіль для пересувних телевізійних і звукових станцій тощо).

По-третє, своє функціональне призначення (перевезення різноманітних об'єктів) АТЗ може виконувати лише за використання джерела енергії. Джерелом енергії для АТЗ може бути як паливо (зазвичай це бензин або дизельне пальне), так і електрична енергія, яка накопичується у батареях (акумуляторах). Найбільшого розповсюдження на даний час набули автомобільні транспортні засоби, джерелом енергії для яких є саме паливо. Однак у зв'язку з тим, що електричну енергію можна виробляти із замінних джерел (сонце, вітер тощо) і використання її є більш безпечним для навколишнього середовища, вона набуває все більшого розповсюдження як джерело енергії АТЗ.

Перетворення вказаних джерел енергії в енергію механічну на АТЗ відбувається за допомогою двигуна. Двигун, мотор (від латинського *motor* – який приводить у рух) – енергосиловий пристрій, який перетворює певний вид енергії на енергію механічну (найчастіше так називають електродвигуни та двигуни внутрішнього згорання). Таким чином, обов'язковою ознакою АТЗ, на нашу думку, є наявність двигуна (одного або кількох), оскільки саме цей пристрій

дає змогу виконувати АТЗ його основні функції шляхом перетворення енергії певного виду в механічну.

У зв'язку з вищевказаним слід зауважити, що вказівка в переліку АТЗ у ст. 1 Закону України «Про автомобільний транспорт» [6] на причіп (транспортний засіб без власного джерела енергії, пристосований для буксирування автомобілем) та на напівпричіп (причіп, вісь (осі) якого розміщено позаду центра мас транспортного засобу (за умови рівномірного завантаження) і який обладнано зчипним пристроєм, що забезпечує передачу горизонтальних і вертикальних зусиль на інший транспортний засіб, що виконує функції тягача), на нашу думку, є недоцільною, оскільки ці, без ніякого сумніву, транспортні засоби не можуть використовуватися самостійно без буксирування їх автомобілем. Фактично під час їх використання вони є не самостійними об'єктами, а лише віддільними складовими частинами автомобіля або ж іншого транспортного засобу (наприклад трактора).

Також у юридичній літературі зазначалося, що «стосовно транспортного засобу виділяються такі функціональні дії, як управління та технічна експлуатація. І якщо термін «управління» ще залишає можливість віднести до категорії транспортних засобів такі пересувні засоби, що не обладнані двигунами і неспроможні до самостійного пересування в просторі без самохідних засобів, то термін «технічна експлуатація», очевидно, свідчить про складну механічну структуру транспортного засобу» [11, с. 28].

У той же час, на нашу думку, і щодо таких несамохідних транспортних засобів, як причіп та напівпричіп здійснюються такі дії, як управління й технічна експлуатація. Проте вважаємо, що не слід поєднувати під однією назвою АТЗ самохідні транспортні засоби, що пересуваються без залучення для цього інших транспортних засобів (до цієї категорії, крім інших транспортних засобів (тролейбус, мопед, трактор, мотоцикл, велосипед, рейкові транспортні засоби) належить і автомобіль, автобус як АТЗ), та несамохідні, використання яких за цільовим призначенням можливе лише шляхом буксирування самохідними транспортними засобами або ж іншим способом (до цієї категорії належать сани, причепа та напівпричепа). А отже, у цей нормативний акт слід внести зміни, виключивши вказані транспортні засоби з переліку АТЗ.

По-четверте, АТЗ повинен мати не менше чотирьох коліс, які не знаходяться на одній лінії, які повинні бути завжди у контакті із землею; управління та рух повинні бути забезпечені меншою мірою двома з коліс. Таким чином, АТЗ є колісним транспортним засобом, тобто транспортним засобом, призначеним для руху безрейковими дорогами, який використовується для перевезення людей і (або) вантажів, а також для перевезення і приводу під час руху або на місці встановленого на ньому обладнання чи механізмів для

виконання спеціальних робочих функцій, допущений до участі в дорожньому русі. Саме за цією ознакою АТЗ відрізняється від гусеничного та рейкового транспортного засобу (трамвай, залізничний транспорт тощо).

По-п'яте, для використання за цільовим призначенням повинно бути здійснено обов'язкову державну реєстрацію АТЗ. Вказане визначено ст. 34 Закону України «Про дорожній рух» [12], згідно з якою державна реєстрація транспортного засобу полягає у здійсненні комплексу заходів, пов'язаних із перевіркою документів, які є підставою для здійснення реєстрації, звіткою і, за необхідності, дослідженням ідентифікаційних номерів складових частин та оглядом транспортного засобу, оформленням і видачею реєстраційних документів та номерних знаків. Державній реєстрації та обліку підлягають призначені для експлуатації на вулично-дорожній мережі загального користування транспортні засоби усіх типів, у тому числі автомобілі, автобуси, інші прирівняні до них транспортні засоби, що використовуються на автомобільних дорогах державного значення. Державна реєстрація та облік автомобілів, автобусів, інших прирівняних до них транспортних засобів здійснюються відповідними підрозділами Міністерства внутрішніх справ України, що забезпечують безпеку дорожнього руху.

По-шосте, АТЗ повинен бути не лише зареєстрований відповідними державними органами, але й допущений до руху. Статтею 29 Закону України «Про дорожній рух» [12] встановлено, що до участі у дорожньому русі допускаються транспортні засоби, конструкція і технічний стан яких відповідають вимогам діючих в Україні правил, нормативів і стандартів, що мають сертифікат на відповідність до цих вимог, укомплектовані у встановленому порядку, а в разі, якщо транспортний засіб підлягає обов'язковому технічному контролю, він пройшов такий контроль. Статтею 20 Закону України «Про автомобільний транспорт» [6] визначено, що конструкція і технічний стан транспортних засобів, а також їх частини мають відповідати вимогам, порядок визначення яких установлює Кабінет Міністрів України (Постанова Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2010 р. № 1166 «Про єдині вимоги до конструкції та технічного стану колісних транспортних засобів, що експлуатуються» [13]), і забезпечувати: безпеку людей, які користуються транспортними засобами чи беруть участь у дорожньому русі; відповідність до норм стосовно викидів забруднювальних речовин, парникових газів, електромагнітних завад, рівня шуму та інших чинників негативного впливу на людину та довкілля; запобігання пошкодженню транспортними засобами доріг та їх облаштування; ефективне використання енергетичних ресурсів, частин і експлуатаційних матеріалів; захист від незаконного використання транспортних засобів та запобігання пошкодженню вантажів; збереження властивостей безпеки від моменту виготовлення транспортного засобу

до його утилізації; відповідність до інших вимог законодавства. Транспортні засоби та частини до них повинні відповідати вимогам нормативної і конструкторської документації та мати маркування для їх ідентифікації [6].

У чинному законодавстві не міститься вказівок на те, що АТЗ, стан якого не відповідає встановленим законом вимогам, не може бути предметом договору найму (оренди). Але наймач такого АТЗ не зможе його використовувати за цільовим призначенням, оскільки правовими наслідками зазначеної невідповідності є те, що АТЗ не може бути допущений до участі у дорожньому русі, що навряд чи буде цікаво наймачеві. У той же час для використання АТЗ, стан якого не відповідає вимогам закону, наймач АТЗ без екіпажу може після укладення вказаного договору найму та передання йому зазначеного АТЗ привести його у відповідність до вказаних вимог за рахунок наймодавця, або зарахувавши витрати, які він при цьому поніс, у рахунок плати за найм цього АТЗ.

Якщо перші чотири спеціальні ознаки АТЗ є сутнісними, матеріальними ознаками, то п'ята і шоста ознаки (те, що АТЗ підлягає державній реєстрації та повинен бути допущений до руху) мають юридичний характер. Це пов'язано не лише з тим, що АТЗ є об'єктом значним за вартістю, але й з тим, що діяльність щодо використання АТЗ є джерелом підвищеної небезпеки, створює підвищену небезпеку не лише для особи, яка цю діяльність здійснює, але й передусім для третіх осіб та їх майна (ч. 1 ст. 1187 ЦК України) [5].

Характерними ознаками діяльності щодо використання АТЗ, що являє собою джерело підвищеної небезпеки, є неможливість повного контролю з боку людини, наявність шкідливих властивостей та велика ймовірність завдання шкоди. З цим пов'язані і більш суворі вимоги щодо відповідальності володільця джерела підвищеної небезпеки (особи, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом (у тому числі й АТЗ), використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку (ч. 2 ст. 1187 ЦК України) [5]). Зокрема, особа, яка володіє джерелом підвищеної небезпеки, відповідає за завдану шкоду, якщо вона не доведе, що шкоди було завдано внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого, тобто незалежно від її вини (ч. 5 ст. 1187 ЦК України) [5]).

Саме державна реєстрація АТЗ дозволяє чітко встановити його володільця, а отже – ймовірного заподіювача шкоди, що у разі її завдання дозволить установити суб'єкта відповідальності. Також державна реєстрація АТЗ разом із заходами, які необхідні для допущення АТЗ до участі в русі, дозволяє мінімізувати негативні ризики, пов'язані з цим об'єктом як джерелом підвищеної небезпеки.

Під час використання АТЗ можливі шкідливі викиди, які негативно впливають на навколишнє середовище. Звісно, що повністю

запобігти їм, можливо, і не вдасться, але вони повинні не перевищувати встановленої законодавством норми. В АТЗ, який допущено до участі в русі, шкідливі викиди повинні відповідати встановленим законодавством нормам.

Таким чином, поняття АТЗ, з урахуванням наших пропозицій щодо внесення змін до чинного законодавства про виключення таких об'єктів, як причіп та напівпричіп, з переліку АТЗ, можна визначити так: автомобільний транспортний засіб – механічний пристрій, який має двигун та не менше чотирьох коліс, які не розташовані на одній лінії, використовується для перевезення пасажирів, вантажів або виконання спеціальних робочих функцій, підлягає державній реєстрації у встановленому законодавством порядку та може бути допущений до руху.

Отже, дослідження поняття та ознак предмета договору найму (оренди) автомобільного транспортного засобу без екіпажу і внесення змін до поняття автомобільного транспортного засобу має важливе науково-практичне значення, оскільки відсутність у законодавстві деяких положень перешкоджає можливості належного захисту прав сторін.

Список використаних джерел: 1. Брагинский М. И. Договорное право. Общие положения / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М. : Статут, 1997. – 681 с. 2. Гавзе Ф. И. Обязательственное право. Общие положения / Ф. И. Гавзе. – Минск : БГУ, 1968. – 128 с. 3. Советское гражданское право : учебник : в 2 т. / под ред. О. А. Красавчикова. – [3-е изд.]. – М. : Высш. шк., 1985. – Т. 1. – 544 с. 4. Новицкий И. Б. Общее учение об обязательстве / И. Б. Новицкий, Л. А. Лунц. – М. : Юриздат, 1950. – 416 с. 5. Цивільний кодекс України : від 16 січ. 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356. 6. Про автомобільний транспорт : закон України від 5 квіт. 2001 р. : в редакції закону від 23 лют. 2006 р. № 3492-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 32. – Ст. 273. 7. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина. – М. : Юрид. лит., 1974. – 351 с. 8. Цивільне право : підручник : у 2 т. / за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Х. : Право, 2011. – Т. 1. – 656 с. 9. Гражданское право Украины : учебник : в 2 ч. / под ред. А. А. Пушкина, В. М. Самойленко. – Харьков : Основа, Ч. 1. – 1996. – 440 с. 10. Пронина М. Г. Имущественный наем в отношениях между социалистическими организациями / М. Г. Пронина. – Минск : Наука и техника, 1969. – 140 с. 11. Вакулович Е. В. Договір оренди транспортного засобу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Вакулович Елла Валентинівна. – Х., 2002. – 163 с. 12. Про дорожній рух : закон України від 30 черв. 1993 р. № 3353-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 31. – Ст. 338. 13. Про єдині вимоги до конструкції та технічного стану колісних транспортних засобів, що експлуатуються : постанова Кабінету Міністрів України від 22 груд. 2010 р. № 1166 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 98. – Ст. 46.

Надійшла до редколегії 30.10.2013

Чуркин И. А. Понятие и признаки предмета договора найма (аренды) автомобильного транспортного средства без экипажа

Исследованы пробелы действующего законодательства, касающегося понятия автомобильного транспортного средства как объекта договора найма (аренды) автомобильного транспортного средства без экипажа, и предложены пути устранения этих пробелов. Рассмотрены понятие и признаки предмета договора найма (аренды) автомобильного транспортного средства без экипажа. Дано авторское определение понятия автомобильного транспортного средства.

Ключевые слова: договор найма (аренды), автомобильное транспортное средство, предмет договора, признаки предмета договора.

Churkin I. A. The notion and characteristics of the vehicle dry lease contract subject

The problem of the notion and characteristics of the vehicle dry lease contract subjects is slightly described, is quite urgent and needs further studying, all this comprises the aim of our research.

Peculiarities of the subject – the automobile transport means – make it possible to distinguish the automobile dry lease contract as a separate subtype of the vehicle dry lease contract, as they have a defining influence on the content of a contract, the peculiarities of the parties' liabilities.

It is suggested to make amendments to the current legislation excluding such objects as trailer and semitrailer from the list of automobile transport means. The notion of automobile transport means can be defined as following; an automobile transport means is a mechanic device having an engine and not less than four wheels which are not located one-lined, used for transportation of passengers, onuses or performing special working functions, which is submitted to public certification provided for by the legislation and can be allowed to move.

Special features of automobile transport means are denoted.

It is mentioned that the current legislation contains no indications of the fact that automobile transport means the conditions of which do not meet the demands provided for by the law can't be a subject of the dry lease contract. But a lessee of such an automobile transport means can't use it for purpose, as legal consequences of the above mentioned inconsistency leads to the fact, that an automobile transport means can't be allowed to participate in a traffic, and it will make no interest for a lessee. At the same time, in order to use the automobile transport means the conditions of which do not meet the demands of the law a lessee of an automobile transport means without a crew after having concluded the above mentioned dry lease contract and accepted the particular automobile transport means can make it fit the corresponding defined requirements for account of a lessor, or taking into account the expenses which he had as a part of a lease payment for the automobile transport means.

The research of the notion and characteristics of the dry lease contract subject and amendments to the notion of the automobile transport means has an important scientific and practical significance, as the lack of some statements in the legislation prevents from the possibility of the relevant defence of the parties` rights.

Keywords: lease contract, automobile transport means, the notion of the contract subject, features of the contract subjects.

УДК 331.32-057.36

Т. І. Чавикіна

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДПУСТОК

Детально проаналізовано міжнародні норми про відпустки та досліджено питання правового регулювання в різних країнах найпринциповіших питань відпусток. Подано пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства і приведення його у відповідність до норм міжнародного права, що може бути враховано під час розробки нового трудового законодавства України.

Ключові слова: міжнародно-правові акти, конвенції, рекомендації, декларації, досвід, відпочинок, відпустка, щорічна відпустка, навчальна відпустка.

Сучасний стан нашої державності характеризується стрімким реформуванням національної законодавчої бази в усіх галузях, у тому числі й у галузі трудового права, відповідно до міжнародних стандартів. Однією з важливих проблем у напрямку вдосконалення трудового законодавства є нагальна необхідність приведення законодавства про реалізацію права на відпочинок у відповідність до міжнародно-правових норм. Для вирішення цієї проблеми необхідним є аналіз загальносвітових тенденцій правового регулювання цих відносин, опрацювання загальноновизнаних міжнародних норм і досить різноманітного законодавства про відпустки зарубіжних країн.

Кардинальні зміни в політичному й економічному житті нашого суспільства, проголошення однією з основних суспільних цілей побудову правової держави вимагають, щоб нові законодавчі акти, які розробляють і приймають нормотворчі органи нашої держави, відповідали найвищим вимогам, а саме загальносвітовим стандартам прав людини й міжнародним нормам трудового права. Адже саме поняття правової держави передбачає в числі іншого прерогативу міжнародного права над внутрішнім, верховенство загальнолюдських цінностей. Ратифікуючи міжнародні договори і конвенції, що регламентують права людини та громадянина, ми повинні втілювати з міжнародного трудового права найпрогресивніші норми, що відповідають інтересам людини й дозволяють забезпечити реалізацію всіх прав і свобод, закріплених у Конституції України.

Багатий світовий досвід правового регулювання відпусток у даний час викликає у нас науковий інтерес, оскільки «допомагає глибше зрозуміти власне право, його сильні й слабкі сторони, своєрідність, оригінальність його норм інститутів і принципів» [1, с. 6], а також має істотне практичне значення.

© Чавикіна Т. І., 2013

На основі детального аналізу міжнародних норм про відпустки та дослідження інформації стосовно здійснення правового регулювання в різних країнах найпринциповіших питань відпусток визначення використовуваних правових моделей, підкреслення оригінальних підходів до вирішення цього питання становить інтерес для наших правотворчих і правозастосовних органів. Найважливішим джерелом міжнародних норм про відпустки є акти Міжнародної організації праці (МОП), на підставі яких, усім працівникам надаються щорічні відпустки, котрі займають найважливіше місце в структурі часу відпочинку тих, хто працює. Як відомо, одним із соціальних прав, що отримали закріплення у ст. 24 Загальної декларації прав людини, прийнятої ООН 10 грудня 1948 р., у ст. 7 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, прийнятого ООН 16 грудня 1966 р., право на відпочинок, включаючи право на оплачувану відпустку. Крім того, питання щорічних оплачуваних відпусток були висвітлені в багатьох конвенціях і рекомендаціях МОП.

Вперше Генеральна конференція МОП прийняла Конвенцію № 52 «Про щорічні оплачувані відпустки» тільки в 1936 р. [2, с. 399–404], котра встановлювала право трудящих на щорічну оплачувану відпустку тривалістю не менше 6 робочих днів після року роботи і ряд важливих гарантій, що забезпечують реалізацію цього прав. Згідно зі ст. 2 цієї Конвенції підставою для набуття права на відпустку є безперервна робота протягом року. У щорічну відпустку не включалися офіційні й національні свята, перерви у відпустці у зв'язку із хворобою. Характерним є й те, що тривалість щорічної оплачуваної відпустки збільшувалася від стажу роботи.

Також у 1936 р. МОП було прийнято першу Рекомендацію № 47 [2, с. 405–406], в якій зазначалося, що метою щорічних оплачуваних відпусток є надання працівникам можливості відпочинку, дозвілля та розвитку своїх талантів і здібностей, відновлення фізичних і духовних сил. Вона також уточнювала й деталізувала деякі положення Конвенції № 52.

Ознаки, що характерні для щорічної оплачуваної відпустки згідно з Конвенцією № 52 та Рекомендацією № 47, закріплено також у Конвенції № 110 «Про умови праці на плантаціях», котру було прийнято в 1958 р. До того ж особливістю останньої є те, що персонам, які користуються відпустками згідно з цією Конвенцією, виплачується винагорода за весь час відпустки, але не нижча тієї, яку працівник отримує, коли працює.

У той же час зміни, що відбулися в регулюванні відпусток у країнах – членах МОП після 1936 р., особливо після Другої світової війни, в узагальненому вигляді отримали закріплення в Рекомендації № 98 «Про оплачувані відпустки», прийнятій у 1954 р. [2, с. 1107–1109]. В ній було передбачено більшу тривалість щорічної

мінімальної оплачуваної відпустки (2 робочі тижні за рік роботи) й детально регламентовано ряд питань, пов'язаних з відпусткою. Її можна розглядати як перехідний акт на шляху переглядання положень Конвенції № 52 1936 р.

За час, що пройшов після ухвалення Конвенції № 52 й Рекомендації № 98, у законодавстві і практиці багатьох країн намітилася явна тенденція до розширення сфери дії відпусток, збільшення їх тривалості, встановлення докладніших і детальніших правил про відпустки. До середини 60-х років стало очевидним, що положення міжнародних норм застаріли та значно нижчі за ті, що існують у більшості країн – членів МОП. Тому в 1970 р. внаслідок перегляду Конвенції № 52 було прийнято нову Конвенцію № 132 «Про оплачувані відпустки» [3, с. 1622–1630]. Основною її метою стало збільшення мінімальної тривалості щорічної оплачуваної відпустки, а також надання більшої гнучкості міжнародним нормам про відпустки.

Крім указаних актів, було прийнято соціальні конвенції й рекомендації про відпустки сільськогосподарських працівників і моряків. Рекомендація № 93 «Про оплачувані відпустки в сільському господарстві» 1952 р. встановлювала мінімальну тривалість оплачуваної відпустки один тиждень за рік безперервної роботи, а для молоді до 16-ти років і учнів – два робочі тижні за рік безперервної праці; за менший термін роботи відпустка надається пропорційно відпрацьованому часу [2, с. 1053–1054]. Конвенція № 101 «Про щорічну оплачувану відпустку морякам» 1976 р. встановлювала мінімальну тривалість відпустки не менше 30 календарних днів за один рік роботи [3, с. 1817–1822].

Норма про тривалість відпустки молодих трудящих, зайнятих на підземних роботах, міститься в Рекомендації № 125 «Про умови праці молодих людей, зайнятих на підземних роботах в шахтах і копальнях» 1965 р. [3, с. 1464–1468]. Таким чином, МОП не обмежується однією конвенцією з питань регулювання відпусток. Зі всіх конвенцій, присвячених щорічним оплачуваним відпусткам, СРСР ратифікував тільки одну – Конвенцію № 52 1936 р. Для ратифікації Конвенції № 132 1970 р. потрібно було ухвалити рішення про збільшення мінімальної тривалості відпусток. У свою чергу, Україна змогла ратифікувати Конвенцію № 132, але з такою заявою: «Україна відповідно до ст. 15 Конвенції заявляє, що бере зобов'язання за нею щодо осіб, які працюють за наймом у всіх секторах економіки, включаючи сільське господарство» [4].

З розвитком науково-технічного прогресу цікавим стає ще й міжнародно-правове регулювання навчальних відпусток. Так, Генеральною конфедерацією МОП, скликаною в Женеві Адміністративною радою Міжнародного бюро праці 5 червня 1974 р., було прийнято ряд положень про оплачувані відпустки, котрі знайшли своє відображення в Конвенції № 140 «Про оплачувані навчальні

відпустки» [3, с. 1727–1730]. Слід зазначити, що відмінною від усіх конвенцій у сфері регулювання відпусток є Конвенція № 140, яка взагалі дає визначення одного з видів відпустки. Так, згідно зі ст. 1 цієї Конвенції оплачувана навчальна відпустка – це відпустка, що надається працівникові з метою здобуття освіти на певний період протягом робочого часу з виплатою відповідної грошової допомоги. Крім зазначеної Конвенції, питання відпусток урегульовано в Конвенції № 3 «Про охорону материнства», котру було прийнято в 1919 р. (переглянуто в 1952 р.), та в Конвенції № 183, якою було переглянуто попередню. Згідно з цією Конвенцією тривалість відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами складає 14 тижнів. З урахуванням необхідності охорони здоров'я матері та дитини відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами містить обов'язковий період тривалістю шість тижнів після народження дитини, якщо між урядом та представницькими організаціями роботодавців і працівників не погоджено інших термінів.

Питання відпусток було тим чи іншим чином урегульоване не тільки в конвенціях МОП, а й в інших міжнародних нормативно-правових актах. Одним з найважливіших, прийнятих Радою Європи, договорів є Європейська соціальна хартія, що була підписана 18 жовтня 1961 р. в Турині. Серед гарантованих цим документом прав можна виділити: захист права на працю, соціальний захист усього населення та спеціальний захист поза робочим середовищем. У ст. 2 Хартії закріплено, що оплачувана щорічна відпустка надається тривалістю не менше двох тижнів, а в ст. 8 особливо наголошується на спеціальному захисті жінок під час відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, яким надається відпустка загальною тривалістю не менше 12 тижнів до та після пологів [5].

Директива Європейського парламенту й Ради № 2003/88/ЄС «Про деякі аспекти організації робочого часу» [6] від 4 листопада 2003 р. встановлює мінімальні вимоги до безпеки й охорони здоров'я у сфері організації робочого часу. Періодом відпочинку є будь-який період, який не є робочим часом. Певні вимоги вказана Директива пред'являє до встановлення мінімальних періодів щоденного, щотижневого відпочинку і щорічної відпустки, а також до перерв і максимальної тривалості щотижневого робочого часу. Так, кожному працівникові упродовж кожних двадцяти чотирьох годин повинно бути надано відпочинок тривалістю одинадцять безперервних годин (ст. 3). У випадку, якщо робочий день працівника перевищує шість годин, він повинен мати право на перерву для відпочинку, порядок здійснення якої, включаючи тривалість і умови надання, встановлюється в колективних договорах чи угодах між соціальними партнерами або, в разі їх відсутності, в національному законодавстві (ст. 4). Впродовж кожних семи днів кожний працівник повинен мати право на мінімальний безперервний період відпочинку тривалістю двадцять чотири години на додаток до

одинадцяти годин щоденного відпочинку. Якщо об'єктивні, технічні умови або умови, пов'язані з організацією праці, це виправдовують, може застосовуватися мінімальний період відпочинку тривалістю двадцять чотири години (ст. 5). Кожен працівник повинен мати право на щорічну оплачувану відпустку тривалістю не менше чотирьох тижнів відповідно до умов її отримання й надання, встановлених у національному законодавстві та/або практикою. Крім того, мінімальний період щорічної оплачуваної відпустки не можна замінювати грошовою компенсацією, за винятком випадку припинення трудових відносин (ст. 7).

У свою чергу, аналіз змісту міжнародних норм про відпустки дозволяє відзначити основні дві тенденції міжнародно-правового регулювання в даній сфері. Суть першої полягає в постійному підвищенні рівня гарантії реалізації прав працівників на відпустку. Це виявляється в закріпленні в кожній наступній конвенції все більшої мінімальної тривалості щорічної оплачуваної відпустки, розширенні кола країн, на яких розповсюджуються міжнародні норми про відпустки, в обмеженні вимог до стажу роботи як умов виникнення права на відпустку, встановленні граничних термінів перенесення відпустки, мінімальної сплати за час відпусток, у детальних правилах обчислення стажу для відпустки, порядку реалізації права на відпустку в разі звільнення тощо. І хоча законодавство та колективно-договірна практика низки країн значно підвищують рівень гарантій для працівників порівняно з вимогами, що містяться в конвенціях, він все ж таки достатньо високий і для багатьох держав (особливо тих, що розвиваються) є еталоном для подальшого прогресу в правовому регулюванні відпусток, вказуючи перспективні завдання на майбутнє.

Друга тенденція пов'язана з переходом від установлення переважно імперативних правил до диспозитивних. Передбачаючи досить високий рівень гарантій для працівників у разі вирішення окремих питань, що стосуються відпусток, Конвенція № 132 не завжди розглядає їх як обов'язкові, надаючи державам – членам МОП можливість ухвалювати інші рішення, застосовувати різні способи втілення в життя положень міжнародних норм з урахуванням економічних, соціальних, національних історичних та інших розумінь і традицій, що існують у різних країнах.

Якщо говорити про відповідність чинного законодавства про відпустки до положень міжнародних норм, то необхідно зазначити, що мета відпустки згідно із Законом України «Про відпустки» повністю співпадає із вказаною в міжнародно-правових актах. Національне законодавство у сфері часу відпочинку загалом відповідає європейським нормам. У той же час ст. 75 КЗпП України та ст. 6 Закону України «Про відпустки» встановлює термін мінімальної оплачуваної щорічної відпустки 24 календарні дні, що є меншим

порівняно з нормою п. 3 ст. 2 Європейської соціальної хартії та ст. 7 Директиви № 2003/88/ЄЕС, якою передбачено чотиринадцятиденний (28 календарних днів) термін такої відпустки.

Глава 5 «Час відпочинку» КЗпП України не містить норми, котра б відповідає ст. 3 «Щоденний відпочинок» Директиви № 2003/88/ЄЕС щодо права кожного працівника впродовж кожних двадцяти чотирьох годин на мінімальний період щоденного відпочинку тривалістю одинадцять безперервних годин. До того ж взагалі в указаній главі Кодексу немає статті, яка б регламентувала цей вид відпочинку, а також відсутні закріплені у ст. 2 Директиви поняття «період відпочинку», «позмінна робота» і «належний відпочинок».

Законодавство про відпустки мають у даний час більше 140 країн – членів МОП. У правовому регулюванні відпусток, як і взагалі в регулюванні трудових відносин, разом із законодавством широко використовується колективно-договірне регулювання, одноосібні розпорядження роботодавця, судові рішення, індивідуально-договірне регулювання. Поєднання цих або інших методів значною мірою залежить від національної специфіки трудового права конкретних країн. Враховуючи ст. 1 Конвенції МОП № 140, яка визначає поняття «оплачувана навчальна відпустка», необхідно внести певні зміни до Закону України «Про відпустки». У зв'язку з цим у статті 1 Закону «Про відпустки» необхідно закріпити визначення поняття навчальної відпустки як певного календарного періоду часу, що надається працівникові протягом навчального року з метою здобуття освіти та підвищення свого професійного рівня із збереженням місця роботи (посади) та середнього заробітку. Враховуючи норми зазначеної Конвенції, доцільно переглянути диференціацію навчальних відпусток.

Особливістю законодавства деяких європейських країн є те, що в ньому передбачені норми, які стимулюють розвиток підприємництва через надання додаткових відпусток. Вважаю за доцільне введення в законодавство України заохочувальних відпусток, які, зокрема, застосовуються в зарубіжних країнах.

Поняття відпустки у деяких європейських країнах ширше, ніж в Україні, оскільки воно включає в себе і відпустку у зв'язку з хворобою (наприклад у Нідерландах, Угорщині, Білорусі).

Міжнародний досвід у регулюванні відпусток надзвичайно корисний для України і повинен бути використаний у прийнятті нового Трудового кодексу, приділивши увагу в розділі про час відпочинку понятійному апарату і класифікації відпусток.

Список використаних джерел: 1. Иванов С. А. Методологические проблемы сравнительных исследований в трудовом праве и трудовых отношениях / С. А. Иванов // Сравнительное трудовое право (по материалам советско-британского симпозиума) / Акад. наук СССР, Ин-т государства и права. – М. :

Изд-во ИГиП АН СССР, 1987. – С. 5-19. 2. Конвенции и рекомендации, принятые Международной Конференцией Труда. – Т. I : 1919–1956. – Женева : Международ. бюро труда, 1991. – 1172 с. 3. Конвенции и рекомендации, принятые Международной Конференцией Труда. – Т. II : 1957–1990. – Женева : Международ. бюро труда, 1991. – 2260 с. 4. Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці № 132 (переглянутої) 1970 р. про оплачувані відпустки : закон України від 29 трав. 2001 р. № 2481-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 31. – Ст. 156. 5. Європейська соціальна хартія : від 18 жовт. 1961 р. // Збірка договорів Ради Європи. Українська версія. – К. : Парламент. вид-во, 2000. – 654 с. 6. Про деякі аспекти організації робочого часу: директива Європейського парламенту і Ради від 4 листоп. 2003 р. № 2003/88/ЄС // Official Journal. – L 299. – 2003. – Р. 0009–0019.

Надійшла до редколегії 05.11.2013

Чавыкина Т. И. Международный опыт правового регулирования отпусков

Детально проанализированы международные нормы об отпусках и исследованы вопросы правового регулирования в разных странах наиболее принципиальных вопросов отпусков. Даны предложения по совершенствованию национального законодательства и приведению его в соответствие с нормами международного права, что может быть учтено при разработке нового трудового законодательства Украины.

Ключевые слова: международно-правовые акты, конвенции, рекомендации, декларации, опыт, отдых, отпуск, ежегодный отпуск, учебный отпуск.

Chavykina T. I. International experience of vocations' legal regulation

The great international experience of vacations' legal regulation nowadays is not only of our scientific interest, but has significant practical importance.

Analysis of international norms' content about vacations let us point out two main tendencies in the international and legal regulation in this area. The essence of the first is constant increase of guarantees' level in realizing the rights of employees on vocation. The second tendency is the shift from establishing mandatory rules to discretionary ones.

Regarding the compliance of the current legislation about vocations to provisions of international norms, it should be noted that the purpose of a vocation completely coincides with the indicated in international and legal acts. At the same time Art. 75 of the Labour Code of Ukraine and Art. 6 of the Law of Ukraine «About Vocations» establish a minimum period of the annual paid vocation, which is 24 calendar days. It is less comparing to the norm of p. 3 of the Art. 2 of the European Social Charter and Art. 7 of the Directive 2003/88/EEU, which provides four-week (28 days) period of such a vocation.

Chapter 5, «Vocation Period» of the Labor Code of Ukraine does not have a provision that would meet Art. 3 «Daily Rest» of the Directive 2003/88/EEU regarding the right of each employee to have a minimum rest period of a daily rest in the form of eleven consecutive hours after every twenty four hours. Moreover, stated chapter of the Code has no article that would regulate this type of vacation; there are no notions as «rest period», «shift work» and «adequate rest», which are established in the Art. 2 of the Directive.

Considering Art. 1 of the Convention № 140 of the International Organization of Labor, which defines the notion «paid educational vocation», it is necessary to make certain alterations into the Law of Ukraine «About vocations» and consolidate a definition of educational vocation as a calendar period, provided to an employee while the academic year aiming to obtain education and enhance his/her professional skills with keeping his/her job (position) and an average earnings. Taking into account the rules of the Convention it is necessary to revise differentiation of educational vocations.

Peculiarity of some European countries' legislation is the fact that it provides norms encouraging entrepreneurship development through providing additional vocations. It would be appropriate, on this basis, to introduce incentive vocations into Ukrainian legislation.

International experience regulating vocations is extremely useful for Ukraine and should be used in the process of adopting a new Labour Code focusing attention on vocations' classification.

Keywords: international and legal acts, conventions, recommendations, declarations, experience, vocation, annual vocation, educational vocation.

УДК 316.485.2

В. М. Кійков

СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ПОКАЗНИК РАДИКАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Досліджується взаємозв'язок між соціальною компетентністю людини та радикалізацією її суспільних поглядів. Розглядається роль держави (на прикладі відомчого ВНЗ системи МВС України) у справі цілеспрямованого формування ключових компетентностей людини як необхідних факторів для її соціалізації і адаптації, подолання кризи самоідентифікації, знаходження свого місця в соціальній структурі суспільства.

Ключові слова: соціальна компетентність, освіта, радикалізм, ідеологія, молодь.

Активізація діяльності націоналістичних, радикальних, шовіністських та інших ультраправих організацій в Україні кожного року набирає обертів. Тенденція до різкого зростання кількості злочинів, що мають ознаки дискримінації, расизму і ксенофобії, протягом останніх років помітна навіть для пересічного громадянина. Актуальність розгляду цього факту полягає у дослідженні проблемних питань у суспільстві, що сприяють залученню нових членів, переважно молоді, до ультраправих кіл. Дослідження цієї проблеми допоможе правоохоронним органам у їх профілактичній діяльності.

Метою статті є розгляд залежності характеристики соціальної компетентності від економічних і соціальних умов розвитку суспільства, а також встановлення залежності між соціальною компетентністю особи та радикалізацією її світогляду.

Дослідженню причин розвитку націоналізму в різних суспільствах і в різний час приділяли увагу Е. Гелнер, Е. Хобсбаум, В. Фрейдзон, Б. Андерсон. Розглядали етнічні конфлікти, етнічну толерантність, демократію і націоналізм у своїх працях В. А. Авксентьев, І. Є. Кудрявцев, Д. А. Растоу, Ж. Т. Тощенко та ін. Соціальною компетентність як здатність індивіда взаємодіяти з оточуючим середовищем, підтримувати свій статус і розвиток досліджували також Chris Argyris, Stephen Bochner, Alex Kelly.

Соціальний устрій і рівень соціальної компетентності особи – речі взаємопов'язані. Людина поза межами суспільства не може розвинути у повноцінну особистість, так само, як соціальне життя є інтегральним показником знань, умінь, досвіду і особистих якостей кожного його члена. Провідна роль у формуванні соціальної компетентності належить соціальним умовам, що пояснюється залежністю стандарту соціальної компетентності від соціальної дійсності та вимог соціуму у відповідні часові періоди.

© Кійков В. М., 2013

Бурхливий перебіг подій у нашому суспільстві не сприяє розвитку стаіх відносин ні на рівні міжлюдської взаємодії, ані в рамках «людина – соціальний інститут». На сьогодні навіть необхідні для стабільного функціонування суспільства відносини між соціальними інститутами не додають оптимізму пересічному громадянину, коли він спостерігає нескінченну боротьбу за вплив і владу та перерозподіл повноважень, а не дбання про добробут народу, заснований на засадах соціальної справедливості. Правовий нігілізм сягає свого апофеозу, а разом із ним – і поляризація суспільства. Усі негаразди в державі виступають базисом для виникнення нової ідеологічної надбудови. Невдоволеність політикою та наслідками економічної стагнації завжди лягає тягарем на малозахищені верстви населення, а в нашій ситуації вони складають близько трьох чвертей громадянства, які в різному ступіні, але відчутно страждають від кризи. Криза загострює усі проблеми побудови і функціонування суспільства, випробовує їх на життєспроможність. У ситуації кризи зростає кількість невдоволених, які, свідомо чи підсвідомо, не сприймають, бойкотують, а іноді відверто йдуть всупереч усьому, що пов'язано із сьогоденною політикою тих, хто втратив народну довіру. Обурення та відчуття несправедливості, безвихідність становища, відсутність орієнтирів панує в думках простих українців і, насамперед, молоді. Пусті обіцянки і невідкріплені діями декларації лише погіршують позиції держави у претензії на домінування в молодіжній політиці.

Молодь – важлива складова політичного життя, але на жаль, політики, розуміючи це, лише роблять свої PR-акції в межах виборчих компаній у спробі збільшити електорат, переслідуючи власні інтереси. У такій ситуації серед молоді панує тенденція несприйняття всього державного, сепаратистські настрої, антисемітизм, ксенофобія. Йдуть пошуки винних у різкій диференціації суспільства, у несправедливому становищі, де немає шляхів покращення економічного і соціального статусу.

Відчуття соціальної несправедливості вирує в молоді і виступає живильним підґрунтям для розвитку «гену ворожості», його розвиток залежить від соціально-економічного середовища і схильності людини до насильства, рівня соціальної компетентності у молоді, а відповідно – її здатності знайти своє місце і застосування своїх здібностей у нашому бурхливому соціальному середовищі. І головне завдання держави – сприяти молоді в пошуках свого місця в суспільстві, забезпечити гідний економічний рівень, координувати розвиток національної свідомості молоді, а не екстремістських форм націоналізму.

Сьогодні, аналізуючи матеріали справ з проявами насильства за расовими ознаками, можна зробити однозначний висновок, що фігуранти – юнаки і дівчата 16–22 років, з проблемами в самоактуалізації, із невідповідністю життєвих запитів до власних можливостей,

які не бажають або нездатні докладати зусилля для їх легальної реалізації, які пов'язують свої життєві негаразди з представниками інших рас, національностей, молодіжних культурних течій тощо. Ідеологічно така молодь вже готова до застосування фізичного насильства і зростання випадків ксенофобії у нашому суспільстві. Це свідчить про радикалізацію світогляду молоді, що дає поштовх для проявів насильства. Також економічні негаразди, скорочення соціальних і навчально-виховних програм позначаються на занепаді соціального капіталу суспільства і сприяють його радикалізації [1].

У таких умовах завжди знаходяться політичні діячі, котрі відчувають попит політичного ринку з лозунгами протиставлення одних людей іншим, запускаючи механізми пробудження тваринних інстинктів виживання однієї групи людей за рахунок іншої. В умовах, коли людина не забезпечує своїх базових соціальних потреб, не отримує соціальних гарантій, вона перестає бути соціальною істотою. Технологія використання базових інстинктів людини застосовувалась часто і в багатьох суспільствах, усе залежало лише від рівня загальної культури останнього. «Масам» треба пообіцяти усього і побільше та скоріше взяти владу, краще демократичним шляхом, як націонал-соціалісти у 1933 р. в Германії. Отримавши владу, треба виконувати обіцянки. У кращому випадку політик-функціонер може зробити систему державного функціонування більш ефективною і для результату потрібен час, а народ чекає полегшення життя вже зараз. Найлегший шлях – поділити суспільство, знайти йому ворогів, вказати на винних. Тоді, перетворивши ворогів на рабів та знищивши їх, вистачить соціальних благ на тих, хто залишився. Так було в більшовицькій Росії, де неповага до людини – історично підтверджений факт. А в нацистській Германії пішли шляхом зовнішньої експансії та винищення інших народів. Не можна не брати до уваги і схильність основної маси суспільства до проявів насильства. Без підтримки з боку громадян у різних формах, починаючи від активної участі і закінчуючи пасивним спостереженням, прояви нелюдської жорстокості стосовно до інших людей на державному рівні були б неможливі. А все починалось у Германії із співчуття ультраправим молодіжним організаціям з боку політиків-промисловців, їх фінансування і намірів знайти в них різноманітну підтримку. І це тільки найбільш яскраві приклади, хоча в історичному процесі є й інші, менш глобальні, але не менш виразні приклади.

Усі процеси радикалізації поглядів серед молоді завжди пов'язані з економічним занепадом і політичною неспроможністю, а скоріше – з небажанням виправити дійсні причини. Доказом наших тверджень є теорія Р. Інглхарта. Він вважає, що демократія щільно пов'язана із системою цінностей та в цілому з рівнем культури суспільства. Демократія робить людей здоровими, щасливими,

терпимими і вчить довіряти одне одному. Разом із тим, демократія і відповідні позитивні цінності характерні для економічно розвинутих країн [1, с. 124–126]. Таким чином, економічний прогрес веде до демократії, а демократія – до толерантності. Також економічний прогрес вимагає цілеспрямованого формування ключових компетентностей людини, однією з яких є соціальна компетентність.

Критерій соціальної компетентності особи набуває своєї актуальності у суспільствах, що будуються на принципі індивідуалізму. Для країн, що перебувають у стадії трансформації суспільного устрою від колективізму до індивідуалізму, включення в державну політику питання зростання рівня соціальної компетентності кожного громадянина суспільства є нагальним для успішного завершення процесу трансформації. Компетентність людини є адекватним загальним проявом її соціального життя в сучасному суспільстві. Соціальна компетентність, як і будь-яка інша компетентність, становить собою соціально-психологічне утворення, що проявляється в успішності взаємодії окремого індивіда із суспільством. Критичні ситуації трансформаційних процесів породжують негаразди, які випробовують на міцність сформованість соціальної компетентності і впливають на соціально значущі сфери життєдіяльності людини: відношення до себе, здатність до самоаналізу, самоактуалізація; ставлення до інших; ставлення до суспільно корисної діяльності [3]. У таких випадках необхідне кваліфіковане супроводження соціалізаційних процесів у тих випадках, коли самостійне подолання кризисної ситуації людиною є ускладненим.

Зараз в Україні виникла загрозлива ситуація, в наявності усі сприятливі умови для зростання чисельності ультраправих молодіжних організацій, і статистика це підтверджує. Молодь, що залишилась на самоті зі своїми проблемами, є в соціальному плані слабкою, нездатною знайти своє місце в соціальній структурі, як кажуть, соціально не компетентна. Така молодь йде шляхом найменшого опору, пливе по течії. Потрапляючи в угруповання, вона втрачає свою індивідуальність, за них думає «духовний наставник», який використовує їх у своїх особистих, часто меркантильних, інтересах. У такій ситуації держава самоосувається і не займається з дітьми зі слабкою самоактуалізацією, із тими, у кого нерозвинена соціальна компетентність, тими, кого соціум виштовхує на узбіччя і робить їх соціальними маргіналами, із тими, хто зазнає шкідливих впливів, із тими, хто не хоче чи не може «боротися» за своє місце у суспільстві. Окреслені проблеми мають бути вирішені засобами виховної роботи у закладах, які працюють із молоддю. На папері є все: і сектори, і відділи в міських та обласних радах; і профільне міністерство також, але зростання чисельності радикальних молодіжних угруповань і далі відбувається.

Залишилось тільки допустити радикальні ультраправі чи ультраліві організації на рівень формування державної політики, і все повториться за описаним вище сценарієм. Слабкість розвитку на державному рівні виховної політики не сприяє розвитку національної свідомості. Найбільш помітно виховний процес відбувається у навчальних закладах системи МВС, де курсанти задіяні у проведенні патріотичних заходів, інформаційних годин, профорієнтаційної роботи, самодіяльності тощо. Порівняно з цивільними навчальними закладами, виховна робота з курсантами є скоординованою, керованою і послідовною, що сприятливо позначається на процесах соціалізації курсантської молоді та формуванні їх соціальної компетентності.

За словами І. Є. Кудрявцева, «націоналізм породжує нації» [4, с. 79], але в ультраправих формах він може цю націю і звести нанівець. Безперечно, стабільність економічного розвитку держави, а відповідно і добробут її членів, є головним чинником, базисом у розбудові ідеологічної надбудови, толерантного і демократичного суспільства. Не зупиняючись на економічних питаннях, зосередимось на ідеології. На часі завдання створити єдину нову національну ідею та ідеологію, і на їх базі розбудувати загальноукраїнські рухи. Але не треба ворушити історію. Ідеологічний тягар минулого не скинути. Наприклад, рух пластунів – добра ідея, але куди подіти дітей центральної та лівобережної України, для яких звичніше брати участь в організації на зразок піонерської. Рух пластунів був поширений на територіях, що були включені до складу СРСР після 1939 р. З тих часів організація «Пласт» офіційно «припинила існування» і була замінена піонерською. У такій ситуації необхідно вибрати єдину ідею, яка поєднувала б усіх дітей України, не створюючи елементи сепаратизму своїми ж руками. Так само існує потреба в керованих молодіжних рухах для запобігання перетворення молоді у біороботів, придатних для маніпулювання. Такі організації, де стирається людська індивідуальність, пропагується насильство, заохочується вороже ставлення до людини, розпалюються расова і національна ворожнеча, мають перебувати не тільки поза законом, а й підсвідомо не сприйматися громадою. Тільки за умов відсутності ідеологічного попиту на радикалізм, нацизм, расизм і ксенофобію можна вести мову про природну толерантність і ґрунтовні засади демократичності у конкретному суспільстві.

Отже, процеси радикалізації поглядів громадян перебувають у безпосередній залежності від соціально-психологічних показників взаємодії кожного окремого індивіда із суспільством, його економічного статку, впевненості у завтрашньому дні і, відповідно, характеристики соціальної компетентності людини. Тому показник соціальної компетентності можна використовувати у дослідженнях не тільки окремих людей, груп, а й у дослідженні суспільств. Не розвинутий загальний рівень соціальної компетентності населення, що

проявляється в послабленні адаптаційних механізмів і порушенні процесів соціалізації, впливає на схильність до радикалізації певного суспільства, масових проявів нетерпимості.

Список використаних джерел: 1. Бурдые П. Формы капитала / П. Бурдые // Экономическая социология. – 2002. – т. 3. – № 5. – С. 60–74. 2. Инглхарт Р. Культура и демократия / Р. Инглхарт // Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу ; под ред. Д. Харрисона и С. Хантингтона ; пер. с англ. – М. : Изд-во Моск. шк. полит. исследований, 2002. – С. 106–128; 3. Зимняя И. А. Компетентность человека – новое качество результата образования / И. А. Зимняя // Проблемы качества образования. Кн. 2 : Материалы XIII Всероссийского совещания. – М. ; Уфа : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2003. – С. 4–15. 4. Кудрявцев И. Е. «Национальное Я» и политический национализм / И. Е. Кудрявцев // ПОЛИС (Политические исследования). – 1997. – № 2. – С. 77–94. 5. Rychen D. S. Definition and selection of competencies DeSeCo : The definition and selection of key competences OECD [Электронный ресурс] / D. S. Rychen, L. H. Salganik. – 2005. – 20 с. – Режим доступа: <http://www.oecd.org/dataoecd/47/61/35070367.pdf>. 6. Delors J. Learning: The treasure within [Электронный ресурс] / J. Delors. – UNESCO Publishing, 1999. – 45 с. – Режим доступа: http://www.unesco.org/delors/delors_e.pdf.

Надійшла до редакції 27.09.2013

Кийков В. Н. Социальная компетентность как показатель радикализации общества

Исследуется связь между социальной компетентностью человека и радикализацией его взглядов. Рассматривается роль государства (на примере ведомственного вуза системы МВД Украины) в деле направленного формирования ключевых компетентностей человека как необходимых условий его социализации и адаптации, преодоления кризиса самоидентификации, нахождения своего места в социальной структуре общества.

Ключевые слова: социальная компетентность, образование, радикализм, идеология, молодежь.

Kiikov V. M. The social competence as an indicator of society radicalization

The work is devoted to consideration of social deviation processes in society in terms of its radicalization. It is pointed out that understanding of nationalism, discrimination, racism, xenophobia tendencies in youth environment could help police in proactive response towards such violations. In the article the relations between the social competence and radicalization of public opinion were examined. It was stated that social arrangement and level of social competence of its members are interconnected. Nowadays, the statistic shows the steady increase of chauvinistic organizations activity with adolescents' inclusion. The sociology analysis of such groups'

members indicates the problem with their social adaptation, low social status and expectations. They are characterized by enhanced level of aggression and incapable or unwilling to struggle by rightful means for social status improving, such people find themselves on the society margin and can be referred as socially incompetent.

The state role in task-oriented formation of key competences as a necessity for human socialization and adaptation, overcoming of self-identification crises, finding oneself in society's social structure was considered, based on example of Kharkiv University of Internal affaires. In order to overcome the society radicalization the educative work with youth within the education establishments ought to be carried out. For this purpose the state-run policy would help to organize the balanced and accountable educative work, to improve the contemporary situation with unorganized array of attempts.

Thus, we can infer that the main role in social competence formation belongs to social conditions, current society demands. The processes of society members' radicalization depends on the level of their personal interaction with society and ultimately on their social competence maturity.

Keywords: social competence, education, radicalism, ideology, youth.

НА КНИЖКОВУ ПОЛІЦЮ

Блажівський Є. М. Моніторинг протидії злочинності : монографія / Є. М. Блажівський ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : Золота миля, 2013. – 372 с.

У монографії розглянуто комплекс теоретичних і практичних питань формування та здійснення в Україні моніторингу протидії злочинності. Залучено різні методи наукового аналізу та визначено соціальний, правовий і функціональний зміст кримінологічного моніторингу, його місце в системі інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронної діяльності у механізмі протидії злочинності та у державному механізмі в цілому. Розглянуто актуальні проблеми забезпечення кримінологічної безпеки країни різними організаційно-управлінськими засобами, а також питання організації та здійснення кримінологічного впливу на злочинність.

Для науковців, практичних працівників, викладачів, курсантів, студентів і широкого кола читачів, які цікавляться проблематикою протидії злочинності.

Діяльність оперативних підрозділів ОВС щодо боротьби з порушеннями порядку здійснення операцій з металобрухтом : монографія / А. М. Лисенко, В. В. Вінцук, А. В. Вінаков та ін. – Х. : Оберіг, 2013. – 146 с.

Монографію присвячено проблемам теоретичного, правового та організаційного забезпечення діяльності оперативних підрозділів ОВС щодо боротьби з порушенням порядку здійснення операцій з металобрухтом. У роботі проаналізовано стан криміногенної обстановки у сфері здійснення операцій з металобрухтом, надано оперативно-розшукову характеристику порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом, запропоновано методичні рекомендації щодо розкриття даних злочинів, розглянуто особливості правового регулювання такої діяльності та його недоліки.

Рекомендовано оперативним працівникам ДСБЕЗ, ГУБОЗ, дільничним інспекторам міліції, слідчим ОВС, працівникам органів прокуратури, податкової міліції, а також курсантам, студентам, слухачам та ад'юнктам.

Житний О. О. Кримінальне право України в міжнародному вимірі (порівняльно-правовий аналіз) : монографія / О. О. Житний ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : Одиссей, 2013. – 376 с.

У монографії розглянуто комплекс загальнотеоретичних, методологічних і практичних проблем взаємодії сучасного кримінального права України з міжнародною правовою системою. Розкрито

зв'язки кримінального права з міжнародним правом. Розглянуто закономірності розвитку національного кримінального права в умовах глобалізації. Проведено порівняльно-правовий аналіз законодавства України про кримінальну відповідальність у його співвідношенні з положеннями міжнародного права.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів і курсантів вищих юридичних навчальних закладів, працівників правоохоронних органів, усіх, хто цікавиться проблемами кримінального права.

Загуменна Ю. О. Органи внутрішніх справ України як суб'єкти реалізації правоохоронної функції держави : монографія / Ю. О. Загуменна ; за ред. О. М. Бандурки. – Х. : НікаНова, 2012. – 264 с.

У монографії розкрито поняття функції як виду і напряму спеціальної виконавчої діяльності. Розглянуто суб'єкти реалізації правоохоронної функції держави в Україні. Визначено місце та роль органів внутрішніх справ України в механізмі реалізації правоохоронної функції держави. Особливу увагу приділено дослідженню правоохоронної функції держави в системі захисту прав і свобод людини і громадянина. Сформульовано поняття та особливості забезпечення законності під час реалізації правоохоронної функції держави органами внутрішніх справ України. Надано пропозиції та рекомендації щодо шляхів удосконалення реалізації правоохоронної функції держави.

Для науковців, викладачів, курсантів і студентів вищих навчальних закладів юридичного профілю, для працівників правоохоронних органів України, всіх, хто цікавиться сучасними проблемами правоохоронної діяльності.

Мазепа М. М. Охоронна діяльність в Україні : монографія : у 2 ч. Ч. 1 : Державна служба охорони при МВС України / М. М. Мазепа, Ю. О. Загуменна ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ФОП Коваленко, 2013. – 112 с.

Монографія складається з двох частин. У першій частині надано загальну характеристику адміністративно-правового регулювання охоронної діяльності в Україні, визначено адміністративно-правовий статус Державної служби охорони при МВС України. Другий розділ присвячено дослідженню теоретичних і практичних питань організації діяльності недержавних охоронних підприємств України, основну увагу приділено концептуальним засадам удосконалення взаємодії недержавних охоронних підприємств із правоохоронними органами України.

Для науковців, викладачів, аспірантів, здобувачів, працівників недержавних охоронних підприємств і служб безпеки, а також

курсантів і студентів вищих навчальних закладів юридичних та економічних спеціальностей.

Максимус Д. О. Використання сучасних інформаційних технологій працівниками органів внутрішніх справ при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій : навч. посіб. / Д. О. Максимус, О. О. Юхно. – Х. : НікаНова, 2013. – 102 с.

Навчальний посібник підготовлено за питаннями актуальних проблем протидії кіберзлочинам працівниками ОВС під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів і наявним можливостям використання мережі Інтернету щодо виявлення таких видів злочинів із використанням пошукових сервісів, пошукових операторів у пошукових сервісах, протоколу передачі даних – File Transfer Protocol (FTP), соціальних мереж, ідентифікатора мережевого рівня (за IP-адресою), а також методиці фіксації слідів злочинного спрямування у цій сфері.

Посібник розрахований на курсантів, аспірантів, викладачів, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться розглянутими питаннями.

Питання цивільного права та процесу в практиці діяльності органів внутрішніх справ : монографія / [О. Г. Бортнік, Т. В. Степаненко, В. Б. Харченко та ін.] ; за заг. ред. В. А. Кройтора. – Х. : Золота миля, 2013. – 148 с.

Актуальність цієї монографії обумовлена значенням цивільного права та цивільного процесу для органів внутрішніх справ. Діяльність ОВС проходить у сфері публічного права, зокрема в адміністративній діяльності, адміністративного і кримінального провадження, специфічній профілактичній та розшуковій діяльності. Така юрисдикційна діяльність часто стикається з необхідністю вирішення низки питань приватноправового характеру. Органи внутрішніх справ як юридичні особи є учасниками багатьох цивільно-правових відносин, що зумовлює необхідність посилення захисту не тільки особистих немайнових прав людини, а й професійного застосування норм цивільного права та процесу в практиці діяльності органів внутрішніх справ.

Для практичних працівників правоохоронних органів, науковців, викладачів, курсантів і студентів.

Податкове право України : навч. посіб. / [О. П. Гетьманець, О. М. Шуміла, О. В. Покотаєва та ін.] ; за ред. О. П. Гетьманець, О. М. Шуміла ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – К. : Хай-Тек Прес, 2013. – 432 с.

Навчальний посібник присвячено правовим проблемам організації справляння податків, зборів та інших обов'язкових платежів.

Розглянуто загальні правові засади оподаткування в Україні, правовий статус органів державної податкової служби в Україні, завдання податкової міліції та висвітлено особливості правового регулювання справляння окремих податкових платежів.

Призначено для студентів, слухачів магістратури, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів спеціальностей «Правознавство» та «Правоохоронна діяльність», працівників правоохоронних органів та практикуючих юристів, а також усіх, хто цікавиться питаннями оподаткування в Україні.

Цивільне право. Ч. 1 : навч. посіб. для підготовки до держ. іспиту / [М. П. Апанасюк, О. В. Батошська, Е. В. Вакулович та ін.] ; за заг. ред. В. А. Кройтора, О. Є. Кухарева. – Х. : Золота миля, 2013. – 400 с.

Навчальний посібник розроблено колективом кафедри цивільного права та процесу Харківського національного університету внутрішніх справ для підготовки до державного іспиту.

Буде корисним студентам, молодим викладачам, науковцям і всім, хто цікавиться проблемами цивільного права та цивільного законодавства, застосування його на практиці.

Оперативно-розшукова компаративістика : монографія / О. М. Бандурка, М. М. Перепелиця, О. В. Манжай та ін. – Х. : Золота миля, 2013. – 352 с. : іл.

У монографії проведено порівняльний аналіз оперативно-розшукової діяльності у країнах англо-саксонської та романо-германської правової сім'ї на прикладі Великобританії, КНР, Росії, США, ФРН та України. Досліджено оперативно-розшукові заходи, нормативно-правову базу та повноваження суб'єктів оперативно-розшукової діяльності. Викладено бачення авторів щодо можливості використання закордонного досвіду оперативно-розшукової діяльності українськими правоохоронними органами.

Монографія розрахована на науковців, курсантів та студентів, працівників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ та інших суб'єктів оперативно-розшукової діяльності. Матеріали монографії можуть стати в нагоді фахівцям у сфері кримінального права та процесу, викладачам та аспірантам вищих навчальних закладів, які займаються дослідженнями у сфері правоохоронної діяльності та діяльності спеціальних служб.

Злочинність в Україні: економіко-кримінологічний аналіз : монографія / О. М. Бандурка, М. М. Зацеркляний, Р. С. Веприцький / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова. – Х. : Золота миля, 2013. – 264 с.

У монографії розглядаються комплекс теоретичних та практичних питань сучасної феноменології злочинності та протидії їй в

Україні. Із залученням різних методів наукового аналізу визначено економічну природу злочинності в цілому та окремих її проявів. Розглянуто актуальні проблеми забезпечення кримінологічної безпеки людини, суспільства і держави, а також питання організації та здійснення кримінологічного впливу на злочинність.

Для науковців, практичних працівників. Викладачів, курсантів і студентів, широкого кола читачів, які цікавляться проблематикою протидії злочинності.

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

До відома наукової громадськості!*

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.02 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти наступних дисертаційних досліджень:

27 червня 2013 р. – КУРЧЕНКО Сергій Віталійович ***«Договір постачання природним газом через приєднану мережу (цивільно-правовий аспект)»*** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право;

6 липня 2013 р. – ГРОБОВА Вікторія Павлівна ***«Система місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії і практики»*** на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право; МУРЗА Олена Віталіївна ***«Правові пільги: загальнотеоретична характеристика»*** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень;

20 вересня 2013 р. – БЕРЕЖНА Ірина Григорівна ***«Охорона та захист нотаріусами цивільних прав та законних інтересів фізичних осіб – підприємців»*** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право; КАПУСТЯН Наталія Миколаївна ***«Цивільно-правове регулювання відносин щодо надання послуг стільникового зв'язку»*** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

---

* Електронні версії матеріалів науково-практичних конференцій, семінарів, «круглих столів» тощо, виданих Харківським національним університетом внутрішніх справ, дивись також на сайті ХНУВС, режим доступу до розділу: <http://univd.edu.ua/dir/401/materiali-naukovo-praktichnih-konferentsiy>.

НАШІ АВТОРИ

- Аріт К. В.** ➤ здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ
- Бабакін В. М.** ➤ докторант ХНУВС, канд. юрид. наук, доц.
- Борко А. Л.** ➤ суддя апеляційного суду Херсонської області, канд. юрид. наук
- Васильєв С. В.** ➤ доцент кафедри менеджменту і адміністрування Національного фармацевтичного університету, канд. юрид. наук
- Гавриленко О. А.** ➤ професор кафедри теорії та історії держави і права ХНУВС, д-р юрид. наук, доц.
- Греченко В. А.** ➤ завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету права та масових комунікацій ХНУВС, д-р іст. наук, проф.
- Дідюк І. Л.** ➤ здобувач Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
- Житний О. О.** ➤ професор кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства ХНУВС, д-р юрид. наук, доц.
- Завгородня І. М.** ➤ аспірантка ХНУВС
- Кара М. В.** ➤ ад'юнкт ХНУВС
- Кійков В. М.** ➤ здобувач ХНУВС
- Кочура О. О.** ➤ викладач кафедри кримінального процесу факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства, здобувач ХНУВС
- Лісніча Т. В.** ➤ доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, канд. юрид. наук
- Малишко В. М.** ➤ доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
- Малярова В.О.** ➤ професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства ХНУВС, канд. юрид. наук, доц.
- Маренич В. М.** ➤ директор Департаменту масових комунікацій Харківської обласної державної адміністрації, здобувач ХНУВС

- Перепелиця Д. І.** ➤ здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін факультету права та масових комунікацій ХНУВС
- Пчелін В. Б.** ➤ доцент кафедри адміністративного права та процесу ХНУВС, канд. юрид. наук
- Пчолкін В. Д.** ➤ професор кафедри кримінально-правових дисциплін факультету права та масових комунікацій ХНУВС, д-р юрид. наук, проф.
- Романюк В. В.** ➤ викладач кафедри кримінального процесу факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства ХНУВС
- Сало О. М.** ➤ здобувач Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка
- Сворак С. Д.** ➤ начальник факультету з підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей ХНУВС, д-р іст. наук, канд. юрид. наук, проф.
- Сидоренко О. О.** ➤ асистент кафедри теорії держави і права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», канд. юрид. наук
- Сидоренко С. М.** ➤ здобувач ХНУВС
- Степанюк Р. Л.** ➤ начальник кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства ХНУВС, д-р юрид. наук, доц.
- Тягло О. В.** ➤ професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету права та масових комунікацій ХНУВС
- Українцев О. А.** ➤ начальник сектору ПАТ «ММК ім. Ілліча» (м. Маріуполь), здобувач ХНУВС
- Чавикіна Т. І.** ➤ доцент кафедри трудового та господарського права ХНУВС
- Чуркін І. А.** ➤ здобувач Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»
- Шахова К. В.** ➤ здобувач ХНУВС

ДО УВАГИ АВТОРІВ

**ПОРЯДОК
ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ»**

1. ОФОРМЛЕННЯ. Матеріали слід подавати у друкованому та електронному варіантах (на CD-диску або USB Flash-накопичувачі). Весь текст має бути набраний у текстових редакторах «MS Word-97–2007» із використанням стандартного шрифту Times New Roman 14-го кегля з міжрядковим інтервалом 1,5. Графіки, рисунки та діаграми виконуються за допомогою стандартного програмного забезпечення. Відступ зверху, знизу та праворуч має становити 20 мм, ліворуч – 25 мм. При такому форматі обсяг матеріалу має бути 6–12 сторінок, включаючи основний текст, анотації, список використаних джерел та інші елементи, що підлягають опублікуванню. Стаття має супроводжуватися шифром УДК.

2. СТРУКТУРА ТЕКСТУ. Стаття повинна містити такі елементи: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

2. СУПРОВІДНІ МАТЕРІАЛИ. До тексту **обов'язково** додаються:

- рецензія (до якої прирівнюється рекомендація до опублікування, надана головним редактором збірника або його заступником). Матеріали, що надходять, підлягають внутрішньому рецензуванню, яке здійснюють члени редакційної колегії – фахівці відповідної галузі, крім поданих докторами наук і професорами, які працюють в Університеті;
- витяг із протоколу засідання кафедри або іншого навчального чи наукового підрозділу про рекомендацію статті до друку;
- авторська довідка (прізвище, ім'я, по батькові повністю, відомості про місце роботи, посаду, науковий ступінь, за їх відсутності – статус здобувача, ад'юнкта тощо навчального закладу (*вказані відомості підлягають опублікуванню*), а також поштову та електронну адреси і номер телефону);
- анотації (українською, російською та англійською мовами), що відповідають вказаним нижче вимогам.

3. АНОТАЦІЇ. Анотація включає характеристику основної теми, проблеми об'єкта, мети роботи та її результати. В анотації вказують, що нового містить у собі дане дослідження порівняно з іншими, спорідненими за тематикою і цільовим призначенням.

Залежно від мови публікації різними мовами подаються звичайні та розширена анотації. При цьому розширена анотація повинна бути розгорнутою інформацією про зміст і результати дослідження, а звичайні – інформацією про основні ідеї та висновки дослідження.

Мова. Анотації подають українською, російською та англійською мовою, одна з яких (українська) є мовою публікації.

Звичайні анотації подають українською та російською мовами, розширену – англійською.

Обсяг. Рекомендований обсяг звичайної анотації – 500 друкованих знаків, розширеної – 1800–2000 друкованих знаків, без урахування перекладу прізвища, ім'я, по батькові автора, назви дослідження та ключових слів.

Анотації друкують відповідно до вимог, встановлених до оформлення основного тексту дослідження.

Структура. Анотація в загальному вигляді повинна мати таку структуру: підвище, ім'я, по батькові автора, назва дослідження, текст анотації, ключові слова.

Текст анотації повинен містити такі структурні елементи:

- 1) предмет, тему, мету роботи;
- 2) метод чи методологію дослідження, відомості, що свідчать про актуальність та наукову новизну роботи;
- 3) основні результати дослідження;
- 4) галузь застосування, практичне значення роботи;
- 5) висновки.

Викладення матеріалу в анотації повинно бути: стислим і точним; інформативним; змістовним; структурованим.

У тексті анотації слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій; застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальноновживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

Наприкінці кожної анотації наводяться *ключові слова* відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення із тексту анотації, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження. Сукупність ключових слів повинна відображати поза контекстом основний зміст наукової праці. *Кількість* ключових слів становить від п'яти до десяти. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок, через кому.

Якість анотацій. Відповідальність за якість підготовки анотацій (крім літературного редагування, який здійснюють фахівці редакції, і перекладу, який здійснюють чи погоджують уповноважені на це фахівці, вказані нижче) покладається одноосібно на авторів.

У випадку, коли анотації підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколегією до їх усунення автором, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

Порядок подання до редакції розширених анотацій англійською мовою. Розширена анотація англійською мовою повинна бути або завірена печаткою бюро перекладів, або погоджена за підписом керівника кафедри іноземних мов чи відділу міжнародних зв'язків Харківського національного університету внутрішніх справ. До вказаних погоджень можуть бути прирівняні відповідні погодження керівників аналогічних підрозділів інших закладів, установ та організацій, підписи яких належним чином завірені печаткою цих закладів, установ чи організацій.

4. ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ. При написанні статті обов'язковим є посилання на авторів і джерела використаних або цитованих матеріалів. Список посилань оформлюється за допомогою прикінцевих зносок відповідно до вимог ДСТУ ГОСТ 7.1:2006.

Відповідальність за достовірність поданої інформації, використаних цитат, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.

Редколегія залишає за собою право повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Автори попереджаються про те, що електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», а також на веб-сторінці видання.

Редагування *П. О. Білоуса, Г. Я. Ступницької,*
С. М. Гука, І. В. Костіної
Комп'ютерне верстання *С. В. Гончарук, П. О. Білоуса*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації КВ № 13013-1897 ПР від 28.08.2007.

Підп. до друку 08.11.2013. Формат 60x84/16.
Ум.-друк. арк. 14,47. Тираж 100 прим. Зам. № 2013-20.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. 50-річчя СРСР, 27, Харків, 61080;
тел. 7398-342, факс 7398-181; адреса електронної пошти:
petrobilous@ukr.net

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.